

PLÁGIUMNYILATKOZAT disszertáció

Alulírott Márton-Simon Anna, BSTNR0, a Szegedi Tudományegyetem Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola Klasszikus magyar irodalom és kultúra programjának doktorjelöltje büntetőjogi felelősségem tudatában nyilatkozom és aláírással igazolom, hogy Századvégi modern líra A Hétben: Az 1890-es évek költészete periodikatudományi megközelítésben című disszertációm **saját, önálló munkám**; az abban hivatkozott nyomtatott és elektronikus szakirodalom felhasználása a szerzői jogok nemzetközi szabályainak megfelelően történt.

Tudomásul veszem, hogy disszertáció esetén plágiumnak számít:

- szó szerinti idézet közlése idézőjel és hivatkozás megjelölése nélkül;
- tartalmi idézet hivatkozás megjelölése nélkül;
- más publikált gondolatainak saját gondolatként való feltüntetése.

Tudomásul veszem, hogy a plágiummal azonos elbírálás alá esik a mesterséges intelligencia bármely formájával – részben vagy egészben – készült munka.

Alulírott kijelentem, hogy a plágium fogalmát megismertem, és tudomásul veszem, hogy plágium esetén szakdolgozatomat a Doktori Iskola visszautasítja.

Szeged, 2026. február. 5.

.....
aláírás

A plágiumellenőrzés szabályai elérhetőek a [szegedi.hu/dokumentumok](https://www.szegedi.hu/dokumentumok) oldalon található alábbi linken:

<https://www.szegedi.hu/wp-content/uploads/2023/01/Plagiumellenorzes-SZTE-BTK-Irodalom-es-Kulturatudomanyi-Doktori-Iskola.pdf>

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
IRODALOM- ÉS KULTÚRATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
KLASSZIKUS MAGYAR IRODALOM ÉS KULTÚRA PROGRAM

Századvégi modern líra *A Hétben*
Az 1890-es évek költészete periodikatudományi megközelítésben

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

SZERZŐ:

Márton-Simon Anna

TÉMAVEZETŐK:

Prof. Dr. Hansági (Kulcsár-Szabó) Ágnes DSc, tanszékvezető egyetemi tanár

Prof. Dr. T. Szabó Levente, habilitált egyetemi tanár

SZEGED

2026

TARTALOMJEGYZÉK

1. Századvégi – modern – líra <i>A Hét</i> ben. Módszertani és elméleti megfontolások	2
1.1. „Századvégi”	2
1.2. „Modern”	11
1.3. „Líra <i>A Hét</i> ben”	24
2. <i>A Hét</i> költészetfelfogása és poétikai programja	44
2.1. Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és ars poetikájáról a „Heti posta” rovat?	44
2.1.1. A szerkesztői üzenetek rovat funkciója	44
2.1.2. <i>Képes Világ</i> (1871–1873): „A szerkesztő póstája”	55
2.1.3. Kiss József mint „költő-tanár”	60
2.1.4. A „Heti posta” beszélője	69
2.2. <i>A Hét</i> költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma	77
2.2.1. <i>A Hét</i> a modern költészet lapja: Hangulatköltészet és modernség	77
2.2.2. Hangulat, hangolat, Stimmung	82
2.2.3. Pillanatnyi és állandó: <i>A Hét</i> forma fogalma, periodikus közlés és a <i>Le Parnasse contemporain</i>	88
2.2.4. Szalay Fruzina, „a legtisztább, legdallamosabb lírai versek költője”	100
2.3. Dekadens költészet <i>A Hét</i> hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása..	112
2.3.1. Nincs magyar dekadencia	113
2.3.2. Mégis van magyar dekadencia	119
2.3.3. „Leszünk – szükségből – Wagnerianusok”: századvégi irányzatosság	129
2.3.4. Entartung: a „dekadens” jelző elutasításának lehetséges okai	140
3. <i>A Hét</i> hez kapcsolódó képzetek (ki)alakulása és öröklődése	146
3.1. <i>A Hét</i> helye az átfogó magyar irodalomtörténetekben: irodalomtörténeti klisék, tényként rögzült értelmezések	148
3.1.1. A városi/vidéki (kozopolita/nemzeti) különbségtétel és a nemzeti irodalomtörténetekből kihagyott városi költők	156
3.1.2. Nemzedékváltás, korszakváltás: századvég helyett századforduló	167
3.1.3. <i>A Hét</i> vagy folytathatatlan hagyomány, vagy a <i>Nyugat</i> elődje	173
3.1.4. A „zsidók lapja”: a kozmopolitizmustól az etnicizáló és antiszemita értelmezésekig	183
3.2. <i>A Hét</i> önleírásai és a korabeli értelmezések: Kiss József lapja, modernség, „nyugatosság”, Akadémiaellenesség és „új ízlés”	195
3.2.1. <i>A Hét</i> indulása: a mutatóvényszám és az első előfizetési felhívás (1889)	195
3.2.2. A korai hirdetéskampányok (1890–1893)	203
3.2.3. <i>A Hét</i> „Akadémiaellenessége” a lap hirdetéseinek kontextusában (1893–1894)	209
3.2.4. Programnélküliség, a „tisztá” művészet lapja (1895–1896)	215
3.2.5. „Régiek és újak” különbsége a századvégi irodalmi sajtóban (1896–1899)	217
3.2.6. Harc a „modernség kinövéséi ellen” (1898–1908)	220
3.3. „Kiss József”: <i>A Hét</i> főszerkesztője és költőfejedeleme	226
3.3.1. „Kiss József lapja”	226
3.3.2. 1881 előtt: Kisebbségi („speciális”) irodalom és asszimiláció	228
3.3.3. Áttörés: Másodlagos szóbeliség és a könyv materialitása	235
3.3.4. Akadémiaellenesség és „más rend”	241
4. Összegzés	246
Bibliográfia	251

1. SZÁZADVÉGI – MODERN – LÍRA *A HÉT* BEN. MÓDSZERTANI ÉS ELMÉLETI MEGFONTOLÁSOK

Az értekezés a Kiss József szerkesztette *A Hét* című irodalmi, társadalmi és politikai hetilappal foglalkozik, amely 1889 decemberében jelentkezett mutatványszámmal, majd 1890 januárjától egészen 1924-ig működött. Az elemzés a fókusz a lírai szövegekre, azok modernségére (kiterjesztve: a lap egészének modern szemléletére) helyezi; a vizsgálat a 19. század végére, vagyis *A Hét* fennállásának első évtizedére szorítkozik. *A századvégi modern líra* cím mindezt pontosan kifejezi: kijelöli a kutatás tárgyát, a vizsgált időkeretet, illetve a szelekció, az értelmezés szempontját. A cím mégis magyarázatra szorul – ezek a magyarázatok pedig nem csupán a fogalomhasználatot, hanem a disszertáció módszertani, elméleti alapjait is tisztázni hivatottak.

1.1. „Századvégi”

A Hétről szóló egyik konferenciaelőadásom után azt kérdezték tőlem, miért jelentkeztem Klasszikus magyar irodalom és kultúra doktori programra egy olyan témával, amely nyilvánvalóan a 20. századhoz tartozik. A kérdés jogos, hiszen *A Hét*et rendszeresen 20. századi sajtóorgánumként tárgyalja a szakirodalom, nemcsak azért, mert fennállásának több mint két évtizede a 20. századra tehető, hanem a laphoz kötődő rögzült irodalomtörténeti narratíváknak és értékeléseknek köszönhetően is. A korszakfogalmak maguk is interpretációs eszközök, a korszakolás pedig „reflexiós kategóriákat” létrehozó művelet.¹ Azokban az értelmezésekben, amelyek a századforduló korszakolási modelljére alapoznak, *A Hét* retrospektív narratívába ágyazódik, kizárólag az 1910-es évek esztétikai fordulatának (tulajdonképpen a *Nyugatnak*) az előzményeként lehet pozicionálni.

Az 1880–1920 között született szépirodalmi életműveket a századforduló korszakképzetére alapozva szokás értelmezni. Kulcsár-Szabó Zoltán mutatott rá, hogy a századforduló mint interpretációs stratégia a hanyatlás és felemelkedés szimbolikus modelljébe illeszti a korabeli írói pályákat. Hofmannsthalnak a századvég előtti munkásságát így „válságtörténetként” lehet értelmezni, az 1900 utáni szakaszt pedig szemléleti váltásként, megújulásként. Komjáthy Jenő költészete ugyanakkor a századvéget megelőző, hanyatlónak látott időszakban reked, és kifejezetten a századforduló modellje teszi lehetővé, hogy a 20. századhoz „tartozónak” érzékeljük.² Amit Kulcsár-Szabó Komjáthy és Hofmannsthal

¹ FÜZI Izabella és TÖRÖK Ervin, „Korszak és retorika”, *Helikon* 46, 3. sz. (2000): [293]–302, 293.

² KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, „A korszak retorikája: A korszak és a századforduló mint értelmezési stratégia”, *Literatura* 22, 2. sz. (1996): [127]–143. Erre a tanulmányra hivatkozva beszél Szajbély Mihály „nullista”,

példáján keresztül szemléltet, az Ady-értésben is megfigyelhető. Ha az életművet két (az *Új versek* előtti és utáni) szakaszra osztjuk, alakulástörténetét szemléletváltás- és megújulásként lehet elbeszélni. Így azonban az első kötet, az 1899-es *Versek*, vagy a korai, lapokban publikált lírai szövegek kizárólag epigonizmus, útkeresés, sikertelen kísérletezés, előtörténet lenyomataiként olvashatóak. Eszerint az Ady-életmű az *Új versekkel* kezdődik, s a korábbi szövegekből csak az értékelhető, ami már magában hordozza a megújulás lehetőségét. A századforduló interpretációs stratégiája felől *A Héttel* kapcsolatban is kizárólag az bír értékkel, ami előre mutat, ami előkészületként vagy első nyomként értelmezhető. Vagyis mindaz, ami a régiség/modernség különbségtételben az utóbbi, a modernség oldalára helyezhető. Így a lap alkalmassá vált arra, hogy – periferikus pozícióban maradva – segítse a 20. század elején induló sajtóorgánumok létrejöttének és szemléletének a megértését. A századforduló, a „hosszú 20. század”³ és a korszakként értett „modernség”⁴ értelmezői hagyománya nem teszik lehetővé, hogy *A Hétet* a kutatás fókuszába helyezzük, vagyis hogy a kérdésfelvetés kifejezetten *A Hét* szövegvilágára és szerkesztői gyakorlatára irányulhasson. Többek között ennek a módszertani problémának a kiküszöbölésére

vagyis a kategorizálás értelmére rákérdező korszakszemléletről (a realista és nominalista mellett). SZAJBÉLY Mihály, „A korszakolás elméleti problémái”, in SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, 23–43 (Budapest: Universitas, 2005), 30.

³ A „hosszú 20. század” kifejezés kontextustól függően eltérő értelmezői hagyományokhoz kapcsolódik. Egyrészt Giovanni Arrighi azonos című könyvéhez köthető. Arrighi világregndszerelméleti alapokra épít, Braudelre és Wallersteinre hivatkozva a világ gazdaság nagy korszakait különíti el egymástól, hegemoniaciklusokban gondolkodik, a „hosszú 20. századot” az Amerikai Egyesült Államok hegemoniájaként beszéli el és az 1870-es évektől számítja. Ld. Giovanni ARRIGHI, *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times* (London, New York: Verso, 2002), különösen 58–74. Tőle indulva, de nem csak rá alapozva beszél „hosszú 20. századról” többek között Tamás Gáspár Miklós is, a 20. századot „a kapitalizmus körüli világnézeti, politikai és a szó szoros (katonai) értelmében vett háborúk” metaforájaként értve. TAMÁS Gáspár Miklós, „A hosszú huszadik század”, in TAMÁS, *A korszellem dúdol*, 423–442, Világvége, 1. (Budapest: Kalligram, 2023), 424. Ettől a kontextustól teljesen függetlenül használja a kifejezést Sipos Balázs sajtótörténész – Michael Geyer és Charles Bright *World History in a Global Age* című tanulmánya nyomán – a 20. századi sajtó működésével foglalkozó elemzésében, amelyben a 19. század utolsó harmadát és a 20. századot a társadalmi és technológiai változások folyamatossága miatt egységes korszakként kezeli. SIPOS Balázs, „A sajtó és a nemzetközi kapcsolatok a »hosszú huszadik század« első felében”, in *Magyarország helye a 20. századi Európában: Tanulmányok*, szerk. PRITZ Pál, SIPOS Balázs és ZEIDLER Miklós (Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002), 79–91. Ugyancsak Arrighitól függetlenül beszél „hosszú 20. századról” Z. Karvalics László az akadémiai doktori értekezésében, amelyben információtechnológiai szempontból tekinti egységes korszaknak az 1870-től mostanáig tartó időszakot. Z. KARVALICS László, *A hosszú huszadik század (1870–2020). Közelítések egy termékeny történeti narratívához*, Akadémiai doktori értekezés (Szeged: SZTE, 2020).

⁴ Az 1890 után született irodalom történetét az „irodalmi modernség” történeteként szokás értelmezni. Így válik a „modern irodalom” nemcsak esztétikai kategóriává, de korszakmodellé is. A tendenciát az ELTE HTK ITK tervezett, a 20. század irodalmával foglalkozó kézikönyve is folytatja. Sőt – a 20. századi irodalommal foglalkozó osztály is a „Modern magyar irodalmi osztály” nevet viseli (ellentétben az előző korszakok irodalmával foglalkozó 19. századi és 18. századi osztályokkal). Vö. *Magyar irodalom a 20. században: az irodalmi modernség arcai. 3. kötet*. <https://www.reciti.hu/projektek/irodalomtorteneti-kezikonyv/3-kotet>. Hozzáférés: 2026.01.16.

használok a disszertációban következetesen a „századvég” korszakfogalmát a „századforduló” helyett.

A 19. század végének és a 20. század elejének leírására a magyar értelmezői hagyományban rögzült „századforduló”, az európai, különösen a francia kontextusban használt „Belle Époque” (amely jellemzően a francia-porosz háborútól az első világháborúig tartó évtizedeket jelöli), vagy a német „Jahrhundertwende” kifejezések is alkalmasak lehetnek.⁵ Ami a „fin-de-siècle”, vagy a „századvég” fogalmát elkülöníti ezektől, az az implikált értelmezői keret és szemlélet. James Shedel amellet érvel, hogy a századfordulóként is fordítható „Jahrhundertwende” kifejezés alkalmasabb az 1900 körüli bécsi kulturális és társadalmi jelenségek megragadására, hiszen a hanyatlást (sőt: „Sonderweget”) implikáló fin-de-siècle-hez képest a Jahrhundertwende kontinuitást, megújulást és fejlődést fejez ki.⁶ Dominique Kalifa pedig arra figyelmeztet, hogy a dekadens, apokaliptikus fin-de-siècle képzetével ellentétben a Belle Époque „fesztiválként”, félévszázados ünnepségként jeleníti meg a körülbelül 1870 és 1914 közötti időszakot. A korszakhatárok ez esetben is képlékenyek, Kalifa a cezúráknál fontosabbnak tekinti az 1900-as évet mint mitikussá nagyított szimbolikus mozgó-középpontot, illetve a jólétet és nagyvilági, polgári életmódot vizionáló, nosztalgikus-hiperbolikus szemléletet, amely a fogalom használatához kötődik.⁷ A Kalifa és Shedel által elemzett korszakfogalmak az 1890-es éveket olyan narratívába helyezik, amely kevésbé termékeny a jelenlegi kérdésfelvetés szempontjából.

Ha viszont századvégként írjuk le az 1890–1900 közötti évtizedet, azzal egyrészt a 19. századhoz való tartozását, az azzal való folytonosságot és nem az attól való elkülönöződést hangsúlyozzuk. Ahogyan Hansági Ágnes is megállapítja „Szabad-e...?” című, Ady Endre költészetéről és a korszakküszöb kérdéséről szóló tanulmányában, a „fin-de-siècle” korszakkategóriája lehetővé teszi, hogy megkérdőjelezzük romantika és modernség éles szembenállását, összekapcsoljuk és egymással párbeszédképesnek tekintjük a 19. század első felének és a század végének irodalmát.⁸ Ha *A Hét* indulásának időszakát századvégként

⁵ Ezeknek a korszakkategóriáknak léteznek a magyar történettudományos szaknyelvben is használt analógiái (pl. „boldog békeidők”). Mivel ezeknek hasonló implikációi vannak, mint az itt említett korszakfogalmaknak, a gondolatmenet követhetősége és egyben tartása érdekében nem térek ki rájuk.

⁶ James SHEDEL, „Fin de siècle or Jahrhundertwende: The Question of an Austrian Sonderweg”, in *Rethinking Vienna 1900*, szerk. Steven BELLER, *Austrian History, Culture, and Society* 3, 80–104 (New York–Oxford: Berghahn Books, 2001).

⁷ Dominique KALIFA, *The Belle Époque: A Cultural History, Paris and Beyond*, ford. Susan EMANUEL, *European Perspectives* (New York: Columbia University Press, 2021), különösen: 10–11.

⁸ HANSÁGI Ágnes, „»Szabad-e...?«: A modern korszakküszöb kérdése és a »ma« hiánytapasztalata Ady Endre lírájában”, in „*Ha feltámadnak mind az álmok, ha fölkeresnek mind az árnyak*”: Egy életmű útóéletének első

értjük, akkor a kortársaival és elődeivel való kapcsolatára és nem a következő évtizedekben jelentkező sajtóorgánumokhoz fűződő viszonyára, alapozó és előkészítő szerepére fektetjük a hangsúlyt. Ez lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet kapjunk a lap szerkesztőségének és szerzőinek irodalmi modernizációs törekvéseiről, hiszen ezáltal nemcsak az a fajta modernség válik láthatóvá, amely a későbbiekben – akár a *Nyugat* köréhez kötődve, akár egy-egy szerző vagy kritikus esztétikai elveiben – továbböröklődik, hanem az is, amely folytatás nélkül maradt kísérletként, vagy a 19. század első felében érvényes esztétikák valamelyikének mérsékelt továbbgondolásaként (reformjaként) létezett. Másrészt a „századvég” kifejezéshez ragaszkodva olyan fogalmat használunk, amely a 19. század végi magyar korszaktudat és alkotói önértelmezés szempontjából is kulcsfontosságú volt. A századvég korszakképzete alapértelmezetten apokaliptikus szemléletű, egy egységesként elképzelt periódus közelgő lezárulását, a vég előtti utolsó „pillanatot” modellezi, a hanyatlás és dekadencia így nem utólagos diagnózis, értékelő (és antikváló) kategória, hanem a korabeli esztétika meghatározó, termékeny része. Így a századvég múlthoz kötődő, de jövőorientált korszakképzete segíti a korabeli dekadens művészet és világnézet megértését.

A „századvég(i)” kifejezést több okból is alkalmasnak tartom arra, hogy *A Héttel* foglalkozó kutatás központi, szemléletformáló fogalma legyen. Egyrészt – mivel a kutatás elsősorban az 1890-es évekre szorítkozik – a vizsgált időintervallumot, a 19. század kalendarisztikus végét megelőző évtizedet jelölöm vele. Vagyis a fogalom kifejezetten a vizsgálandó korpusz körvonalazását és megnevezését segíti. Ugyanakkor a századvég nem univerzálisan rögzített és elfogadott cezúrák által keretezett korszak – ahogyan egy korszak sem az –, s bár a 19. század végét implikálja zárópontként, sem a kezdeti, sem a bezáró korszakhatárról nincs konszenzus a fogalmat használó történétírók, irodalom- és társadalomtörténészek között. Ez óvatosságra int a szakirodalom használata során. A legtöbb széles körben ismert és hivatkozott értelmezés az 1880-tól az első világháborúig tartó időszak jelölésére használja a „századvég” vagy annak transznacionálisan használt, francia eredetű megfelelője, a „fin-de-siècle” fogalmát. Tehát ebben az esetben a jelölt időintervallum körülbelül megfeleltethető a századfordulóéval. Ez a korszakolás az 1880–90 között elterjedt, francia eredetű, de hamar globális jelentőségűvé vált korszaktudatra alapoz, vagyis akkortól számítja a századvéget, amikor ez a kategória először jelentkezik ön- és világértelmező keretként. A 19. század „lezárását” pedig a globális viszonyokat

markánsan átrendező világháborúhoz köti, amely az akkori korszaktudatban cezúraként artikulálódott.⁹

Michael Saler a *Fin-de-siècle World* [*Fin-de-siècle világ*] című, a századvéggel mint globális jelenséggel foglalkozó tanulmánykötethez írt előszavában a fin-de-siècle értelmezésének három hullámát különíti el. Az első hullám a 19. század utolsó két évtizedében alkotó művészek önértelmezésére alapoz. Saler a „századvég” kifejezést F. de Jouvenot és H. Micard 1888-as, *Fin de Siècle* című színdarabjától eredezteti, amely szállóigévé és hívószóvá válva az 1890-es években alkotó nemzedéket jelölte. Az értekezésben elsősorban ebben a jelentésben használom a „fin-de-siècle” és „századvég” fogalmait. A második értelmezői hullám össztársadalmi tapasztalatként, korszakként képzei el a századvéget, s kiterjeszti annak határait 1870-től 1914-ig, a korábban esztétikai paradigmaváltásként érzékelt változást szociológiai kontextusba helyezi, s a fin-de-siècle-t a társadalmi modernizáció történetének egy specifikus alkorszakaként jellemzi. A harmadik hullám pedig globális jelenséggé kezeli azt. A Saler által szerkesztett könyv ebbe a paradigmába illeszkedik: esettanulmányokon keresztül mutat rá, hogy a századvég korszakhatárai mindig egy adott szociokulturális kontextusban, sajátos módon rajzolódnak ki.¹⁰

A „századvég” és a „fin-de-siècle” kategóriájának az összekapcsolása lehetővé teszi, hogy az értekezés komparatistikai módszerekkel éljen, világirodalmi keretek között mozogjon. Így *A Hét*, s kiterjesztve a magyar századvégi irodalmi nyilvánosság története beilleszthető abba a transznacionális, globális rendszerbe, amelyet a *Fin de Siècle World* tételez. Az értekezés választott tárgya önmagában megköveteli a világirodalmi fókusz, *A Hét* ugyanis hangsúlyosan figyelt a nyugat-európai kulturális és irodalmi változásokra, ezekhez képest értelmezte saját pozícióját is. A globális korszaktudatként értett „fin-de-siècle” értelmezési kerete megengedi, hogy *A Hét* által is képviselt és szorgalmazott világirodalmi nyitást sajátosan századvégi irodalmi programként interpretáljuk. A századvégiség és a transznacionális művészetszményként értett európai kozmopolitizmus így a Stefano Evangelista által tételezett módon kapcsolódik össze. Evangelista a századvéget „kozmpolita korszakként” [cosmopolitan age] értelmezi, olyan globális kulturális mozgáson és cserén alapuló társadalmi és gazdasági berendezkedésként, amelyben a mindenhová (és sehová sem) tartozás ideálja sajátos ízlést, fogyasztói gyakorlatokat,

⁹ Vö. Eugen WEBER, *France, Fin de Siècle* (Cambridge–London: Harvard University Press, 1986).

¹⁰ Michael SALER, „Introduction”, in *The Fin-de-Siècle World*, szerk. Michael SALER, The Routledge Worlds, 1–8 (London: Routledge, 2015).

életmódot és művészeteszményt hozott létre.¹¹ Értelmezésem szerint *A Hét* „franciás ízlése”, világirodalmi és különösen francia irányultsága a fin-de-siècle-nek mint kozmopolita és francia kötődésű korszaktudatnak, világ- és önértelmezésnek az evidens következménye és megvalósulása. A fin-de-siècle olyan világirodalmi struktúrát implikál, amely leírható a Pascale Casanovához köthető irodalmi világköztársaság [republique mondiale des lettres] centrum-periféria modelljével, és amelynek „választott”, a szimbolikus hatalmi és a tőkés viszonyok által is kijelölt központja a francia és különösen a párizsi kulturális élet.¹²

A Hét korszaktudatának leírására mégsem a „fin-de-siècle” fogalmát, hanem annak magyar megfelelőjét látom a legalkalmasabbnak. A magyar szó használata azt is jelzi, hogy a globális, transznacionális korszaktudat sajátosan magyar artikulációjáról van szó, amely nem tekinthető a francia fin-de-siècle változatlan importálásának, sem öngyarmatosító szemléletnek. Ahogyan Saler idézett könyve kapcsán már említettem, a korszakhatárok mindig kontextusfüggőek, a fin-de-siècle elsősorban a hanyatlás és a majdani, várt felemelkedés időképzeteként értendő. A *Fin de Siècle World* fejezetei közül a századvég kulturális meghatározottságát legszemléletesebben Maura Dykstra és Jeffrey Wasserstrom *Did China have a Fin de Siècle? [Volt-e Kínában fin-de-siècle?]* című tanulmánya bizonyítja: annak ellenére, hogy a kínai naptár szerint „nem létezett az 1900-as év”, a kínai kultúrában a hanyatlásnak és felemelkedésnek az európai mintázatokhoz jelentősen hasonló értelmezői alakzatai képződtek meg a 19. század végén, ami párbeszédképessé teszi a korabeli kínai diskurzusokat az európaiakkal. Tehát a kínai századvégi korszaktudat nem „importált” szemléletként alakult ki, de az egymásra ismerés, az analóg működés miatt már a korban az európai fin-de-siècle-hez hasonló, egységes jelenségként vált elbeszélhetővé.¹³

Magyar kontextusban a „fin-de-siècle” fogalmához a megkésetttség képze té társul.¹⁴ Hanák Péter *Miért fin de siècle?* című tanulmányában például *A Hét* indulását úgy írja le,

¹¹ Stefano EVANGELISTA, *Literary Cosmopolitanism in the English Fin de Siècle: Citizens of Nowhere* (Oxford: Oxford University Press, 2021), <https://doi.org/10.1093/oso/9780198864240.001.0001>, 1–31.

¹² Vö. Pascale CASANOVA, *The World Republic of Letters*, ford. M. B. DEBEVOISE (Cambridge–Massachusetts–London: Harvard University Press, 2004).

¹³ Maura DYKSTRA és Jeffrey WASSERSTROM, „Did China have a Fin de Siècle?”, in *Fin de Siècle World...*, 238–253.

¹⁴ Fontos kivétel Bori Imre, aki Jókai kapcsán a 19. század végét ér ti fin-de-siècle alatt, tehát sajátos világlátású történeti kort nevez így, nem „megkésett” esztétikát. BORI Imre, „A magyar »fin de siècle« írója: Jókai Mór”, in BORI, *Varázslók és mákvirágok: Tanulmányok*, 5–121 (Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1979). A kései Jókai-regények kapcsán úgy értelmezi a fin-de-siècle-t mint „a diszharmónia korát” (9.), amely „leleplezi” az előző évtizedek hazugságait (12.), amelyre alapvetően jellemző az egészséges/beteg megkülönböztetés (20.), s amely társadalmi szintű „aberrációt” diagnosztizál (29.). A fin-de-siècle életérzés nosztalgikus: vágyódik az elvesztett egész után (45.), „európai” tájékozódás jellemzi (56.) és „a kapitalizmus élménye” (87.) „Átmeneti, válságokkal küszködő, erjedésben levő művészeti (és társadalom-történeti) korszak” (120.).

mint ami a változásra felkészületlen kortársak számára „valósággal szecesszióknak”, vagyis hagyománytagadó kiszakadásnak tűnt. A késlekedő századvég a magyar kulturális életben Hanák szerint „szakaszosan tagolódott”, a magyar fin-de-siècle az új század első évtizedében jelentkezett. „Megkésett”, de „vulkanikus erővel” érkező korfordulót lát a 20. század legelején, amelyet a *Nyugathoz*, *Adyhoz*, *Krúdyhoz*, *Bartókhoz* és *Gulácsyhoz* köt.¹⁵ A Sabine Haupt és Stefan Bodo Würffel által szerkesztett *Handbuch Fin de Siècle* [*Fin-de-siècle* kézikönyv] a magyar századvégiséget szintén a *Nyugat* első nemzedékében ismeri fel, illetve *Ady Új versek* című kötetétől, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád és Juhász Gyula fellépésétől számítja. A kézikönyv a magyar századvéget (vagyis a „fin-de-siècle” esztétika hazai kialakulását) az 1900–1910 közötti időszakra helyezi.¹⁶ Ez az értelmezés nem a *Nyugat* saját korszakolására épít, hiszen a lap munkatársai a „fin-de-siècle” minősítést nem önmagukra és saját jelenükre, hanem az 1890-es évekre, s azon belül is az apokaliptikus szemléletű, saját korukra reflektáló művészi törekvésekre, vagy kifejezetten az 1880–1890-es évek francia lírájára vonatkoztatták.¹⁷ A „századvég” kifejezést ugyancsak a *Nyugatban* Halász Gábor 1937-es tanulmánya (*Magyar századvég*) használja központi fogalomként, ekként keretezve a 19. század második felének kulturális viszonyait és irodalmi törekvéseit.¹⁸

A „századvégi” és a „fin-de-siècle” jelzőket *A Hét* szerzői rendszeresen saját koruk leírására és értékelésére használták. Csak néhány példát hozva 1890-ből, vagyis *A Hét* indulásának évéből, Ambrus Zoltán publicisztikájára szorítkozva: a „régí gyerekektől” megkülönböztetve „»fin de siècle« gyermekeknek” nevezi a saját korában élő, kifejezetten nagyvárosi ifjúságot; a „fin-de-siècle legműveltebb elméi” kifejezést az európai kortárs kulturális élet kiemelkedő, transznacionálisan ismert szerzőinek jelölésére alkalmazza; Wohl

¹⁵ HANÁK Péter, „Miért fin de siècle?”, *Budapesti Negyed* 22, 4. sz. (1998): 270–290, 282–283.

¹⁶ Sabine HAUPT, „Landerpanorama”, in *Handbuch Fin de Siècle*, szerk. Sabine HAUPT és Stefan Bodo WÜRFFEL (Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2008), 110.

¹⁷ Baumgarten Ferenc a 19. század kalendarisztikus végéről beszélt fin-de-siècle-ként. BAUMGARTEN Ferenc, „A XIX. század regénye”, *Nyugat* 22, 3. sz. (1929): 1:[152]–162, 154. Hatvany Lajos az 1900-as évet közvetlenül megelőző korhangulatként érti. HATVANY Lajos, „Magyar irodalom a külföld előtt”, *Nyugat* 3, 5. sz. (1910): 1:273–293. Komlós Aladár a 19. század végének „úri költészetét” tekinti fin-de-siècle-nek, a szót a „dekadens” rokonértelmű megfelelőjeként használja. KOMLÓS Aladár, „Nógrádi Pap Gyula”, *Nyugat* 24, 17. sz. (1931): 2:313–314, 314. Szini Gyula a francia irodalom értelmezése során kifejezetten 19. századi korszaktudatként, korabeli önértelmezésként érti azt: „A századvég, a »fin de siècle«, ahogy akkor nevezték, meghozta a Zola naturalizmusát.” SZINI Gyula, „Jókai. Egy élet regénye”, *Nyugat* 21, 6. sz. (1928): 1:[401]–418, 418. A francia líra minősítéseként használják például itt: „a francia líra hirhedt fin de siècle stílusában.” LD. François GACHOT, „Ady franciául”, *Nyugat* 19, 10. sz. (1926): 1: 938–939, 939. Schöpflin Aladár fin-de-siècle íróknak nevezi, s a 19. századhoz tartozónak tekinti Ambrus Zoltánt. SCHÖPFLIN Aladár, „Ambrus Zoltán”, *Nyugat* 25, 6. sz. (1932): 1:[297]–299.

¹⁸ HALÁSZ Gábor, „Magyar századvég”, *Nyugat* 30, 11. sz. (1937): [303]–324.

Stephanie-t „műveltségét illetőleg fin-de-siècle”-ként írja le, majd hozzáteszi: „mert lélekben akármi volt, csak fin-de-siècle nem!”, vagyis a szót egyszerre két eltérő jelentésben is használja, de mindenképp saját korának jelenségeit értelmezi vele.¹⁹ A „fin-de-siècle” és az ennek fordításaként használt „századvég(i)” szavak *A Hét* korai évfolyamaiban legtöbbször a társadalmi modernizáció tapasztalatával szembesülni kényszerült egyént minősítik, generációs tudatot (innen a „századvégi gyermek” kifejezés, amelyet többször is használnak a lapban), vagy a modernizáció mindenki által osztott, közös tapasztalatát jelölik. A szó azt hivatott érzékeltetni, hogy a beszélő éppen változó korban, a várt, elkerülhetetlen átalakulás előtti utolsó pillanatban szólal meg. A századvégi beszédpozíció tehát jövőorientált, de a múlthoz való tartozást fejezi ki: a századvégi beszélő a fennálló világrend közelgő összeomlását hirdeti (és a nyelv performativitása révén: elő is segíti azt). Tehát a fin-de-siècle nem megkéské, az 1910-es években jött létre a magyar kultúrában, hiszen a korszakfogalom már az 1890-es években fontos világ- és kultúramagyarázó potenciállal bírt, amely értelmezői közösségtől függően hol megbélyegzőként, hol vállalt önleírásként működött. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy sajátosan magyar korszaktudatról van szó, hiszen a magyar nyilvánosságban, és a magyar nyelvű sajtódiskurzusban az 1890-es évek nemcsak a 19. század végeként, hanem a magyar nép első évezredének végeként is artikulálódik. A millenniumi ünnepek, a hozzájuk kötődő önértelmező és önleíró gesztusok jellemzően cezúráként kezelik az 1896-os évet. A *század vége* [fin-de-siècle], a *világ vége* [fin-du-Monde] és a *millennium vége* így sajátos konstellációt alkotnak az 1890-es években.

Mint az az eddigiekből is kiderült, a századvég nem pusztán korszakként, hanem egy minősítő megkülönböztetés egyik oldalaként is értendő. Az 1890-es évek sajtójában – s így *A Hét*-ben is – a „századvég” mindenekelőtt hovatarozást jelölt. Leggyakrabban jelzős szerkezetekben, a „fin-de-siècle” kifejezést minősítőként, vagy a „századvég” szót melléknévképzővel ellátva, „századvégiként” használták. Hanák Péter szerint a fin-de-siècle kezdetben „korjelző főnévként” működött, majd főnévből melléknévvé vált; „megfáradást, enerváltságot, neuraszténiát” jelölt, „amely többnyire neurózissá rögzült.”²⁰ Ugyanezt a jelentést emeli ki Bori Imre, amikor az egészséges/beteg ellentétpárt tekinti a fin-de-siècle egyik legfontosabb különbségtételének, s a 19. század végének jellemző értelmezői

¹⁹ MASQUE, „*A Hétről*”, *A Hét* 1, 17. sz. (1890): 271; A., „Keszler József tanulmányai”, *A Hét* 1, 18. sz. (1890): 290; A., „Wohl Stephanie”, *A Hét* 1, 44. sz. (1890): 287–288.

²⁰ HANÁK, „Miért fin...”, 270.

stratégiájaként kezeli a társadalmi „aberráció” modelljét.²¹ A szóhasználat nemcsak a már említett 1888-as színdarab címét kölcsönözte, de aktuális és egyértelmű utalásként működött Max Nordau nagyhatású 1892-es, *Entartung* című könyvére. Nordaunál a „századvégi ember” minősítés a nagyvárosi, beteges, antiszociális „moderneknak” az orvosi és jogi, vagyis medikalizált és kriminalizált kategóriájaként működött.²² Tehát a „századvégi” szó (ön)értelmező jelzőként alkalmas volt a fennálló, naturalizált, „egészségesként”, és „normálisként” értett rendtől való elkülönbözödés (szándékának) kifejezésére, s mint ilyen a „rég/antik” antonímájaként értett „modern” sajátos konfigurációjaként működött. Ahogyan Carl Schorske meghatározó, sokat hivatkozott *Bécsi századvég* című esszékötetének bevezetője is jelzi, a „századvég” fogalma az egységes fejlődés lehetetlenségét implikálja. Olyan történelmi tudatról van szó, amelyben hitelét veszti a kontinuitás mint világmagyarázó modell, ahol már nincsen „absztrakt kategorikus közös nevező”, hegeli értelemben vett „korszellem”, vagy Stuart Mill fogalmával értett „kor-karakterisztikum.”²³ Schorske a századvéget a liberális középosztály (polgárság) gyors felemelkedéseként és bukásaként ragadja meg, s a fin-de-siècle kultúrát „üvegházi” körülmények között létrehozott, politikai válságból kinőtt művészi világlátásnak tekinti, ahol a l’art pour l’art eszménye a kilátástalan és így tehetetlenségbe fulladt liberális politikai cselekvést helyettesíti.²⁴ Schorske alapján is elmondható, hogy a „századvégiség” egyszerre fejez ki a 19. századhoz való tartozást (történetiséget, folytonosságot) és az azzal való szakítás vágyát (történetietlenséget, „szecessziót”).

A századvégi szemlélet dekadens, apokaliptikus, küzd a fennálló renddel, figyelmét mégis a fennállóval való turbulens és ellenséges viszonyára, vagyis a hozzá fűződő kapcsolatára irányítja.²⁵ Értelmezésem szerint a „századvégiség” bourdieu-i fogalommal élve „hasadt habitus”,²⁶ két különböző, összebékíthetetlen diszpozíció együttállása: a századvégi diskurzus egyszerre igyekszik fenntartani az elődökkel való folytonosságot,

²¹ BORI, *A magyar...*, 20–29.

²² Max NORDAU, *Entartung* (Berlin: Carl Duncker, 1892–1893). Az *Entartung* európai szintű hatásáról és a fin-de-siècle kategóriájához fűződő kapcsolatáról ld. Josephine M. GUY, „Introduction” in *The Edinburgh Companion to Fin-de-Siècle Literature, Culture and the Arts*, szerk. M. GUY, 1–19 (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018). és Jenny Bourne TAYLOR, „Psychology at the fin de siècle” in *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, szerk. Gail MARSHALL, 13–18 (Cambridge: Cambridge University Press, 2007). A Nordau-jelenségnek kifejezetten a budapesti német sajtókontextusban jelentkező változatról ld: UJVÁRI Hedvig, *Dekadenzkritik aus der „Provinzstadt”: Max Nordaua Pester Publizistik* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2007).

²³ Carl E. SCHORSKE, *Bécsi századvég: Politika és kultúra*, ford. GYÖRFFY Miklós (Helikon Kiadó, 1998), 9, 12.

²⁴ Uo.

²⁵ Ezt a veszteségtudatot emeli ki Bori Imre is. BORI, *A magyar...*, 9, 45.

²⁶ Pierre BOURDIEU, *Sketch for a Self-Analysis*, ford. Richard NICE (Cambridge: Polity, 2007), 100–103.

ugyanakkor radikálisan elkülönölni tőlük. Ez jellemző *A Hétre* is: másként, újként prezentálja magát, de igazodik a fennálló intézményi kultúrához. A századvégi beszédmód harcias, ellenséges, működését és retorikáját alapjaiban meghatározza az ellenzékiesség és a vita. A disszertáció kontextusában központi jelentőségű, hogy a „századvégiség” nemcsak világkép, de értelemszerűen esztétikai program is. A századvégi művészet a tiszta művészet eszményét hirdeti, miközben folyamatosan rámutat arra a morális, politikai, társadalmi és gazdasági kötődésre, amelytől függetlenedni próbál.

A századvégi beszédmód önfelszámoló retorikát követel, saját múlandóságát, átmenetiségét hirdeti. Ez *A Hét* esetében már periodikavoltából is következik: tranzitív, efemer, jelenhez kötött, és emiatt inherensen átmeneti. A századvég mint egyszerre transznacionális és specifikusan magyar korszaktudat, világlátás és esztétika értelemszerűen a 19. század végének budapesti polgári-liberális irodalmi sajtójában tudott kifejezésre jutni. Olyan sajtóorgánumban, amelyek formailag, a gesztusok szintjén követték a már létező lapkultúra gyakorlatait, miközben saját elkülönülésüket, szembenállásukat és függetlenségüket hirdették. Éppen ezért a magyar századvégi esztétikát *A Hetet* és más irodalmi lapokat vizsgálva érthetjük meg – és megfordítva: *A Hetet* leginkább századvégiként keretezve tudjuk a vizsgálódás tárgyává tenni.

1.2. „Modern”

A „modern” fogalmának tisztázása megkerülhetetlen olyan értekezés esetében, amely a 19. század irodalmi sajtójára, költészetére és poétikai törekvéseire – vagyis az irodalmi mező (ki)alakulására – fókuszál.²⁷ A „századvéghez” hasonlóan a „modern” fogalma is komplex, diffúz jelentésű, és összeegyeztethetetlen diskurzusok egész sorát implikálja. Éppen ezért a kutató számára elengedhetetlen, hogy elköteleződjön valamely következetes terminológia és diskurzív hagyomány mellett. Kiemelten fontos a használt terminológia tisztázása azoknak a lapoknak a vizsgálata során, amelyek expliciten „modern” programot követtek. Ezek közé tartozik *A Hét* is, amelyet a szerkesztőség a lap indulásától kezdve „modernként” határozott meg. Korántsem egyértelmű azonban, mit is jelent ez pontosan *A Hét* szerzőinek és szerkesztőinek, illetve riválisainak és vitapartnereinek az írásaiban. Ennek a változékony és kontextusfüggő kortárs fogalomnak az olvasata pedig kizárólag a kutatói szakszóként értett, következetesen használt „modern” viszonylatában lehetséges.

²⁷ A kifejezést bourdieu-i értelemben használom, ahogyan teszik sokan mások, közöttük a későbbiekben idézett Hites Sándor is. Vö. Pierre BOURDIEU, *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*, ford. SEREGI Tamás (Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013).

Több nagyhatású, „modernitással”, „modernizációval”, „modernizmussal”, „modernséggel” és a „modern” érték kategóriájával foglalkozó szakmunka, amely az 1980-as évek óta alapjaiban meghatározza a nemzetközi – elsősorban az angolszász, s így az arra hivatkozó európai – diskurzusokat, egyáltalán nem, vagy csak részletekben olvasható magyarul. Ennek következtében szóhasználatuk nem szervesült, vagy ellentmondásosan épült be a magyar irodalomtudományos nyelvbe. Mivel az értekezés – tárgyválasztásából fakadóan – komparatistikai szemléletű, ezen munkák ismerete és használata elengedhetetlen. Így a szakirodalom hivatkozása jelen esetben fordítói feladat is. A cél nem a „modern” szó valamennyi értelmezési lehetőségének szintetizálása, hiszen lehetetlen vállalkozás lenne egy síkra hozni a vizsgálati tárgyukat, céljaikat, szemléletüket és paramétereiket tekintve is diffúz diskurzív hagyományokat. Ennek a fejezetnek a célja pusztán az, hogy körvonalazza a disszertáció egészében termékenyen alkalmazható, következetes fogalmi rendszert. Éppen ezért kimerítő fogalomtörténeti vizsgálódásra, vagy a modernséggel foglalkozó szakirodalom teljes áttekintésére nem vállalkozom.

A különböző elméletek ellentmondásosságát és sokféleségét, a fogalmak tisztázásának szükségességét jól szemlélteti, hogy az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének projektjeként készülő kézikönyvsorozat szerzői között sincsen konszenzus arról, hogyan értik a „modern” szót. A sorozat 2. és 3. kötetének koncepciótanulmányai, vagyis Hites Sándor *Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa*²⁸ című írása és Kappanyos András *A modernség változatai: Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz*²⁹ című munkája egymással is vitatkozva körvonalazzák, hogyan kívánják használni a fogalmat. A koncepciók „kibékíthetlenségét” Kappanyos annak tulajdonítja, hogy az eltérő értekezői pozícióból megszólaló kutatóknak „másak a kérdésirányaik, a hipotéziseik, az »érdekeik« [...] A 20. század kutatóját a 19. századból elsősorban az érdekli, amihez képest a 20. század modernnek minősül; az, amitől a 20. századi értelemben vett modernség elrugaszkodott.”³⁰ S éppen ezért: „retorikai érdekünké válik a századvég konzervatív, antimodern tendenciáit kiemelni.”³¹ Emiatt a 19. századi jelenségek komplexitása a „20. századi értelemben vett” modernség felől nézve egy egyszerű bináris különbségtétel (modern/antimodern) valamely

²⁸ HITES Sándor, „Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 69, 5. sz. (2015): 651–692.

²⁹ KAPPANYOS András, „A modernség változatai: Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, 1. sz. (2019): 33–87.

³⁰ Uo., 39.

³¹ Uo.

oldalára kényszerül. Vagy leértékelődik mint az értéktelített „modern” ellentéte, vagy „előzménnyé” válik, oksági, magyarázó szerkezetbe szorul, s ugyancsak érdektelenebbnek tűnik a rákövetkező, modernként pozicionált jelenségeknél.

A Hét és a hozzá kötődő szerzők életművének komplexitása gyakorlatilag értelmezhetetlen ebből a perspektívából. Kappanyos szerint a 20. századi modernség kutatójaként „[a] 19. és a 20. század közötti viszonyt a folytonosság és megszakítás sajátos dialektikájában kell láttatnunk.”³² Ennek szükségessége mellett Kiss József költészete alapján érvel, amelyet a „régitől” a „modern” felé tartó vektorral modellez: „*korábban* a zsidó népeletről, *később* egyre inkább a modern városi létről írt életképeket és balladákat,”³³ így Kiss életműve megtestesíti az „újítás és a hagyományörzés közötti”³⁴ egyensúlyt. Kiss József említése itt azt a célt szolgálja, hogy a 19. századi, „rég” és a 20. századi, „új” esztétikák komplex egymásba játszását igazolja. Mégis, a választott értelmezői pozícióból nem látszik (és nem érdekes!), hogy Kiss már az 1870-es években, balladáival *egyidőben* is írt városi verseket; költészetének csupán egy kis hányadát teszik ki a balladák és életképek; már önmagában az is felforgató gesztusnak, jelentős poétikai döntésnek tekinthető, hogy a magyar zsidóság kérdéseit a ballada műfaji hagyományába emelte; illetve hogy nemcsak pályája elején, de *A Hét* indulása után, tehát az 1890-es években is írt zsidó tárgyú lírai verseket és balladákat; s a „korábbi” balladai hangoltságot vitte tovább az 1911-es *Legendák a nagyapámról*³⁵ poétikájában is. Mindez azonban nem lehet releváns egy olyan kérdezői pozícióból, amely kizárólag a 20. század „új” jelenségeire kíváncsi. A magyar irodalom megkésettységéből kiinduló diskurzusok, amelyek a 20. századra szűkítik a „modern” fogalmát, hasonló okokból nem lehetnek produktívak *A Hét* értelmezése során, mint a századforduló reflexiós kategóriája.

A továbbiakban a *modernitást* a régiséget leváltó makrokorszakként értem, egyetértve Hites Sándor koncepciótanulmányának terminológiájával. Kappanyos felhívja a figyelmet arra, hogy a „modernitás” fogalma nem szervesült a magyar értekezői nyelvben.³⁶ Értelmezése szerint az eszmetörténeti, társadalomtörténeti értelemben használt *modernity/modernité* „helyes” magyar fordítása az *újkor* lenne, hiszen a magyar korszakhatárok nem az angolszász vagy a francia, hanem a német terminológiához igazodva épültek be történeti

³² Uo.

³³ Uo., 43. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

³⁴ Uo.

³⁵ Kiss József, *Legendák a nagyapámról* (Budapest: *A Hét* kiadása, 1911).

³⁶ Ugyanakkor történeti, társadalomtörténeti kontextusban igenis használják a fogalmat. Vö. GYÁNI Gábor, *Budapest – túl jón és rosszon: A nagyvárosi múlt mint tapasztalat* (Budapest: Napvilág Kiadó, 2008).

szókincsünkbe.³⁷ Mégis, éppen a közös szótó miatt, a „modern” fogalom komplexitását megőrizendő, és az általam használt nemzetközi szakirodalom zökkenőmentes integrációja érdekében ragaszkodom a „modernitás” fogalmához az „újkorral” szemben. A modernitás során jelentős eszmetörténeti változások mennek végbe. Jelenre irányított figyelem és jövőorientált cselekvés jellemzi, illetve „az emlékezetet is valamely jövő-képzet határozza meg.”³⁸ Ez sajátos, „felfokozott korszaktudatot”³⁹ eredményez, amely elősegíti az értekezésben vizsgált korszak, az 1890-es évek apokaliptikus időképzetének, a századvégnek (és ezredvégnek, világvégnek) a kialakulását is. A modernitás nyilvánvalóan nem csak időszemléletét tekintve különül el a régiségtől. A kettőt elsősorban a gazdasági-társadalmi berendezkedés átalakulása választja el egymástól, hiszen a modernitás *a kapitalista világgazdasági berendezkedés kiépülésének korszaka*. A benne végbemenő gazdasági, társadalmi és kulturális változásokat *modernizációs folyamatoknak* tekintem, beleértve olyan társadalmi-antropológiai változásokat is, mint az „ember fogalmának” modernizációját, amely változás „egyszerre egyéniesülés és társadalmiasulás”,⁴⁰ továbbá – a disszertáció tárgyánál maradva – az irodalmi professzionalizációt, a kulturális intézményrendszer kiépülését, a szépirodalom (diszciplináris) elkülönülését, a befogadás módjainak átalakulásait.⁴¹ Ezek mindegyike hozzájárul az irodalmi mező kialakulásához, s mint ilyen, *irodalmi modernizációs folyamatoknak* tekinthető.

Kappanyos koncepciótanulmányával egyetértve magam is úgy gondolom, hogy érdemes elkülöníteni egymástól a társadalmi és gazdaságtörténeti körülmények és a művészeti, irodalmi jelenségek, eszmetörténeti változások leírására használt fogalmakat. Ebből a szempontból tehát lényegesnek látom Balogh Gergő *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése* című könyvének „irodalmi modernséget” és „társadalmi modernitást” elkülönítő módszertani megfontolásait.⁴² Balogh modernségfelfogását –

³⁷ A „modernitás” fogalmát az ’-itás’ képző egyéb implikációira hivatkozva veti el. KAPPANYOS, „A modernség változatai...”, 36.

³⁸ HITES, „Magyar irodalom...”, 658.

³⁹ Uo., 659.

⁴⁰ Uo., 652.

⁴¹ Balogh Gergő könyvének módszertani felvezetője, a *Kultúratudományon innen* című alfejezetben a „modernitás” fogalmát használja a 19. században kezdődő társadalmi modernizációs folyamatok („intézményi és társadalmi kontextusok”) jelölésére – többek között Hites Sándorra, Vaderna Gáborra és T. Szabó Leventére hivatkozva. BALOGH Gergő, *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése: Irodalmi modernség és társadalmi modernitás viszonya Magyarországon* (Budapest: Ráció Kiadó, 2023), 48–52. Mivel disszertáciomban a *modernitást* makrokorszakként kezelem, ezeknek a kontextusoknak az alakulását pedig *modernizációs folyamatoknak* tekintem, a könyv általam is elfogadott, a kutatás során jól hasznosítható megállapításait óvatosan, a nyelvhasználat „fordítása révén” integrálom saját gondolatmenetembe.

⁴² BALOGH, „Irodalmi modernség és társadalmi modernitás”, in BALOGH, *A modern irodalmi tudat megalapozása...*, 33–55 (Budapest: Ráció Kiadó, 2023).

ahogyan számos más, modernséggel foglalkozó irodalomtudós gondolkodását is – meghatározta Kulcsár Szabó Ernő „integratív” irodalomszemlélete.⁴³ Balogh könyve az „irodalmi modernség” körvonalazása során a Kulcsár Szabó-féle modellt alkalmazza, amely négy nagy poétikatörténeti formációt (klasszikus modernséget, történeti avantgárdot, második, utó- vagy későmodernséget és posztmodern) különít el.⁴⁴ Ezeket az eltérő individuumfelfogás és a nyelvszemlélet mentén elválasztható szisztémákként érti.⁴⁵ Értelmezésében a századforduló korszakolási modelljét követi, és a modernség „kezdetét”⁴⁶ a „századfordulón színrelépő magyar klasszikus modernség” keretei között jelöli ki.⁴⁷ Bár támaszkodom ezen poétikatörténeti kutatások belátásaira, annak érdekében, hogy *A Hét* modernségét a *Nyugat* modernségétől függetlenül értelmezhessem, vagyis a korban „modernként” jelölt, de a „nyugatos” modernségtől eltérő poétikai jelenségeket is a vizsgálódás tárgyává tehessem, az értekezés egészében tartózkodom attól, hogy *A Hetet* a készülő/kezdődő irodalmi modernség első jeleként írjam le.

Marshall Berman *All That is Solid Melts into Air* [*Minden, ami szilárd elpárolog*] című könyvében „modernism”-nek nevezi mindazokat a törekvéseket, amelyek révén az ember tudatosan a modernizáció szubjektumaként vagy tárgyaként határozza meg önmagát, vagy amelyekkel a modern világot s a benne elfoglalt helyét értelmezi és alakítja.⁴⁸ Berman szemlélete lehetővé teszi, hogy a modernizációs folyamatok mindegyikét egyazon változás részeként, vagyis egymás viszonylatában lássuk. Az általa használt „modernism” fogalmát nem „modernizmusként”, hanem *modernségként* látom fordíthatónak: Berman a modernitás értelmezői hagyományában elkülönült fogalmakat – a materiális körülmények, gazdasági és politikai változások leírására használt „modernization” [modernizáció], illetve az immateriális, kulturális, tapasztalati és művészeti jelenségekhez kötött „modernism” [modernség] – közötti szakadékot igyekszik felszámolni, megőrizve azok különállóságát.⁴⁹ A kettő kölcsönhatását, elválaszthatatlanságát különösen fontosnak tartom egy olyan

⁴³ Abban az értelemben „integratív”, hogy a „a múlt horizontjának jelenbe-fordításával, jelenbe *integrálásával*” foglalkozik. KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége”, in KULCSÁR SZABÓ, *Beszédmód és horizont: Formációk az irodalmi modernségben*, 7–26 (Budapest: Argumentum, 1996), 13. A fogalmat Michael Titzmanntól kölcsönzi, ám egyértelműen elhatárolódik a titzmanni, „társadalomtörténeti szituáltságú” integratív-fogalom által implikált „rekonstrukciós irodalomtörténeti” szemlélettől. Uo., 13–14.

⁴⁴ BALOGH, „Irodalmi...”, 36. Vö. KULCSÁR SZABÓ, „Az irodalmi...”, 12.

⁴⁵ BALOGH, „Irodalmi...”, 41–43.

⁴⁶ A „kezdődő”, „induló” modernség értelmezői keretéről ld. BEDNANICS Gábor és EISEMANN György, szerk., *Induló modernség – kezdődő avantgárd* (Budapest: Ráció Kiadó, 2006).

⁴⁷ BALOGH, „Irodalmi...”, 42–45, különösen: 43.

⁴⁸ Marshall BERMAN, *All That is Solid Melts into Air* (Penguin Books, 1988), [5]. Rá alapozva beszél modernitásról például Gyáni Gábor is. Vö. GYÁNI, „Budapest...”, 13–15, 59–60.

⁴⁹ Uo., 89, 131.

értekezés esetében, amely kifejezetten a sajtóra, mediális, materiális, kulturális kontextusokra figyelve foglalkozik modern irodalommal. Berman a modernizáció folyamatának három szakaszát jelöli ki, amely szakaszok a nyilvánosság kiszélesedése és a társadalmi komplexitás fokozatai mentén különülnek el egymástól. Az első szakasz megközelítőleg a felvilágosodástól a 18. század végéig tart. Ekkor még a modernizáció tapasztalatának leírására és értelmezésére nincsen kialakult szókincs és szemléleti keret, s a változás még nem érinti akut módon annyi ember életét, mint a későbbiekben. Viszont kétségtelen, hogy a második szakasz (vagyis a hosszú 19. század) irodalmi, művészeti „modernségei” csak ezeknek az értelemadási és nyelvkeresési törekvéseknek a folytatásaként jöhettek létre.

A 19. század Berman szerint fordul- és középpont a modernitás történetében. Olyan korszakról van szó, amelyben az emberek még emlékeztek rá, milyen volt az anyagi és szellemi értelemben is premodern lét, és így egyszerre két világhoz tartozónak – sehová sem tartozónak – láthatták magukat.⁵⁰ Ez vezet ahhoz a (századvégen széles körben jellemző, könnyebben verbalizálható, de már korábban jelentkező) meghasonlottsághoz, amit az előző alfejezetben „hasadt habitusként” értelmeztem. Berman a modernizáció harmadik fázisát a globalizáció kiteljesedésével jellemzi, amelyben univerzális élménnyé vált az átláthatatlan komplexitás és a teljes fragmentálódás tapasztalata.⁵¹ Ami a 19. században termékeny pluralitás és vállalt ellentmondásosság volt, az Berman szerint a későbbiekben – éppen az átláthatatlan komplexitásra adott reakcióként – polarizálódó értelmezői szerkezetekké alakult.⁵² Ez utóbbi már azzal is igazolható, ahogyan a 20. századi modernségértelmezések a vizsgált korszak jelenségeinek megértése, elbeszélhetősége érdekében modern/antimodern oppozícióra egyszerűsítik a korábban árnyaltabban megmutatkozó jelenségeket.

Berman könyvének címe a *Kommunista Párt kiáltványából* idéz; a passzust a létező magyar fordítások alapján nehéz lenne címmé emelhető formába önteni,⁵³ ezért használok helyette a *Minden, ami szilárd elpárolog* szerkezetet. Berman egyrészt a modernizáció tapasztalatának szemléletes kifejezéseként kezeli a Marxtól kölcsönzött alakzatot: a

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo., 18.

⁵² Uo., 89.

⁵³ „Az összes szilárd, berendezkedett viszonyok, a nyomukban járó régtől tisztelt képzetekkel és nézetekkel együtt felbomlanak, az összes újonnan kialakuló viszonyok elavulnak, mielőtt még megcsontosodhatnának. Minden, ami rendi és állandó, elpárolog, mindent, ami szent, megszenteltetnek, és az emberek végre arra kényszerülnek, hogy józan szemmel vizsgálják létezésüket, kölcsönös kapcsolataikat.” KARL MARX és FRIEDRICH ENGELS, „A Kommunista Párt kiáltványa”, in MARX és ENGELS, *Művei 1846–1848*, 4. köt., 441–470. (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1959), 445.

modernizáció tapasztalata (amely a modern művészetet is létrehozta) nem más, mint annak a tudatosítása, hogy lehetetlen problémamentes viszonyt létesíteni a múlttal, s nem hozható létre semmilyen új totalitás. Felbomlottak a megszokott viszonyok, minden új viszony szinte azonnal elavulttá is válik, a „rendi” és „állandó” immár értelmezhetetlen kategóriák, nincs semmilyen „szentség”, semmilyen abszolútum. Ady Endre közhelyesült, ám nem kevésbé érzékletes verssorát idézve: „minden egész eltörött.”⁵⁴ Berman mellett érvel (többek között Marxot, Nietzsche-t és Baudelaire-t is elemezve), hogy egymástól radikálisan különböző ideológiájú, célképzetű szerzők, akik gyakran eltérő műfajokban is alkottak, hasonló nyelven, hasonló retorikával jelenítik meg a modernizáció tapasztalatát.⁵⁵ Ez a tapasztalat a hiány tudatával, feloldhatatlan ellentmondások érzékelésével jár, s a nyelv, amelyen megjeleníthető – amelyet Berman „modern hangnak” [modern voice] nevez – ironikus, ellentmondásos, polifón, dialektikus, s éppen azok mentén az értékek mentén utasítja el a modern életet, amelyek a modernitásban jöttek létre.⁵⁶ Bermani értelemben *modern hangon* szólnak *A Hét* mutatványszámában megjelent „Krónika” zárómondatai:

„Rendkívül rossz idők járnak a régi idők által szentesített tekintélyekre. [...] És a sok magasztos rom között mindinkább emelkedik a szónak dagadó árja, a ropogós phrazisnak, a hangzatos szavalatnak habzó és hullámozó végtelensége. Megreped, porladozik, ki- és bedől minden: csak egy marad meg, virágzik, tenyészik és szaporodik vígan és mindörökké, a csengő, bongó, bódító és bolondító szóáradat. Semmi sem örökkévaló, csak a beszéd! A tekintély eldől, és helyébe áll a szó! Valóban tréfás dolog: az öreg Caesar elporlik, és grammatikája öröklí életét.”⁵⁷

A Lucius álnéven publikált, Keszler József által írt „Krónika” *A Hét* első két oldalán olvasható. Ez az írás adja meg az alaphangot a magát modernként meghatározó lap számára. Könnyed, aktuális referenciák montázsából építkező publicisztikai szövegről van szó, amely úgy tárgyválasztásában, mint perspektívájában és nyelvében a *modernizációra* mutat rá, s

⁵⁴ ADY Endre, „Kocsi-út az éjszakában”, in ADY, *Összes versei*, szerk. LÁNG József és SCHWEITZER Pál, 329 (Budapest: Osiris, 2006).

⁵⁵ Perry Anderson ezen a ponton távolodik el Bermantól. Meggyőzően érvel amellett, hogy azáltal, hogy az *All that is Solid...* egy síkra emeli az egymástól drasztikusan eltérő diskurzusokat, elmosza a közöttük fennálló differenciát, ezzel pedig ellehetetleníti a tényleges történeti viszonyulást, transzhistorikusként jelenítve meg a különböző modernségeket. Perry ANDERSON, „Modernity and Revolution”, *New Left Review*, 144. sz. (1984): 96–113. Jameson erre az Anderson-szövegre hivatkozva beszél a 19. század végén jelentkező művészi „modernségek” [modernism] változásra, elkülönöződésre alapozó világlátásáról, indirekt módon vitázva Bermannel. Fredric JAMESON, *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present* (London, New York: Verso, 2002), 124–126. Jamesont Bermannel összeveti: Sean HOMER, „A Singular Modernist: Fredric Jameson and the Politics of Modernism”, *VTU Review* 1, 1. sz. (2017): 29–38. A disszertáció érvelése szempontjából Berman szemléletéből az lényeges és megfontolandó, hogy az újdonságot, kiválást, különbséget központi esztétikai értéként megmutató (vagyis modern) diskurzusok szükségszerűen magukon hordozzák ennek az elkülönöződési szándéknak a retorikai, poétikai következményeit.

⁵⁶ BERMAN, „All That...”, 23.

⁵⁷ LUCIUS [KESZLER József], „Krónika. Budapest, 1889. decz.....”, *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): [1]–2.

mint ilyen: modern szöveg. A maradandó értékek kiüresedését, a régi idők megkérdőjelezhetetlen tekintélyeinek, „szentségeinek” az eltűnését konstatáló zárlat az orális megnyilatkozást, tehát az efemer, jelenhez kötött és megismételhetetlen beszédet helyezi az örökkévalóság megüresedett helyére. A Berman által elemzett szövegekhez hasonlóan az egységes, „szilárd” tekintély „elporladását” és a szó, vagyis a most létesülő, mindig változó jelentés valóságát hirdeti.

Berman értelmezése termékeny párbeszédbe hozható Matei Călinescu alapműnek számító könyvének koncepciójával, amely nagy hatással volt a disszertáció szemléletére. Bár a *Five Faces of Modernity*⁵⁸ egészében nem olvasható magyarul, bevezetője jelentős késéssel, 2017-ben megjelent Major Réka fordításában, *A modernség öt arca*⁵⁹ címen. A fordítás címe is jelzi, mekkora kihívást jelent összeegyeztetni a nemzetközi és a hazai fogalomhasználatot. Călinescu könyvcímében a „modernity” egyszerre implikálja a modernitás, vagyis az újkor korszakkategóriáját, a modernizációs folyamatokat, a modernizáció tapasztalatát, valamint a modern művészetet; Bermanhoz hasonlóan egyazon összefüggésrendszer részeként jeleníti meg azokat. A *modernség* fogalma képtelen visszaadni ezt a komplexitást, hiszen az – amint Kappanyos is kifejti – magyar szövegkörnyezetben kizárólag a művészet jelenségeire, s azon belül is csak bizonyos művészeti jelenségekre korlátozódik.⁶⁰ A magyarul is olvasható részlet különösen csalóka, hiszen nem kizárólag a bevezetőt tartalmazza, de a könyv első nagy egységének (*The Idea of Modernity [A modernitás képzete]*) utolsóelőtti alfejezetét is. Így az olvasóban azt a benyomást kelti, mintha a 19. század végén mozgalmakként jelentkező modernségek kialakulásáról szóló *Irodalmi és egyéb modernizmusok* közvetlenül folytatná a *Bevezető* gondolatmenetét. A magyar fordítás ezáltal a századforduló korszakmodelljét alkalmazó modernségképzeteket erősíti, amelyek a 19. század végének művészi csoportosulásaira, az „izmusokra” és különösen azoknak a későbbi évtizedekre gyakorolt hatására koncentrálnak, ezzel elfedi Călinescu könyvének egyik legjelentősebb teljesítményét. Azt, hogy a modern művészetet a modernitás történeti korszakában kibontakozó, a modernizációra adott válaszként értelmezi, s ezzel egyszerre mutat rá a jelenség történetiségére és

⁵⁸ Matei CĂLINESCU, *Five Faces of Modernity* (Durham: Duke University Press, 1987). A könyv az 1977-es *Faces of Modernity* kibővített, átalakított változata. Az első változat a dekadencia, avantgárd és giccs kategóriáival foglalkozott, a modernizmus és a posztmodern csak az 1987-es átdolgozásban vált az elemzés részévé. Vö. Matei CĂLINESCU, *Faces of Modernity: Avant-garde, Decadence, Kitsch* (Indiana: Indiana University Press, 1977).

⁵⁹ Matei CĂLINESCU, „A modernség öt arca”, ford. MAJOR Réka, *Helikon* 63, 3. sz. (2017): [359]–379.

⁶⁰ KAPPANYOS, „A modernség...”, 50.

változékonyságára. Călinescu és Berman is azt állítják, hogy a modernség gyakorlatilag a modernizáció kritikája, „modernnek lenni annyit tesz mint egyben antimodernnek is lenni”,⁶¹ és minden megképződő modernség szinte azonnal létrehozza saját inverzét. Így Călinescunál a polgári modern művészet, a dekadencia, a giccs, az avantgárd és a posztmodern egymásra is reagáló esztétikai irányok: amelyek a modernitásnak (vagyis a modernizáció tapasztalatának) különböző arcait mutatják. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a modernizáció a *kérdés*, amelyre a modern esztétikák *lehetséges válaszokat adnak*. Egymástól eltérő megoldási, megküzdési, kritikai és reflexiós stratégiák ezek, amelyeknek gyökerénél ugyanaz a probléma található: a modernizáció feszítő, kényelmetlen és ellentmondásos tapasztalata.

Călinescu könyvének *The Two Modernities [A kétféle modernség]* című fejezete szálazza szét ezeket a jelenségeket. Érvelése szerint a 19. század első felében válik szét a korszakként értett modernításban zajló modernizációs folyamatok lelkes igennőjeként fellépő haladás- és haszonelvű, racionális, pragmatikus, a siker és cselekvés kultuszát hirdető, a tudományban és a technológiában töretlenül hívó, vagyis *korszerű, polgári modernség* és annak kritikája, a „másik modern”, amely beállítódása szerint egészen eltérő modalitást és célképzeteket választ: lehet forradalmi, anarchista, apokaliptikus, vagy akár arisztokratikus-eszképista.⁶² Ez a „másik modern” az alapja az esztétikai programként értett modernség(ek)nek. Vagyis ezt a modernséget az hozza létre, amit Bourdieu *A művészet szabályaiban* „a polgárral való szakításként” értelmez.⁶³ A *modernség* kategóriáját Călinescu alapozva olyan esztétikai, poétikai jelenségek leírására használom, amelyek a modernizáció tapasztalatára adott kritikaként jöttek létre, a jelenre irányított figyelem és a változás szükségességének tudata alapján körvonalazódnak,⁶⁴ és sajátosan „modern nyelven” íródtak.

Amikor *A Hét* előfizetési felhívásaiban „modernnek” nevezi önmagát, a modern szót minősítő jelzőként használja. Már a legelső, a *Mutatványszámmal* egyidőben kiadott felhívás is az elkülönböződés, kiválás szándékát jelzi vele: „Ilyen akar lenni »A HÉT«: érdekes, modern, eleven heti szemle.”⁶⁵ Az „akar lenni” szerkezet szándékot, indítatást fejez ki, vagyis „modernnek lenni” *A Hét* szóhasználatában olyasmi, amire törekedni kell. Călinescu megfogalmazásában „modernnek lenni [vagyis *másik modernnek lenni*] döntés, ráadásul

⁶¹ „[T]o be fully modern is to be antimodern...” [Fordítás tőlem – M.S.A.] BERMAN, *All That...*, 12.

⁶² CĂLINESCU, *Five Faces...*, 42.

⁶³ BOURDIEU, *A művészet...*, 75.

⁶⁴ CĂLINESCU, *Five Faces...*, 45–49.

⁶⁵ KISS József, „Előfizetési felhívás és gyűjtőív”, *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 20–21, 20.

heroikus döntés, hiszen a modernség útja kockázatos és nehéz.”⁶⁶ A „modern” tehát nem alapértelmezett tulajdonsága a modernitásban létrejövő jelenségeknek. Aszerint minősül valami „modernnek”, hogy mennyiben irányítja a figyelmét a saját jelenére, s mennyiben problematizálja a modernizációt. *A Hét* szóhasználatában a modernségnek különböző fokozatai léteznek, a szó az előfizetési felhívásokban többször is felsőfokjellel szerepel: „legmodernebb eszmék képviselője”⁶⁷; „[*A Hét*] legmodernebb összes hetilapjaink között.”⁶⁸ Vagyis annak függvényében, milyen választ kínál valami a modernizáció tapasztalatára, eltérő módon lesz modernként érzékelhető. A „legmodernebb” szóalak „kevésbé modern” jelenségeket is implikál, vagyis a modernség nem egységesen fejlődik, hanem szórt, eltérő intenzitású és szemléletű változatokban létezik. *A Hét* nem a modern lapnak tekinti önmagát, hanem az egyik modernnek, a reklám (funkciójából fakadóan hiperbolikus) szóhasználatával a legmodernebbnek. Az 1894-es *Előfizetési felhívás* szövegében a „modern” jelző nem *A Hetet*, hanem annak befogadóit minősíti. Eszerint a lap publicisztikájának és szépirodalmának „foglatja”, vagyis releváns kontextusa „mindaz, ami a modern ember szellemét betölti és idegeit izgatja”:⁶⁹ a modernizáció őrjítő, ellentmondásos, lelkesítő, fájdalmas, mindent felemésztő tapasztalata.

Az 1890-es években *A Hét*-ben a „modern” szót többféleképpen értették. Ezeket a használati módokat immár el tudjuk helyezni a körvonalazott értelmezői pozíciónk és az egyértelműsített értekező nyelv viszonylatában. A „modern” szót *A Hét* szerzői használták: (1) A régiségnek és modernitásnak, azok irodalmának elkülönítésére;⁷⁰ (2) a „modern élet”, „modern ember” szószerkezetben modernizációs tapasztalatok jelölésére;⁷¹ (3) a modernizáció tapasztalatából született európai irodalom, tehát a modernség (különösen Baudelaire, a szimbolisták és dekadensek) minősítésére;⁷² (4) a romantikusokkal szembeni

⁶⁶ „to be modern is a choice, and a heroic one, because the path of modernity is full of risks and difficulties.” CĂLINESCU, *Five Faces...*, 50. [fordítás tőlem – M. S. A.]

⁶⁷ N.n., „Lapunk tisztelt előfizetőihez”, *A Hét* 1, *Melléklet A Hét* 50. számához, 50. sz. (1890. dec. 14.): [2.]

⁶⁸ N.n., „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 2, 13. sz. (1891. márc. 29.): 212.

⁶⁹ N.n., „*A Hét*, politikai és irodalmi közlöny”, *A Hét* 5, 31. sz. (1894. aug. 5.): 494.

⁷⁰ „[M]odern európai irodalom” [KISS József], „Eperjes”, *A Hét* 1, 9. sz. (1890. márc. 2.): 148; „modern, fölvilágosult korunk” N.n., „Negyedik színház”, *A Hét* 2, 4. sz. (1891. jan. 25.): 59; „A »Romancero caballeresco« irodalomtörténeti szempontból bizonyynyal érdekes gyűjtemény [...] Mi inkább a modern költészetet cultiváljuk.” [KISS József], „Spanyol románcok”, *A Hét* 3, 41. sz. (1892. okt. 9.): 660.

⁷¹ „modern társas élet” MENENIUS Agrippa, „Társadalmi levelek”, *A Hét* 1, 7. sz. (1890. febr. 16.): [101]–103; „modern ember” ZILAHÍ Béla, „A nagy királyról”, *A Hét* 1, 15. sz. (1890. ápr. 13.): 234–235, 234; „modern viszonyok”, „modern kor” LUCIUS, „(De conditione opificum)”, *A Hét* 2, 22. sz. (1891. máj. 31.): [345]–346. „Tizenöt éves voltam és ekkor éreztem magamat leginkább modern embernek.” SEMPER, „A sötét kor”, *A Hét* 3, 37. sz. (1892. szept. 11.): [581]–582, 581; „[A] modern embert mindig csak az el nem ért vagy már el nem érhető dolog érdekli” PEKÁR Gyula, „Lavina”, *A Hét* 4, 35. sz. (1893. aug. 27.): 131–134, 131.

⁷² „[A] legmodernebb irodalomban Baudelaire egy remek költeménye...” AMBRUS Zoltán, „Carmela. (Beszélyek és vázlatok. Irta: Dóczi Lajos. Két kötet. Kiadja Ráth Mór. Budapest, 1890.)”, *A Hét* 1, 3. sz. (1890.

elhatárolódás kifejezésére, vagyis egy *saját* modernség körvonalazására.⁷³ Călinescu éppen Baudelaire kapcsán mutat rá a romantikusoktól való elkülönöződés okaira: amit modernségként érzékelünk, semmihez sem hasonlít a múltból. Ami (esztétikai értelemben) fennmarad, az különböző modernizációs tapasztalatok kifejeződése, ám éppen a modernizáció folyamatjellege miatt a létrehozott modernségek csak technikaként öröklődhetnek és nem segítik a művészt saját korának megértésében.⁷⁴ Vagyis amikor a romantikusokhoz *képest* nevezik magukat modernnek *A Hét* szerzői, ezt egy saját, a korábbiaktól elkülönöződő modernségképzet körvonalazása érdekében teszik.⁷⁵ (5) *A Hét* szóhasználatában a regényt a modernizáció tapasztalatának problematizálása és a választott (bermani értelemben vett) hang teszi modernné;⁷⁶ (6) a líra pedig akkor modern, ha a századvég (csak részint schopenhaueri alapú) pesszimizmusából, apokaliptikus szemléletéből, hangulatokon keresztül artikulálódó időtapasztalatából és „európai eszmeiségből” táplálkozik, vagyis ha képes megmutatni a modernizáció szubjektív tapasztalatát, színre vinni a modernitásban kialakult, sajátos időképzetet.⁷⁷ A líra másképp szól „modern hangon”, mint a publicisztika, az esszé, a regény és a dráma, hiszen a jelenidő terepén létezik, mindig a jelenről és a jelenben szólal meg. A századvégi, hangulatokra

jan. 19.): 49–50, 49; „A modern, dekadens és szimbolista költészet” [KISS József], „A vörös kereszt”, *A Hét* 6, 6. sz. (1897. febr. 7.): 100.

⁷³ Z., „(Angelo. Dráma 3 felvonásban, írta Hugo Viktor. Fordította: Endrődi Sándor. Új betanulással először 1892. január 4-én.)”, *A Hét* 3, 2. sz. (1892. jan. 10.): 29–31, 30.

⁷⁴ CĂLINESCU, *Five Faces...*, 49.

⁷⁵ A romantika és modernség viszonyáról, a kettő dialogikusságáról ld. EISEMANN György, „A romantikától a modernség felé”, in EISEMANN György, *A folytatódó romantika*, 92–116 (Budapest: Orpheusz Könyvek, 1999).

⁷⁶ Így lesz modern Jókai Mór, Herczeg Ferenc és Bródy Sándor is, annak ellenére, hogy poétikájuk, ideológiájuk és a modernizáció tapasztalatára adott „válaszuk” radikálisan különbözik egymástól. S emiatt nem modern Prém József. „Ami a modern regényeket olyannyira érdekesítővé teszi, az idegesség, teljesen hiányzik belőle.” – B. A., „Rozsdás czimerek. (Regény. Írta: Prém József. Budapest, 1890. Singer és Wolfner könyvkereskedése.)”, *A Hét* 1, 50. sz. (1890. dec. 14.): 388–389, 388; Bródy Sándor regényíróként „[a] legmernebb iskolától csak egyet tanult: élesen látni...” RÁSPOLY, „Bródy Sándor”, *A Hét* 2, 10. sz. (1891. márc. 8.): 148; „[Jókai] amikor gyerekésszel hozzáfogott a regényíráshoz, egyben megcsinálta a modern próza, a magyar regény nyelvét.” N.n., „Jókairól”, *A Hét* 1, 17. sz. (1890. ápr. 27.): 263; „Mi szeretjük a határozatlant, a nem összhangzatost, minket leköt minden, ami kétes, ami megfejtethetlen, és a modern szót is épen e sphinxszerűség ragadja meg. Az egyszerű történetek kora lejárt, mióta az emberi lélek megszűnt egyszerű lenni.” –NN, „Fenn és lenni. (Regény két kötetben, írta Herczeg Ferenc, Budapest, 1890. Egyetemes regénytár. Singer és Wolfner kiadása.)”, *A Hét* 1, 22. sz. (1890. jún. 1.): 355–356, 355.

⁷⁷ Így lesz modern költő Reviczky Gyula, Jékei Aladár, Palágyi Lajos, Szalay Fruzina, Inczédi László, Czöbel Minka, Hegedüs Sándor, Zempléni Ferenc vagy Makai Emil. REVICZKY Gyula, „A modern magyar lyra hatásáról”, *A Hét* 1, 8. sz. (1890. febr. 23.): 130–131; N.n., „Jékei Aladár”, *A Hét* 2, 7. sz. (1891. febr. 15.): 111; –LF, „(Komor napok. Palágyi Lajos újabb költeményei. 1889–1890. Budapest, 1891. Singer és Wolfner könyvkereskedése.)”, *A Hét* 2, 45. sz. (1891. nov. 8.): 721–722; N.n., „Az én iróim VIII”, *A Hét* 3, 5. sz. (1892. jan. 31.): 72–73; –IL, „Inczédi László: Versek. (Szépirodalmi könyvtár, 1892.)”, *A Hét* 3, 33. sz. (1892. aug. 14.): 531–532; N.n., „Czöbel Minka”, *A Hét* 3, 40. sz. (1892. okt. 2.): 642; N.n., „Hegedüs Sándor”, *A Hét* 4, 41. sz. (1893. okt. 8.): 228–229; N.n., „Új versek”, *A Hét* 8, 19. sz. (1897. máj. 9.): 306; K. T. [KÓBOR Tamás], „Makai Emil újabb költeményei”, *A Hét* 10, 2. sz. (1899. jan. 8.): 29–30.

figyelő költészeti ideálban a vers részint zene, részint a változás, veszteség érzékelése: a modernizáció fájdalmas tapasztalatának nem diagnózisa, hanem színrevitele.

A vers, és különösen a lírai szöveg testesíti meg leginkább a „tisztá művészet” ideálját. A modern, autonómiára törekvő művészet ragaszkodik a szentség aurájához. Berman részletesen elemzi a glória szimbólumát, először a *Kommunista kiáltvány* szövegében, majd Baudelaire *Perte d'Aureole* [*A glória elvesztése/Az elveszített dicsfény*] című prózaversében⁷⁸, ahol a glória elvesztése a költői lét paradox voltára mutat rá.⁷⁹ Marxnál a glória az érzékelhető szentség szimbóluma, amely a modern korban az értelmiség és a művész koronájaként jön létre. A művész paradox szerepet tölt be: tiltakozik azellen, hogy munkája bér munkának minősüljön, s így az alkotást a szentség aurájával övezett *hivatásként* értelmezi. Mégis, a kapitalista társadalmi berendezkedés termelési-gazdasági feltételei determinálják azt ahogyan, amiből, akinek alkot, – a műalkotás létrejöttét és a közönséghez való eljutást egyaránt. A művész és az értelmiségi másként van kiszolgáltatva a piac működésének, mint a legtöbb bér munkás, s éppen ezért könnyebben „radikalizálódik”, hiszen művészi létmódjának alapja, hogy folyamatosan tudatában van a modernizáció tapasztalatának. A glória, a szentség aurája, vagyis az autonómia képze, amelybe a modern művész(et) burkolózik, védekezési mechanizmus: antimodern modernség.⁸⁰

A glóriát viselő művész révén a művészet az abszolútum helyére kerül. A „tisztá”, „szent”, vagyis az autonóm művészet helyettesíti a szilárd, megingathatatlan totalitást. Ám Baudelaire prózaverse nem a művészet abszolút voltának dicsérete: a művészet (és a művész) pozíciója nem problémamentes, a művész fejről a modernizáció leüti a glóriát,⁸¹ amelyet éppen a modernitásban helyeztek oda.⁸² Glória nélkül a művész – Baudelaire versében – tökéletesen szabad, de közben teljesen marginalizált, gyakorlatilag láthatatlan.⁸³ Luca Somigli olvasatában a glória „visszaszerzésére” irányuló törekvések, vagyis a művész társadalmi szerepének legitimációja éppen a bér munkától való ellentmondásos és teljességében kivitelezhetetlen elhatárolódás révén valósul meg. A modernitásban feltevődik

⁷⁸ Charles BAUDELAIRE, „Perte d'auréole”, in BAUDELAIRE, *Petits poèmes en prose*, 133–134 (Paris: Michel Levy freres, 1869). Magyarul: Charles BAUDELAIRE, „Az elveszített dicsfény [Fájó Párizs]”, ford. SZABÓ Lőrinc, in BAUDELAIRE, *Válogatott művei*, szerk. RÉZ Pál, 319 (Budapest: Európa: 1964).

⁷⁹ BERMAN, *All That...*, 115–120.

⁸⁰ Uo., 118.

⁸¹ „Mikor az imént nagysietve átjöttem a körúton és ide-oda ugráltam a sárban, át azon a mozgó káoszon, ahol a halál egyszerre vágat felénk minden oldalról, egy hirtelen mozdulatra az aureolám lecsúszott a fejemről, és bele a kövezet sarába.” BAUDELAIRE, „Az elveszített...”

⁸² BERMAN, *All That...*, 157.

⁸³ „Most incognito utazhatom, elkövethetek aljasságokat, és belemerülhetek a kicsapongásba, akár az egyszerű halandók.” BAUDELAIRE, „Az elveszített...”

és megválaszolatlanul marad a *mi a művészet* kérdése, s minden, magát modernként értelmező alkotónak újra kell definiálnia, mi is az és miért értékes, amit tesz. A művészet legitimációja érdekében pedig csoportosulások, intézmények létesülnek, önértelmező gesztusok egész sorát hozva létre.⁸⁴ Ahogyan Bourdieu fogalmaz, a „tisztá művészet” egy „fordított gazdasági világot” hoz létre, amelyben a művész csak úgy tud győzni a művészet területén, ha veszít a gazdaságén.⁸⁵ Ez a paradox – és fenntarthatatlan – gazdaság olyan művészi diszpozíciókat (habitusokat) hoz létre, amelyek folyamatosan saját függetlenségüket állítják, s vagy elítélik a gazdasági kötelekeket, vagy tagadják azok létezését.

Bourdieu rendszerében az autonóm művészet a piac, vagyis a polgári színház, a könyvpiar és hangsúlyosan a sajtó ellenében körvonalazódik a 19. század második felében. De mit kezdünk azzal a paradox helyzettel, ami a magukat modernnek és autonómnak kikiáltó irodalmi lapok – és a bennük közölt líra – esetében alakul ki? Kiss József *A Hét* főszerkesztőjeként úgy definiálja a lapot, mint amelyet „[v]oltaképpen nem is a publikumnak csináltuk, hanem magunknak, író kollegáinknak, a skriblereknek, az Otthonnak.”⁸⁶ Vagyis a lapot igyekszik a „gazdaság nélküli gazdaság” részeként, az autonóm irodalom területén belül pozicionálni. Kiss József és szerkesztőtársai folyamatosan eltávolító gesztusokkal élnek a szerkesztői munkával mint bér munkával szemben, ugyanakkor a művészet aurájából, dicsfényéből részesülő tevékenységként láttatják azt: „Ez is kenyérkereset, de legalább – költőnek való...”⁸⁷ Kiss rendszeresen önfeladasként, kényszerként értelmezi saját szerkesztői munkáját. Az áldozat mégsem tét nélküli. Kiss József szemében a költői létmódot akkor éri meg feláldozni a szerkesztői létmód, vagyis a piac oltárán, ha ezáltal ki lehet alakítani a modern művészet létrejöttének és befogadásának feltételeit: „Most tíz éve fohászkodtam neki annak a vállalkozásnak, hogy hetilapot alapítok olyan közönségnek, amely még nincs, olyan írókkal, akik még csak lesznek.”⁸⁸ Kiss – és *A Hét* szerkesztőinek és szerzőinek többsége – azt a paradoxont igyekszik újra és újra feloldani, hogy a tiszta művészet ideálját a sajtóban, vagyis expliciten piaci feltételek szerint működő intézményes keretek között hirdetik. *A Hét*-ben publikáló költők nem viselnek glóriát, vagy – a magyar szimbolikához jobban igazodva – nincs fejükön babér, kezükben lant. S ebben a lant és babér

⁸⁴ Luca SOMIGLI, *Legitimizing the Artist: Manifesto Writing and European Modernism 1885–1915* (Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2003), 54.

⁸⁵ BOURDIEU, *A művészet...*, 99–100.

⁸⁶ KISS József, „Egy lapról, egy évfordulóról és egy szerkesztőről”, *A Hét* 10, 52. sz. (1899): 845–846, 845.

⁸⁷ KÓBOR Tamás, „Zsidó magyar írók és tudósok: Kiss József”, *Egyenlőség* 9, 48. sz. (1890): 8–10, 10.

⁸⁸ KISS, „Egy lapról...”, 845. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

nélküli modern világban *A Hét* szerkesztősége újra és újra definiálja a költészet, pontosabban a *modern* költészet lehetőségeit. A modernizáció tapasztalatából születő vers nem lanttal zeng, nincs egységes, tekintéllyel bíró alaphangja.⁸⁹ Ehelyett „új hangszerelésű”, polifón, ironikus, ellentmondásos *modern hangon* szól: „Az az úgynevezett lant ma már csak fictió. Mi zongorázunk, hegedülünk, fuvolázunk, de a lant nem a mi hangszerünk.”⁹⁰

1.3. „Líra *A Hét*ben”

A 19. század második felének magyar lírájáról több átfogó, nagy ívű értelmezés született, amelyek hatottak jelen értekezés szemléletére és kérdezői irányaira. Komlós Aladár *A magyar költészet Petőfitől Adyig* című munkája számos olyan költővel foglalkozik, akik *A Hét*ben kezdték pályafutásukat. A könyv a címben is jelzett módon fejlődési sorba rendezi az egyes életműveket, az „új líra” kialakulásának nyomait keresi.⁹¹ Németh G. Béla *Türelmetlen és késlekedő félszázad* című könyvében a polgári realizmus értelmezési keretében számos, *A Héthez* is kapcsolódó költő versét elemzi.⁹² A könyv arra az alapkoncepcióra épít, hogy „A *Nyugat* nemzedékének majdnem minden értéke fölviszlan előlegesen, töredékesen és érleletlen itt [mármint a 19. század második felében].”⁹³ Vagyis a „polgári realizmus” korszakának azokra a poétikai törekvéseire figyel, amelyek a *Nyugathoz* köthető modernség előzményeiként értelmezhetők. Ebben a keretben Kiss József „a közízlés átalakítói”⁹⁴ közé tartozik, akinek költészete (és szerkesztői munkássága) a középpolgárság ízlését és problémáit közvetítette.⁹⁵ S. Varga Pál *A gondviselэшittől a vitalizmusig* című könyve a költői világkép átalakulását nyomon követve, eszmetörténeti

⁸⁹ Hasonló trópuszt elemez Rákai Orsolya Schöppflin kapcsán: RÁKAI Orsolya, *A teljes zenekar: Schöppflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Klasszikusok (Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2013), 45. Schöppflin modernségről írott szövegeinek metaforikája szerint az új irodalom „zenekarában” olyan hangok is megszólalhatnak, amelyek korábban nem kaptak helyet. Uo., 45.

⁹⁰ [KISS József], „Arad”, *A Hét* 1, 15. sz. (1890): 244.

⁹¹ KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig* (Budapest: Gondolat, 1959).

⁹² NÉMETH G. Béla, *Türelmetlen és késlekedő félszázad: A romantika után* (Budapest: Szépirodalmi, 1971), különösen 248–259. Ugyanitt említést érdemel Németh G. *Küllő és kerék* című tanulmánykötete, amelyben többek között Komjáthy Jenő költészetének érzékeny értelmezését nyújtja, valamint *A személyiség mint érték a századvégi magyar lírában* című írása, amely kifejezetten a 19. század végének magyar lírájának szubjektumképzetével foglalkozik: Komjáthy, Vajda és Reviczky mellett Endrődi Sándort, az Ábrányi fivéreket, Palágyi Menyhértet és más, mára már kevésbé ismert költőket is pozicionálja. NÉMETH G. Béla, *Küllő és kerék: Tanulmányok* (Budapest: Magvető, 1981). NÉMETH G. Béla, „A személyiség mint érték a századvég magyar lírájában”, in NÉMETH G., *Századfordulóról-századelőről: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 79–100 (Budapest: Magvető, 1985).

⁹³ NÉMETH G., *Türelmetlen...*, 6.

⁹⁴ Uo., 256.

⁹⁵ Uo., 257.

alapokra építve nyújt költészettörténeti áttekintést.⁹⁶ Eisemann György pedig több munkájában is meggyőzően mutat rá a század második felében született lírának a romantikus hagyománnyal való folytonosságára, s ezért (is) érvel a későromantika fogalmának szükségessége mellett.⁹⁷ Ezekhez képest nyújthat elmozdulást, új perspektívát – az itt említett szerzők belátásainak érvényét nem kisebbítve – a lírai szövegek sajtókontextusának, különösen *A Hét* szerkesztési gyakorlatának és megítélésének a figyelembevétele.

Az értekezés, ahogyan erre címe is utal, *A Hét*ben publikált lírai szövegekkel, a lap szerkesztőségének költészeti irányelveivel, poétikai reflexióival foglalkozik, valamint azzal, hogyan hat a századvégi líráról alkotott (máig érvényes) képzeinkre a lap önleírásaiban megfogalmazott művészeteszmény, hogyan épül be – jelöletlenül – a sajtódiskurzus néhány jellegzetessége az irodalomtörténeti emlékezetbe. Ez a látszólag egyértelmű témakijelölés ugyanúgy magyarázatra szorul, mint az előző két alfejezetben tárgyalt fogalmak. A „líra *A Hét*ben” szintagma két megválaszolandó kérdést implicál. Egyrészt, mit tudunk meg a 19. század végének lírájáról, ha a sajtót, azon belül is *A Hetet* jelöljük ki kontextusként? Másrészt, miért érdemes éppen a lírára figyelni *A Hét* olvasása közben? A kérdések megválaszolásához a kutatás módszertani és szemléleti kereteit a *periodikatudomány/periodikakutatás*⁹⁸ [periodical studies] területén kell kijelölnünk.

„Az, amit ma modernségnek hívunk, a folyóiratok oldalain jött létre.”⁹⁹ Ezzel az állítással kezdődik Sean Latham sokat hivatkozott *The Mess and Muddle of Modernism* [*A rendetlen és zűrzavaros modernség*] című tanulmánya. Latham a 20. század eleji kis lapok [little review/petite revue] modernségéről beszél.¹⁰⁰ Azokról a lapokról, amelyekben Ezra Pound, James Joyce, William Carlos Williams is publikált, s amelyek úgy esztétikájukban mint explicitté tett politikai állásfoglalásaikban az avantgárd gyakorlatait és szellemiségét képviselték, illetve hozták létre. Amint az előző alfejezetben láthattuk, az avantgárd mint a modernség „arca” csak egyike a lehetséges modern irányoknak. Amikor a 19. századi

⁹⁶ S. VARGA Pál, *A gondviselésihittől a vitalizmusig: A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felében* (Debrecen: Csokonai Könyvtár, 1994).

⁹⁷ EISEMANN György, *A folytatódó romantika* (Budapest: Orpheusz Könyvek, 1999); EISEMANN György, *A későromantikus magyar líra* (Budapest: Ráció, 2010).

⁹⁸ A szóismétlés elkerülése és az angol szakszó poliszémiájának hangsúlyozása érdekében felváltva, egymással megfelelően fogom használni a periodikatudomány és periodikakutatás kifejezéseket.

⁹⁹ „What we now call modernism took shape in the pages of the magazines.” Sean LATHAM, „The Mess and Muddle of Modernism: The Modernist Journals Project and Modern Periodical Studies”, *Tulsa Studies in Women's Literature* 30, 2. sz. (2011): 407–428, 407.

¹⁰⁰ A petite revue-ről magyarul ld. T. SZABÓ Levente, „A kis folyóirat mint az irodalmi modernizmus lehetséges határa: Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok és a globális modernizmus kezdetei”, *Korunk* 34, 3. sz. (2023): 110–117.

sajtóval foglalkozó kutatók Latham provokatív kijelentését hivatkozzák,¹⁰¹ nem az avantgárd „előzményét” vagy korai nyomait keresik a vizsgált lapokban, hanem lehetséges modernségek, modern diskurzív gyakorlatok (ki)alakulására figyelnek. Ezek a tanulmányok azt a periodikatudományos perspektívából mára már evidenciának számító alapvetést követik, hogy a sajtó nem „tükrözi”, vagy „leképezi” saját korának kultúráját, hanem alakítja azt. Lyn Pykett megfogalmazásában a sajtó nem kivételése, hanem „aktív és lényegi része” a kultúrának.¹⁰² Éppen ezért szorgalmazza, hogy az időszaki kiadványokban publikált irodalmat és annak (szöveg)kontextusát ne szétválasztva, különálló entitásokként tekintsük. A sajtót – a folyóiratokat, havi-, heti- és napilapokat – olvasva nyilvánvaló, hogy textus és kontextus, szépirodalom és annak textuális környezete szétszálazhatatlan jelölőrendszereket, ideológiai és diskurzív alakzatokat formálnak.¹⁰³ Latham ebben a „rendetlen és zűrzavaros” sajtóban látja megszületni a modernséget. Olyan lapokban (kifejezetten irodalmi lapokról és szemlékről beszél), amelyek nem szűkítették irányukat és válogatásukat határozott elvek mentén; amelyek nem törekedtek az ellentmondások és a sokoldalúság felszámolására, egy-egy lapszámnak mint „műegésznek” a létrehozására, hanem kifejezetten érdemüknek tekintették a rendetlenséget és a zűrzavart.¹⁰⁴ Ezek a megengedő szerkesztői gyakorlatok és eklektikus laptípusok nem az avantgárdban alakultak ki, hanem az időszaki sajtó „fénykorában” (a 19. század során) jöttek létre.¹⁰⁵ Latham belátásaira alapozva – továbbra is ragaszkodva az előző alfejezetben lefektetett modernség-képzethez – azt mondhatjuk, hogy a magyar irodalmi modernséget többek között *A Hét* hozta létre. Pontosabban: *A Hét* létrehozott egy sajátos, a 19. század utolsó évtizedében artikulálódó modernséget. A korábban elmondottakat ez a perspektíva annyiban módosítja, hogy *A Hét* hangsúlyosan ágensként jelenik meg: nem reprezentálja, hanem saját diskurzív gyakorlatai révén *megteremti* a modernséget.

Az (irodalom)tudományos gondolkodás előfeltétele az írásbeliség, az újraolvasható szöveg.¹⁰⁶ Viszont amint arra Hansági Ágnes – Derridára hivatkozva – rámutat, a „maradandó” könyvvel ellentétben az újság „lebomló médium”, amely sokáig nem is

¹⁰¹ Például itt: MÉSZÁROS Zsolt, „A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái”, in *CERTAMEN IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, GÁLFY Emőke, és WEISZ Attila, 81–93 (Kolozsvár: EME, 2017), 84.

¹⁰² Lyn PYKETT, „Reading the Periodical Press: Text and Context”, *Victorian Periodicals Review* 22, 3. sz. (1989): 100–108, 102–103.

¹⁰³ Uo., 104.

¹⁰⁴ LATHAM, „The Mess...”, 408.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Walter J. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technológizálása*, ford. KOZÁK Dániel (Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2010), 15–16.

képezte részét az irodalmi archívumoknak.¹⁰⁷ Érthető tehát, hogyan vált a visszatérést, újraolvasást kívánó, s gyakran a „testetlen szöveggel”, a „műegésszel” azonosított könyv¹⁰⁸ az irodalomtörténeti kutatások elsődleges tárgyává. Míg a könyv a visszatérés, az újraolvasás médiuma, az időszaki sajtó az egyszeri befogadásé. A periodika a jelenidő szimulákruma, olyan nyomtatvány, amely egyszerre mutatkozik a jelenhez tartozó, zárt egységként (egyetlen lapszám formájában) és előző, illetve következő lapszámokkal alkotott folytonosságként. Leegyszerűsítve: a periodika stabil, vagy lassan változó *struktúra*, amely minden lapszám esetében új és aktuális referenciájú szövegkomplexumként olvasható. Margaret Beethamra alapozva a periodikát az egyik legillékonyabb nyomtatott formátumnak tekinthetjük, amelynek alapvető létmódja, hogy minden új lapszám megjelenése automatikusan elavulttá teszi és helyettesíti az előzőt; ám amíg az önálló lapszám a megjelenés gyakorisága által szabályozott idő alatt érvényét veszti, maga a periodika mint „műfaj” (kiadói gyakorlatok, befogadói stratégiák, formai keretek szerint elkülönülő diskurzív gyakorlat) fennmarad.¹⁰⁹ A könyv formátumát imitáló utólagos bekötés elősegítette ugyan a periodikák konzerválását, azonban elfedi a sajtóorgánumoknak számos alapvető, médiumukból (és műfajukból) fakadó tulajdonságát. Mégis: kétségtelen, hogy a könyvtárakban őrzött, bekötési táblák közé rendezett, mikrofilmen rögzített, vagy PDF-formátumban digitalizált lapok nélkül a „rövidtávú használatra” szánt időszaki sajtó teljesen kutathatatlan lenne. Az archiválás (úgy a katalogizálás, rendszerezés, mint a hozzáférhetőség biztosítása) előfeltétele annak, hogy a sajtótermékek az irodalom- és kultúratudományos érdeklődés tárgyává válhassanak.¹¹⁰

Ezért is nem lehet eléggé hangsúlyozni Szinnyei József hírlap- és folyóiratgyűjtésének, sajtóbibliográfiai kezdeményezésének jelentőségét,¹¹¹ s mindazon könyvtári állományokét,

¹⁰⁷ HANSÁGI Ágnes, *Tárca-regény-nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*, Ráció-Tudomány, 19. (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 341–343.

¹⁰⁸ Uo., 222–225.

¹⁰⁹ Margaret BEETHAM, „Open and Closed: The Periodical as a Publishing Genre”, *Victorian Periodicals Review* 22, 3. sz. (1989): 96–100; Margaret BEETHAM, „Introduction”, in BEETHAM, *A Magazine of Her Own?: Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*, 1–17 (London–New York: Routledge, 1996), 2–3.

¹¹⁰ Sean LATHAM és Robert SCHOLLS, „The Rise of Periodical Studies”, *PMLA* 121, 2. sz. (2006): 517–531.

¹¹¹ Szinnyei vonatkozó írásai, amelyek eredetileg a *Vasárnapi Ujság*ban jelentek meg, a Magyar Tudománytörténeti Intézet jóvoltából már egységes szövegállományként is olvashatóak: SZINNYEI József, *Hírlapirodalmunk és folyóirat-irodalmunk 1721–1853*, szerk. GAZDA István, A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 72 (Budapest: a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 2002). Szinnyei törekvéseinek hála 1884-ben Trefort Ágoston elrendelte az Országos Hírlapkönyvtár létrehozását, amely 1888-tól az Országos Széchényi Könyvtár részeként, Szinnyei igazgatása alatt el is indult. SZAJBÉLY Mihály, „Szinnyei, a gondos, Jókai, a pontatlan: Gondolatfutamok Esterházytól az élclapokon át Miss Maryig”, in *Certamen X. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*, szerk. EGYED Emese, PAKÓ László és WEISZ Attila, 91–110 (Kolozsvár: EME, 2023), 96–97.

amelyek már a 19. században – ha nem is egészében, de – konzerválni és rendszerezni kezdték a sajtótermékeket.¹¹² Ezek teremtették meg azt a precedenst, amelynek köszönhetően a mai olvasó a 19. századi, egyszeri befogadásra szánt kiadványokat is az újraolvasás médiumaként kezelheti. Az Országos Széchényi Könyvtár először az 1960-as években kezdett nagyobb gyűjteményeket mikrofilmen rögzíteni, s ezzel egyidőben repertóriumokat, részletes bibliográfiákat létrehozni. Így az állományvédelmi okokból szükséges mikrofilmes rögzítés és az ennek folyamányaként zajló bibliográfusi munkálatok meg- és áttekinthetőbbé tették a sajtóállományokat.¹¹³ Érthető tehát, miért éppen az 1970–80-as években (a bibliográfiai és archiválási munkálatok utáni évtizedekben) készült el az a kétrészes (három kötetes) akadémiai sajtótörténet, amely 1705-től 1892-ig nyújtott áttekintést a magyar sajtó alakulásáról.¹¹⁴ Ha a sajtótörténetet a legromlékonyabb lapokat is „konzerváló” mikrofilm, illetve az időszak kiadványokat áttekintő repertóriumok és bibliográfiák lendítették fel, fénykorát a digitalizáció hozta el.¹¹⁵ Az OCR-funkcióval (optikai szövegfelismerés) ellátott, s így kereshetővé tett állományok óriási léptékű és jelentős könnyedségű hozzáférést biztosítottak a periodikákhoz, így az időszak sajtó immár nemcsak a szorosan értett sajtótörténeti kutatások, de minden történeti jellegű tudományos vizsgálódás esszenciális részévé vált.¹¹⁶ Olyan adatbázisok váltak a kutatói munka alapértelmezett eszközévé, mint a ProQuest, az Internet Archive, a Google Books, a HathiTrust, a JSTOR, az ÖNB digitális állományához hozzáférést biztosító ANNO, a BnF projektjeként működő Gallica, vagy a magyar sajtótermékeket legnagyobb számban feldolgozó Arcanum.

A Hét kiváltságos helyzetben van. Kultúraformáló és intézményes jelentőséggel bír – legalábbis így rögzült az irodalomtörténeti emlékezetben – s emiatt a 19. század végével, vagy a századelővel foglalkozó irodalomtörténészek már jóval a mikrofilm korszaka előtt rendszeresen említették, többen részletesen is írtak róla, annak ellenére, hogy nem volt olyan

¹¹² Köztük magánkönyvtárak is, amelyek nagy számmal őriztek hírlap- és folyóiratállományokat is. GYÖRGY Aladár, *Magyarország könyvtárai 1885-ben. Magánkönyvtárak* (Budapest: Athenaeum, 1886).

¹¹³ TREMKÓNÉ MESZLENY Mária, „Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmjegyzékei”, *TMT* 28, 4. sz. (1981): 158–62.

¹¹⁴ KÓKAY György, szerk., *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. A magyar sajtó története 1., főszerk. SZABOLCSI Miklós (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979); KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk., *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. A magyar sajtó története 2., főszerk. SZABOLCSI Miklós, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985); KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk., *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. A magyar sajtó története 2., főszerk. SZABOLCSI Miklós, 2 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985).

¹¹⁵ LATHAM és SCHOLÉS, „The Rise...”

¹¹⁶ GYÁNI Gábor, „Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából”, *Médiakutató*, 1. sz. (2006), online: https://mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/04_sajtotortenet/. Hozzáférés: 2026. 01. 16.

könnyen (újra)olvasható, mint napjainkban. A lap korán az archiválási, rendszerezési törekvések tárgyává vált, részint annak köszönhetően, hogy a *Nyugat* „elődjeként” él a köztudatban, s számos „nyugatos” szerző *A Hét*-ben is publikált. Kéziratban maradt repertóriumuk már 1954-ben elkészült Galambos Ferenc bibliográfusnak, a *Nyugat repertórium* összeállítójának köszönhetően.¹¹⁷ Majdnem minden 20. századi átfogó irodalomtörténetben (legalább említés szintjén) foglalkoztak *A Héttel*, sajtótörténeti jelentőségét már 1973-ban behatóan kutatta Dersi Tamás,¹¹⁸ az akadémiai sajtótörténet pedig a lap indulását korszakváltó mozzanatként elemzi, cezúraszerepet szán neki.¹¹⁹ Bár kiemelt helyet kapott a modern magyar irodalomról való gondolkodásban, a korlátolt hozzáférés számos ellenőrzés nélkül öröklődő irodalomtörténeti toposz kialakulásához és rögzüléséhez hozzájárult. Olyan kanonizáló jelentőségű kiadványok születtek *A Hét* anyagából, mint a Fábri Anna és Steinert Ágota által összeállított, a hetilap legfontosabb szövegeit „fiktív lapszámokká” szerkesztő (vagyis *A Hét* eredeti formátumát szimuláló), gazdag képanyaggal ellátott válogatáskötet,¹²⁰ a Kardos Péter által szerkesztett *Emma asszony levelei*,¹²¹ az „Emma asszonyhoz” (Ignotushoz) köthető receptpályázat könyvváltozata Dede Franciska kísérőtanulmányával,¹²² valamint a receptgyűjtemény több népszerű kiadása.¹²³ A kiadványok mindegyike jelentős *A Hét* recepciótörténete szempontjából, s kulcsszerepet játszik abban, hogy a hetilap szövegeinek reprezentatív része a mai napig olvasható és olvasott maradhatott. Azonban a könyvformátum minden esetben elfedi azt, hogy *A Hét* elsősorban *periodika*: saját jelenébe ágyazott, szerialításban létező, dialogikus és hálózatos, bizonytalan határvonalakkal rendelkező szövegkomplexum.¹²⁴

A digitalizáció és a kultúratudományos fordulat hívta életre a periodikakutatás tudományterületét, ahogyan arra Sean Latham és Robert Scholes nagyhatású programadó

¹¹⁷ GALAMBOS Ferenc, „*A Hét*” írói és írásai: 1889–1924 (kézirat, 1954); GALAMBOS Ferenc, *Nyugat repertórium* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959).

¹¹⁸ DERSI Tamás, *Századvégi üzenet: Sajtótörténeti tanulmányok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973).

¹¹⁹ KOSÁRY, *A magyar sajtó története II/2...*, 505, 513–515.

¹²⁰ FÁBRI Anna és STEINERT Ágota, szerk., *A Hét. Politikai és irodalmi szemle 1890–1907: Válogatás* (Budapest: Magvető, 1978).

¹²¹ IGNOTUS, *Emma asszony levelei. Egy nőimitátor a nőemancipációért*, szerk. KARDOS Péter, Magyar Hirmondó (Budapest: Magvető, 1985).

¹²² DEDE Franciska, *Tartsd jól a bestiát! Emma asszony (Ignotus) receptpályázata és A Hét szakácskönyve: Egy századfordulós „blog” története* (Budapest: Kortárs-OSZK, 2010).

¹²³ EMMA ASSZONY, *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett receptekből* (Budapest: Athenaeum, 1902). EMMA ASSZONY, *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett receptekből* (Budapest: Hét, 1908). EMMA ASSZONY, *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett receptekből* (Budapest: Pytheas, 2008). EMMA ASSZONY, *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett receptekből* (Budapest: Vince, 2009). EMMA ASSZONY, *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett receptekből* (Miskolc: Hermit, 2009).

¹²⁴ Vö. BEETHAM, *A Magazine...*, 4–5.

cikke, *The Rise of Periodical Studies [A periodikatudomány születése]* is reflektál.¹²⁵ Latham és Scholes olyan új diszciplína szükségességét és létrejöttét hirdette, amely a sajtóban nem új forrásokat lát, de a meglévő paradigmák kibillentésének lehetőségét is: leszámolást a könyv, a „műegésként” elképzelt szöveg, az autonómként vizionált szerző és a piactól függetlenül működő irodalom uralkodó képzeivel; lehetőséget olyan ágensek figyelembevételére, akik korábban teljesen láthatatlanok voltak, vagy mellékszerepet kaptak: (gyakran női) szerkesztőkre, szedőkre, nyomdászokra, alkalmi szövegezőkre, „dilettáns” és professzionális sajtómunkásokra, az általuk végzett kollaboratív munkára és közöttük létesült bonyolult kapcsolathálókra. Bár Latham és Scholes a digitalizációt az új kutatási irány létrejöttének előfeltételének tekintették, érzékelték annak problematikusságát is. Ahogyan arra az általuk hivatkozott Jerome McGann is rámutat, a digitalizáció mint minden más archiváló munka levásztja a szöveget annak materiális kontextusáról, a hordozót csak mint látványt érzékelteti, így elfedi a „könyvészeti kód” jelentős részét.¹²⁶

¹²⁵ LATHAM és SCHOLE, „The Rise...” Természetesen Latham és Scholes programtanulmánya előtt is létezett már periodikatudomány. A diszciplína a viktoriánus nyomtatott kultúra tudományterületéből vált ki, így olyan szerzőket is periodikakutatóknak tekinthetünk, akik tágabban a 19. századi nyomtatott kultúrával foglalkoznak, azon belül pedig kifejezetten az időszaki sajtóra fókuszálnak. Ilyen például a Thackeray munkásságát elemző Richard Pearson, akinek *W. M. Thackeray and the Mediated Text* című könyvét Hansági Ágnes nyomán többen is hivatkozzák magyar nyelvű, időszaki sajtóval foglalkozó szakmunkákban. Vö. Richard PEARSON, *W. M. Thackeray and the Mediated Text* (London–New York: Routledge, 2000); HANSÁGI, *Tárca-regény-nyilvánosság...*, 133, 137–138.

¹²⁶ Vö. Jerome J. MCGANN, *The Textual Condition*, Princeton Studies in Culture/Power/History (Princeton: Princeton University Press, 1991), <https://doi.org/10.2307/j.ctv14163p0>. A „könyvészeti kód” McGann könyvének megjelenése óta számos metafilológiai tanulmány alapvető fogalmává vált. A *Metafilológia* sorozat válogatásában a *Textual Condition* több fejezete olvasható, a McGannra hivatkozó, őt továbbgondoló Joseph Grigely és George Bornstein elemzéseivel együtt, amelyeknek ugyancsak központi fogalma a „könyvészeti kód.” Jerome J. MCGANN, „Szövegek és szövegiségek”, ford. DANYI Gábor, in *Metafilológia I. Szöveg-variáns-kommentár*, szerk. DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, Filológia 2, 47–61 (Budapest: Ráció Kiadó, 2011); Jerome J. MCGANN, „Szövegek társadalmivá tétele”, ford. DANYI Gábor, in *Metafilológia I...*, 62–80; George BORNSTEIN, „Hogyan olvassuk a könyvoldalt? Modernizmus és a szöveg materialitása”, ford. VINCE Máté, in *Metafilológia I...*, 81–117; Joseph GRIGELY, „Textuális tér”, ford. MEZEI Gábor, in *Metafilológia I...*, 118–161. Bornsteinra és McGannra alapozva beszél Peter Brooker és Andrew Thacker periodika-kódról [periodical code]. A periodika-kódot a könyvészeti kód alkategóriájának tekintik. A lap elrendezése, betűtípusa, ára, a kiadvány mérete, a közlés gyakorisága, az illusztrációk milyensége, a reklámok jelenléte, a papír minősége, a terjesztési hálózat, a finanszírozási mód, a szerzők és szerkesztők bérezése, illetve a közölt szövegtípusok mind olyan tényezők, amelyeket Brooker és Thacker a periodika materiális meghatározottságához kötnek. Peter BROOKER és Andrew THACKER, szerk., *Britain and Ireland 1880–1955*, The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines I. (Oxford: Oxford University Press, 2009), 5–8. Matthew Philpotts tovább bontja a periodika-kód kategóriáját 2013-as vitáirátában, őt alkategóriát különítve el: idő-kódokat, materiális kódokat, gazdasági kódokat, társadalmi kódokat és kompozíciós kódokat. Matthew PHILPOTTS, „Defining the Thick Journal: Periodical Codes and Common Habitus”, *Journal of Victorian Culture Online* (2013), [seeeps.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/243/2015/03/mla2013_philpotts.pdf](https://www.seeps.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/243/2015/03/mla2013_philpotts.pdf) Hozzáférés: 2026.02.05. Az őt alkategória szétválasztása a Brooker és Thacker által javasolt periodika-kód komplexitását hivatott feloldani. A továbbiakban a követhetőség kedvéért elsősorban a mcganni-bornsteini terminológiát fogom alkalmazni, mindvégig szem előtt tartva a periodikák sajátos materiális meghatározottságát.

Az időszaki kiadványok digitalizációja több okból is megtévesztő. Ezek közül csak néhány, az értekezés szempontjából releváns aspektust emelnék ki. Egyrészt a 19. századi magyar sajtóból az „létezik”, vagyis az irányítja a történetírói tekintetet, ami az Arcanumon hozzáférhető.¹²⁷ S ez – bármilyen gazdag is az állomány – számos vakfoltot eredményez. Csak példaként említve, olyan 19. század végi, az irodalmi intézményrendszer és kommunikáció szempontjából alapvető kiadványok hiányoznak, mint a Benedek Elek főszerkesztésével működő *Magyar Kritika*, a Palágyi testvérek által szerkesztett *Jelenkor*, Tolnai Lajos *Az Irodalom* című folyóirata, a Katona Lajos szerkesztette *Élet*, vagy Bródy Sándor *Fehér Könyve*, illetve a szintén általa írt-szerkesztett *Jövendő*. Ugyancsak megtévesztő lehet a regionális lapok felülreprezentáltsága, amely a gyakori szövegátvétel miatt többszörösére növeli a kvázi identikus találatok számát.¹²⁸ *A Hét* „melléklapjai”, mára már visszakereshetetlen alkalmi kiadványai sem szerepelnek az adatbázisban.¹²⁹

Másrészt, bár az OCR szövegfelismerő szoftver jelentősen megkönnyíti a kulcsszavas keresést, megvannak a maga korlátai:¹³⁰ (1) csak olyan szavakat és szószerkezeteket ismer fel, amelyek szerepelnek a rendelkezésére álló szótárban, így gyakran „félreolvas” vagy „nem olvas el” szokatlan, sajtóhibás vagy idegen nyelvű szintagmákat; (2) mivel szövegfelismerő szoftverről van szó, nem tudja kezelni a szokatlan tipográfiát. Amit az emberi szem egyértelműen képes egyszerre képként és szöveggént is érzékelni – akár egy reklámban, hirdetésben, képregényben, illusztráció részeként, vagy kéziratos fakszimilében – azt sok esetben kizárólag illusztrációként látja; (3) nem tudja elolvasni az elmosódott, sérült, hiányos vagy rosszul szkennelt oldalakat, amelyeket a humán befogadó könnyedén dekódol. Az OCR tehát nem képes a szemiotikai műveletként értett olvasásra, egy adott jel jelként való értelmezésére. Hasonlóan, magának a PDF-formátumnak is – akárcsak a bekötési táblák közé rendezett, vagy a mikrofilmen rögzített sajtótermékeknek – vannak mediális tulajdonságaiból fakadó korlátai. Egyrészt, amint azt már a könyvészeti kód kapcsán említettem, a digitális dokumentum nem érzékelteti egy kiadvány materiális jegyeit

¹²⁷ Az Arcanum hiányosságairól, különösen a szövegfelismerő szoftver működésének zavaráról és az állomány foghíjas, emiatt megtévesztő összetételéről ld. BEZECZKY Gábor, „Kökény és borsó: Az Arcanum Digitális Tudománytárról”, *Literatura* 45, 1. sz. (2019): 87–99.

¹²⁸ A vidéki lapok szövegátvételi gyakorlatáról ld. WIRÁGH András, „Hálózatos magyar irodalom a századfordulón: Barangolás a vidéki szövegközlések labirintusában”, *Médiakutató* 20, 4. sz. (2019): 51–62; WIRÁGH András, „Elindul Leopold Gyula *Általános Tudósítója*”, in *Történetek az irodalom médiatörténetéből*, szerk. HANSÁGI Ágnes és SZAJBÉLY Mihály (Budapest: Akadémiai, 2025).

¹²⁹ LENGYEL András, „Egy alkalmi lap: *A Kis Hét* (1894, 1899)”, *Magyar Könyvszemle* 127, 1. sz. (2011): 106–111.

¹³⁰ Clifford WULFMAN, „The Rise and Fall of Periodical Studies?”, *The Journal of Modern Periodical Studies* 8, 2. sz. (2017): 226–241, <https://doi.org/10.5325/jmodeperistud.8.2.0226>; Paul FYFE, „An Archaeology of Victorian Newspapers”, *Victorian Periodicals Review* 49, 4. sz. (2016): 546–577.

(az oldal méretét és arányait, a papír minőségét, egymás melletti és egymást követő oldalak viszonyát). Sok esetben nincs digitalizálva a sajtótermék szerves részét képező címlap, hátlap és hirdetésanyag, így azt is nehéz felmérni, pontosan mettől meddig tart és hogyan néz ki egy-egy önálló lapszám.¹³¹ Fokozottan rossz helyzetben vannak azok a 19. századi női lapok, amelyeket nem kizárólag olvasásra, de a szó legszorosabb értelmében is *felhasználásra* szántak: szabásmintákat, kivágható divatillusztrációkat, litográfiákat, kitölthető rejtvényeket, beküldhető előfizetési űrlapokat, szelvényeket tartalmaztak, s így a ma rendelkezésünkre álló anyag csak töredékét láttatja egy-egy lapszám eredeti anyagának. A használat és rongál(ód)ás jelei azonban nem csak a divatlapok esetében jelentősek. A digitalizáció mindig az egyszeri példányból hoz létre egy absztrakt „ideális lapszámot”, amely éppen ezért hordozza a szkennelt nyomtatvány materiális örökségét: gyakran szerkesztői vagy lektori példányok lesznek digitalizálva, vagy széljegyzetekkel, szövegaláhúzásokkal, kijelölésekkel tarkított, az olvasás jeleit hordozó oldalak.¹³² A *Hét Arcanum*on megtekinthető digitalizált példányán a szöveget rendszeresen a szavakat is átmetező, függőlegesen lépcsőző ceruzavonalak szelik át, az oldalakon olykor számozás vagy szövegaláhúzás, margójegyzet is található.

Mégis, a különösen veszélyeztetett sajtótermékekhez képest, mint amilyenek a divatlapok voltak, *A Hét* szerencsésnek mondható. A szerkesztőség már a lap fennállása idején – a bevett gyakorlatot követve – szorgalmazta az évfolyamok bekötését, amelyhez maguk kínálták az elő- és hátlapokat, s úgy alakították ki a lap formátumát is, hogy az bekötve könyvtárgyként is funkcionálhasson: folytonosan lapszámozott, egységes formátumú, szabályos terjedelmű füzeteket adtak ki, amelyek évfolyamonként két, körülbelül 420 oldalas kötetbe rendeződtek. Ez részben azt is jelzi, hogy bár *A Hetet* nyilvánvalóan hetilapként szerkesztették, irodalmi ideálja továbbra is a könyv maradandónak látott, emelt presztízsű médiumához kötődött. Ebben jelentősen hasonlított olyan irodalmi folyóiratokhoz, mint a vele egyidőben is működő *Magyar Szalon* havilap,¹³³ vagy a korábbi, 1870-es évekbeli, szintén Kiss József által szerkesztett havi, majd kétheti lap, a *Képes Világ*. A bekötésre számító periodikák kettős időszemlélettel működtek: egyszerre időszakai lapként, vagyis úgy, hogy az új lapszám mindig „leváltotta”, antikválta az előzőt, és könyvként, vagyis úgy, hogy egy-egy kötet (vagyis félév) anyaga egységet is

¹³¹ LATHAM és SCHOLÉS, „The Rise...”, 523–524.

¹³² WULFMAN, „The Rise and Fall...”, 230–231.

¹³³ A *Magyar Szalon*ról ld. HANSÁGI Ágnes, „A *Magyar Szalon* képes folyóirat és a századfordulós modernség programja”, in *Történetek...*

alkotott, visszakereshető, fellapozható volt, s ezáltal a visszatérő, nem kizárólag az aktualitáshoz kötött olvasást is támogatta.

A Hét a címlapokat leszámítva aránylag kevés illusztrációt tartalmazott és csak az utolsó oldalon szerepelt benne (apróbetűs, kitöltést vagy kivágást nem igénylő) rejtvény. Jó minőségű papírra nyomtatták, s füzetnyi lapméretének köszönhetően nem kellett gyűrni és összetűrni az olvasáshoz vagy tároláshoz, mint az abrosznyi méretű napilapokat. Ez olyan formai következményekkel is járt, mint a tűrés mentén húzott vízszintes határvonal alatti tárcarovat mellőzése a lexikonokra, évkönyvekre emlékeztető kéthasábos tördelés kedvéért: csak a mutatószámokban és egy-két lapszámban elszórva találunk vonallal elválasztott feuilletont. A címlapok, reklámanyagok és mellékletek viszont sok esetben nemcsak a digitalizációt, de már a bekötést sem érték meg, az Arcanum állományában pedig rendszeresen hiányoznak a digitális lapszámok elejéről és végéről. Ami azért is megnehezíti a kutató dolgát, mert *A Hét* szinte minden lapszáma tartalmaz a címlapfotóval párbeszédet folytató portrécikket.¹³⁴ Sőt annak ellenére, hogy *A Hét* az egyik legjelentősebb századvégi hetilapként él az irodalomtörténeti köztudatban, a disszertáció megírásának éveiben az Arcanum adatbázisából mindvégig hiányzott az 1894-es évfolyam, az 1895-ös, 1896-os és 1907-es évfolyamok második kötetei, valamint az 1918 utáni évfolyamok mindegyike. Az 1889-es *Mutatószámot* is csak 2024-ben digitalizálták. Munkámat nagyban segítette az SZTE Miscellanea (Digitális Minden Gyűjtemény), az SZTE Klebelsberg Kuno Könyvtárának repozitóriuma, amelynek állományában nem kulcsszavas-kereshető adatbázis részeként, de különálló, letölthető PDF-dokumentumokként (javarészt) elérhetőek voltak azoknak a lapszámoknak is a digitalizált változatai, amelyek a kutatás kezdetén, vagy azóta sem szerepelnek az Arcanum állományában. Így az a szerencsés kényszerhelyzet alakult ki, hogy *A Héttel* foglalkozva, az aktuális kérdésfelvetés függvényében egyaránt használtam kulcsszavas keresést, olvastam folytonosan a lapszámokat, illetve összevettem különféle állományok digitális, mikrofilmes és bekötött nyomtatványként elérhető anyagait.

Akarva-akaratlanul követtem tehát Linda K. Hughes javaslatát, aki a digitalizáció által kínált olvasási stratégiáknak (elsősorban a kulcsszavas keresésnek) ellenálló, „oldalazó” [sideways] olvasást javasol: szekvenciális és nem adathalász befogadást; szöveghelyek egymásra mutató referenciáinak, időbeliségének, diskurzív kontextusának

¹³⁴ *A Hét* címlapjairól ld. DEDE Franciska, „Személyesség és tartózkodás: *A Hét* első tíz évfolyamának címlapképei”, in *Hagyomány, közösség, művelődés*, szerk. ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI Iván és HATOS Pál, 312–322 (Budapest: Books in Print, 2002).

figyelembevételét.¹³⁵ Hughes nem a választott sajtóorgánum *kizárólag* lineáris olvasatára bízta. Arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a kulcsszavas keresés korábban láthatatlan összefüggések feltérképezését teszi lehetővé, a „horizontális” olvasás nem elhanyagolható, hiszen így válnak érzékelhetővé a nyomtatvány materiális sajátosságai (a formátum változása, szövegek egymástól való távolsága stb.), valamint a periodika inherens temporalitása, s az, ahogyan egy-egy szöveg interakcióba lép a diskurzussal, amelynek részét képezi.¹³⁶ Hughes az időszaki sajtó diskurzív világát két, paradox módon egyszerre érvényes metaforával érzékelteti. A sajtó egyrészt úgy működik, mint egy nagyváros: átláthatatlanul komplex, sokközpontú, folyamatosan változó, egy-egy útvonal mentén (részben) átjárható, de nem belátható. Egymásba kapcsolódó terek alkotják, amelyek ugyanazon egység részei, relációban vannak egymással, mégis különálló negyedeket és szomszédságokat hoznak létre. Lehet általános képünk arról, milyen is ez a nagyváros, de egészében soha nem lesz megragadható.¹³⁷ Hughes másik metaforája absztraktabb: a sajtót diskurzív hálóként képzei el. Míg a nagyvárosként vizionált sajtó a periodikák materialitására, tárgyi valóságára és a megismerés, „bejárás” korlátoltságára hívja fel a figyelmet, addig ugyanez hálózatként elképzelve mint absztrakció, komplex kommunikációs összefüggésrendszer mutatkozik meg.¹³⁸ Éppen a kettősség miatt kell „oldalazva” olvasni: egyszerre lineárisan lapozva és a referenciákat visszakeresve. *A Hét* esetében az „oldalazó” olvasás segítségével igyekszem megmutatni a lassú átalakulásoknak, például rovatváltozásoknak vagy a beszédmodok cserélődésének a folyamatszerűségét, *A Hét*nek és más lapoknak kölcsönhatását, adott lapszámok szöveganyagának dialogikus működését, a hetilap beágyazottságát a tágabban értett sajtódiskurzusba, illetve egy-egy zszurnalizmus, sajtótéma felbukkanását, funkcióváltását és eltűnését.

A periodika-kutatás [periodical studies] tudományterülete, amelyet Latham és Scholes vizionált, a kutatás tárgyából és a kérdezői irányokból fakadóan alapértelmezetten interdiszciplináris, saját módszertant, elméleti keretet, kollaboratív kutatói munkát kíván.¹³⁹ Ahogyan arra többen, közöttük Széchenyi Ágnes és Szajbély Mihály is rámutattak, intézményes feltételek, anyagi támogatás, munkaerő és közös elméleti alap, kutatói vízió

¹³⁵ Linda K. HUGHES, „SIDEWAYS!: Navigating the Material(ity) of Print Culture”, *Victorian Periodicals Review* 47, 1. sz. (2014): 1–30.

¹³⁶ Uo., 20–21.

¹³⁷ Uo., 1–3.

¹³⁸ Uo., 4–5. Többen, közöttük Laurel Brake is Friedrich Kittlerre alapozva diskurzív hálózatként képzei el a sajtót. Laurel BRAKE, „»Time’s Turbulence«: Mapping Journalism Networks”, *Victorian Periodicals Review* 44, 2. sz. (2011): 115–27.

¹³⁹ LATHAM és SCHOLE, 529–30.

híján az a sajtótörténeti projekt, amely az MTA köteteivel elindult, folytathatatlanak bizonyult.¹⁴⁰ Az elmúlt évtizedekben számos jelentős, hiánypótló tanulmány született, amelyek a magyar irodalmat médiatörténeti megközelítésben láttatják,¹⁴¹ de ezeknek iránya és tárgyválasztása „leginkább személyes érdeklődés függvényévé vált.”¹⁴² Arról nem is beszélve, hogy a 19. század végének, 20. század elejének sajtó kínálata olyannyira gazdag és differenciált, hogy annak a korábbi akadémiai sajtótörténetek mintáját követő, „totális” leírása lehetetlen lenne.¹⁴³ Török Zsuzsa *Periodika-tudomány, periodika-kutatás* című tanulmányában az angolszász paradigma honosítását látja előremutatónak a sajtóval foglalkozó kutatások újraélesztéséhez. A periodikatudományos kutatások a leíró, adatoló, tartalomelemző sajtótörténeti munkákat nem folytatnák, hanem új elméleti keretek közé helyeznék. Török Zsuzsa két alapvető, megfontolandó tézist fogalmaz meg az angolszász paradigmával kapcsolatban: „a periodika-kutatás bizonyos értelemben, illetve részben irodalomtörténet is”¹⁴⁴ – már csak azért is, mert az újságírás és szépirodalmi alkotás, különösen a 19. században, nem elkülöníthető egymástól; illetve „a periodika-kutatás nem (csak) a hagyományos sajtótörténet nagy narratíváját kívánja más szempontok alapján újraírni. Kutatási témái (a periodika átfogó szempontján belül) és metodológiai önmaga számára is frusztrálóan sokfélék, diszciplináris fragmentáltságából adódó többfelé ágazó rész-narratívákkal.”¹⁴⁵

Mi is „a periodika átfogó szempontja”, amely keretet biztosít ennek a sokféleségnek, és miért fontos ezt szem előtt tartani a sajtóban közölt szövegek elemzése során? A periodika (s ezért is találóbbs a szó jelen esetben a „sajtónál”) *időszaki* kiadványt jelent. Ahogyan Margaret Beetham fogalmaz, „minden periodika időt jelöl és idő által jelölt.”¹⁴⁶ A pontosan datált lapszámok megjelenésük napját kiáltják ki jelenként, a *most*, az *új*, az *aktuális* idejeként. A periodikák előállításának ideje – az írók munkatempóját és műfajválasztását befolyásoló határidőktől a szerkesztési folyamatot lezáró szedői munkálatokon át a

¹⁴⁰ SZÉCHENYI Ágnes, „A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete: Adósságlista és javaslat”, *Magyar Tudomány*, 10. sz. (2004): 1150–1163; SZAJBÉLY Mihály, „Bevezető”, *Magyar Könyvszemle* 130, 4. sz. (2014): 413–414; SZAJBÉLY Mihály, „A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról”, *Médiakutató*, 1. sz. (2005). Az azután indult, kutatócsoportok által végzett sajtótörténeti projektek is megrekedtek. TÖRÖK Zsuzsa, „Periodika-tudomány, periodika-kutatás: Az angolszász paradigma”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 2. sz. (2022): 221–245, 222–223, <https://doi.org/10.56232/ItK.2022.2.03>.

¹⁴¹ Legújabban a *Történetek az irodalom médiatörténetéből* kutatócsoport kézikönyvének fejezetei.

¹⁴² SZAJBÉLY, „Bevezető...”, 414.

¹⁴³ SZÉCHENYI, „A huszadik...”, 1151.

¹⁴⁴ TÖRÖK, „Periodika...”, 224.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ „Every periodical marks and is marked by time.” [Fordítás tölem – M.S.A.] Margaret BEETHAM, „Time: Periodicals and the Time of the Now”, *Victorian Periodicals Review* 48, 3. sz. (2015): 323–42, 323.

nyomtatás menetrendjéig – minden tekintetben strukturált.¹⁴⁷ Az időszaki sajtó egyszerre az „éppen most” textuális vetülete és szabályos sorozat. Így a két lapszám közötti időt is rendezi.¹⁴⁸ A lapszámok által létrehozott „jelen” szimulákrum, Beetham kifejezésével „ahistorikus jelenidejűség” [ahistorical contemporality].¹⁴⁹ Az írás és a szerkesztés művelete már a múltban lezárul, s gyakran a disszeminációs hálózat gördülékenységétől függ, hogy a befogadók mikor (vagyis mekkora késéssel) kapják meg az „aktuális” lapot. *A Hét* esetében a lapszámok vasárnap jelentek meg, a szerkesztőség szerdától szombatig dolgozott rajtuk.¹⁵⁰ A napilap és a hetilap jelenideje (a megjelenés gyakorisága miatt) eltérő módon konstruálódott. *A Hét* a napilapok gyors szekvenciáira nagyobb időbeli távolságból láthatott rá, amely „külső” értelmezői pozíciót teremtett a lap szerzői számára:

„Márpedig a napilapokkal lépést tartanunk nekünk fizikai lehetetlenség. Nekünk meg kell elégednünk azzal, hogy, [sic!] mint a tó felett elsuhanó fecske, csak röptiben érintjük a vizek felszínét, de mindig ott, ahol azok legmélyebbek, ahol *A Hét* eseményei örvénylenek.”¹⁵¹

A Hét által konstruált „éppen most” a napilapok „éppen mostjainak” az összegzéséből és szemléléséből építkezik: hét nap eseményeinek, hírlapi diskurzusának egyetlen egységként, szimultánként, jelenidőként való strukturálása és értelmezése. *A Hét* időstruktúrája és diskurzusa kizárólag más sajtótermékek ismeretében, s azok viszonylatában érthető. Periodikatudományos perspektívából tehát a sajtódiskurzus részeként, nem pedig más lapoktól hermetikusan elzárva kell értelmeznünk azt. *A Hetet* a sajtó részeként látva élesebben kirajzolódnak a hozzá kapcsolódó modernizációs folyamatok. Az „időt jelző és idővel jelölt” sajtó ugyanis a nyomtatott kultúra minden más szegmensénél intenzívebben hordozza és hozza létre a modernizáció (idő)tapasztalatát.¹⁵²

Megérkeztünk a nyitókérdésekhez: mit enged látni a 19. század végének lírájával kapcsolatban a periodikatudományos perspektíva, illetve miért éppen a lírára figyeljünk *A Hét* szöveganyagából? Az első kérdésre már részint válaszoltunk: a periodikakutatás a figyelmet a meganni és bornsteini értelemben vett „könyvészeti kódra”, a lírai szövegek sajtóközlésének materiális és mediális meghatározottságára irányítja. A sok esetben

¹⁴⁷ Uo., 324.

¹⁴⁸ Uo., 327.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ KÁRPÁTI Aurél. „Kiss József, *A Hét* szerkesztője”, in KÓBOR Tamás et. al., *Kiss József és kerek asztala: A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*, 167–171 (Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934), 170.

¹⁵¹ [KISS József], „Cunctator”, *A Hét* 2, 27. sz. (1891): 440.

¹⁵² Vö. BEETHAM, *A Magazine...*, 8–9.

„anyagtalanként”, pusztán „nyelvészeti kóddal” rendelkező textusként kezelt verssel, vagy esetleg kötetekkel foglalkozó líratörténet szemszögéből a „könyvészeti kód” felértékelése újszerű szempontokat hozhat mozgásba. George Bornstein Keats szonettjének elemzésén keresztül meggyőzően bizonyítja, hogy amíg a kézirat a biográfikus vonatkozásokat, a könyv a szövegnek a kötetkompozíció más verseivel való kapcsolatát, az antológia pedig pusztán a „nyelvészeti kódot”, a vers kontextusról leválasztott nyelvi működését engedi látni, addig a sajtóközlés mindig az adott szöveg társadalmi-politikai (aktualizáló) olvasatát helyezi előtérbe.¹⁵³ Ez a megközelítés a lapokban közölt lírai szövegeknek olyan funkcióit domborítja ki, amelyek általában csak az alkalmi versek vagy a verses formájú, aktuálpolitikai vonatkozású kuplék és szonok esetében kerülnek az elemzések előterébe. Ugyanakkor a szekvenciálisan, „oldalazva” olvasott *A Hét*-ben nyomon követhető, hogyan változik lassú, fokozatos átalakulással a szerkesztőség (és a közönség) költészeti ideálja, mi számít újszerűnek, mi számít modernnek és mi számít esztétikai értelemben izgalmasnak a lap szerkesztői és befogadói számára. A sajtókontextus figyelembevétele megengedi, hogy a szöveget és kommentárt (verset és kritikát) egyazon textuális térben képzeljük el, a szerkesztői üzenet, versközlés és a bírálat így ugyanazon diskurzus részeként mutatkozik meg. A periodikatudományos nézőpont azt is látni engedi, hogy a versek gyakran nem fejlődéstörténetként kirajzolódó szerzői életművek fokozatosan változó esztétikai elvei mentén különböznek egymástól, hanem annak függvényében, mely lap számára íródtak (vagy mely lap publikálta őket). *A Hét* által támogatott költészeti ideál eltér olyan rivális orgánumokétól mint a *Magyar Szemle*, annak ellenére, hogy gyakran ugyanazoktól a költőktől (de más típusú verseket) publikálták. Így az a 19. század végi eklektikus verstermés, amellyel például Bednics Gábor hiánypótló *Kerülőutak és zsákutcák* című könyve is foglalkozik,¹⁵⁴ a sajtó hálózatos működése felől láthatóan mintázatokba és irányzatokba szerveződik, amelyeket nem az egyes életművek alakulástörténete, hanem a verseket közlő lapok programja és szerkesztői gyakorlata határoz meg. A versek átmenetisége így nem esztétikai hiányosságként vagy vállalt poétikai programként lesz elbeszélhetővé, hanem annak evidens következményeként, hogy ezek a versek a sajtó efemer, önmagát mindig felülíró, s ilyen értelemben is átmeneti „műfajához” igazodva íródtak.

¹⁵³ BORNSTEIN, „Hogyan...”, 90–92.

¹⁵⁴ BEDNICS Gábor, *Kerülőutak és zsákutcák: A modern magyar líra kezdetei*, Ráció-Tudomány 13 (Budapest: Ráció Kiadó, 2009).

A második kérdésre adott válasz (miért éppen a lírára figyeljünk *A Hét* szöveganyagából) már nem következik evidens módon a periodikakutatói perspektívából.¹⁵⁵ Egyrészt olyan „gyűjtőpontot” kerestem, ahol legélesebben ütközik a „tisztá”, autonóm, immateriális, szerzőközpontú, időtlenségre és állandóságra törekvő művészeteszmény és a kompromittált, szerzőről és műről alkotott képzeinket kibillentő, a múlandóba és az azonnaliba íródó materiális valóság.¹⁵⁶ Ez pedig nem más, mint a magukat modernnek kikiáltó irodalmi lapok, azon belül is a sajtóban közölt költészet. A 19. században (részint hegeli alapon) a költészetet a művészeti „hierarchia” csúcsán, anyagtalannak képelték el, ugyanakkor a verset a legkifinomultabb és legnagyobb presztízsű irodalmi formaként látták. Az autonómiára törekvő művészet jellegzetességei a sajtóban publikált lírai versek esetében látszanak a legvilágosabban. Hiszen a lírai költészetet így a piaci vonatkozásukat (már csak a bennük közölt hirdetésanyag révén is) explicitté tevő lapok mediális kontextusában látjuk.¹⁵⁷ Éppen ezen a metszésponton lehet a leginkább megmutatni a 19. század végi, frissen professzionalizálódott, intézményesült irodalmi nyilvánosság legkínzóbb és legtermékenyebb paradoxonjait. Ezért is esett a választás *A Hét*-ben közölt lírára, olyan szövegekre, amelyeket hajlamosak vagyunk a piactól függetlennek, anyagtalannak és időtlennek, csak nyelvként létező, „tisztá” textusnak látni.

A periodikában publikált versek sajátos funkciói, beágyazottsága és materiális-mediális működésükből fakadó speciális olvashatósága csak a sajtókontextus figyelembevételével érzékelhető. Latham és Scholes említett tanulmányukban felhívják a figyelmet a reklámanyagok és hirdetések mostoha helyzetére: arra, hogy a digitalizáció szelekciója és a kutatói kérdésfelvetések egyaránt kiszorították ezeket a periodikatudomány látóteréből.¹⁵⁸ Ahogyan a reklámok, úgy sokáig a sajtóban közölt versanyag is háttérbe

¹⁵⁵ Ugyanezt a kérdést teszi fel az időszaki sajtóban közölt versekkel foglalkozó könyvének zárófejezetében Kathryn Ledbetter. Érvéle szerint a sajtó kontextusára figyelő verstörténet a 19. századi költészetéről alkotott képünk radikális átrajzolódását eredményezheti: a könyv „elit státuszától” megfosztva a versek árujellege fokozottan felerősödik, amely számos következménnyel jár. Periodikatudományi perspektívából a kiadvány materiális működése, a vers olvasói („fogyasztói”), az olvasók interpretációs képességei, a vers jelentésrétegei központi jelentőséget kapnak és komplex módon tudnak megmutatkozni. Kathryn LEDBETTER, „Why Poetry?”, in LEDBETTER, *British Victorian Women's Periodicals Beauty, Civilization, and Poetry*, 203–208 (New York: Palgrave Macmillan, 2009), 206.

¹⁵⁶ Gerhart von Graevenitz *Memoria und Realismus* című tanulmányában megállapítja, hogy az irodalom az időszaki sajtó kontextusában sem hoz létre új, a könyv médiumában jelentkező irodalmi szövegektől teljesen függetlenül alakuló szépirodalmi szövegtípusokat és műfajstruktúrákat, vagyis az irodalom a periodikákon belül is megőrzi az „autonómiáját”. Gerhart von GRAEVENITZ, „Memoria und Realismus: Erzählende Literatur in der deutschen »Bildungspresse« des 19. Jahrhunderts” in *Poetik und Hermeneutik*, szerk. Anselm HAVERKAMP, 283–304 (München: Fink, 1993).

¹⁵⁷ Hasonlóan érvel – McGannra és Bourdieure alapozva – Kathryn Ledbetter is. LEDBETTER, *British Victorian...*, 9–11.

¹⁵⁸ LATHAM és SCHOLE, „The Rise...”, 523.

szorult. A periodikákban publikált versek mellőzöttségére és kutatásuk szükségességére Linda K. Hughes hívta fel a figyelmet *What the „Wellesley Index” Left out: Why Poetry Matters to Periodical Studies* [*Ami a Wellesley Indexből kimaradt: Miért fontos a költészet a periodikatudomány számára*] című 2007-es tanulmányában.¹⁵⁹ A Wellesley Index (a viktoriánus sajtó repertórium, a periodikatudomány egyik „alapító dokumentuma”) teljességében kihagyta a verseket, „töltőanyagnak”, a lapok jelentéktelen, mellőzendő részének tekintette azokat. Hughes több tanulmányában is foglalkozik a viktoriánus sajtóban publikált versekkel,¹⁶⁰ következtetései és megközelítése a magyar periodikák versanyagának elemzése közben is segítségünkre lehetnek. Kathryn Ledbetter és Caley Ehnes kifejezetten a periodikákban közölt költészettel foglalkozó könyvei ugyancsak Linda K. Hughesra alapozva tesznek kísérletet arra, hogy kimozdítsák ezeket a verseket abból az értelmezői keretből, amely kizárólag „töltőanyagnak” [filler] látja őket.¹⁶¹ Hughes amellet érvel, hogy a vers, mint minden más sajtóban közölt szöveg kontextusfüggő, az aktuális sajtótémák és a sajtópia működése által befolyásolt, függ a szerkesztői gyakorlatoktól, a lapokhoz beérkező (teljesen esetleges) kéziratos anyag minőségétől, a lapok programjától és célközönségének osztályhovatartozásától.¹⁶² Amikor szövegeiket a sajtóban publikálták, a viktoriánus költők ugyanazokat az előnyöket élvezték, mint a prózáírók: nyilvánosság (a befogadók elérése), a kritika elismerése és befolyásszerzés (szimbolikus tőke). Azonban a publicistákkal és prózáírókkal szemben, a költők szinte soha nem kaptak honoráriumot egy-egy beküldött versért.¹⁶³ Anélkül, hogy részletesen elemeznénk *A Hét* fizetési gyakorlatát (tudjuk, hogy a belső munkatársak többek között honoráriumot és ingyenes vonatjegyeket kaptak¹⁶⁴), a

¹⁵⁹ Linda K. HUGHES, „What the »Wellesley Index« Left out: Why Poetry Matters to Periodical Studies”, *Victorian Periodicals Review* 40, 2. sz. (2007): 91–125.

¹⁶⁰ Linda K. HUGHES, „Poetry”, in *The Routledge Handbook to Nineteenth-Century British Periodicals and Newspapers*, szerk. Andrew KING, Alexis EASLEY, és John MORTON (London–New York: Routledge, 2016), 124–137. <https://doi.org/10.4324/9781315613345>.

¹⁶¹ LEDBETTER, *British Victorian...*; CALEY EHNES, *Victorian Poetry and the Poetics of the Literary Periodical* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019). Ledbetter könyve a bevezetéstől a legutolsó mondatig visszavisszatér a „töltőanyag” minősítés indokolatlanságára. Zárómondata is a „filler” minősítéssel vitázik. Ezzel a kérdéssel foglalkozik továbbá: Paula BENNETT „Not Just Filler and Not Sentimental: Women’s Poetry in American Victorian Periodicals, 1860–1900”, in *Periodical Literature in Nineteenth-Century America*, szerk. Kenneth M. PRICE és Susan Belasco SMITH 202–219 (Charlottesville: University Press of Virginia, 1995).

¹⁶² HUGHES, „What...”, 92. Vö. Laurel BRAKE, „Writing, Cultural Production, and the Periodical Press in the Nineteenth Century”, in *Writing and Victorianism*, szerk. J. B. Bullen, 54–72 (London: Longman, 1997).

¹⁶³ HUGHES, „What...”, 92–93.

¹⁶⁴ „Kiss József Ambrus Zoltánhoz [Budapest, 1903. máj. 31., vasárnap]”, in AMBRUS Zoltán, *Levelezése*, szerk. FALLENBÜCHL Zoltán, tan. DIÓSZEGI András, Új Magyar Múzeum 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963), 125. *A Hét* adminisztratív működéséről átfogó elemzés nem készült, azonban részleges betekintést nyújt Lengyel András néhány tanulmánya: LENGYEL András, „*A Hét* kiadóhivatali igazgatójáról”, *Magyar Könyvszemle*, 128, 1. sz. (2012): 74–92; LENGYEL András, „*A Hét* két nyomdászamlája (1901, 1909)”, *Magyar Könyvszemle*, 127, 2. sz. (2011): 239–243.

visszaemlékezések alapján egyértelmű, hogy a főszerkesztő a fiatal költőket alkalmi „jutalmazáson” túl nem fizette.¹⁶⁵ A lapban való versközlést tehát nem anyagi érdek motiválta. Hughes rámutat – s ez a magyar sajtóviszonyokat vizsgálva úgy tűnik, a hazai helyzetre is adaptálható – hogy a 19. század második felének verseskötetei jellemzően olyan szövegekből álltak, amelyek korábban a sajtóban jelentek meg.¹⁶⁶ A lapokban való publikálás így a költő számára bemutatkozás, lehetőség a kísérletezésre, egy-egy szöveg „kipróbálása” a nyilvánosság előtt, illetve a verseskötet kiadása előtti megszokott, konvencionális első lépés.

Nemcsak a költőknek, de a szerkesztőknek is megérte, hogy verseket közöljenek folyóirataikban. Egyrészt – ahogyan arra Hughes is rámutat – a vers kulturális érték- és presztízsjelölőként működött. A lapok irodalmi színvonalát, kifinomultságát bizonyíthatta, különösen olyan periodikák esetében, amelyek a művelt közönséget célozták meg.¹⁶⁷ A *Hét* szerkesztősége, amely önleírások és előfizetési felhívások alapján elsődlegesnek tekintette a kifinomultságot, a jó ízlést és az „irodalmiasságot”, nyilvánvalóan a lap esztétikai célkitűzését követte amikor verseket publikált. Arról nem is beszélve, hogy a főszerkesztő maga is költő volt, így a saját életműve „meghosszabbításaként” értett lapban közölt versek az ő költői-szerkesztői ízlését is tükrözték. Hughes olyan alapvető affektusait emeli ki a sajtóban közölt költeményeknek, mint az (esztétikai és etikai kategóriaként is működő) együttérzés, a beleérzés vagy a részvét. Amellett érvel, hogy az a ma érzelgősnek tűnő vershagyomány, amely a 19. századi sajtóban uralkodott, tulajdonképpen a modernizáció tapasztalatával való szembenézést, az azzal való megküzdést hivatott segíteni.¹⁶⁸ A periodika maga a modern élet textuális vetülete: a romlékony papírra nyomott esetleges és diffúz információhalmaz tökéletesen színre vitte a modernizáció kényelmetlenségét. A benne közölt vers egyszerre hordozta magán a modern (felgyorsult és strukturált) időtapasztalatot, miközben a harmonikus, időn kívüli zárt egészként elképzelt mű ideálját is megvalósította.¹⁶⁹ Ezek a versek egyszerre performálták a jövőorientált, jelenre figyelő periodika időszemléletét (mindig új szövegeként jelentkeztek), ugyanakkor kiszámítható rímképletükkel, szabályos formavilágukkal és ismerős alakzataikkal sajátosan antimodern ellenhatást is képviseltek.

¹⁶⁵ Például: KEMÉNY Simon, „Árulkodás”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 149–150, 150.

¹⁶⁶ HUGHES, „What...”, 93.

¹⁶⁷ Uo., 94.

¹⁶⁸ Uo., 99.

¹⁶⁹ Uo.

*A Hét*ben közölt századvégi versek akkor tudnak modernként megmutatkozni, ha azokat sajtókontextusukban olvassuk. Nemcsak azért – ami mellett Hughes is érvel – mert így kontrasztként, antimodern modernségként tudjuk őket szemlélni, hanem azért is, mert *A Hetet* „oldalazó” olvasással vizsgálva megmutatkozik, hogyan változik fokozatosan az elvárt versforma, metaforika, modalitás, hogyan válnak elfogadottá, sőt elvárassá egyik évfolyamról a másikra a korábban kiugró poétikai megoldások. Az egyes versek mindig az előttük megjelent más szövegekhez képest mutatkoznak modernnek. A lap főszerkesztőjeként Kiss József rendszeresen ítéletet alkot arról, mi számít modernnek, mi számít egy századvégi költő tollából esztétikailag értékelhetőnek. Ízlése nem követte elragadtatással a nyugati irányzatos modernségek (szimbolizmus, verizmus, lírai impresszionizmus stb.) költészeti „forradalmait”, ám nem is igazodott az „akadémiai ízléshez”. Éppen a lap efemer jellege miatt, minden lapszám „lecserélhetőségének” hála a főszerkesztő rendszeresen vállalt kockázatot szokatlan prozódiajű, „zavaros”, újszerű metaforikájű, esetleg erotikus vagy nyíltan politizáló versek publikálásával. „Normaszegő aktusok mindennapos termelése”¹⁷⁰ révén hozzászoktatta a 19. század végének befogadóit olyan lírai szövegek olvasásához, amelyek nem feleltek meg az akadémiai kritika elvárásainak, de eléggé hasonlítottak a biedermeier vershagyomány szövegeire ahhoz, hogy befogadhatóak, elolvashatóak legyenek. A sajtó nyilvánosságában tehát a modern líra és a modern líra olvasási módjai egyszerre születtek meg.

*

Az eddigiekben kifejtett elméleti és módszertani keretek között mozogva két, egymással szorosan összefüggő kérdéskörrel foglalkozom. Egyrészt, *A Hét költészetfelfogása és poétikai programja* című fejezetben a lapban közölt lírai verseket a szerkesztőség esztétikai elveinek kontextusában értelmezem, vagyis Kiss József szerkesztői üzeneteinek ítéleteivel együtt, azokkal párbeszédben olvasom. *A Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és ars poeticájáról a „Heti posta” rovat?* című alfejezetben Kiss József tanári-mentori szerepkörét vizsgálom. Az elemzés nemcsak *A Hét*ben publikált verseket helyezi új megvilágításba, de azokat a szempontokat, fogalmakat és értékeket is kijelöli, amelyek mentén a századvég (és különösen *A Hét*) költészetfelfogása körvonalazódik.

A „Heti posta” rovat üzeneteiben gyakran visszatérő fogalmak – a *bensőségesség*, *hangulat*, *hatás* és *közvetlenség* – sajátos, újszerű, modern konstellációt alkotnak. *A Hét* kritikai szótárának értelmezése lehetővé teszi, hogy a lapban közölt verseket modernként

¹⁷⁰ BOURDIEU, „A művészet...”, 89.

olvashassuk. *A Hét költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma* című alfejezetben a *hangulat* esztétikai minőségének a századvégen sajátosan artikulálódó változatát vizsgálom. Mint látni fogjuk, ezáltal nemcsak az válik egyértelművé, milyen lírai verseket tekintett *A Hét* modernnek és publikálásra érdemesnek, de az is, miért éppen a periodikákban jöhetett létre ez a költészeti ideál. A „Heti posta” rovat elemzése egyrészt megmutatja, hogy a szerkesztők milyen fogalmi keretek között helyezték el és értékelték a beérkező verseket, ugyanakkor azt is láthatóvá teszi, milyen irányzatokat, milyen esztétikai kategóriákat utasítottak el. A *Dekadens költészet A Hét hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása* című alfejezetben az elhatárolódás módját és lehetséges okait elemzem. A jelző vizsgálatát azért is megkerülhetetlen olyan értekezés esetében, amely *A Hét*-ben közölt lírával foglalkozik, mert a hetilapot kortársai és az utókor is rendszeresen dekadensnek minősítette.

Számos olyan értékelés és értelmezés kapcsolódik *A Hét*-hez, amelyet a szerkesztőség vagy nyíltan visszautasított (mint a „dekadens” jelzőt), vagy sajátosan értett (mint a „városiasságot” vagy a „kozmpolitizmust”). Éppen ezért az értekezés második felében a laphoz kötődő ítéletekkel és értékelésekkel foglalkozom. A második – *A Hét-höz kapcsolódó képzetek (ki)alakulása és öröklődése* című – rész három alfejezete fordított kronológiát követve mutat rá, hogy azok a nagy hatású értelmezői panelek, amelyek a mai napig meghatározzák *A Hét*-ben közölt szépirodalom interpretációs lehetőségeit, valójában esetleges, folyamatosan változó, komplex jelentésképződések révén létrejött konstrukciók. Az első nagyfejezetben felkínált perspektívából a második egység által vizsgált narratívák új fényben tűnhetnek fel. A fejezetek sorrendje azt a meggyőződést tükrözi, hogy nem a kanonikus értelmezések képezik a periodikatudományos megközelítés kontextusát (tehát az értekezés nem a létező *A Hét*-értelmezések sorát kívánja kiegészíteni), hanem megfordítva: *A Hét* verseihez mint az időszaki sajtóban létező szövegekhez közelítő értelmezés jelenti azt az interpretációs perspektívát – ha úgy tetszik paradigmát – amely felől *A Hét* kanonikus értelmezésének berögződései magyarázatot nyernek, s így kimozdíthatóvá válnak.

A 20. század első felében született értelmezésektől indulva, majd *A Hét* önleírásait és a laphoz kapcsolódó hirdetésanyagot vizsgálva jutunk el a hetilap indulását megelőző időszakig. A zárófejezetben Kiss József költői imázsának alakulását követem végig, rámutatva, hogy *A Hét*-hez kötődő értelmezői panelek tulajdonképpen már a főszerkesztő nevéhez kapcsolódva, a lapalapítás előtt is léteztek. Kiss József nevének és *A Hét*-nek szoros összekapcsolódása eleve meghatározza, hogy miként lehet a lapot pozicionálni és értelmezni. A főszerkesztő tehát mindvégig az elemzés központi alakja, „főszereplője”

marad. Ugyanakkor az értekezés alapjaiban konstruktivista szemléletű, így nemcsak a századvég, modernség, hangulat, dekadencia, akadémiaellenesség, újszerűség, tehetség és ízlés fogalmainak képlékenysége mutat rá, hanem arra is, hogy *A Hét* vonatkozásában Kiss Józsefre is elsősorban szerepként, értékklomglomerátumként kell tekintenünk.¹⁷¹ A disszertáció egészében végső soron a Kiss József névhez kötődő költői világ, „márka”, ízlés és szerkesztői-tanári szerep mentén rajzolódik ki, hogy mit tekinthetünk a magyar századvég, különösen *A Hét* kontextusában modern lírának; hogyan tudjuk ma értelmezni és elhelyezni ezt a modernséget; ehhez mely minősítések konstruktív voltát kell szem előtt tartanunk; és mit mutat meg, ha a századvég irodalmát úgy értelmezzük, mint a *sajtóban* és a *sajtó által* meghatározott modernizációs jelenséget.

¹⁷¹ Vö. Laurel BRAKE, *Subjugated Knowledges: Journalism, Gender and Literature in the Nineteenth Century* (New York: NYU Press, 1994), 128; Matthew PHILPOTTS, „Defining the Thick Journal: Periodical Codes and Common Habitus”, *Journal of Victorian Culture Online* (2013), seeeps.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/243/2015/03/mla2013_philpotts.pdf; LEDBETTER, „Editors and Magazine Poets”, in *British Victorian...*, 157–201, 157–158.

2. A HÉT KÖLTÉSZETFELFOGÁSA ÉS POÉTIKAI PROGRAMJA

2.1. Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és ars poétikájáról a „Heti posta” rovat?

2.1.1. A szerkesztői üzenetek rovat funkciója

„Heti posta”, „Szerkesztői üzenetek” vagy „Szerkesztő postája” rovatot minden századvégi lapban találunk. Főként adminisztratív feladatokat látnak el, a szerkesztőnek az előfizetőkkel és külső munkatársakkal történő közvetlen kommunikációját szolgálják. A szerkesztőség a beküldött üzenetekre a lap hasábjain válaszol, így megspórolva a magánlevél esetében elkerülhetetlen postaköltséget. A szerkesztői üzenetek rendszerint az utolsó oldalon, a kolofon, a reklámok és a hirdetések előtt helyezkednek el. Apró betűs tördelésük és rövid terjedelmük azt jelzi, hogy nem tartoznak a lap lényeges, arculatadó részéhez. A rovat általában monogramos vagy jeligés üzenetekből áll, amelyekben a szerkesztő a beküldött szövegek esetleges közléséről, az előfizetés számlázásáról nyilatkozik, vagy konkrét – de magából az üzenetből nehezen kikövetkeztethető – kérdésekre válaszol.

Úgy tűnhet, a szerkesztői üzenetek rovat nem érdemel figyelmet, a lapok szükségszerű, de figyelmen kívül hagyható részéhez tartozik, legfeljebb a szerkesztés adminisztratív kérdéseiben segíthet eligazodni. *A Hét* „Heti postája” azonban ezen túlmutató kutatás tárgyát is képezheti, Kiss József szerkesztői válaszaiból ugyanis magát a lap poétikai programját és szerkesztési elveit érthetjük meg.¹⁷² A rovat név nélkül megszólaló beszélőjét ugyan nem lehet teljes bizonyossággal Kiss Józseffel azonosítani, a beszédpozíció és a hangnem alapján azonban nagy valószínűséggel az ő szövegeiről van szó. A szerkesztői üzenetek rovata mindig a főszerkesztő közvetlen kommunikációs csatornájaként prezentálja magát. Rédey Tivadar visszaemlékezéseiben egyértelműen a „maestro” saját szavaiként olvassa a „Heti posta” javaslatait.¹⁷³ Ami a szakirodalmat illeti, Angyalosi Gergely ugyancsak nyilvánvalónak tekinti, hogy a „Heti posta” üzeneteit Kiss József írta.¹⁷⁴ A kéziratok visszautasítására vagy elfogadására vonatkozó üzeneteket tehát joggal olvashatjuk

¹⁷² Hasonló korpusszal dolgozom mint Ledbetter, aki idézett könyvének *Editors and Magazine Poets* című fejezetében az olvasói levelek és a szerkesztői válaszok segítségével igyekszik körvonalazni két népszerű viktoriánus női magazin (a *New Monthly Belle Assemblée* és az *Englishwoman's Domestic Magazine*) versszemléletét. LEDBETTER, *Editors...*

¹⁷³ RÉDEY Tivadar, „Egy régi küszöb körül”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 180–185, 182.

¹⁷⁴ ANGYALOSI Gergely, „A magyar irodalmi modernség kezdetei: *A Hét* első évtizede”, in ANGYALOSI, *A minta fordul egyet: Esszék, tanulmányok, kritikák*, 11–24 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2009), 15.

úgy, mint a főszerkesztő szílamát: azokat az értékelési szempontokat tartalmazzák, amelyekből magának Kiss Józsefnek rajzolódnak ki a színvonalas, korszerű, modern költészetről vallott nézetei. Kritikai megjegyzéseket majdnem minden lap szerkesztői üzeneteiben találunk, ám ami *A Hét* rovatát egyéníti, az a beszédpozíció: a „Heti postában” a főszerkesztő tanárként, mentorként lép fel, visszautasításaiban nem a beküldő kigúnyolása vagy a rovat olvasóinak a szórakoztatása a (kizárólagos) cél. Legélesebb kritikáját is egyértelműen pedagógiai szándék vezérli, a rovat funkciói között kitüntetett szerepet kap a tehetséggondozás.

A továbbiakban *A Hét*ben közvetlenül megszólaló szerkesztői hanggal foglalkozom, a szerkesztőség, pontosabban a főszerkesztő, Kiss József elvárásrendjének rekonstruálására teszek kísérletet. Ahhoz, hogy érthetővé váljon *A Hét*ben közölt szerkesztői üzenetek egyedi helyzete, több kontextus alapos vizsgálatára van szükség. Egyrészt konkurens lapok szerkesztői kommunikációját elemezve körvonalazható, mi az, ami *A Hét* „Heti posta” rovatát egyéníti – milyen értékek mentén bírál és hogyan használja sajátos módon a korban általánosan elterjedt rovattípust. Másrészt Kiss József korábbi szerkesztői gyakorlata fényében nyomon követhető elvárásrendjének és poétikai felfogásának változása, így ráláthatunk, hogy az egyéni ízlésen túl mely tényezők irányítják *A Hét*ben megfogalmazott poétikai értékrend kialakulását. Ezzel a kettős keretezéssel juthatunk el a fejezet tulajdonképpen kérdéséhez: hogyan is működik az általam „tanári-mentori” szerepnek nevezett beszédpozíció *A Hét*ben? Milyen értékek mentén ítél a szerkesztőség, és hogyan jelöli ki a modernként elképzelt új irodalom irányát és lehetőségeit? Ezek megválaszolásához a „Heti posta” üzenetei megkerülhetetlen forrásanyagnak bizonyultak. *A Hét* modernség-képzetét közvetítik a lapban közölni vágyó költők felé, és mintegy betekintést nyújtanak a szövegmunka, a szerkesztés egy szakaszába. A lap indulásakor felvett mentori-tanári szerep hangsúlyossága az átmeneti szerkesztőváltások fényében válik nyilvánvalóvá: Kiss sajátos beszédpozíciója annak időszakos megváltozásával, majd megszűnésével együtt körvonalazható.

Ahhoz, hogy *A Hét* egyedi szerkesztői kommunikációját értelmezni lehessen, érdemes kitekinteni néhány kortárs párhuzamra. A „Heti posta” gyakran élcelődik a rivális lapok szerkesztői gyakorlatán. Ennek részben reklámértéke van: a versenytársak megszégyenítésével a lap saját magát magasabb színvonalúként prezentálja. Ugyanakkor a konkurencia kigúnyolásával saját értékrendjét is körülírja:

„Hogy beküldje-e vagy ne küldje be művét: Ez igen fogas kérdés, melyre szépirodalmi lapjaink mivoltunkhoz képest különböző feleleteket adnának. A »*Képes Családi Lapok*« azt írná Önnek: »Meg vagyunk illetődve Nagyságod bizalma által. A nyomdafesték olcsó, a papír türelmes. Nemkülönben a publikum is. Szívesen látjuk.« A »*Vasárnapi*« azt üzenné: »Tessék a keresztlevelét mellékelni és esetleges atyafiságát Szász Károly és Lehr Zsigmonddal kimutatni.[«] A »*Magyar Génusz*«: »Értjük ama törekvését, hogy szellemi termékeit lapunk útján a legfelsőbb körökkel is megakarja [sic!] ismertetni. Lojális buzgalmát köszönjük és kéziratát kérjük.« A »*Magyar Szemle*«: »Mint lapunk tartalmából láthatja, mi nem vagyunk válogatóságok. Csak tessék!« – Mi meg ezt feleljük Önnek: Küldje be bátran! Nem kockáztat vele semmit, mert ha esetleg nem ütné meg a mi mértékünket, még mindig nyugodtan beküldheti fenti kollegáinknak.»¹⁷⁵

Az idézett üzenet *A Hét* és négy rivális hetilap szerkesztési gyakorlatát és kommunikációját hasonlítja össze, csattanója szerint *A Hét* ízlése mindegyikénél kifinomultabb. A „Heti posta” beszélője elképzelteti a kérdezővel – és a szöveg nyílt levél jellege miatt minden más potenciális beküldővel, valamint a lap valamennyi olvasójával –, hogyan válaszolnának más lapok ugyanerre a kérdésre. Ezzel megteremti azt a viszonyítási teret, amelyben saját álláspontját értelmezi. *A Hét* szerint a *Képes Családi Lapok* és a *Magyar Szemle* minőségi válogatás nélkül szerkesztett gyűjtőlap, a *Vasárnapi Ujság* nepotizmus és bennfentesség által uralt kirekesztő közeg, a *Magyar Génusz* a polgári és az arisztokrata közönséget kiszolgáló, saját presztízisére hiú, de irodalomhoz alig értő, amatőr vállalkozás. *A Hét* tehát ezek szöges ellentétéként, származás és kapcsolatok alapján nem diszkrimináló, kényes ízlésű, széles olvasóközönségű, demokratikus lapként prezentálja magát. Természetesen az ilyen típusú öndefiníciókat fenntartásokkal kell kezelnünk, tájékozási pontként mégis hasznos lehet, hiszen a programszöveg nélkül induló hetilap előfizetési felhívásokon és az itt idézethez hasonló, burkolt önmeghatározásokon keresztül pozicionálja magát a rivális sajtóorgánumok között. Kiss József tartózkodik attól, hogy a lap indulása előtt közzétett előfizetési felhívást programcikkeknek nevezze: „Lapom nem politikai lap s az amit most írok, nem program, legfőlebb egy kis tájékoztató.”¹⁷⁶ A felhívás bizonyos tekintetben mégis manifesztum, hiszen kijelöli *A Hét* céljait, irányát és preferált szövegtípusait, illetve azt az olvasóközönséget, amelyet meg kíván célozni: „a míveltebb közönségre számít”.¹⁷⁷ Ez azonban nem változtat a tényen, hogy programjának részletekbe menő kifejtése helyett *A Hét* szerkesztősége előnyben részesíti az idézethez hasonló, játékos, a konkurencia kigúnyolásán keresztül, indirekt módon megfogalmazott önleírásokat.

¹⁷⁵ N. n., „Budapest. ***”, *A Hét* 3, 26. sz. (1892. jún. 26.): 419.

¹⁷⁶ Kiss József, „Előfizetési felhívás...”, 20.

¹⁷⁷ Uo.

A felsorolt lapok mindegyike hetilap, ám célközönségüket, ízlésvilágukat és szerkesztési gyakorlatukat tekintve jelentősen eltérnek egymástól. A negyvenes évek divatlapjait idéző *Képes Családi Lapok*nak Murányi Ármin volt a szerkesztője és kiadója, a lap programszerűen a német képes újságok kiszorítására törekedett.¹⁷⁸ Nem is feltétlenül irodalmi periodika volt, és csupán azért tekinthető *A Hét* versenytársának, mert a korban népszerű hetilapok közé tartozott.¹⁷⁹ Konkurenciának inkább az 1854-ben alapított ismeretterjesztő-irodalmi hetilap, a családi lapok közül a legnagyobb tradícióval és legszélesebb olvasóközönséggel rendelkező *Vasárnapi Ujság* nevezhető,¹⁸⁰ amely azonban *A Héthez* képest jelentősen eltérő irodalomszemléletet képviselt. Előfizetési felhívásaiban a „nemzeti irány hű szolgálatát” ígérte, Dersi Tamás értékelése szerint „irodalmi ízlése Gyulai Pál irányát követte.”¹⁸¹ A nepotizmus vádja, amellyel *A Hét* támadta a *Vasárnapi Ujságot*, az „akadémikus irodalom” bennfentességére vonatkozott, az említett Szász Károly *A Hét* számára nem egyszerűen a *Vasárnapi Ujság* munkatársa, hanem a Kisfaludy Társaság és a Magyar Tudományos Akadémia tagja volt. Úgy a *Képes Családi Lapok*, mint a *Vasárnapi Ujság* a század első felének német mintára alkotott, népszerű hetilap-típusait fejlesztette tovább, széles és változatos olvasóközönségre számított, fókusza kevésbé irodalmi, mint inkább ismeretterjesztő, szórakoztató volt. Szerkesztői üzeneteikben is több évtizedes múlttal bíró, bejáratott lapok módjára kommunikáltak.

A következőkben a felsoroltak közül két, *A Héttel* körülbelül egy időben induló lap, a *Magyar Génius* és a *Magyar Szemle* szerkesztői üzeneteire térek ki. A Hevesi József és Karczag Vilmos által szerkesztett *Magyar Génius* 1892-ben indult, félévvel *A Hét* idézett bírálata előtt. A *Magyar Géniust* a *Nyugat* „egyik bölcsőhelyeként” értékelő utólagos értelmezések inkább a későbbi, 1902–1903-as évfolyamokra fókuszálnak, amelyek szerkesztésében Osvát Ernőnek is kitüntetett szerepe volt.¹⁸² Most a 20. század eleji lapszámok helyett *A Hét* idézett kritikájával körülbelül egy időben megjelenő néhány évfolyam anyagával (1892–1894) foglalkozom, amely nyilván más képet fest, mint az új szerkesztővel és új munkatársakkal működő későbbi évfolyamok szöveganyaga. A *Magyar Génius* szerkesztői üzenetei kevésbé kritikusak, mint *A Héttel* olvashatóak, inkább csak a

¹⁷⁸ DERSI, *Századvégi...*, 123.

¹⁷⁹ *A Hét* lapkontextusát elemezve Dersi Tamás, majd később Lipták Dorottya is említi a *Képes Családi Lapokat* mint releváns, ám kevésbé színvonalas példát a 19. század második felének kedvelt, *A Héttől* radikálisan különböző hetilapjaira. Uo. és LIPTÁK Dorottya, „A családi lapoktól a társasági lapokig”, *Budapesti Negyed* 5, 2–3. sz. (1997): 45–70, 54.

¹⁸⁰ LIPTÁK, „A családi lapoktól...”, 48.

¹⁸¹ DERSI, *Századvégi...*, 121.

¹⁸² LAKATOS Éva, *Sikersajtó a századfordulón* (Budapest: Balassi Kiadó – OSZK, 2004), 20.

szokványos logisztikai kérdésekre válaszolnak, pozitív olvasói levelekre reagálnak, biztosítanak egy-egy beküldött szövege közelgő megjelenéséről, bekötési táblák, előfizetések, beküldött rejtvénymegfejtések kérdésében nyilatkoznak. A szerkesztői üzenetek között gyakori a köszönetnyilvánítás: az előfizetők és olvasók támogatását olyan mértékű udvariassággal nyugtázzák, amelyre sem *A Hét*-ben, sem más, itt tárgyalt lap üzenőfalán nem találunk példát. A lap beszédmódjának állandó vonása a negédesként ható udvariasság, míg a csipkelődő humor és ironia teljesen hiányzik belőle. Ha egy szerkesztői üzenet kritikus is, a lap nem zárkózik el a beküldött szöveg esetleges közlésétől.¹⁸³ Egy-egy beküldött szöveg fogadását vagy visszautasítását nem kíséri indoklás, a személyre szabott üzenetekből ritkán lehet a *Magyar Génius*z profiljára vonatkozó általános következtetést levonni. Így érthető Kiss éles ítélete a lap szelekciós folyamatáról. Természetesen előfordul, hogy a *Magyar Génius*z is visszautasít kéziratokat, de ilyenkor vagy egyáltalán nem indokolja a döntést, vagy tömören, semleges hangnemben ír a beküldött szövegekről.¹⁸⁴ Kiss viszont konkrét korrekciós javaslatokkal egészíti ki kritikai megjegyzéseit, vagy fenntartja magának az átírás, szerkesztés jogát. Gyakran maga dolgozza át a javításra szoruló verseket, míg a *Magyar Génius*z szerkesztője a beküldőt kéri a szöveg átírására.¹⁸⁵ A *Magyar Génius*z „Szerkesztői üzeneteiben” tehát egy elsősorban szervező, ügyintéző, technikai kérdésekkel foglalkozó szerepkör rajzolódik ki, de konkrétan megragadható irodalmi program vagy költészeti iskola a rovat alapján nem körvonalazható. A *Magyar Génius*z első évfolyamainak az irodalomtörténeti emlékezet sem kedvezett. A főszerkesztő, Hevesi József „szerény irodalmi teljesítménye némileg beárnyékolja és elhomályosítja az általa szerkesztett, 1892. január 1-jén indult *Magyar Génius*z jelentőségét.”¹⁸⁶ Kiss József, a kilencvenes évek ünnepezt költője természetesen más kritikai és szerkesztői presztízzsel bírt, így másként is szólalhatott meg poétikai kérdésekben, mint Hevesi József.

Más a helyzet a *Magyar Szemlé*vel, amely Kiss gúnyos ítélete szerint nem szelektált eléggé alaposan a beküldött munkák között. A *Magyar Szemle*, bár felekezeti – katolikus – lap volt, aktívan részt vett az egyházi kérdéseken túlmutató diskurzusokban is. *Zászlóbontás* című, programszövegnek tekinthető vezércikkében a „nemzeti szín” mellett a katolicizmust

¹⁸³ Pl. „Több helyen sok gondolat és erő nyilatkozik a költeményben, bárha egy kissé el van nyújtva. Ha alkalom kerül reá, esetleg kiadjuk.” N. n., „Emléklap egy fiatal irónő albumába”, *Magyar Génius*z 1, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.

¹⁸⁴ Pl. „Egyik-másik verse nagyon szépen indul, de aztán ellaposodik. Mintha nem volna elég mondanivalója. A »Régi menté«-ről elismeréssel nyilatkozhatunk.” N. n., „T. B.”, *Magyar Génius*z 1, 6. sz. (1892. febr. 7.): 96.

¹⁸⁵ Pl. N. n., „Virágáros leányka”, *Magyar Génius*z 1, 14. sz. (1892. ápr. 3.): 240.

¹⁸⁶ LAKATOS, *Sikersajtó...*, 20.

nevezte meg a lap által támogatott irodalom irányadó eszméjeként.¹⁸⁷ *A Hét* megjelenése előtt, az akkor még Rudnyánszky Gyula által szerkesztett hetilap lelkesen fogadta az új konkurenciát: „*A Magyar Szemle* nem csak hogy ez egyetlen versenytársát üdvözli, de őszintén kívánja, bárcsak keletkeznék minél több ilyen vállalat. Mert itt az ideje, hogy eféle folyóiratok vegyék ki végre az irodalmi ügyek vezetését a telhetetlen napilapok kezéből [sic!].”¹⁸⁸ *A Magyar Szemle* új, potenciális irodalmi vezetőt ünnepelt *A Hét*ben,¹⁸⁹ amely képes lehet a napilapok által dominált, felgyorsult, átláthatatlan irodalmi térben vezérhangként fellépni. A legtöbb századvégi heti- és havilap (beleértve később *A Hetet* is) pártállástól függetlenül osztotta ezt a napilapok térnyerését veszélyesnek minősítő véleményt.¹⁹⁰ Léteztek ugyan olyan napilapok, amelyek a gyakori megjelenés ellenére is irodalmi igényességgel tudtak működni (például a *Fővárosi Lapok*), a századvégen mégis általánosan elterjedt volt a nézet, hogy a napilapok „irodalomellenesek”, demokratizáló potenciáljuk ellenére romboló hatásúak.

A Hét mutatószámának megjelenésekor már kevésbé volt pozitív a fogadtatás, de az új lapot még mindig a *Magyar Szemle* kiegészítőjeként értelmezték:

„Szalonujság akar lenni, s e tekintetben mintegy kiegészítő társa a mi Szemlének. Mi a mellett hogy költői műveket is nyújtunk olvasóinknak, képviseljük az újabb irodalmi eszméket, irányokat, s egy egészséges költészetet óhajtunk kritikáink s iránycikkeink által sürgetni. A Kiss József lapjának ilyen közvetlen irodalmi céljai nincsenek s ezért inkább a divatos írók dolgozatai képezik a füzet tartalmát.”¹⁹¹

A Magyar Szemle kritikusa hiányolta a programot, vagyis a szemléleti irányt *A Hét*ből, amely normatív módon, szigorú elvek mentén terelné az új irodalom alakulását – ebben látta a két hetilap szerepköre közötti különbséget. *A Magyar Szemle* elméleti tanulmányok, „íránycikk” tézisein és a kritikák ítéletén keresztül kívánta nevelni az olvasókat; konzervatív, katolikus nézőpontból fogalmazott meg kritikát a századvégi politikai és irodalmi aktualitással szemben.¹⁹² *A Hét* ehhez képest magával az irodalmi szöveggel való találkozás élményével kívánt hatni.

¹⁸⁷ RUDNYÁNSZKY Gyula, „Zászlóbontás”, *Magyar Szemle* 1, 1. sz. (1888. dec. 2.), [1.] Vö. DERSI Tamás, *A századvég katolikus sajtója* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 57.

¹⁸⁸ N. n., „Új irodalmi lap”, *Magyar Szemle* 1, 46. sz. (1889. nov. 3.): 557.

¹⁸⁹ Dersi Tamás felhívja a figyelmet a pozitív viszonyulás szokatlanságára. Más konzervatív lapok (különösen a katolikus sajtóorgánumok) támadták a *Magyar Szemlé*t *A Hét* iránti lelkesedése miatt. DERSI, *A századvég...*, 138.

¹⁹⁰ DERSI, *Századvég...*, 102–107.

¹⁹¹ N. n., „*A Hét*”, *Magyar Szemle* 1, 51. sz. (1889. dec. 8.): 620.

¹⁹² DERSI, *A századvég...*, 58.

Beszédes az „egészséges költészet” kifejezés, amely századvégi kontextusban a népszerű, nyugati mintákat követő, „dekadens”, ilyen értelemben „beteges” vagy „káros” irodalmi szövegek ellenpólusaként értendő. A dekadens irodalmat „betegesnek” minősítő bírálatok már az 1880-as évek konzervatív sajtójában gyakoriak voltak. Pár évvel a *Magyar Szemle* idézett kritikája után pedig egész Európában univerzálisan ismerték és széles körben osztották a „modern”, vagy „dekadens” irodalmat „nem egészséges” irodalomnak tekintő nézetet. Amint arra már az első fejezetben utaltam, Max Nordau *Entartung* című 1892-es nagy tanulmánya az általános degeneráció tüneteként értékelte a századvégi, „dekadens” művészetet.¹⁹³ A könyv a századvég egyik legmeghatározóbb irodalmi irányzatokkal foglalkozó szövege lett, tudományosnak tűnő, pszichológiai megalapozású elméletet adott a „dekadens” művészettől idegenkedők kezébe, és a valamely irányzathoz kapcsolódó vagy a magukat dekadensként értelmező művészeket is vitára készítette.¹⁹⁴ Bár *A Hét* magát nem nevezte dekadensnek,¹⁹⁵ mégis, *A Magyar Szemle* nézőpontjából a lap ennek az „egészségtelen” irodalomnak a terjesztője volt, nem lépett fel elég szigorúan az új irányzatok hatása ellen, engedett a divatnak, és csupán tét nélküli, a szórakoztatást szolgáló szaloncsevegést üzött.

A *Magyar Szemle* „Szerkesztői üzenetek” rovatában megmutatkozó értékrend is egyértelműen ellentétes *A Hétével*. A *Magyar Szemle* üzeneteinek java része kezdő költőket kosarazott ki; pusztán tényközlő, vagy megsemmisítő kritikával társuló elutasítást fogalmazott meg. Beszédmódjában sokkal közelebb állt Kiss „Heti postájához”, mint a *Magyar Génius* hasonló rovata, de ha van is átfedés a két lap kommunikációs stratégiája és stílusa között, a *Magyar Szemle* költészetideálja lényegesen konzervatívabb volt, mint *A Hété*. Már *A Hetet* üdvözlő első cikk alapján is láthattuk, hogy a *Magyar Szemle* az új hetilap versanyagát nem az akadémiai művészetfelfogással, hanem a napilapokban közölt irodalmi szövegekkel szemben képzelte el. Saját szerepkörét is hasonlóképp értelmezte: az irodalmat a „rossz” hatásoktól megmentő, a „helyes” és „egészséges” (tehát konzervatív, katolikus) irányt képviselő lap; azzal a megszorítással, hogy *A Hét*nek szánt szerephez képest a *Magyar Szemle* saját magát nemcsak a napilapokkal szemben pozicionálta, hanem mint olyan konzervatív kritikus sajtóorgánumot, amely az Akadémiát és a Kisfaludy Társaságot is

¹⁹³ M. GUY, „Introduction...”, 3–5.

¹⁹⁴ Dennis DENISOFF, „Decadence and Aesthetism”, in *The Cambridge Companion to the Fin-de-Siècle...*, 31.

¹⁹⁵ Amint azt a dekadenciáról szóló fejezetben (*Dekadens költészet A Hét hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása*) látni fogjuk, a legtöbb dekadenciával „vádolt” szerzőhöz hasonlóan Kiss is játékosan visszautasítja a címkét.

„jobbról támadja.”¹⁹⁶ Ezt a felfogást tükrözik a szerkesztői üzenetek rovatában közölt elutasító kritikák is:

„Eltekintve erőltetett hangjától s mesterkéltségétől, oly képek, oly hasonlatok kerültek benne össze, melyek együtt meg nem állhatnak. Ítéld meg különben önmaga, vajjon hol a poezis s a helyes nyelvérzék e sorokban: »*Lenevet* a gúny, ha a porba sújt a végzet, / Erény... *ha az egyik mást a földre verte.*«”¹⁹⁷

Az idézett üzenet jogos kifogásai helyett inkább a használt kritikai szótár érdemel figyelmet, ugyanis a „helyes nyelvérzék” és „igazi poezis”¹⁹⁸ visszatérő fogalmak a lap elutasító üzeneteiben. Ha kizárólag a rovat alapján nem is bizonyítható egy következetes, konzervatív értékrend megléte, a nyelvhasználat mégis ezt tükrözi.

A legtöbb kritikai visszajelzés nem poétikai jellegű, hanem a lap profiljára vonatkozik. Visszautasítja, és más profilú lapokba (gyermeklapokba, élclapokba, napilapokba, divatlapokba, szaklapokba) irányítja át a nemkívánatos szövegeket, ezzel deklarálja saját felsőbbrendűségét. Előfordul, hogy ez a lap profiljára hivatkozó elutasítás nem a szöveg minőségéről, hanem annak tartalmáról, témaválasztásáról vagy regiszteréről tesz állítást. A visszautasításokon keresztül, mintegy azok inverzeként implikálja, milyennek kell lennie a *Magyar Szemlé*be illő, „egészséges” irodalomnak: „Borzadunk e képektől s nem tartjuk szépirodalmi lapba, főképen női közönség elé valóknak. Ilynemű realizmus helyén való egy orvosi szakkönyvben, de megbotránkozással kell visszautasítanunk a törekvést, mely azoknak kényes izlésű szépirodalmi lapban követel helyet.”¹⁹⁹ A realista, naturalista ábrázolásmód visszautasítása szintén olyan normatív irodalomfelfogásról tanúskodik, amely úgy a formai megalkotottság, mint a témaválasztás vagy a képviselt erkölcsi pozíció tekintetében előírni kívánja, mi számíthat irodalomnak és mi nem. A *Hét* szerkesztősége ugyan határozott, egyértelmű elvek mentén gondolkozott a modern irodalom lehetőségeiről, nem fogalmazott meg ilyen típusú és léptékű tematikus és formai előírást.

A *Magyar Szemle* konkrét műfaji kikötéseket is közölt, elutasító kritikáit gyakran ezekre az elvárásokra alapozta:

„Lehet, hogy mi vagyunk a hibásak, de különben is az ilyen versek elnevezése ellenkezik a dal modern fogalmával, mely szerint a dal a fellobbanó, ám egyszerű, csendes érzelmek hangulatos, rövid, kerekded kifejezése. Ellenben az ilyféle alkalmi

¹⁹⁶ DERSI, *Századvég*..., 137.

¹⁹⁷ N. n., „Az élet”, *Magyar Szemle* 4, 6. sz. (1892. febr. 7.): 71. [Kiemelés az eredetiben.]

¹⁹⁸ Pl. „[A]z igazi poezis zománca, az ihlet” N. n., „Napraforgók”, *Magyar Szemle* 3, 32. sz. (1891. aug. 9.): 383; „Van benne néhány jó gondolat, néhány sikerült rim, de hiányzik belőle az igazi poézis zománca.” N. n., „Korszellem”, *Magyar Szemle* 4, 4. sz. (1892. jan. 24.): 47.

¹⁹⁹ N. n., „A klinika tanúságai”, *Magyar Szemle* 3, 47. sz. (1891. nov. 22.): 562.

költeményeknek birniok kell az ódai költemények magas szárnyalásával s különösen a dythirambok csapongó hevületével. Be fogja ön is látni azt a régi igazságot, hogy művészeti termékben főelvként kell érvényesülni azon kíváalomnak, hogy tartalom és alak összhangzatban legyen egymással s megfeleljen annak a czélnak, a melyet elérni, az eszmének, a melyet kifejezni, megtestesíteni akarunk.”²⁰⁰

„Tartalom és forma összhangja” gyakran megfogalmazott elvárás valamennyi itt tárgyalt lap szerkesztői üzeneteiben, de változó, hogyan értik ezt az egységet. Az idézett kritika egy *Örömdal* című versre vonatkozik. A szerkesztő egyrészt a címben szereplő műfajmegjelölés és a szöveg tulajdonképpeni műfaja közötti disszonanciát kifogásolja, másrészt az irodalmi szöveget egy „cél” és „eszme” megvalósításaként és közvetítéseként értelmezi; szerinte a jó költészetre a bejáratott versformák szigorú és tudatos használata, a kifejezni kívánt eszme adekvát formában történő feldolgozása jellemző. Vagyis az irodalom előre kijelölt célt szolgál, a műalkotás ennek a célnak és a kitűzött eszmének a „megtestesítése”. *A Hét* ezzel szemben nem állít hierarchiát (és kronológiát) tartalom és forma között – a kettő egyidejűségét, egymásrataltságát hangsúlyozza. A *Magyar Szemle*, ahogy azt neve is jelzi, elsősorban irányadó, kritikai lapként látja önmagát, amelynek hasábjain a szépirodalmi szövegek a kívánt, „helyes” irodalmi irány illusztrációiként funkcionálnak. A profilra hivatkozó visszautasítás azoknak a szövegeknek szól, amelyek nem felelnek meg a lap által képviselni kívánt, „egészséges” irodalmi értékrendnek. A lap lényegi részét az elméleti, közéleti, publicisztikai szövegek alkotják, ezekhez képest a szépirodalmi anyag csak másodlagos.

A Hét egyszerre volt revü és szépirodalmi lap. Ugyan csak 1894-től vette fel a „Politikai és irodalmi szemle” alcímet, addigra kialakult struktúrája nem módosult. Dersi Tamás szerint *A Hét* ekkorra ismerte fel azt a piaci rést, amelyet sikerrel tudott betölteni: „*A Hét* fő célja olvasóinak friss és átfogó tájékoztatása, a napilapok igényeit és lehetőségeit meghaladó mélységű reflexiók, kommentárok közlése.”²⁰¹ Az új alcím inkább a már kialakult struktúra és szerepkör felvállalását jelezte. Bár *A Hétnak* is volt többé-kevésbé állandó kritikarovata, és rendszeresen közölt értekező cikkeket az irodalom és kultúra alakulásáról, helyzetéről és feladatáról, a publikált irodalmi szövegek és hamar ikonikussá váló rovatai (mint a „Krónika” vagy az „Innen-onnan”) elsőbbséget élveztek az elméleti, kritikai cikkekkel szemben. *A Hét* az irodalom alakulására nem előíró jellegű elméleti szövegeken keresztül, hanem a közölt szépirodalmi és publicisztikai szövegekkel próbált

²⁰⁰ N. n., „R. L. »Örömdal«, *Magyar Szemle* 3, 46. sz. (1891. nov. 15.): 550.

²⁰¹ DERSI, *Századvég*..., 210.

hatni. Nem képviselt soha egységes, könnyen körvonalazható kritikai iskolát, a bírálatok gyakran egymásnak is ellentmondtak. A kritikákban megfogalmazott nézeteket nem a lap kollektív álláspontjaként, hanem az adott kritikusnak *A Hét* nyilvánosságában vállalt nézeteiként kell kezelnünk. Emiatt a lap szerkesztői üzenetei kiemelten fontosak: ez az egyetlen rovat, amely konkrét állításokat tesz *A Hét* szerkesztősége által kollektív módon (és a főszerkesztő által) is képviselt poétikai elvekről és elvárásokról.

A „láthatatlan” szerkesztő poétikai elvei helyett mégis a lap állandó kritikusának, Ignotusnak az értékrendje vált reprezentatívvá, amiről a lap irodalomtörténeti megítélése is tanúskodik, noha a korai, *A Hetet* átfogó irodalomtörténeti narratívában értelmező elemzések még Kiss Józsefet helyezték középpontba. Az értekezés következő nagyfejezetében részletesen is foglalkozom *A Héthez* kapcsolódó irodalomtörténeti nagynarratívákkal, ám néhány reprezentatív példára érdemes már itt kitérni: Pintér Jenő *Magyar irodalomtörténete*, majd Farkas Gyula *A magyar irodalom története* is Kiss József viszonylatában értelmezi a lapot, és (legalábbis részben) az ő személyes irodalmi ízlését és ítéletét látja tükröződni benne. Szerb Antal egyértelműen a *Nyugat* elődjeként mutatja fel *A Hetet* és Kisst az irodalmi lap ízlését irányító, centrális szereplőként értelmezi, aki szerkesztő- és szervezőként maga köré gyűjtötte és tanította a kor új, polgári szellemében alkotó írónemzedékét.²⁰² Egy idő után Ignotus vált a lap irodalmi elveit érintő tanulmányok centrális vagy kizárólagos alakjává.²⁰³ Az 1890-es évek második felére Ignotus (kritikái révén) kezdte átvenni azt a szerepet, amelyet Szerb Antal narratívája szerint Kiss József töltött be *A Hétnél*. A közös munka utolsó tíz évében – 1906-ig – Ignotus egyre fontosabb szerepet kapott a lapnál. Bár jelentősége vitathatatlan, *A Hét* indulásakor, különösen az első négy-öt évfolyamot tárgyalva érdemes mégis a főszerkesztő poétikai és lapszerkesztési meggyőződéseivel foglalkoznunk. Ha a szerkesztő szerepét hasonlóan értelmezzük, mint Uwe Wirth a kiadóét, vagyis „elsőként

²⁰² PINTÉR Jenő, *Magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés* 9 köt. (Budapest: A magyar irodalomtörténeti társaság kiadása, 1934), 7:67–71; FARKAS Gyula, *A magyar irodalom története* (Máriabesenyő: Attraktor Kiadó, 2015), 153–156; SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet: Második, átdolgozott kiadás* (Budapest: Révai Kiadó, 1934), 431.

²⁰³ Dersi Tamás *A Hét századvégi jelentőségét elemezve* ugyan foglalkozik Kiss Józseffel is, de inkább irodalomszervezőként, majd a lap 20. századi státuszvesztésének katalizátoraként tekint rá. DERSI, *Századvégi...*, 169–173, 254–260. A tényleges arculatadó szerepet Ignotusnak tulajdonítja. Könyvének *A hagyomány kérdései* című fejezetében Ignotus publicisztikáján keresztül értelmezi *A Hét* teljes elméleti, poétikai állásfoglalását. Hasonló látható Lengyel András vonatkozó tanulmányában is, mely *A Hét* forradalmi jelentőségét vizsgálva a lap indulását az Ignotusszal való közös munka keretei között tárgyalja. LENGYEL András, „»Minden forradalom elfeledi megindítóit»: Ignotus és *A Hét* alapozó közös másfél évtizedéről”, in LENGYEL András, *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkesztésben*, 139–160 (Szeged: Quintus Kiadó, 2017).

nyilvántartásba vevő olvasóként” és „utolsó kommentáló íróként”,²⁰⁴ egyértelművé válik, miért elengedhetetlen Kiss József szerkesztői gyakorlatának értelmezése *A Hét* irodalomszemléletének megértéséhez. Kiss szerkesztői döntései kimondatlanul is irányítják a lapban megjelenő szépirodalmi korpusz alakulását és így a lap irodalomszemléletét is. A szerkesztő már a szelekció révén is befolyásolja a lap szépirodalmi anyagát – ráadásul Kiss vállaltan átírja, átdolgozza és alakítja *A Hét*ben megjelenő szövegeket. Éppen ezért szerkesztői jelenlétét érdemes *társszerzőségként* elképzelni.

Azt, hogy *A Hét* kritikusai nem egy kollektív álláspontot képviseltek, a bírálatok alatt feltüntetett név vagy (egy-egy belső munkatárshoz köthető) álnév is jelzi. Ezt figyelembe véve érdemes elkülöníteni azokat a kritikákat, amelyek név nélkül jelentek meg *A Hét*ben, s így kollektív álláspontot képviselhettek azoktól, amelyekhez szerzői név tartozott, s így a kritikus egyéni olvasataként működtek. Ez a kritikai attitűd különbözik például a Benedek Elek által szerkesztett *Magyar Kritika* gyakorlatától, ahol a bírálat általában névtelen, így a lap szerkesztősége inkább egyetértésben megszólaló görög kórusként mond ítéletet egy adott műalkotásról. A *Magyar Kritika*ban a kritikus személyének eltitkolásával az elfogulatlan bírálat elsőbbségét hirdették,²⁰⁵ ugyanakkor egy egységes szerkesztőségi álláspontot is megteremtettek. A *Magyar Szemle* nézőpontjából *A Hét* azért bizonyult alkalmatlannak a neki megelőlegezett vezetős szerep betöltésére, mert kritikai értékrendje labilis, következetlen volt, a kritikus személye határozta meg és nem egy átfogó, közös program; irodalmi ízlését nem egy jól körülhatárolt és kimondott értékrend vezérelte. A „Heti posta” üzenetei a *Magyar Kritika* bírálataihoz hasonló módon, aláírás nélkül jelentek meg. Bár beszélőjük könnyen azonosítható Kiss Józseffel, az üzenetek megjegyzései nem kritikaként, hanem szerkesztői javaslatként jelentek meg a lapban: *A Hét* által publikálásra érdemesnek ítélt (ilyen értelemben támogatott) irodalom értékelési szempontjait körvonalzták.

A semlegesebb *Magyar Génusz*hoz képest a *Magyar Szemle* és *A Hét* szerkesztői üzenetei nyilvánvalóan tükrözik azt a poétikai értékrendet, amelyet fő rovataikban képviselni kívántak. Az utóbbi két lap költői között kevés az átfedés: Palágyi Lajos, Endrődi Sándor, Reviczky Gyula, Koroda Pál, Zempléni Árpád neve mindkét hetilapban gyakran olvasható, de a legtöbb költő vagy *A Hét* vagy a *Magyar Szemle* hasábjain publikálta verseit. *A Hét* visszatérő kedvencei vagy teljesen hiányoztak a konkurens lapból, vagy egészen más irányt

²⁰⁴ Uwe WIRTH, „A szerző kérdése mint a kiadó kérdése”, ford. L. VARGA Péter, in *Metafilológia 2. Szerző – könyv – jelenetek*, szerk. KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel és VADERNA Gábor, 57–94 (Budapest: Ráció Kiadó, 2014), 66.

²⁰⁵ DERSI, *Századvég*..., 153.

képviselő versekkel jelentkeztek. Telekes Béla, aki *A Hét* egyik legtermékenyebb költője volt a kilencvenes években, és akit *A Hét* olvasói nyíltan erotikus verseiről ismertek,²⁰⁶ a *Magyar Szemle*ben csak első verseskötetének megjelenése után tűnt fel, először egy fordítással,²⁰⁷ majd alkalmi versekkel és vallásos témájú költeményekkel.²⁰⁸ A korabeli lapok tartalomjegyzékében vagy egy-két verssel jelentkező műkedvelő költőkkel találkozhatunk, vagy minden lapban publikáló, visszatérő nevekkal. Az, hogy a költők melyik hetilapban mit közöltek, inkább a lapok profiljáról és költészeti ideáljáról árulkodik, mintsem az adott költő poétikájáról. A „könyvészeti kód”²⁰⁹ erőteljesen kihat a „nyelvi kódra” is: a lapok célközönsége, kiadója, példányszáma, ára, a versek környezetében megjelenő elméleti, közéleti és szépirodalmi szövegek – de még az első ránézésre pusztán funkcionális rovatok is, mint a „Szerkesztői üzenetek” – befolyásolják az adott vers befogadását. A lapon belül megjelenő szövegek kölcsönhatására Kiss József tudatosan figyelt.

2.1.2. Képes Világ (1871–1873): „A szerkesztő póstája”

Nem *A Hét* volt az első lap, amelyet Kiss József szerkesztett. Majdnem két évtizeddel *A Hét* indulása előtt, 1871-ben vette át Vértesi Arnoldtól a *Képes Világ* című illusztrált hetilap szerkesztését. A jelentős időbeli távolság és a két lap profiljának drasztikus különbsége miatt csak fenntartásokkal lehet folytonosságot keresni a szerkesztési gyakorlatban. Teljesen más keretek között dolgozott a huszonnyolc éves, korrektorból előléptetett redaktor egy félévtizedes múlttal bíró lap új munkatársaként, mint húsz évvel később, lapalapító főszerkesztőként, aki *A Hét* indulásakor az egyik legünnepeltebb, általános ismertségnek örvendő költő volt. Ráadásul az évtizedek során a sajtópia is jelentősen átalakult.²¹⁰ Amikor Kiss József átvette a *Képes Világ* szerkesztését, az olvasóközönség legfeljebb néhány, a Deutsch Nyomda- és Kiadóvállalathoz tartozó lapban megjelent verse, esetleg 1868-as,

²⁰⁶ Pl. TELEKES Béla, „Mánia”, *A Hét* 3, 45. sz. (1892. nov. 6.): 712. TELEKES Béla, „Perditának”, *A Hét* 4, 11. sz. (1893. márc. 12.): 167. TELEKES Béla, „Káprázat”, *A Hét* 4, 21. sz. (1893. máj. 21.): 330. TELEKES Béla, „Szőke hajad”, *A Hét* 3, 16. sz. (1892. ápr. 17.): 247., illetve TELEKES Béla, „Dal egy nőhöz”, *A Hét* 3, 37. sz. (1892. szept. 11.): 583.

²⁰⁷ [Alexei[sic!] TOLSZTOJ], „A bűnös nő”, ford. TELEKES Béla, *Magyar Szemle* 8, 19. sz. (1896. máj. 10.): 222.

²⁰⁸ Pl. TELEKES Béla, „Intés”, *Magyar Szemle* 8, 22. sz. (1896. máj. 31.): 256.; TELEKES Béla, „Szent út”, *Magyar Szemle* 8, 32. sz. (1896. aug. 9.): 376.

²⁰⁹ BORNSTEIN, „Hogyan...”, 85.

²¹⁰ „A Millennium évében a Pesten megjelenő lapok száma az 1870-es évek elejéhez képest 80-ról 384-re gyarapodik.” LIPTÁK, „A családi lapoktól...”, 47. A nyolcvanas évek végére már kiépültek azok a sajtós nagyhatalmak – pl. Rákosi Jenő kiterjedt vállalkozása –, amelyek a századvégi sajtót a főváros fejlődésében és a magyar irodalom alakulásában egyaránt központi tényezővé tették. DERSI, *Századvég...*, 77–79.

füzetnyi terjedelmű bemutatkozó kötete²¹¹ alapján ismerhette. Mint a *Képes Világ* szerkesztője, Kiss nem művészként szólalt meg, hanem „az irodalom egyik szerényebb munkatársaként”²¹² mutatkozott be, aki „csak a lelkes buzgalom és igyekezet ígéretével”²¹³ bír, és hálásan köszöni a közönség megelőlegezett bizalmát. Egy már kialakult profilú lapot vett át; meggyőződése és az előfizetési felhívások ígéretei ellenére főszerkesztése alatt a lap nem sokban különbözött a korábbi évfolyamoktól. A hirdetésekben Kiss magyar szerzők munkáinak közlését ígérte a külföldi irodalmi szövegek fordításai helyett, ám képtelen volt tartani magát ehhez az ígérethez. Nem sokkal a hirdetés közzététele után egy szerkesztői üzenetben szabadkozott emiatt:

„...föltételünk: mindig eredeti novellát hozni, csak az irodalommal, de nem az olvasóközönséggel szemben jogosult. A közgazdaszat legegyszerűbb törvénye szerint a hol a fogyasztás nagyobb, mint a termelés, importálni kell. S mi új évtől kezdve e kényszerűségnek korlátlanul fogunk hódolni, nehogy hangzatosabb írói név kedvéért gyöngébb novellát legyünk adni kénytelen. – szerk.”²¹⁴

Ha tehát Kiss szerkesztői céljai között szerepelt is a *Képes Világ* irodalomszemléletének megváltoztatása, ezt az elképzelését nem sikerült megvalósítania.

A *Képes Világ* elsősorban novellák, „beszélyek” és hosszabb elbeszélések közlésére szakosodott,²¹⁵ egy-egy lapszám túlnyomó részét az aktuálisan közölt folytatásos regény és a hozzá kapcsolódó illusztrációk tették ki.²¹⁶ Innen nézve nem meglepő, hogy a csőd szélén álló kiadó 1873-ban lapkiadás helyett inkább regények közlésére váltott. A *Képes Világ* megszűnt, helyette indult a *Képes Regénytár* című füzetes, illusztrált regénysorozat. A két kiadvány közötti folytonosságot a fejléc, betűtípus és a címben szereplő „képes” jelző azonossága is kifejezte; a megszűnt lap előfizetőinek automatikusan kiküldték a *Képes Regénytárat* az előfizetés lejártáig. Az új, füzetes regénysorozat első kiadványa Kiss József *Budapesti rejtelmek* című nyolckötetes regénye volt. Második – és utolsó – projektként a *Képes Világ* olvasói által már ismert és szeretett Mary Elisabeth Braddontól közölték az *Éva leánya* című regényt, szintén Kiss József fordításában. A *Képes Regénytár* tehát folytatta a

²¹¹ Kiss József, *Zsidó dalok* (Pest: Deutsch-féle Könyvny. és Kiadó-Részt.-Társ., 1868).

²¹² Kiss József, „Előfizetési felhívás a »Képes Világ« szépirodalmi és ismeretterjesztő képes folyóirat hatodik évfolyamára”, *Képes Világ* 5, 1. sz. (1870): szennycímlap.

²¹³ Uo.

²¹⁴ N. n., „Pest, V. R. J.”, *Képes Világ* 6, 40. sz. (1871): 640.

²¹⁵ „Lapunk első sorban regény- és novella-folyóirat.” N. n., „L. S.”, *Képes Világ* 6, 40. sz. (1871): 640.

²¹⁶ Az 1871-es évfolyamban Kiss fordításában Mary Elisabeth Braddon *Amit az éj betakar* című regénye, majd Paul de Kock *Jakab* című munkája jelent meg, 1872-ben Dickens *Nickleby Miklós és családjának élete és viszontagságai* Benedek- Aladár fordításában, 1873-ban pedig Wilkie Collins *Férj és nő* című regénye dominálja a lapot, más megkezdett és félbehagyott, vagy rövidebb terjedelmű regényekkel párhuzamosan.

Képes Világ sikeresnek bizonyult projektjeit, a mellékesnek tekintett ismeretterjesztő, szórakoztató cikkeket, rövidebb elbeszéléseket és költeményeket elhagyva, képes hetilapból biztos sikerre számító regényújsággá alakult. A lírai szövegeknek a *Képes Világ*ban inkább funkcionális szerepük volt: két hosszabb elbeszélő szöveg között vizuális határként működtek, vagy hangulati váltást jelöltek. Kiss saját versei mellett egy szűk költői kör művei olvashatóak a lapban: Prém József, Endrődi Sándor, Gáspár Imre, Benedek Aladár, Csengey Gusztáv, Komócsy József, Udvardy Géza, Ábrányi Emil a visszatérő szerzők; a külföldi lírát egy-két Puskin-, Goethe- és Heine-vers mellett túlnyomórészt Longfellow, Wordsworth és William Motherwell képviselik.

A *Képes Világ* majdnem minden tekintetben eltért a húsz évvel később induló *A Héttől*. Az a sajtótörténeti közhely, hogy Kiss szerkesztői jártasságát a *Képes Világgal* folytatott munka során szerezte,²¹⁷ csak részben állja meg a helyét. Ács Gábor amellet érvel, hogy Kiss József a *Képes Világhoz* „beküldött művek értékelésével kialakíthatta pontos és szilárd kritikai elveit, melyeket nem csupán a maga költészetében igyekezett kamatoztatni, hanem ezek juthattak érvényre később [...] *A Hétnak* a szerkesztésében is.”²¹⁸ Bár a „Szerkesztő póstája” rovat alapján a *Képes Világ* esetében is rekonstruálható néhány esztétikai elvárás, más esztétikai elvek alapján működött, így más szerkesztési gyakorlatot kívánt, mint majd *A Hét*. Fontos megjegyezni, hogy a „Szerkesztő póstája” Kiss József kinevezésekor jelent meg a lapban.²¹⁹ Mint az az előfizetési felhívásokban és a szerkesztői üzenetekben többször olvasható, a *Képes Világ* – profiljából fakadóan – elbeszélő szövegeket várt, Kiss pedig minőségi magyar nyelvű elbeszéléseket szorgalmazott. Szerkesztői megjegyzéseinek jelentős része így epikus szövegekre vonatkozott (verses és prózai formában írt beszélyekre, novellákra, regényekre) és általában magasabb fokú komplexitást vagy gondosabb kidolgozást várt a beküldőktől. Műfajra vonatkozó megjegyzései is inkább eszerint értendők: „A mese még nem novella”,²²⁰ „Egy eczetes tintával feleresztett anecdotá elbeszélése még nem elbeszélés.”²²¹ A tömör, axiomatikus megjegyzések mellett olykor találkozunk részletesebb, elemző kritikával is, ezek elsősorban szerkesztési kérdésekkel és narrációs problémákkal foglalkoznak.²²² Ehhez képest *A Hét*

²¹⁷ Pl. KOSÁRY és NÉMETH G., *A magyar sajtó...*, 241.

²¹⁸ ÁCS Gábor, „Kiss József irodalmi indulása”, *Budapesti Negyed* 16, 2. sz. (2008): 225–242, 229.

²¹⁹ *A magyar sajtó története II/2...*, 241.

²²⁰ N. n., „V. T.”, *Képes Világ* 6, 3. sz. (1871): 48.

²²¹ N. n., „S. K.”, *Képes Világ* 6, 10. sz. (1871): 160.

²²² „Novellájában van drasztikus humor, egészséges életnézet, iránya vonzó, de hiányzik belőle az egyöntetűség és egyáltalában nincs középpontja. Minden pillanatban új személyeket léptet fel, új viszonyokat fest, mesét

tartózkodott a hosszabb elbeszélő szövegek közlésétől, bár minden lapszámban találunk egy vagy több novellát, regényrészletet. A lap aktualitásra figyelő, az újdonságot felértékelő szemléletével nehezen fért össze az, ahogyan egy hónapokon át húzódó folytatásos regény tagolja az időt. Kiss József Ambrus Zoltánnak írott leveléből tudjuk, hogy egyenesen „károsnak” gondolta a hosszú folytatásos regények közlését:

„Kedves barátom, nagy rémülettel látom, hogy a regényed, ahelyett hogy kibonyolódna, inkább bebonyolódik. Se vége, se hossza, se határa. Nekem szükségem van a helyre és senkinek sem engedhetem, hogy a lapomban kárt tegyen, neked se. Ha két hét alatt vége nem lesz a regénynek, én pontot teszek még a mondat közepén is és azzal vége. Azért nagyon kérlek, ehhez tartsd magad.”²²³

A *Képes Világ*ot tehát a két lap profiljának és értékrendjének radikális különbsége miatt sem érdemes *A Hét* közvetlen vagy kizárólagos előzményének tekinteni.

A *Képes Világ* „Szerkesztő póstája” rovatában megfogalmazott, költészetre vonatkozó megjegyzések mégis több ponton hasonlítanak az érett Kiss elveire. Mindkét lap szerkesztőjeként óva intette a beküldőket az európai (rém)romantikus vershagyományt idéző toposzoktól, pontosabban azoknak túlzó, mértéktelen használatától:

„Tömerdek cikornya. Kisértse meg egyszerűbben írni, s ne bolyongjon temetőkön. Ujat igen bajos már ott találni. Romantikus elődei annyira kizsákmányolták a temető éji borzalmait, hogy ily motivummal ma már teljes lehetetlen hatást előidézni, még kevésbé egy kis – libabőrt.”²²⁴

Nem a romantika (sőt nem is a rémromantika) képalkotási módjai ellen tiltakozott, hanem azoknak a rémromantikus képeknek és toposzoknak a használatát próbálta visszaszorítani, amelyek a tömegkultúra részévé válva elhasználódott, jelentésüktől és hatásuktól megfosztott kellékekké váltak. A „rossz” versről alkotott képze körülbelül megfeleltethető annak, amit Eco *A rossz ízlés struktúrájában* „giccsnek”, „strukturális hazugságnak” nevez.²²⁵ A mértéktévesztést, a „saját kontextusából kiszakított stílélmát”²²⁶ érezte ízléstelennek. Ez jóval kevésbé radikális álláspont, mint amit húsz évvel később, *A Hét* szerkesztőjeként képviselt, de a kettő sok szempontból rokonítható. Az elsősorban szórakoztatásra hivatott *Képes Világ* munkatársaként inkább a hatás kérdésével foglalkozott,

mese után szó, és az egésznek tulajdonképpen nincsen semmi meséje.” N. n., „Jász-Alsó-Szt.-György”, *Képes Világ* 8, 17. sz. (1873): 256.

²²³ „Kiss József Ambrus Zoltánhoz [1903. máj. 8–9. körül]”, in AMBRUS, *Levelezése...*, 123–124, 123.

²²⁴ N. n., „Atalus”, *Képes Világ* 7, 5. sz. (1872): 96.

²²⁵ Umberto ECO, „A rossz ízlés struktúrája”, ford. SZABÓ Győző, in ECO, *A nyitott mű*, 220–270 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1976), 249.

²²⁶ Uo., 247.

kritikáiban visszatérő fogalom az „effect”, „hatás” és „benyomás” – amelyek *A Hét*-ben nem kapnak kiemelt szerepet. Ez jelzi az irodalomkritikai szótár változását és rámutat a két lap profilja által megkívánt esztétikai szempontok különbségére. A *Képes Világ* szórakoztató szándékú szövegeket várt (a korabeli nyelvhasználat szerint „sensation-irodalmat”), amelyek a figyelem fenntartására és hatáskeltésre törekedtek.

Kiss nem sokkal a *Képes Világ* szerkesztése után az eltérő hangulatú szövegek egymás mellé helyezéséről egy Gáspár Imrének címzett levelében is írt, amikor a fiatal költőnek egy antológia szerkesztésében nyújtott segítséget. Bár megjegyzései antológiára vonatkoznak, ugyanez az elv látszik érvényesülni a *Képes Világ*-ban és bizonyos fókig *A Hét*-ben is: „Iparkodjék ön a gyűjteményébe egy-két humoros verset is felvenni, mert különben igen egyhangú lesz. Képzelem, hogy tömérdek fájdalom lesz együtt: egy egész nemzedék világfájdalma!”²²⁷ A monotónia feloldására négy versét is felajánlotta Gáspárnak – „valamennyi egymástól merőben elütő tárgy és hangulat.” Periodikában vagy antológiában közölt szövegek esetében tehát nem pusztán a műalkotás önértékére figyelt (nemcsak a „nyelvi kódra”), hanem arra is, hogyan illeszkedik a vers a lap vagy kötet által megteremtett materiális (és egy hetilap esetében aktuális politikai-társadalmi) kontextusba, vagyis tudatosan számolt azzal, ahogy a „könyvészeti kód” befolyásolja a befogadást.²²⁸ A hangulat és tárgy sokféleségével a folyamatos újdonság élményét teremtette meg, egyetlen kiadványon belül is dinamikus korpuszt állított össze. Ez az igény ismét a *hatáshoz* mint központi elváráshoz kapcsolható. Az egymás mellett olvasható, eltérő hangoltságú szövegek éppen különbözőségük által erősítik egymást. Egy egész kötetnyi „világfájdalom” ugyanúgy hiteltelen (hiszen redundáns), ahogy a temetőjárás elhasználódott toposza képtelen a várt hatást kiváltani a romantika hajdani kontextusa nélkül.

Az a szerkesztői hang tehát, amelyet a *Képes Világ* „Szerkesztő póstája” rovatából ismerhetünk meg, több okból is eltér *A Hét* homológ rovatában megszólalótól. A szerkesztő kora, státusza, a lap profilja, ebből fakadóan az olvasóközönség és a potenciális szerzők elvárásrendszere, illetve művészetfelfogása mind meghatározó tényezők a szerkesztő beszédpozíciójának létrejöttében. Amikor *A Hét* 1889 decemberében megindult, már hiteles volt az a költő-tanári pozíció, amelyből Kiss József megszólalt. Saját verseit aránylag ritkán publikálta *A Hét*-ben (bár összességében sok szövege megjelent a lapban), inkább alkalmi

²²⁷ „Kiss József Gáspár Imréhez [Budapest, 1875. márc. 29.]”, in SCHEIBER Sándor és ZSOLDOS Jenő, szerk., *Ó mért oly későn: Levelek Kiss József életrajzához*, tan. SEIFERT Géza, 40–42 (Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1972), 40.

²²⁸ BORNSTEIN, „Hogyan...”, 92–93.

költeményeket vagy köteteinek megjelenését reklámozó úgynevezett „mutatványokat” olvashatunk tőle, néhány sikeresebb, a Petőfi Társaságban bemutatott balladáját közölte. Költészeti ideálját így nem a lapban közölt versein keresztül ismerhetjük meg, hanem az általa kiválasztott szövegeket és a „Heti posta” mentori üzeneteit olvasva. Cikkek is ritkán jelentek meg tőle szerzői névvel együtt. A Kiss József vagy „K-s” aláírás (amely a *Képes Világban* gyakori volt) *A Hétben* főleg jubileumi visszaemlékezések vagy előfizetési felhívások után olvasható. Kiss a saját lapján belül nem költő, hanem szerkesztő és „mester” volt,²²⁹ egy-egy saját neve alatt közölt szöveg *eseménynek* számított. Míg a *Képes Világ* és a *Zsidó Évkönyv*²³⁰ szerkesztése közben rászorult, hogy jóformán önállóan töltsen fel a lapot, *A Hét* indulásakor már válogathatott a beérkező szövegek közül. A lap hasábjain vagy olyan költők versei olvashatók, akikkel évtizedek óta jó szakmai és baráti kapcsolatot ápolt – mint Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Kozma Andor, Komócsy József –, vagy olyan fiatal tehetségek alkotásai, akikben felfedezni vélte az új, modern költészet lehetőségét.

2.1.3. Kiss József mint „költő-tanár”

Az új tehetségek felfedezése egyértelműen megfogalmazott cél úgy *A Hét* előfizetési felhívásaiban, mint a „Heti postában”:

„Mi respektáljuk a nevet, de respektáljuk a munkát is, tekintet nélkül arra, hogy kié. A tömegesen beérkező kezdetleges lírai ömlengésekre egyenként nem válaszolhatunk; bizonyos körülmények közt a hallgatás is felelet. De a hol a tehetségnek csak némi nyomát látjuk, ott nem késünk a buzditással.”²³¹

Valóban, Kiss József minden fiataalt, akiben potenciált látott, további versírásra bátorított, még ha a beküldött szöveget vissza is utasította. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy magánlevél helyett nyilvános szerkesztői üzenetekről van szó. Előfordul, hogy egy vers beküldője nem tüntette fel a pontos címét, így Kiss kényszerből használta a rovatot kommunikációs csatornaként, de kritikái ilyenkor is *általában* minden fiatal szerzőnek, illetve a szélesebb olvasóközönségnek szóltak. Az, hogy maga Kiss József olvasta, javította és szerkesztette a beküldött verseket, egyértelműen kifejezte, hogy a lapnál szívesen látják a tehetséges kezdőket és komolyan vehető, mérvadó bírálatban részesítik őket. *A Hétben*

²²⁹ „K-s” szignóval jelent meg néhány rövid portrészöveg, azokon a kivételes alkalmakon, amikor *A Hét* címlapján belső munkatárs fényképét közölték. Ilyenek például a Heltai Jenőt és Ignotust bemutató és méltató rövid cikkek, amelyeket Kiss mint a lap főszerkesztője és a fiatal tehetségek „felfedezője” írt és (könnyen feloldható rövidítéssel) saját nevével közölt. K-s [KISS József], „Heltai Jenő”, *A Hét* 5, 4. sz. (1894. jan. 28.): 59; K-s [KISS József], „Ignotus”, *A Hét* 5, 48. sz. (1894. dec. 2.): 760.

²³⁰ KISS József (SZENTESI Rudolf), szerk., *Zsidó évkönyv* (Budapest: 1876).

²³¹ N. n., „Nagyvárad. R. J.”, *A Hét* 2, 7. sz. (1891. febr. 15.): 112.

publikálni Kiss József minőségi garanciáját jelentette, egyfajta beavatást a modern magyar költészetbe. A *Kiss József és kerekasztala* című 1934-es emlékkötetben többen kiemelik *A Hét* beavatószerpét. „Költő csak akkor lett a költő,” – emlékszik Kárpáti Aurél – „ha kéziratát ott átengedték. Az első vers *A Hét*ben... a ma indulónak alig lehet fogalmuk róla: mit jelentett ez? Troubadour-avatást a lovagkorban.”²³² Rédey Tivadar olyan „küszöbnek” nevezi az első publikálást *A Hét*ben, amely „nem botlatókőnek feküdt oda, inkább ugródeszkának.”²³³ *A Hét* „nyilvánosságát az ígért földjéül áhítoztuk”, a „»maestro« szemét írói zsengeinkre irányítani a komolyabb becsvággal szinte egyet jelentett.”²³⁴ Rédey a „Heti postát” ennek a „költővé avatásnak” az első állomásaként írja le: „»Matutino. Jönni fog.« – üzent a szívdobogtató Heti Posta, s a Matutino jött is, már egy hét múlva. [...] Mennyire élveztem a »padrone« ily heinei nyílhegyű üzeneteit – mások homlokában; a magamé jó egy esztendeig sajgott bele.”²³⁵ A visszaemlékezés nemcsak arról tanúskodik, hogy a „Heti posta” üzenetei jelentették az első lépést egy új költő bemutatkozásában, de azt is jelzi, hogy a fiatal művészek figyelemmel kísérték a rovatot. A szerkesztő csipkelődő, tanító üzeneteinek elsődleges közönsége éppen a publikálni vágyó fiatalok csoportja volt.

Kiss József „egyéni” hangokat keresett, olyan költőket, akik ki tudtak (és ki akartak) lépni a fennálló, megszokott költészeti iskolák keretei közül, és sem a romantikus vershagyomány öröksége, sem a divatos irányzatok által nem hagyták magukat befolyásolni. Az új „nagyságok” megkoronázása azonban nem szerepelt Kiss kimondott céljai között. Nem új költőóriások megtalálását remélte, nem egyetlen géniusz felbukkanását várta, aki majd revitalizálja a magyar irodalmat. A 19. század végére verstani, stilisztikai fogalmakkal tisztában lenni: az általános műveltség része volt. Írni tudni, olvasni a nagy klasszikusokat (akár több nyelven is) szintűgy. A magyar retorika és stilisztika már a 19. század közepétől iskolai tananyag volt. A századvégi iskolai értesítők tanúsága szerint a nyolcvanas évekre a legtöbb iskola tananyagához hozzátartozott a „rendszeres verstan”; elsősorban Greguss Ágost *Költészettana* alapján tanítottak.²³⁶ Számos más, iskolai vagy magánhasználatra írt tankönyv, segédanyag és összefoglaló létezett a 19. század végén, amely kifejezetten verstani alapokat összesített és gyakoroltatott. A Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye, a *Corvina* 1880 és 1890 között Névy Lászlótól, Riedl Frigyesztől, Dengi Jánostól, Baráth Ferencztől, Négyesy Lászlótól, Kaposi Luczián Ignácztól, Korda Imrétől, Torkos

²³² KÁRPÁTI Aurél, „Kiss József, *A Hét* szerkesztője”, in *Kiss József és kerekasztala...*, 167–171.

²³³ RÉDEY Tivadar, „Egy régi küszöb körül”, in *Kiss József és kerekasztala*, 180–185, 181.

²³⁴ Uo.

²³⁵ Uo., 182.

²³⁶ GREGUSS Ágost, *Magyar költészettan* (Budapest: Eggenberger, 1880).

Lászlótól és Góbi Imrétől említ verstannal és stilisztikával foglalkozó tankönyveket, elméleti munkákat. A korabeli költészetpedagógiának ez a részleges körképe is mutatja, hogy a fogalmi tájékozódás általánosan elérhető és elsajátítható volt.

Kiss „költészeti iskolája” éppen ezért nem verstani normák átadását vagy a „helyes” nyelvhasználat szabályozását jelentette: szerinte nem lesz valakiből költő csak azért, mert a bejáratott formákat, költészeti hagyományokat ismeri és jól bánik velük. Bár a „Heti postában” részletesen elemzett néha egy-egy képzavart vagy homályos költeményt, a versírásnak tankönyvekből elsajátítható „tudományát”, a „technét” nem kérte számon: „A technika mai fejlettsége hozza, hogy intelligens ember minden fáradság nélkül ír meg akár hat kötet olyan poémát is, melyet aki elolvasott, nyomban el is felejt, de amelyről még Gyulai Pál sem tudná bebizonyítani, hogy rossz.”²³⁷ Az a tanárszerep, amelyet Kiss József felvett, nem az ismeretátadást, hanem a tehetséggondozást helyezte előtérbe. Gondoljunk vissza a *Magyar Szemle* idézett kritikájára, amely a dal műfaji szabályosságát kérte számon a beküldött szövegen. Ehhez képest Kiss számára a műfajba sorolhatóság érdektelen. Nem normatív poétikai szempontok mentén ítélő kritikus, hanem a lapban jól működő verseket váró szerkesztő. Gyulai Pál azért lehet beszédes viszonyítási pont az idézett üzenetben, mert ő a legláthatóbb képviselője annak a költészeti és kritikai iskolának, amelyet Kiss merevnek és idejétmúltnak gondolt. Ugyanakkor kettejük szerepkörének a különbsége is fontos: Gyulai kritikusként bebizonyíthatná egy-egy vers sikerültségét, míg Kiss feladata nem a bizonyíthatóan jól sikerült, „szabályos” versek méltatása, hanem *A Hét* szerkesztése volt: az a vers, amely a tanulható verstani szabályoknak megfelel, de felejtethető, a szerkesztő számára érdektelen.

Nem arról van szó, hogy Kiss teljesen elhatárolódott minden verstani alapelvtől, de kritikáiban szinte soha nem ezekre fókuszált. Azokat a kezdő poétákat, akikben meglátta az újszerű megszólalásmód lehetőségét, a kísérletezési vágyat, a verstani gyakorlatlanság ellenére is bátorította és pártfogásába vette. Talán legbeszédesebb példája ennek a „Nagylaki” jellegével küldött levélre adott válasza:

„Figyelemmel elolvastuk verseit. Mindegyikben van valami, ami az öné s nem ez a legrosszabb. Nyelve pongyola ugyan, de fordulatai meglepők. És sok bensőség van bennük. Ötleteiben nincs semmi csináltság. Nekünk úgy rémlik, hogy ön poéta, csak hogy verselni nem tud még és sok egyebet nem tud, amit meg kell és meg is fog tanulnia. Alkalmilag bedughatja az orrát a műhelyünkbe; nem fogjuk kinézni.”²³⁸

²³⁷ N. n., „L. M. B-Ujfalú”, *A Hét* 4, 15. sz. (1893. ápr. 9.): 244.

²³⁸ N. n., „Nagylaki”, *A Hét* 5, 35. sz. (1894. szept. 2.): 558.

A „nyelv pongyolasága”, ami a *Magyar Szemle* számára menthetetlenné tette volna a verset, Kiss ítélete szerint hiba ugyan, de nem végzetes. Sokkal többre tartotta az „őszinte”, „egyéni”, mesterkéletlen hangot – ez az, ami szerinte poétává teszi a versírásban még gyakorlatlan fiatal szerzőt. Azt, ami gyakorlással fejleszthető, megtanulható (amit „meg kell és meg is fog tanulni”), mellékesnek, az egyéni hanghoz képest másodlagosnak tekintette. Az újítási vágyat elengedhetetlennek tartotta ahhoz, hogy ki lehessen lépni az általa is nagyra tartott elődök árnyékából. Kiss – és vele együtt *A Hét* szerkesztősége – rögzített esztétikai norma helyett magát az új keresését, az átmeneti és saját átmenetiségét értékként felmutató költészetideált²³⁹ képviselte. Az elkülönülés útjait keresve egyszerre a napilapok kommerciális sikere és az akadémiai (konzervatív kritikai) siker ellenpólusaként pozicionálta magát, bár egészen egyiktől sem függetlenedett.²⁴⁰

A Hét a modern magyar költészet számára nem abban az értelemben választott nyugati (francia) mintát, hogy a francia modernség formatechnikáit és képi világát „kölcsonözte” volna. A „normaszegő aktusok mindennapos termelésén”²⁴¹ keresztül végbevitt, provokatív, útkereső kísérletezést választotta mintaként, amely a művészet önértékének hirdetésével, a művészetet „életmódként”²⁴² értve új művész-egyéniségeknek kívánt platformot nyújtani. A fiatal költőben, aki „poéta, csak hogy verselni nem tud még,”²⁴³ egyrészt megvan ez az újítási vágy (nem a meglevő minták újratermelésével próbál betörni), másrészt rendelkezik a művészi látásmód, egyéni figyelem elsődlegesként felmutatott képességével; azzal, amit Bourdieu így fogalmaz meg Baudelaire kapcsán: „az én kultúráját (és nem kultuszát) óhajtja, vagyis az érzéki és az értelmi képességek felfokozását és összpontosítását.”²⁴⁴ Az pedig, hogy Kiss József a visszautasított költőt nemcsak további versek beküldésére, de mielőbbi látogatásra is invitálja, azt jelzi, hogy szerkesztőként nem egyszerűen a lap feltöltése a célja, hanem a tehetségesnek ítélt fiatalok támogatása, a lapnak rendszeresen író, megbízható új szerzők megtalálása. *A Hét* és Kiss József elismerését kívívni nemcsak az utólagos visszaemlékezések tanúsága szerint jelentett irodalmi beavatást,

²³⁹ Nemcsak *A Hét* versanyaga olvasható hasonló költészetfelfogás fényében. Bednatics Gábor a modernséget „a töredezettség, megtorpanás és átmenetiség permanens jelölőjeként” érti, a századvégi líra sajátos modernségét az adja, hogy „az újnak szövegeződő formálódását” követi nyomon. BEDNATICS Gábor, *Kerülőutak...*, 82–83.

²⁴⁰ Dersi Tamás részletesen elemzi *A Hét* közönség szervező gyakorlatát, amely arisztokrata támogatásra és széles piaci sikerre egyaránt törekedett. A lap beszédmódjának „intimitását” is ebből, a közönség kíváncsiságát és szenzációéhségét kiszolgáló piaci gyakorlatból eredezteti. DERSI, *Századvég...*, 183–193.

²⁴¹ BOURDIEU, *A művészet szabályai...*, 89.

²⁴² Uo., 75.

²⁴³ N. n., „Nagylaki...”

²⁴⁴ BOURDIEU, *A művészet szabályai...*, 97.

de a lap által közvetített önképből is erre lehet következtetni. A „Nagylaki” jeligével jelentkező fiatal költő kiléte sem ebből a „Heti posta” üzenetből, sem más, a lapban megjelent szövegből nem kikövetkeztethető, de valójában lényegtelen is. Ami fontosabb, az az általános érvényű üzenet: akikben megvannak *A Hét* által támogatott értékek, azok nemcsak a publikálás lehetőségére, de a nagy költő személyes pártfogására is számíthatnak.

A legtöbb jeligés vagy álneves beküldővel, akiket Kiss a „Heti postában” pozitív vagy bátorító kritikával értékelt, *A Hét* olvasói a lap szépirodalmi részében újra találkozhattak. A továbbiakban az álneves szerzők közül egy Mezarthim nevű költővel foglalkozom behatóbban. Ignotusszal, Heltai Jenővel, Szalay Fruzinával, Tóth Bélával ellentétben Mezarthim soha nem került fel *A Hét* címlapjára, sőt mára már egészen elfelejtődött. Példáján keresztül azonban *A Hét* kritikai viszonyulása, Kiss József mentori attitűdje és az általa elvárt költészeti ideál is jól érzékelhető. Mezarthim neve először az 1891-es évfolyam 38. lapszámában, a „Heti posta” rovatban olvasható: „Mezarthim. Nagy szerénység öntől, hogy ilyen obscurus csillag nevét választotta aláírásul, holott az égbolt összes csillagai rendelkezésére állottak.”²⁴⁵ Az élcelődő köszöntést egy hosszú, részletes elemzés követte. Ez a felvezetés nem egyszerűen a szokatlan névvel játszik, de azt is megelőlegezi, ami majd a kritikai megjegyzésekből egyértelművé válik: Kiss szerint indokolatlan az anonimitás, mert a beküldött vers magas színvonalú. Mezarthim tisztázatlan kilétével több „Heti postában” közölt üzenetben foglalkoztak,²⁴⁶ és szintén a szerkesztői rovatban nevezték meg először, évekkel később, 1896-ban: „Mezarthim (polgári nevén Báró Kempelen Farkas) fiatal katonatiszt, aki Mars mellett a Múzsát is szolgálja. Hogy nem sikertelenül, arról az ön meleg érdeklődése is tanúságot tesz.”²⁴⁷ Az álnév feltehetően éppen a nemesi rang eltitkolását szolgálta, ezzel védve a költőt a dilettantizmus vádjától, amely gyakran sújtotta a századvég arisztokrata származású szerzőit.²⁴⁸ Báró Kempelen Farkas neve különösen terhelt volt, a széles körben ismert felmenőjével való teljes névazonosság miatt. 1885-től többször publikálta verseit saját nevén, *A Hétnél* mégis álnéven jelentkezett. Anonimitása mintegy lehetővé tette tehetsége felismerését. A Mezarthim nevet 1896 után is

²⁴⁵ N. n., „Mezarthim”, *A Hét* 2, 38. sz. (1891. szept. 20.): 616.

²⁴⁶ Pl. „Mezarthim, Annak a »Vége vége...« refraines költeménynek utolsó versszakát nem lehetne kissé jobban pointírozni? Utolsó küldeménye szép és igaz. Olvasóink közül sokan kérdezősködnék: férfi-e, nő-e Mezarthim? Mit feleljünk?” N. n., „Mezarthim”, *A Hét* 3, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.

²⁴⁷ N. n., „Kassa. R.”, *A Hét*, 42. sz. (1896. okt. 18.): 749.

²⁴⁸ *A Hét* fõmunkatársát, Justh Zsigmondot is többen dilettánsnak tekintették. Dede Franciska Justh kapcsán részletesen foglalkozik a magyar mûkedvelõ szerzõket érintõ elõítéletekkel. DEDE Franciska, *Justh Zsigmond, az irodalmi dendi: Egy XIX. századi irodalmár társasági kapcsolatai és irodalomszervezõ, mûvészeti pártoló tevékenysége*, PhD disszertáció (Budapest: ELTE, 2005), 44–45.

megőrizte *A Hét* hasábjain közölt versek esetében, és első kötetének megjelenése után más lapokban is használta. Báró Kempelen Farkast tehát nem *A Hét* fedezte fel, de az itteni „névtelen” megjelenés „garantálta”, hogy tehetséges, elismerésre érdemes (és modern!) költőről van szó. Két lapszámmal Mezarthim költői fellépése előtt Kiss részletes elemzést közölt a beküldött versről:

„Poémája jelentékeny fogyatkozásai dacára igen distingualt tehetséget árul el. E fogyatkozások nem olyanok, hogy pótolni és javítani ne lehetne. Változtatni kellene az 5, 6 és 7 strófán, hol a vívódás kifejezése kissé mesterkélt és teljesen elüt a költemény egyszerű szonor hangjától. A szavak összerakása fénypontokból, ez az egész tűzjáték-apparatus se nem szép, se nem igaz. Nevezze meg a gyereket a maga nevén. Modern poéta nem allegorizál. Apró-cseprő foltjai is vannak költeményének. Ön idegenkedik, úgy látszik, a »nővér« szótól, mi is. De a jelen esetben csaknem kikerülhetlen. Első olvasásra azt hittük, hogy férfiről szól. A tulajdonnév is inkább férfié. Kifogásainkból is láthatja, hogy költeménye nagy mértékben fölkeltette érdeklődésünket. Megjegyezzük, hogy így is ki lehetne adni, amint van, de az ismeretlen poéta érdekében kíváncsiaknak tartjuk, hogy kifogástalan dresseben mutassa be magát.”²⁴⁹

A zárómondat ismét hangsúlyozza, hogy azonosíthatatlan a szerző, a vers tehát egy kezdő költőnek kijáró kritikában részesül. A szerkesztői javaslatok kimondott célja elősegíteni a lehető legsikeresebb költői bemutatkozást. A „Heti posta” nyilvánossága lehetővé tette az új tehetség első, a vers publikálását megelőző beharangozását; az intelmek értelmezik a verset, és hasonló szövegek értő befogadására nevelik az olvasókat.²⁵⁰ Kiss egyszerre tartja ígéretes próbálkozásnak és javításra szoruló kísérletnek a költeményt, amely azért érdemel figyelmet, mert „jelentékeny fogyatékoságai dacára” megüti azt a szintet, amivel már érdemes foglalkozni – van benne valami, ami egyedivé teszi. A *Soror Baptiszt* című vers két héttel később, a 40. lapszámban olvasható, de nehéz megállapítani, hogy a szerző vagy a szerkesztő változtatott-e az eredeti szövegen, s ha igen, akkor mennyit. Valószínű, hogy a közölt szöveg átdolgozás eredménye,²⁵¹ noha felismerhető rajta több, Kiss által kifogásolt vonás. Ilyen értelemben a publikált változat még mindig „munkaszöveg.”

A vers egy betegápoló nővér pillanatnyi lelki tusáját (világi élet vs. hivatás) viszi színre. Kiss a következő hiányosságokat azonosítja: 1. Az 5–7. szakaszban kifejezett vívódás

²⁴⁹ N. n., „Mezarthim”, *A Hét* 2, 38. sz. (1891. szept. 20.): 616.

²⁵⁰ Ignotus is kiemeli *A Hét*nek ezt a nevelő szerepét. Visszaemlékezése szerint Kiss a lapon keresztül műértelmezésre, valamint a művészetet (és művészt) felértékelő figyelemre tanította az olvasókat: „Nem csak az írók tanultak tőle írni, de a mesterségét megbecsülő íróról az olvasóra is átragadt az érzés, hogy az írás külön nagy dolog, melyért annak, aki tud írni, külön becsület jár.” IGNOTUS, „Kiss József és kerek asztala”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 125–130, 130.

²⁵¹ MEZARTHIM [BÁRÓ KEMPELEN FARKAS], „Soror Baptiszt”, *A Hét* 2, 40. sz. (1891. okt. 4.): 636.

(kísértés) megjelenítési módja mesterkélt és túlságosan szembetűnő hangnembeli váltást eredményez. 2. Elütő képek kerülnek egymás mellé, „tűzjáték-apparátust” alkotva, ami csökkenti a vers hitelességét. 3. „Nem nevezi nevén a gyermeket”, vagyis homályos, eufemizáló nyelvet használ, „allegorizál.” 4. A „nővér” / „apáca” szavak hiánya értelmi zavart eredményez a szövegben; itt az utólagos korrekció nyilvánvaló, mivel *A Hétk*ben megjelent vers már címében használja a „Soror”, illetve a negyedik szakaszban az „apácza” szavakat. A 2. megjegyzés könnyen belátható módon a harmadik szakaszcímre szól:

„Halvány fellegek közt csillagok lobogtak,
S mindenik ablakból világosság áradt;
Fent: lobogó lángja ezüst csillároknak,
Lent: derengő fénye gyöngé mécsvilágnak.”²⁵²

Kiss a grandiózus képektől óv, amelyek szerint mesterkéltnek hatnak. Jelen esetben az ezüst csillárokkal azonosított lobogó csillagfény képét kifogásolja és nevezi „sem szép, sem igaz” megoldásnak. A „tűzjáték”, vagyis a fent-lent ellentéttel összekapcsolt lobogó égi fény és az „áradó”, majd „derengő” gyertyaláng megterheli, nehézkessé teszi a verset. Hasonlít ez a megjegyzés arra, amit Kiss a *Képes Világ* idézett szerkesztői üzeneteiben a temetőjárás túlságosan terhelt, elkoptatott képeiről mondott. A szerkesztő jó érzékkel rámutat a vers aránytalan, mértéktévesztett mozzanataira. Az első négy versszak végig játszik a fény/világosság különféle jelentésrétegeivel, ez az a motívum, amely a vers első felét egységben tartja: a nyitósorok („A kórterem hosszán borongott az alkony; / S mintha a sugárral búcsúznék a lélek: / Nyögött a sok beteg”²⁵³) már megteremtik a fény-élet jelentés összekapcsolását. A természetes fényt a második szakaszban a gázlámpák mesterséges lángja helyettesíti („A várhegyi bástyán égtek a gázlángok”²⁵⁴). A mesterséges fény képe, amely az élet jelentéstöbbletével bíró természetes fény helyére lépett, előkészíti az álmodozást, elvágyódást: élet és halál határmezsgyéjén (az alkony ezt a küszöb-jelentést még erőteljesebbé teszi), Soror Baptiszt egy pillanatra újraértékeli azokat a döntéseit, amelyek a jelen pillanathoz vezették. Ezt a jelenidejűséget a versben az igeidők megváltozása jelzi: az első szakaszokban úgy tűnik, múlt idejű narratív szál vezérli majd a szöveget, de a várt elbeszélő szöveg megtörik, és egy jelen idejű, tűnődő figyelem veszi át a történetmondás helyét, tulajdonképpen ez teszi líraivá a szöveget. A fénynek fontos szerepe van az 5–7. szakaszban megjelenített (időn kívül helyezett) lelki vívódásban is, a

²⁵² Uo.

²⁵³ Uo.

²⁵⁴ Uo.

mesterséges lámpafény az, amely egy másik lehetséges élet megálmodására hívja a nővért („Ő is tova járt már. Messze lámpa fénye / Csalta csalta lelkét piczinyke szobába”²⁵⁵). A Kiss által „tűzjáték-apparátusnak” nevezett harmadik szakasz valóban szétzilálja ezt a megteremtett szimbolikus rendet. Még az esetlegesen átírt, javított változatban is érzékelhető az értelmi, hangulati zavar. Az élet/halál ellentét mellé most egy lent/fent oppozíció kerül, ahol a fény jelentése egészen másként konstruálódik meg.

A szakasz „tűzjáték-apparátusa”, amely valószínűleg a költőiség mértékét kívánta fokozni, „nem szép”, hiszen túlterheli a verset. A fényforrások megsokszorozása („csillag”, „ablak”, „csillár”, „mécsvilág”) és az azonos töből származó „lobogtak” – „lobogó” szavak közelsége redundánssá teszik a versmondatot. Az idézett szakasz nem olvasható a Kiss által kifejezetten kedvelt elidőzés vagy késleltetés alakzataként. A késleltetés mint az esztéta vagy szecessziós költészet fontos megoldása, a vers idődimenziójának felfüggesztésével magára a nyelvre, az eufóniára, a szöveg érzéki tapasztalatára irányítja a figyelmet,²⁵⁶ folyamatosan elmozdítja a jelentést. A különbség Mezarthim versének idézett szakasza és az esztéta késleltetés képhalmozása között, hogy míg utóbbi a képek érzékiségére és a nyelv hangzására fókuszál, Mezarthim verse tobzódik az egymást kioltó stílélmákban és „gondolkodó nézés, átlelkedített érzékelés, erkölcsi mélységű gyönyörérzet” helyett²⁵⁷ „költői csengésű” kifejezéseket halmoz.²⁵⁸ Kiss ezzel a megállapításával pontosan rámutat arra a szakaszra, ahol a vers először átlép a „giccs” kategóriájába.²⁵⁹ A „tűzjáték-apparátus” Kiss szerint nemcsak „nem szép”, de „nem igaz”, hiszen figyelmen kívül hagyja – és ezáltal érvényteleníti – azt a szimbolikus rendet, amely a vers többi szakaszában érvényre jut; kiiktatja a vers bölcséleti értelmezési lehetőségeit, annak ellenére, hogy a filozófiai telítettségű „fény” motívumát használja.²⁶⁰ Bednatics Gábor a századvégi költészet alapvonásának tekinti a rögzítetlen jelentésre törekvő képalkotást, és éppen Kiss József *Nagy fekete erdő* című versében²⁶¹ mutat rá ennek sajátos működésére: „a megképződő természeti

²⁵⁵ Uo.

²⁵⁶ Angela LEIGHTON, *On Form, Poetry, Aestheticism, and the Legacy of a Word* (Oxford – New York: Oxford University Press, 2007), 38.

²⁵⁷ BEDNANICS, *Kerülőutak...*, 138.

²⁵⁸ ECO, „A rossz ízlés...”, 204.

²⁵⁹ „Nem a tartalmak szintjén, hanem a kommunikációnak formai szintjén elkövetett csalás.” Uo., 224.

²⁶⁰ Eisemann György Komjáthy költészete kapcsán elemzi a „fénynek” a 19. század második felének költészetében gyakran mozgásba hozott szimbolikáját, amelyet éppen filozófiai potenciálja miatt részesítettek előnyben. EISEMANN György, „Líra és bölcsélet”, in *A magyar irodalom története II: 1800-tól 1900-ig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 598–610 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007), 598–599.

²⁶¹ KISS József, „Nagy fekete erdő”, in KISS, *Összegyűjtött versei*, szerk. HEGEDŐS Mária, 179 (Budapest: Argumentum, 2001).

jelenségek rendre mást jelentenek, s ezért nem köthetők le egyetlen jelöllet oldalán sem.”²⁶² Mezarthim verse azonban nem a nyelv sajátos működésére mutat rá a jelentés rögzíthetlenségén keresztül, hanem rögzített (és klisévé vált) jelentésű képeket kever. A fent–lent (transzcendentális és humán) és fény–sötétség (élet–halál) szimbolikus rendjét egyszerre akarja érvényesíteni, így a jelentés tudatos eltolása helyett homályos allegorézisre invitál.

A 3. megjegyzésben Kiss erre a homályosságra figyelmeztet. A „Heti postában” gyakran használja a „nevezze meg a gyermeket a maga nevén” kifejezést (amely a német „Das Kind beim Namen nennen” szólas szó szerinti fordítása). A dolgokat nevükön nevezni nem azt jelenti, hogy Kiss minden komplex jelentést ki akar iktatni, *A Hét* versanyagát olvasva egyértelmű, hogy nem teljes „képrombolásra” szólít. A századvégi magyar líra egyik törekvése éppen a trópusoktól való tartózkodás leküzdése,²⁶³ a költői nyelv lehetőségeivel való kísérletezés. Kiss inkább azoktól a magyarázó jellegük miatt didaktikus alakzatoktól óv, amelyek egyértelműen előre kijelölt értelmezés felé terelik a befogadót. A rövidzárlatos, egyetlen jelentésre kihegyezett alakzatok megtörik a vers „hangulatát”, csökkentik a líraiság mértékét: „Elég kellemesen simulnak a kadenciák egymáshoz, de helyenként mint valami száraz ág belenyúlik a próza a poézisbe és tönkre teszi a hangulatot”²⁶⁴ – írja Kiss egy másik beküldött versre reflektálva. A próza – vagyis az értelmezést irányító hang kiránt abból a pillanatra koncentrááló időtapasztalatból (hangulatból), amelyet Kiss a költészet lényegének tekint.

A *Soror Baptiszt* esetében az „allegorizálás” kritikája valószínűleg a negyedik szakasz giccsbe hajló explikatív allegóriájára vonatkozik:

„Az apácza nézett, – mint az örökös rab,
Mikor arczát a kis vasrostélyra nyomja,
S elfeledve lánczát, melytől sebeket kap,
Álmában ott jár a rengeteg vadonba’...”²⁶⁵

Kiss nem az allegóriától, hanem az „allegorizálástól” idegenkedik. Költészetfelfogása szerint csak ott van lehetőség valódi lírai megszólalásra, ahol nincs értelmezést irányító hang, amely egyetlen jelentés sugalmazásával sarokba szorítaná a befogadót. Ez egybevág az „önmagáért való” művészetről alkotott elképzeléseivel: az allegória, amely a morál vagy

²⁶² BEDNANICS, *Kerülőutak...*, 107.

²⁶³ Uo., 164.

²⁶⁴ N. n., „Monte Rosa”, *A Hét* 2, 52. sz. (1891. dec. 27.): 854.

²⁶⁵ MEZARTHIM, „Soror Baptiszt...”

a politika szolgálatába állíthatja a költészetet, nem fér össze Kiss l'art pour l'art felfogásával. A grandiózus témáktól a jelentéktelen felé fordulás a modern költészet egyik alappillére.²⁶⁶ Kiss kritikai megjegyzéseiben olyan költészetideál rajzolódik ki, amely az életből merítő, apró részletekre figyelő témaválasztást és az ennek megfelelő képalkotást erénynek tekinti, és minden hasznosságtól (legyen az gazdasági, társadalmi vagy morális) függetlennek tekinti magát.

A Kiss által modernként értett költészet a témaválasztás köznapisága és a vers hangulatára irányított figyelem révén a líra lehetőségeire kérdez rá. Az allegorézist a „nagyot mondás” érvére hivatkozva utasítja el: „Az a csapás, a melyen indulni látszik, nem oda vezet, a hova Ön jutni szeretne. Ne allegorizáljon. Ne akarjon mindig nagyot mondani.”²⁶⁷ A költő, aki „nagyot mond”, azt feltételezi, hogy a vers egy kifejezni kívánt eszme *szolgálatában* áll: formát keres a már meglévő (grandiózus) tartalom kifejezésére. Kiss ez ellen tiltakozik: „modern poéta nem allegorizál”, mert hiszi, hogy a költészet nem állítható valamely eszme szolgálatába anélkül, hogy instrumentalizálódna. Eszerint a baudelaire-i modernségfelfogáshoz közelítő elv²⁶⁸ szerint az egyszerű témák és a „nagyot mondás” tudatos kerülése lehetővé teszik a jelentéssel való játékot, a formával való kísérletezést – egy új költészet kialakulását. Kiss „költészeti iskolája” tehát nem verstani alapokat tanít, nem egy jól körülhatárolt elvrendszert követ, hanem a kísérletezési vágyat és a részletekre figyelmet próbálja fejleszteni, ugyanakkor megtanítja, hogyan lehet felismerni és elkerülni a giccsset. Hierarchikus viszonyban elképzelt ismeretátadás helyett a mentor/mentorált dinamikáját követő, tehetséggondozó (ilyen értelemben irodalomszervező) tevékenységről van szó.

2.1.4. A „Heti posta” beszélője

A „Heti posta” adminisztratív kérdéseket tárgyaló, előfizetőkkel csevegő, valamint költészeti és szerkesztési kérdésekben nyilatkozó üzenetei egységes, jól felismerhető hangon szólaltak meg. Kiss József a fiatal, tehetséges költőkkel szemben jóindulatú, de keménykezű mentorként lépett fel, kritikái egyértelműen pedagógiai célt szolgáltak, nem csak a szórakoztatás eszközei voltak. Az, hogy mennyire bejáratott volt ez a szerep, távollétében válik nyilvánvalóvá. 1891 decemberében súlyosan megbetegedett, kénytelen volt átadni a

²⁶⁶ BOURDIEU, *A művészet szabályai* ..., 117–118.

²⁶⁷ N. n., „Budapest. S. K. «Phaeton.»”, *A Hét* 1, 47. sz. (1890. nov. 23.): 337.; vagy: „A gyermek és a pillangó. Elég ügyesen megírt apróság; de az allegorizálástól annyira idegenkedünk, hogy ennek sem kegyelmezhetünk” N. n., „A gyermek és a pillangó”, *A Hét* 2, 28. sz. (1891. júl. 12.): 456.

²⁶⁸ BOURDIEU, *A művészet szabályai* ..., 118–119.

szerkesztés jogát, így a harmadik évfolyam első lapszámait nélküle állították össze.²⁶⁹ Hasonló okokból az 1893-as évfolyam is nélküle indult. 1893-ban többször utazott el betegségének gyógykezelése vagy közszereplői kötelezettségei miatt. Távollétében Kóbor Tamás felelt a lapért, amit a kolofonban és a „Heti postában” egyaránt jeleztek.²⁷⁰ Ebben az időszakban térszükére hivatkozva rendszeresen elmaradt a „Heti posta”, vagy csak adminisztratív, előfizetéssel kapcsolatos kérdésekre válaszolt. De szerkesztőcserére már korábban is találunk példát, az évfolyam második lapszámában (Kiss éveleji betegeskedése idején) a következő üzenetet olvashatjuk:

„Kóbor Tamás töredelmesen bocsánatot kér azért, hogy kávéházba jár. Abban a nézetben van, hogy ha eddigi írásaival nem szolgált is kellőképpen rá, hogy Nagysád őt ideáljának válasza, a kávéházba járása miatt még kevésbé érdemli meg, hogy e díszes polczáról letaszítsa. Ünnepelesen kijelenti, hogy idejének java részét kávéházon kívül, szorgalmas, komoly munkával elfoglalva tölti, sőt – a mint az inkriminált cikkekből is láthatja — még a kávéházban sem tud ellenni a nélkül, hogy ne morfondirozzon magában.”²⁷¹

A „bocsánatot kér”, „abban a nézetben van” és „ünnepelesen kijelenti” fordulatok egyszerre azonosítják a szöveg beszélőjeként Kóbor Tamást és játszanak rá a rovat által megkívánt általánosító beszédmódra. Az üzenet arra hívja fel a figyelmet, hogy bár *A Hét* olvasója érthető módon Kiss Józseffel (a főszerkesztővel) azonosítja a szerkesztői üzenetek beszélőjét, ez pusztán konvenció, befogadói döntés eredménye: a szöveg tulajdonképpeni beszélője, a beleértett szerző a szerkesztőség bármelyik tagja lehetne. Ez a rovat egészének olvasása során óvatosságra inti a befogadót: a „Heti postát” többszerzős, a szerkesztőség tagjai által alakítható rovatként kell értelmeznünk.

Kiss József rövid távolléte után nemcsak a beszélő kilétével való játék vált egyre gyakoribbá, de a megszólalási mód és így a rovat funkciója is lényegesen megváltozott. A Kisstől megszokott tanári hanggal szemben, a „Heti posta” új beszélője a kezdő költőket egy általánosan csak budapesti *Fűzfapoétáknak* címzett üzenetben gúnyolta ki:

„Szolgáljon tudomásukra, hogy mi a beküldött versek túlnyomó részét herodesi kegyetlenséggel olvasatlanul a papirkosárba dobjuk. Enyhítő körülménynek vétetik, ha a beküldő hitelesen be tudja bizonyítani, hogy előfizetőnk, ez esetben előbb abszolváltatik és azután vándorol a papirkosárba. [...] Drága jó uraim és hölgyeim,

²⁶⁹ „Lapunk szerkesztője karácsony óta ágyban fekvő beteg. Ez az oka, hogy számos levélre és beküldött kéziratra, melyek elintézését magának tartotta fenn, válasz még nem mehetett.” N. n., „Többeknek”, *A Hét* 3, 2. sz. (1892. jan. 10.): 32.

²⁷⁰ „Kiss József távollétében a szerkesztésért felelős: Kóbor Tamás. VII., Erzsébet körút 6. szám.” N. n., *A Hét* 4, 32. sz. (1893): 96.; 33. sz. (1893): 112.; 34. sz. (1893): 128.; 35. sz. (1893): 144. 36. sz. (1893): 160.

²⁷¹ N. n. [KÓBOR Tamás?], „Hilda”, *A Hét* 4, 2. sz. (1893. jan. 8.): 32.

akik az összecsengő végsorok sportját üzitek, kegyes jó lelkek, akik az érzelmek cultusát csináljátok odahaza Piripócon, legyetek irgalommal hozzánk. Mi is sokat vétkeztünk csengő rimekben, koczogó rithmusokban, kóválygó hangulatokban; és szárnypróbálgatásaitok úgy hatnak reánk, mintha saját szappanbuborékos törekvéseink paródiái volnának: egy-egy vexirtükör, mely saját ábrázatunkat eltorzítva mutatja. Aztán mért hogy épen a poézisnek vannak a legtöbb parazitái? Mért nem kottázzák le önök érzelmeik hullámrezgéseit és küldik be Káldinak, Erkelnek avagy Rebicseknek [...]?”²⁷²

Az üzenet több szempontból megdöbbentő lehetett a rovat visszatérő olvasói számára. Egyrészt a Kisstől megszokott, szigorú, de méltányos tanári hangot egy szándékosan sértő, stílusán is ingatag, hol tegező, hol magázó hang váltja fel. Már önmagában szokatlan (bár nem példanélküli) a többesszámú címzett. Másrészt a „fűzfapoétának” szánt kritika szöges ellentétét állítja annak, amit a rovat megszokott beszélőjétől várhatunk. Kiss az előző három évfolyamban ismételt és határozottan kijelentette, hogy a beérkező irodalmi szövegeket előfizetői státuszra való tekintet nélkül olvassa, sőt gyakran kifogásolta az előfizetők követelőző leveleit.²⁷³ Ehhez képest az itt idézett üzenet éppen az előfizetők kiváltságos pozícióján élcelődik. Különösen megdöbbentő, ahogyan a levél többes számú beszélője „saját szappanbuborékos törekvéseire” ismer a beküldött rossz versekben. Ez példa nélküli a korábbi „Heti postákban”, amelyek beszélője a tapasztalt, „jó költő” pozíciójából szól a naivan verselő kezdőkhöz. Az ezt követő lapszámok szerkesztői üzenetei inkább a belső munkatársak álneveinek leleplezésével, női előfizetőkkel folytatott játékos flörtöléssel, rivális lapokat fricskázó kritikákkal van tele. Ha mégis amatőr költőknek válaszolnak, Kissre nem jellemző, egyenesen bántó modorban utasítják vissza a beküldött verseket.

Ha figyelemmel kísérjük a „Heti posta” kommunikációját, az első három évfolyam aránylag konzisztens állításaival a negyedik évfolyamban újra és újra ellentmondó véleményekkel találkozhatunk. Szemléletes példa erre egy női szerző formaérzékét hiányoló üzenet:

„Lássa, mi oly szívesen, oly nagy örömmel dicsérnők meg egy fiatal, szép hölgy verseit, oly nagyon szeretnénk bírálatunkban kiméletesek, udvariasak, sőt hizelgők lenni, de nem lehet. Oly sok a szép, fiatal hölgy, aki verseket ír, melyekben van érzés

²⁷² N. n., „Budapest. *Fűzfapoéták*”, *A Hét* 4, 7. sz. (1893. febr. 12.): 111.

²⁷³ „Egy jól nevelt előfizetőnek jogai egyáltalán nincsenek; csak kötelességei, ezek között az első és legfontosabb az, hogy az esedékesség napján pontosan küldje be az előfizetési pénzt.” N. n., „Pécs. *I. Ferike kisasszonynak*”, *A Hét* 2, 41. sz. (1891. okt. 11.): 664; vagy: „Készségesen koncedáljuk azonban, hogy vannak hetilapok, ahol minden előfizető író számba megy. Ezekkel mi nem konkurálhatunk” N. n., „Nagyvárad. *Z.*”, *A Hét* 2, 42. sz. (1891. okt. 18.): 696.

és hangulat, de nincs formaérzék, hogy megrontanánk a különben sem egészen romlatlan magyar verslitteratúrát.”²⁷⁴

A „Heti postában” gyakran szólalt fel Kiss a kortárs költészet védelmében; az általánosan elterjedt hanyatlásnarratívákkal szemben virágzónak tekintette saját korának költészetét. Többször is hangsúlyozta, hogy nem lát veszélyt a rossz vagy kevésbé kimagasló színvonalú szövegek publikálásában; a folyamatos írást, az irodalom aktív alakulását, egyéni hangok polifóniáját sokkal előbbre valónak tartotta, mint a normatív, militánsan védett elit irodalmi ízlés fenntartását: „Ha önnek módjában áll és ha kedve lelik benne, nyomassa ki bátran verseit. Mesebeszéd az, a mit a czéhbeliek úton-útfélen hirdetnek, hogy a selejtes vagy közepes versek kiadása ilyen-olyan veszedelem.”²⁷⁵ Az üzenet jó példa arra, hogyan tesz általános érvényű állítást Kiss egy egyedi címzettnek szóló válasz keretein belül. Az ítélet ugyanis csak látszólag egy konkrét költő biztatása, valójában a normatív (akadémikus) állásponttal vitatkozik, amely a vegyes minőségű verstermést az irodalom hanyatlásának bizonyítékaként tekinti. Eszerint a rossz vers nemcsak esztétikai szempontból elítélendő, de egyenesen káros, „pusztító”. Kiss szerint az irodalomnak *történnie* kell, ehhez pedig folyamatosan új szövegeknek kell megjelenüniük. A „rossz” vers nem árt az irodalom alakulásának, sőt, a szövegek szabad megjelenése, sokasága teremti meg azt a mezőt,²⁷⁶ amelyben valami valóban újszerű, modern jöhet létre: „aki új embereket, új talentumokat keres, annak nem szabad visszarettennie a szokatlan dolgoktól sem, ha először élvezve kissé karczosak is. *Ujat akarni már magában véve érdem* s ha csak részben sikerül is, nagy dolog. Gyakran évtizedekig csak kérődzs az irodalom.”²⁷⁷

Ha a *Fűzfapoéták* szerzőjének kiléte egyértelműen nem is tisztázható, az üzenet jelzi a rovat átalakulását. A negyedik évfolyam 17. (1893. április 23-i) lapszámának rendhagyó „Heti postája” is erről a változásról tanúskodik. A „Heti posta” korábban nem tapasztalt módon másfél oldalnyi terjedelemben jelent meg. Itt közölték az első olyan karikatúrát, amelyhez hasonlók később *A Hét* kedvelt, visszatérő elemeivé váltak, egy Ignotust ábrázoló kis rajzot: „Hogy azonban az elhallgatott névért némiképen kárpótoljuk Nagysádat, ide

²⁷⁴ N. n., „Cyclamen”, *A Hét*, 32. sz. (1893. aug. 6.): 96.

²⁷⁵ N. n., „Eperjes”, *A Hét* 1, 45. sz. (1890. nov. 9.): 304.

²⁷⁶ Bourdieu az irodalmi mező kialakulásának elengedhetetlen feltételeként értelmezi a leértékelt szerzők láthatóságát: „A leértékelt szerzők is hozzátartoznak az irodalmi mezőhöz, és ők biztosítják számunkra a mező hatásainak, s ezzel együtt határainak megragadását, bukásukkal vagy rossz ízű sikerükkel, továbbá pusztán csak az irodalomtörténetből való eltűnésre ítéltségükkel is módosítják a mező működését a pusztá létükön és a létezésükre jövő reakciókon keresztül.” BOURDIEU, *A művészet szabályai* ..., 91.

²⁷⁷ N. n., „Farkas Jolán urnőnek”, *A Hét* 5, 41. sz. (1894. okt. 14.): 652. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

nyomatjuk az ő hiven talált fotográfiáját.”²⁷⁸ A többes szám, amely korábban inkább udvariassági formaként funkcionált, itt már a szerkesztőség mint közösség kollektív hangját jelöli, illetve a gyakori szólamváltás ellenére is fenntartja a szöveg stiláris egységét. Kezdetben úgy tűnik, mintha a szokványos, Kiss József hangjával azonosítható szerkesztői szólamról lenne szó: „a kis Ignotusnak (mi magunk közt így hívjuk) az édes apja, a *nagy* Ignotus.”²⁷⁹ Ez kibillen, és mintha Ignotus kezdene beszélni (hasonlóan ahhoz, amit Kóbor Tamás üzeneteiben láthattunk): „A fiu sem akar jobb lenni az apjánál. Ignotus akar maradni”.²⁸⁰ Majd újra megváltozik a perspektíva:

„ha véletlenül közelébe jutna [az olvasó], ellenállhatatlan vágyat érezne belemarkolni az ő természetes csigákban omló, szénfekete selymes hajába, amit mi meg is cselekszünk olykor, amikor valami nagyon szépet ír, mint például ma is, a *Péter* című kis mesteri rajz alkalmából”.²⁸¹

A későbbiekben visszatérő poénná válik Kiss távolléte.²⁸² A „rakoncátlan”, felügyelet nélkül hagyott fiatal szerkesztők hangja szétzilálja a „Heti posta” eredeti kereteit és a szerkesztőség tagjai közötti belső üzenetváltás vagy a közös munka műhelytitkainak leleplezése kerül előtérbe a rovat megszokott tartalmával szemben. Jól érzékelhető tehát, mikor ki beszél a „Heti postában”, különösen a lap indulásakor, de a többi rovathoz hasonlóan a szerkesztői üzenetek sem mentesek a lap ironikus, önreflexív játékosságától, amely egyre nagyobb teret kapott *A Hét* hasábjain. Az 1897-es évfolyamban már előfordult, hogy Ignotus Emma asszonyként írt a „Heti postán” belül. A szerkesztőnek címzett levelekből ismert szereplő a lap látszólag funkcionális rovataiba is beférkőzött, bevonódott *A Hét* hasábjain zajló folyamatos szerepjátékba. A „Heti posta” hangja akkor változott meg véglegesen, amikor Makai Emil 1898-ban főszerkesztőhellyettessé lépett elő. A korábban is jelöletlen, de könnyen nyomon követhető szólamváltás helyett, amelyet Kóbor Tamás ideiglenes szerkesztői intelmei vagy Emma asszony üzenetei jelentettek, immár egy kollektív, elvontabb beszélő jött létre. A „Heti posta” egyre gyakrabban elmaradt; hol kizárólag adminisztratív funkciót töltött be, hol a szerkesztőség szerepjátékának kellékévé

²⁷⁸ N. n., „Nagyvárad. *Melinda*”, *A Hét* 4, 17. sz. (1893. ápr. 23.): 275.

²⁷⁹ Uo. [Kiemelés az eredetiben.]

²⁸⁰ Uo. Az egyértelműség kedvéért: Ignotus (Veigelsberg) Hugóról van szó, nem Ignotus Pálról. Veigelsberg Hugó apja Veigelsberg Leó, a *Pester Lloyd* főszerkesztője. A szöveg éppen a kettejük közötti, az Ignotus álnév által elfedett családi kapcsolaton élcelődik.

²⁸¹ Uo.

²⁸² Pl. „A legfőbb ítélő mester nem lévén itthon, a bájos cikkekcskéről a jövő számban.” N. n., „A-nne”, *A Hét* 4, 28. sz. (1893. júl. 15.): 32. Vagy: „A princípális pénteken elutazott s mivel ön csak az ő ítéletének veti magát alá, megsürgönyöztük neki a verseit. De már a második sornál vissza telegrafálta: Elég!” N. n., „Nagyvárad. *T. B.*”, *A Hét* 4, 31. sz. (1893. júl. 30.): 79.

vált. A funkcionális szövegek rendszeresen túlmutattak eredeti szerepükön,²⁸³ a költőtanár és tanítványai dinamikája helyett egy egyenrangú felekből álló, bennfentes kör hangja uralta a rovatot. A „Heti posta” az 1898-as évfolyam második felében, a szeptember 18-i lapszámtól kezdve nem tartalmaz érdemleges kritikát. Az olvasó az október 23-i lapszámból értesül Kiss elutazásáról, majd a rovat egészen el is marad az évfolyam utolsó előtti lapszámaig, amelyben továbbra sem a főszerkesztő szólal meg, hanem Emma asszony válaszol egy rajongói üzenetre. A század végére a „Heti posta” a szerkesztőség közösségjellegének lenyomatává vált. A rovat nem szűnt meg, továbbra is ellátta eredeti szerepkörét, de immár poétikai funkcióval is rendelkezett, bevonódott *A Hét* többi rovatában zajló diskurzív játékba.

A szerkesztőség korábbi struktúrája decentralizálódott, *A Hét* a kilencvenes évek közepétől műhelyként, az együttgondolkodás fórumaként prezentálta magát; a demokratikus műhelystruktúrának a képzete a visszaemlékezésekben is kiemelt szerepet kapott. Ignotus utólag úgy beszélte el *A Hét* szerkesztését, mint egy elvközösség szabadon szerveződő műhely-gyakorlatát: „az inas *A Hét*-ben ugyanoly szabadon és teljesen hallathatta szavát, mint a mester.”²⁸⁴ Ennek egyértelműen retorikai funkciója is van: Ignotus saját szerepét hangsúlyozza vele, jelzi, hogy ő és a hozzá hasonló, főszerkesztőként vagy segédszerkesztőként sosem jelölt munkatársak is meghatározó hangjai voltak a lapnak. Ezzel *A Hét* érdemeit saját érdemeiként mutatja fel. *A Hét* itt vizsgált szerkesztői kommunikációjának tükrében igazoltnak tűnnek az ilyen önmitizáló visszaemlékezések: a „Heti postában”, a lap szerkesztését tematizáló metaszövegekben valóban a többszerzőség, többszólamúság domináns. A visszaemlékezések szerint Kiss József mellett a „Heti postán” keresztül toborzott szerzők is részt vehettek a lap szerkesztésében, a szöveggel való munka során értek költővé:

„A hétvégi délelőttök s délutánok a Centrál kávéházban, hová az Atheneum nyomdának azóta lerombolt gyönyörű Grassalkovich-palotájából a szedőgyerek áthozta *A Hét* levonatait, olyan szemináriumai voltak a nyelvnek, a stílusnak, a verselésnek, az írás titkainak, hogy nem volt az a Scherer vagy Willamowitz, akiké különbek lettek volna.”²⁸⁵

²⁸³ Pl. a következő, az álneveket „leleplező” üzenet: „Jaákh = Tóth Béla, Ignotus = Ignotus.” N. n., „Genoveva”, *A Hét* 10, 1. sz. (1899. jan. 1.): 16.

²⁸⁴ IGNOTUS, „Kiss...”, 127.

²⁸⁵ Uo., 128.

Ignotus Ulrich von Wilamowitz-Moellendorffhoz és Wilhelm Schererhez hasonlítja Kiss Józsefet. Wilamowitz-Moellendorff, akit általában klasszika-filológusként,²⁸⁶ Nietzsche *A tragédia születése* című munkájának szigorú kritikusaként emlegetnek, de aki Stefan George költészetének bírálójaként is hírhedté vált,²⁸⁷ ebben a hasonlatban egyrészt az egyetemi színvonalú oktatót, másrészt a költői nyelv szövegközpontú, precíz elemzőjét jelenti.²⁸⁸ Scherer pedig azért fontos Ignotus hasonlatában, mert közkedvelt, karizmatikus tanárként maga köré vonzotta a tehetséges hallgatókat, tulajdonképpen iskolát alapított.²⁸⁹ Nem kritikusként, teoretikusként, hanem *tanárként* kerülnek Kiss-sel párhuzamba.

*

Kiss József az elvközösségként elképzelt szerkesztőségben is mesterként lépett fel – maga köré gyűjtötte („toborozta”) a magukat modernnek tekintő, kísérletező kedvű fiatalokat. Egyértelmű, pontos poétikai elvek (norma) követése helyett egy kísérletező, saját átmenetiségével számoló, ilyen értelemben modern viszonyulást támogató. Annak az útjait kereste, hogyan lehet túllépni a konzervatív kritika által számukra kijelölt örökös epigonszerepen. Szerkesztői üzeneteit nem lehet elméleti szövegekként olvasni, megjegyzéseit a lap tartalmával párbeszédben kell értelmezni. A „Heti posta” rovat konkrét tanácsokat megfogalmazó üzeneteit inkább sajátos ízlésének kifejezésekként, költészeti ideáljának alapjaiként érdemes olvasni, nem összefüggő teóriaként.

A *Képes Világ* és *A Hét* szerkesztői hangjának összehasonlításából láthattuk, mennyire meghatározza egy lap költészeti ideálját annak profilja, célközönsége, illetve a szerkesztő személye. Kiss József mint a századvég ünnepezt költője olyan autoritásként tudott megszólalni poétikai kérdésekben, ami a *Képes Világ* szerkesztőjeként még nem lett volna hiteles. A századvégben hangsúlyosan költőként szerkesztett, kortársai a lapot bizonyos értelemben az ő művészi teljesítményeként, saját alkotásaként értelmezték. Ezt *A Hetet* szemlélő napi- és hetilapok nyelvhasználata is jelzi: rendszeresen „Kiss József lapjaként” beszélnek róla, gyakran a lap címe el is marad, csak a főszerkesztő-költő nevét említik. Éppen ezért indokolt *A Hét* versanyagát Kiss József mentori üzeneteivel *együtt* értelmezni

²⁸⁶ Már a hetvenes évektől szaktekintélynek számított, majd 1897-től a Berlini Egyetem professzora lett, sokáig a legnagyobb hellenisták között tartották számon. Robert E. NORTON, „Wilamowitz at War”, *International Journal of the Classical Tradition* 15, 1. sz. (2008): 74–97, 74.

²⁸⁷ Uo., 75–76.

²⁸⁸ William M. CALDER, „How Did Ulrich Von Wilamowitz-Moellendorff Read a Text?”, *The Classical Journal*, 4. sz. (1991): 344–352, 346.

²⁸⁹ Kezdetben a Bécsi Egyetem professzora, majd Wilamowitzhoz hasonlóan a Berlini Egyetem oktatója, herderi alapokra építő, ám azoktól radikálisan elrugaszkodó teoretikus volt. Waterman Thomas HEWETT, „Wilhelm Scherer”, *The American Journal of Philology* 8, 1. sz. (1887): 34–45, 35.

ahelyett, hogy a verseket önmagukban, a lap kontextusából kiragadva olvasnánk, vagy kizárólag Ignó *A Hét*-ben megjelent kritikáin keresztül közelítenénk hozzájuk. Kiss üzenetei nélkül nehéz modernnek, újítónak látni ezeket a verseket. Csak akkor látható, miben különböznek a napilapok alkalmi költeményeitől vagy biedermeier dalaitól, ha *A Hét* saját értékrendje felől olvassuk őket. A kevésbé sikerült vagy elavultnak tűnő versanyagot Kiss kritikai megjegyzéseivel együtt olvasva úgy tűnik, *A Hét* nem egyszerűen minőségi irodalmi anyag közlésére törekedett, de arra is, hogy a publikált szépirodalmi szövegek és a lap többi rovatának dialógusán és kölcsönhatásán keresztül értő befogadásra nevelje olvasóit – illetve megteremtse azt az irodalmi nyilvánosságot, amelyben sikerültebb és kevésbé jó szövegek polifóniájából elindulhat a magyar költői nyelv megújulása.

2.2. *A Hét* költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma

2.2.1. *A Hét a modern költészet lapja: Hangulatköltészet és modernség*

Az 1890-es évek első felében *A Hét*ben (is) publikáltak mindazok, akik modern költőként akartak bemutatkozni az irodalmi nyilvánosság előtt.²⁹⁰ Mint azt az előző fejezetben láthattuk, a legtöbb belső munkatárs először verssel mutatkozott be az olvasóközönségnek, a visszaemlékezések alapján *A Hét*beli első versközlést küszöbként, a modern irodalomba történő beavatodásként élték meg. Az eddigieket összefoglalva: a fiatal költőkkel a lap szerkesztősége (anonim módon ugyan, de maga Kiss József) közvetlenül is kommunikált, a „Heti posta” rovaton keresztül. A rovat több funkciót is betöltött: egyrészt az előfizetőket vagy szerzőket érintő logisztikai kérdésekkel foglalkozott (előfizetés számlázása, bekötési táblák megrendelése, kéziratok közlése stb.), másrészt az olvasóközönség szórakoztatására a beküldött amatőr szövegeken élcelődött (olykor hosszabb-rövidebb részletet is közölt a „közölhetetlen” versekből), harmadrészt a „Heti postában” Kiss közvetlenül és nyilvánosan kommunikált *A Hét*ben publikálni vágyó költőkkel, egyértelműen tanári, mentori pozícióból szólalva meg. Ezekben a szerkesztői üzenetekben fejtette ki költészeti felfogását, a lap által várt és támogatott, modernként elképzelt líra ars poeticáját.

Kosztolányi Dezső visszaemlékezése szerint Kiss „elveit soha nem vetette papírra. Az elméletek nem érdekelték. Gyakorlatban mutatta meg, mi a teendő.”²⁹¹ Ennek a gyakorlaton keresztüli tanításnak egyik médiuma és módszere volt az előző fejezetben elemzett „Heti posta” rovat. Ugyanebben a visszaemlékezésben Kosztolányi a jó intuíciókkal bíró, de tájékozatlan génusz alakjaként írja le a szerkesztőt, aki „nyelvismeret, világirodalmi tájékozódás nélkül biztosan rátapintott arra, ami fontos s már e század első éveiben érezte azt, amit a franciák és az angolok csak most tisztáznak.”²⁹² Valójában Kiss több nyelven jól beszélt és/vagy olvasott: elég csak Max Nordauval folytatott német nyelvű levelezésére,²⁹³ vagy angol regényfordításaira²⁹⁴ gondolnunk. Szerkesztői üzeneteit

²⁹⁰ *A Hét*ben publikáló költőkről ld. DEDE Franciska, „1889: *A Hét* szépirodalmi szerzői 1889–1914 között”, in *Történetek...*

²⁹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, „Arcképvázlat Kiss Józsefről”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 137–142, 141.

²⁹² Uo., 140.

²⁹³ A levelezésről írt hiánypótló tanulmányt, amely Kiss életrajzában vakfoltjait pótolja a levélváltás tanulságai alapján ld. UJVÁRI Hedvig, „»Csak bátorság, kitartás és akarat!« Adalékok Kiss József vándoréveihez a Max Nordauval folytatott levelezés alapján”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 125, 1. sz. (2021): 83–102.

²⁹⁴ A Deutsch Nyomda és Kiadóvállalat alkalmazásában Kiss két regényt – és feltehetően számos rövidebb terjedelmű szöveget – fordított. Az egyik Mary Elizabeth Braddon *Amit az éj betakar* című regénye, mely a *Képes Világ* 1871-es évfolyamában jelent meg folytatásokban, a másik a *Képes Regénytár* utolsó folytatásos kiadványa, az *Éva leánya* szintén Braddontól, 1874–75-ben. Az általa szerkesztett (és nagyrészt általa írt)

vizsgálva egyértelművé válik, hogy franciául is szívesen és gyakran olvasott, hiszen rendszeresen ajánlott szerkesztői üzeneteiben francia lapokat.²⁹⁵ A *Hét*ben közölt világirodalmi anyag gyűjtésekor is a francia – és az orosz – irodalmat részesítette előnyben.²⁹⁶ Nyelvhasználata tobzódik a germanizmusokban és a francia szóátvételekben, különösen akkor, amikor költészeti kérdésekről ír. Vagyis valószínűsíthető, hogy poétikai tájékozódása részint német és francia nyelvű szövegekre épült, még ha formális oktatásban nem is részesült.

Abban azonban igaza van Kosztolányinak, hogy Kiss József nem tartozott *A Hét* kritikarovatában közlő szerzők közé, nem írt sem elemző tanulmányokat, sem esszéket – vagyis poétikai nézeteit nem rögzítette az erre kijelölt szövegtípusok keretei között. Amit elméleti tájékozódásáról és poétikai elveiről tudunk, az a „Heti posta” üzeneteiből rekonstruálható. Hasonló munkára vállalkozom, mint amit Koszolánczy Tibor végzett a fiatal Osvát Ernő poétikai és szerkesztői elveinek áttekintése során. Azonban Osváttól eltérően Kiss József nem volt kritikus. Vagyis nincsenek olyan kifejtett érvelésű, komplex szövegek, melyeknek többé-kevésbé következetes fogalomhasználata, valamint a bennük érvényre jutó elvi és poétikai meggyőződés eligazítást nyújthatna Kiss lapszerkesztési gyakorlatának és ízlésvilágának vizsgálata során.²⁹⁷ Ezek híján – mint amellet az előző fejezetben részletesen is érvelek – a „Heti posta” rovat bizonyult a vizsgálódás szempontjából legtermékenyebb szövegcsoporthoz. A másik lehetséges forrás kiterjedt és részben feldolgozatlan magánlevelezése,²⁹⁸ amellyel jelen értekezésben nem foglalkozom. Helyettük a szerkesztői üzenetekből indulok ki. Döntésemet első sorban az indokolja, hogy a szerkesztői üzenetek a lap nyilvános kommunikációjához tartoztak, vagyis többet jelentenek egy-egy költő konkrét javaslatok mentén történő mentorálásánál: *A Hetet* olvasó összes, magát modernnek valló fiatal költőhöz és a lap szélesebb olvasóközönségéhez

Képes Világ rengeteg angol nyelvű forrást használt, az átvételek, cikkfordítások többsége valószínűsíthetően angolszász forrásra vezethető vissza – és feltehetően Kiss József fordításában jelent meg a lapban.

²⁹⁵ „Ajánlhatjuk Önnek a *La lecture* című folyóiratot, továbbá az *Illustration* és a most megindult *Revue de Paris*, mely érdekesnek ígérkezik.” [Kiss József], „L.”, *A Hét* 5, 16. sz. (1894. ápr. 22.): 255; „*Revue bleue, Illustration, Revue des deux mondes*. Ezek a legjobbak.” [Kiss József], „Munkács”, *A Hét* 6, 17. sz. (1895. ápr. 28.): 276; „Járassa Nagysád a párizsi *Figarót*, az szellemes is és meg van az a nagy előnye, hogy nem – német.” [Kiss József], „Zilah”, *A Hét* 3, 33. sz. (1892. aug. 14.): 532.

²⁹⁶ DEDE Franciska, „»Szerzők a lámpa előtt«: *A Hét* és az *Új Idők* szerzői 1895–1900”, *Irodalomtörténeti közlemények* 109, 2–3. sz. (2005): 287–312, 295.

²⁹⁷ Vö.: KOSZTOLÁNCZY Tibor, *A fiatal Osvát Ernő* (Budapest: Universitas, 2009), különösen: 45–77.

²⁹⁸ A Kiss József-levelek digitális forráskiadásának munkálatai jelenleg is zajlanak. A PIM és az OSZK gyűjteményében található levelek közül immár 857 tétel érhető el online, a mintegy 1400 darabból álló korpusznak több mint fele. A levelezés vizsgálata a jelenlegi kutatás keretein túlmutató, de mindenképp termékeny irány. Ld. Kiss József levelezése az MNMKG PIM és MNMKG OSZK gyűjteményeiben, online: dhupla.hu/collection/kiss-jozsef-levelezes hozzáférés: 2026. 01. 19.

egyszerre szólnak, az új irodalom szerzőit és olvasóit egyszerre tanítják. Ami Kiss (szerkesztői) ars poeticájából feltárható, az „pozíciófelvételek” sora, egy „nem tudatos poétika”, vagyis részleteiben soha ki nem fejtett elvárásrendszer. Ennek feltérképezése mindössze egy részleges és óvatos rekonstrukciókísérlet lehet, hasonló ahhoz, amit Bourdieu Flaubert esztétikai programjának vizsgálata során végez.²⁹⁹ A szerkesztői üzenetekből egy olyan kritikai szótár körvonalazódik, melyben az „őszinteség”, „bensőségeség”, „hangulat” és „közvetlenség” fogalmai egy – a korábbi romantikus és biedermeier metaszővegekben érvényes fogalomhasználatától eltérő – modernként értett elváráshorizontot alkotnak.

Ebben a fejezetben Kiss kritikai szótárának és a századvég líráról való gondolkodásának egyik alapfogalmával, a hangulattal foglalkozom. A hangulat a század első felében is központi fogalom volt. A hangulatlíra [Stimmungslyrik] Hegel esztétikai írásaira alapozva a 19. századi német költészet értelmezésének egyik népszerű kategóriájává vált, a terminus a 20. század közepéig általánosan elterjedt volt.³⁰⁰ Hegelnél a bensőségeség [Innerlichkeit] és a hangulat [Stimmung] a líra alapvető működését leíró, egymással szorosan összefüggő fogalmak: a műalkotást végsősoron a hangulat hozza létre, vagyis a szubjektum öntükrözése a külvilágban, belső és külső találkozása.³⁰¹ Erre a hegeliánus költészetfelfogásra épül a „Stimmungslyrik” fogalma is, mely a 19. század poétikai diskurzusaiban főszerepet kapott, sőt Burkhard Meyer-Sickendiek szerint a 20. századi líraelméletek nagy többségében is ez vált meghatározóvá,³⁰² nem mindig értéksemleges kategóriaként. Paul Böckmann például a német romantikus költészet képhez és hangzáshoz való viszonyát a Stimmungslyrik keretei között értelmezi, amit határozottan modernség előtti líratípusként fog fel.³⁰³ A Stimmungston [hangulati tónus] mint költészeti állandó meghaladását a modernség győzelmeiként mutatja be, amelynek sikerét Rilkének és Stefan Georgénak tulajdonítja. Értelmezése szerint a Stimmungslyrik a nyelvet még áttetszőnek, immateriálisnak tekintő költészeti felfogás terméke.³⁰⁴

A magyar biedermeier költeményeket és a népszerű helyzetverseket a hangulatlírához soroló elemzések a Stimmungslyrikhez hasonló jelentésmezőben

²⁹⁹ BOURDIEU, *A művészet szabályai...*, 112–115.

³⁰⁰ Burkhard MEYER-SICKENDIEK, „Zur Kategorie der Stimmungslyrik im 19. Jahrhundert”, in *Handbuch Literatur und Emotionen*, szerk. Martin VON KOPPFELS és Cornelia ZUMBUSCH, 461–484. (Berlin: De Gruyter, 2016), 461.

³⁰¹ Uo., 462

³⁰² Meyer-Sickendiek többek között Killyt, Böckmann, Jürgen Linkst és Dieter Lampingot említi. Uo., 461–464.

³⁰³ Paul BÖCKMANN, *Formensprache, Studien zur Literarästhetik und Dichtungsinterpretation* (Darmstadt: Hoffmann und Campe, 1966), 425–442.

³⁰⁴ Uo., 452.

mozognak. Németh G. Béla szerint magyar viszonyok között olyan biedermeier-szentimentális verstípusként él tovább ez a német mintára létrejött hagyomány, amelyre „intim-atmoszferikus hangnem”, „természeti-biografikus jelenetezés”, „morfondírozó-didakszisos meditáció” jellemző, s „amely távol a tragikus meghasonlástól vagy kétségbeeséstől s távol a himnikus életeksztázistól vagy megvilágosodás-mámortól, lágy és langy, halk és harmóniás melankóliába vagy örvendezésbe oldotta vágyát, bánatát, boldogságát.”³⁰⁵ S. Varga Pál az 1849 utáni költészeti tendenciákat elemezve a hangulat fogalmát „a szubjektum (objektivitás által előidézett) lélektani adottságaként”³⁰⁶ értelmezi, amely nem „a világban-benne-lét osztatlan keretminősége”³⁰⁷, hanem az objektívként értett külvilághoz igazodó szubjektív állapot. Az erre épülő – hatvanas évek utáni – szentimentális-biedermeier poétikák értelmezésekor a fokozatos szubjektivizálódást emeli ki,³⁰⁸ tehát ugyancsak a hegeli esztétikán alapuló hangulatfogalmat használja és árnyalja.

Az 1880-as években a hangulatdal és a hangulatvers kategóriáit kifejezetten a Stimmungslyrik keretei között, műfajmegjelölésként használták. Palágyi Menyhért például Endrődi Sándor költészetéről írt kritikájának már nyitó mondatában kiemeli az a kritikát szervező alapfogalmat: „Endrődi első tekintetre igen *hangulatos* költőnek tetszhetik. Egész lényege zsong.”³⁰⁹ Akkor válik egyértelművé, hogy a hangulatdal a Stimmungslyrikhez kapcsolódó műfaji kategória, amikor Palágyi verstípusként kezdi használni azt: „Endrődi apró szerelmi hangulatdalai (*Tücsökdalok*) általában gyenge Heine-utánzatok.”³¹⁰ A fogalomhasználat azonban radikálisan megváltozik a kilencvenes években. 1896-ban a *Fővárosi Lapok* egyik, Paul Verlaine költészetét ismertető cikke a szimbolista lírát hangulatköltészetként írja le: „A szimbolista költészet tehát a személytelen, festői költészet ellenfele. Amaz meghatározott, festői, biztos, szabatos képeket fest, ez változó, elmosódó, hullámozó hangulatokat. Amaz az egyes tárgyat is egyéníti, ez az érzéseket is általánosítja. *Hangulatköltészet*, ime ez a szimbolizmus lényege.”³¹¹ A hangulatköltészet itt a parnasszista költészeti ideál ellentéte, a modern, pontosabban a szimbolista líra szinonimája. A *Magyar Szemle* 1898-ban Reviczky Gyula költészetéről közöl egy cikket, *Hangulatköltészet* címmel. A kritikus Reviczky ars poeticáját parafrázálva a hangulat fogalmából indul ki: „Az eszmei

³⁰⁵ NÉMETH G. Béla, „A személyiség mint érték...”, 87.

³⁰⁶ S. VARGA Pál, *A gondviselэшittől ...*, 99.

³⁰⁷ Uo.

³⁰⁸ Uo., 101, 159–161.

³⁰⁹ PALÁGYI Menyhért, „Endrődi Sándor”, *Koszorú* 7, 26. sz. (1885. jún. 28.): 401–403, 401. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

³¹⁰ Uo., 402.

³¹¹ Dr. LÁZÁR Béla, „Paul Verlaine, jan. 11.”, *Fővárosi Lapok* 1896. jan. 12., 5. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

tartalom fölösleges a dalban, juttassa azt érvényre más műfaj. Elég, ha a dal hangulatos, ha hangulat járja át, mert *a hangulat a dal tartalma*.³¹² A cikk írója, Keményfi János Baudelaire-től (és közvetve Poe-tól) eredezteti ezt a költészetfelfogást. A *Magyar Szemle* katolikus-konzervatív kritikai pozíciója ismeretében³¹³ nem meglepő, hogy Keményfi a hangulatköltészetet ártalmas dekadens nyugati hatás eredményeként értelmezi. Szerinte a hangulatköltészet határozottan modern (és francia) jelenség: „Ugyde a modern francia lira képviselőinek sem valamire való gondolata, sem mélyebb érzésre képes szíve nem lévén, a hangulatot nem ezzel, hanem tisztán a nyelvvel kívánják fölkelteni.”³¹⁴

A „hangulat” fogalma itt már nem a német Stimmungslyrik eredeti jelentésének, vagy a magyar divatlapokban népszerű, atmoszférikus helyzetverseknek a kontextusában kerül elő, hanem egészen újszerű, a századvégen felbukkanó jelentéssel bír. A hangulat jelentésének megváltozása nem sajátosan magyar jelenség. Meyer-Sickendiek a Stimmungslyrik tulajdonképpeni fénykorát a századvégre teszi, a szimbolista, naturalista, esztétista poétikákat éppen a hegeli költészetfelfogás kritikájaként értelmezi.³¹⁵ Hofmannsthal, Stefan George, sőt a korai Rilke líraelméleti szövegeiben is egy újfajta megközelítést látja a hangulat fogalmának.³¹⁶ Kulcsár Szabó Ernő Kosztolányi *Ha negyvenéves...* című versét elemezve az „egyszerű hangulatvers”, a „privatizáló romantika” hagyományától különbözteti meg azt a hangulatképzetet, amely a versben egy prereflexív, nyelvileg létrejövő, komplex viszonyrendszert konstruál.³¹⁷ A „hangulatversek” belső kedélyállapotával szemben ez a modern hangoltság vonatkoztathatatlan, folyamatos feszültség, amely „nem tud arról, honnan származik és van-e egyáltalán feloldása.”³¹⁸ A századvégen megváltozó fogalomhasználat fényében úgy vélem, Kiss József és több kortársa már a kilencvenes években ehhez hasonlóan, de mégsem ezzel azonos módon gondolkozott a hangulatról, eltávolodva a belsőként értett, egyéni érzékelést és a szubjektum környezetét harmóniába rendező összhang képzetétől. Kiss a modern költészet alapvonásaként beszél a hangulatról mint újszerű elvárásról, amely nála egy nyelvileg megképződő, folyamatos diszharmónia- és veszteségtapasztalatként értendő. A „Heti posta” rovatának üzenetei

³¹² KEMÉNYFI János, „Hangulatköltészet”, *Magyar Szemle* 10, 42. sz. (1898. okt. 16.): 493.

³¹³ DERSI, *Századvégi...*, 108.

³¹⁴ KEMÉNYFI, „Hangulatköltészet...”, 494.

³¹⁵ MEYER-SICKENDIEK, „Zur Kategorie...”, 472.

³¹⁶ Uo., 477–479.

³¹⁷ KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Tapasztalat és hangoltság”, in KULCSÁR SZABÓ, *Költészet és korszakküszöb: Klasszikusok a modernség fordulópontján*, 24–28 (Budapest: Akadémiai, 2018), 24.

³¹⁸ Uo., 28.

alapértelmezettnek tekintik, hogy a fiatal költők pontosan tudják, hogyan is kell érteni ezt a mára egészen kiüresedett, emiatt homályossá vált fogalmat.

2.2.2. *Hangulat, hangolat, Stimmung*

A 19. század végének magyar poétikai szótárában egyértelműen a hangulat volt a főszereplő. Az 1890-es években az élclapok glosszáitól kezdve szépirodalmi lapok kritikáin át közéleti-politikai cikkekig mindenhol idézték Reviczky Gyula *Magamról* című versének zárósort: „A világ csak – hangulat.”³¹⁹ Olyannyira emblematikussá vált ez a sor, hogy 1891-ben állított síremlékén is ez olvasható.³²⁰ A Petőfi Társaságnak Reviczky halálát követő első nagygyűlésén Palágyi Menyhért mondott emlékbeszédet, amelyben a költő portréját szintén ebből a verszárlatból kiindulva rajzolta meg:

„Mert ha vannak emberek, kikre nézve az egész mindenség csak azért létezik, mert fölötté töprenghetnek és törvényeit fürkészhetik, – és ezek filozófok, – mennyivel érthetőbb, hogy vannak ismét mások, kiket az egész világ csak azért érdekel, mert szívüket édes hevületre, ihletre gerjeszti, – s ezek a költők. [...] Reviczky ezt a maga módja szerint így fejezte ki: „A világ csak hangulat.” Igenis, mert neki a világ csak akkor birt értékkel, midőn költői hangulatot keltett benne. És mondhatta volna bátran: a világ csak szomorú hangulat, mert az ő életének a szomorúság volt jóformán egyetlen nagy gyönyöre.”³²¹

A *Magamról* zárlata szállóigévé vált, amelynek a kortársak számára jól érthető jelentései mára már egészen elkoptak. Nem Reviczky használta először a hangulat fogalmát világ- és művészetmagyarázó kategóriaként, de az ő költészetén és kritikáin, illetve a hozzá hasonló, európai műveltségű, új lírai megszólalásmóddal kísérletező költők munkásságán keresztül kezdett meghonosodni a hangulatnak az a mára nehezen érthető jelentése, amely a századvégi olvasó számára olyan egyértelmű volt, hogy köznapi metaforaként teljesen uralni tudta a közbeszédet.

Míg Széles Klára Reviczky költészetét a szentimentalizmus örökségéhez visszanyúló, „szentimentális-modern áthajlasként” értelmezi,³²² Németh G. Béla ezt a benyomásokból építkező költői világot „lírai impresszionizmusként” írja le.³²³ Mindkét

³¹⁹ REVICZKY Gyula, „Magamról”, in REVICZKY Összes verse: *Kritikai kiadás*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, két köt. (Budapest: Argumentum, 2007), 1:229.

³²⁰ A verszárlat sokáig működött Reviczky életművét – és életrajzát – értelmező mottóként. Ennek szemléletes példája Koroda Miklós 1939-es, Reviczky életrajzát feldolgozó regénye. A könyv címében is felidézi a *Magamról* zárlatát, mely már a költő halálakor a rá való emlékezés alapmotívumává vált. Vö. KORODA Miklós, *A világ csak hangulat: Reviczky Gyula életének regénye* (Budapest: Singer és Wolfner, 1939).

³²¹ PALÁGYI Menyhért, „Emlékbeszéd Reviczky Gyula fölött”, *Pesti Hírlap*, 1890. jan. 7., 2.

³²² SZÉLES Klára, *Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra* (Budapest: Akadémiai, 1976), 42.

³²³ NÉMETH G., „Személyiség...”, 87.

értelmezés Reviczky költészetének prereflexív, a hangoltságot előtérbe helyező működését emeli ki. A *Magamról* című 1883-as verset, amely a szállóigévé vált sorral zárul, Széles a „filozofikus líra határán” helyezi el,³²⁴ mely egyértelműen megidézi (formailag, hangütését és gondolatmenetét tekintve) Kölcsey *Vanitatum vanitasát*. Azonban ettől eltérő módon Reviczky versében nincs objektív világ, amelyhez viszonyulni lehet, hanem kizárólag a „személy számára adott világ” létezik.³²⁵ Az objektív megismerhetőség illuzórikus voltának belátása (mely a századvégen már alapkérdés volt) Reviczky költészetében a hangulat fogalmán keresztül artikulálódik. A hangulat tehát itt – ahogy azt Széles Klára is jelzi – nem belső tapasztalat, de nem is a külső világ része, hanem a kettő különös kölcsönhatása. Reviczky *Magamról* című verse „már nem szól igazán a világról, de nem szól még igazán a külön, belső világról sem, csak e kettő új, vibráló viszonyáról, a »hangulatokról.«”³²⁶ Az objektív megismerés kudarca és az érzékelésen alapuló, labilis világtapasztalat tehát mind a hangulat századvégi fogalmába sűrűsödik, ebből fakad a fogalom világ- és énmagyarázó potenciálja.

A német Stimmung mintájára képzett *hangolat* (’hangoltság’)³²⁷ még a fonetikai változás után is őrzi a hangzás, zene, hangolódás jelentéskörét, bár sokkal kevésbé komplex a használata, mint a német eredetinek. Átfogó fogalomtörténeti áttekintés nélkül is érzékelhető, hogy a magyar hangulat szó jelentése a Stimmung jelentésváltozásával³²⁸ egyszerre kezd megváltozni a 19. század derekán, ahogy azt már a „hangulatdal”, „hangulatköltészet” és „hangulatlíra” fogalmak használata kapcsán láthattuk. Bármennyire tartózkodik a századvégi értelmiség a germanizmusoktól, a német nyelv hatása elvitathatatlan. Egy olyan kulturális közegben, amelyben a német és a magyar nyelv egymás mellett, egymással szoros kapcsolatban létezik, nem meglepő, hogy a Stimmunghoz kapcsolódó jelentések bizonyos fokig a magyar „hangulat”-ban is benne foglaltatnak. A Stimmung eleve metafora, Gerhard Thonhauser (Blumenberg fogalmával élve) „abszolút metaforának” nevezi,³²⁹ mivel nem magyarázható nem-metaforikus nyelven. David Wellbery két aspektusát emeli ki az esztétikai fogalomként értett Stimmungnak: (1) sem

³²⁴ SZÉLES, *Reviczky...*, 164.

³²⁵ Uo., 165.

³²⁶ Uo., 168.

³²⁷ Német mintára képzett tükörszó. *Új magyar etimológiai szótár*, szerk. GERSTNER Károly (Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2011–2022), online: <https://uesz.nyttud.hu/index.html>. Hozzáférés: 2026.01.16.

³²⁸ A Stimmungnak mint esztétikai, poétikai fogalomnak az alakulástörténetét Wellbery összegezte 2003-as tanulmányában. David WELLBERY, „Stimmung”, ford. Rebecca POHL, *New Formations*, 93. sz. (2018): 6–45.

³²⁹ Gerhard THONHAUSER, „Beyond Mood and Atmosphere: a Conceptual History of the Term Stimmung”, *Philosophia* 49, 3. sz. (2021): 1247–1265, 1249.

szubjektív, sem objektív kategória, (2) jelentését és használatát alapjaiban meghatározza a szó metaforikus eredete.³³⁰

A Stimmung eredetileg hangszerek hangolására vonatkozott, sokáig megőrizte a szó eredetéből fakadó jelentésrétegeket. Wellbery a zenei szakszóként használt Stimmung objektív, szubjektumtól független jelentését emeli ki:³³¹ előírt mozdulatok eredménye (például egy hegedű húrjainak feszítése/lazítása) és ellenőrizhető kritériumokhoz kötött (a hangolás eredményeként igazodik-e a hangszer a megadott alaphanghoz). Kanttól kezdődően az esztétikai gondolkozásnak állandó komponense a Stimmung, fokozatosan változó jelentéssel; a 19. század végéig az eredeti szakszó objektív aspektusát (változó intenzitással) minden variációja megőrizte: a hangolás mindig egy adott létező (objektív) eredőhöz viszonyítva történik, egy elérendő és elérhető harmónia érdekében.³³² A „Stimmung” fogalma a századvégen kezd radikálisan elszakadni az eredeti metafora által implikált létező és fellelhető (kommunikálható) harmónia jelentésrétegétől. Az 1890-es évek Stimmung-fogalma új, temporális dimenziót nyer: a hangulat immár nem fellelhető összhang, hanem benyomások, érzetek és érzelmek komplex hálózata.³³³

A hangulatnak ez az új, pillanatnyiság és állandóság ütközésében gyökerező jelentése már Nietzsche egy korai (még diákkorában írt) esszéjében felbukkan. Bár ez a szöveg nyomtatásban csak a 20. század második felében jelent meg,³³⁴ a Stimmung fogalomtörténetével foglalkozó szakirodalom – elsősorban Wellberynek köszönhetően – alapszövegnek tekinti.³³⁵ Az esszében használt hangulatfogalom megfeleltethető a pár évvel később írt, *A tragédia születésében* majd később az *Emberi – túlságosan is emberiben* használt fogalommal.³³⁶ Ami Nietzschét a hangulat poétikai lehetőségeiben foglalkoztatja,

³³⁰ WELLBERY, „Stimmung...”, 7.

³³¹ Uo., 10.

³³² Uo., 13–16.

³³³ Uo., 22.

³³⁴ Friedrich NIETZSCHE, „Ueber Stimmungen” [1864], in NIETZSCHE, *Frühe Schriften II.*, szerk. Hans Joachim METTE, 406–408. (Munich: Beck, 1994).

³³⁵ Wellbery tanulmánya a hangulat kérdéseivel foglalkozó újabb kutatásoknak alapvető hivatkozási pontjává vált akkor is, ha ezek nem fogalomtörténeti, kritikátörténeti vagy esztétörténeti érdeklődésűek. Ezek közül talán a legjelentősebb Hans Ulrich Gumbrecht irodalom-ontológiai megközelítése. Gumbrecht érvelése szintén a Wellbery által felvázolt fogalom- és esztétörténeti ívre épít. A nyelvi fordulat hagyományának újragondolásaként „hangulatorientált” befogadást javasol. Elsősorban a hangulat és a hangzás (tónus) összefüggéseire figyel, a hangulatokat „anyagi fenoméneknek” tekinti, „az egzisztencia jelenlétet adó részéhez” sorolja ezeket. Bár a hangulati tónusnak, illetve a hangulatnak, mint a műalkotás prereflexív sajátosságának és időbeliségének problémája kapcsolódik a jelenlegi kérdésfelvetéshez, ezek gumbrechtli továbbgondolása messzire vezetne az értekezés tulajdonképpeni tárgyától. Vö. Hans Ulrich GUMBRECHT, „Hangulatokat olvasni: Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?”, ford. CSÉCSEI Dorottya, *Prae* 55, 3. sz. (2013): 9–25, különösen 9, 11, 14.

³³⁶ Stanley CORNGOLD, „Nietzsche’s Moods”, *Studies in Romanticism* 29, 1. sz. (1990): 67–90, 79–81.

az éppen annak temporális jellege. Az 1864-es *Über Stimmungen* című esszé szerint a hangulat a régi és az új találkozásánál születik – az esszé a „Stimmung” és „Laune” fogalmakat kezdetben egymásnak megfeleltetve használja.³³⁷ A lélek mindig az ismerthez hasonló tapasztalatokra vágyik, de mivel minden új tapasztalat eltér az előzőtől, valójában csak a folyamatos sűrűlődni (az emlékezet és a tapasztalat ütközését) érzékeli.³³⁸ Nincs két egyforma hangulat, mindegyik felfoghatatlanul fiatal, a pillanat szülötte.³³⁹ A hangulatok Nietzsche értelmezése szerint egyszerre mutatnak rá a régi, már meglevőre, illetve az újra, a pillanatnyira.³⁴⁰ Ez a temporális aspektus – jelen és múlt, pillanatnyi és konstans keresztmetszetének megtapasztalása – az, ami később a századvégi Stimmung-fogalom legalapvetőbb vonásává válik.

Wellbery Nietzsche hangulatértelmezésének két – látszólag egymással ellentétes – vonását emeli ki, amelyek a későbbi fogalomhasználatnak is fontos részét képezik: egyrészt időbeliségük és lekötöttségük a lélek instabilitásába, folyamatos átalakulásába enged betekintést, másrészt éppen amiatt, ahogyan a hangulatok efemer voltak ellenére mindig ismerősként, felismerhetőként mutatkoznak meg, kommunikálható közös nevezőként működnek.³⁴¹ Wellbery szerint Nietzsche számára éppen azért érdekes – és hasznos – a „Stimmung” fogalma, mert felfedi azt, amit a sematizáció elfed.³⁴² Az *Emberi – túlságosan is emberi*ben a (vallási, morális, pszichológiai és poétikai) hagyomány egyszerűsítő szótárait éppen sematikus voltak miatt tekinti menthetetlennek, a hangulat az, ami ezek helyére tud lépni, és képes láthatóvá tenni a létnek egy olyan vonatkozását, amelyet a sémák elfednek – vagyis az idő tapasztalatát.³⁴³

A fogalmak „elhasználódása” alapvető probléma a modern költői nyelv lehetőségeit kereső Kiss számára. A „Heti posta” rovat üzenetei szerint a formulákat használó, a nyelvi és kulturális sémákat kritika nélkül átvevő költő képtelen az önismeretre és az értékkel bíró új költészet létrehozására: „Aki először elmondta, annak a szájában tényleg őszinte és igaz volt, aki tizedszerre mondta el, az már csak képzelte magáról, hogy őszinte és a századik, az

³³⁷ „Sagen wir es offen, unsre Gemüthsverfassung ist durch den Streit jener alten und jungen Welt bestimmt” NIETZSCHE, „Ueber...”, 406.

³³⁸ „Das Gleichartige also sucht die Seele an sich zu ziehen, und die vorhandn[e] Masse von Empfindungen drückt die neue[n] Ereignisse, die das Herz treffe[n] aus wie eine Citrone, doch imme[r] so, daß nur ein Theil des Neue[n] sich mit dem Alten vereinigt” Uo., 406–407

³³⁹ „Keine einzige gleicht einer andern genau, sondern jede ist unergründlich jung und die Geburt des Augenblicks.” Uo., 408.

³⁴⁰ Uo.

³⁴¹ WELLBERY, „Stimmung...”, 22.

³⁴² Uo.

³⁴³ Uo.

ezredik ajkán nem egyéb mint – banalitás!”³⁴⁴ A „képzelt őszinteség” gondolata rendszeresen visszaköszön a „Heti postában”. Azért van szükség a konvenciók lerombolására, mert bár elhiszi magáról a költő, hogy őszintén nyilatkozik meg, ezek közé a keretek közé szorítva képtelen túllépni a banalítások, klisék lehetőségein, lehetetlen számára az egyéni önkifejezés: a tapasztalat tehát Kissnél mindig nyelvi, mindig a rendelkezésre álló szótár által meghatározott. A rögzült jelentésű, és éppen emiatt kiüresedett szavak verbális (és tapasztalati!) gátként működnek, sőt – a tényleges önismeretet is ellehetetlenítik. Egy új költői nyelv keresése így tehát Kiss számára létkérdés: a modern élet őszinte megtapasztalásának feltétele.

Amit Kiss *A Hét* szerkesztői üzeneteiben „képzelt őszinteségnek” nevez, valójában ez a nyelvi és ennél fogva érzékelésbeli sematikusság. Úgy válik egy sokszor megírt tapasztalat banalitássá, ha a hangulat (vagyis séma és újdonság súrlódása, különbsége) hiányzik belőle. Innen érthető, miért éppen ez a fogalom lett a modern költészet lehetőségeiről folyó diskurzus alapkövévé: a hangulat nemcsak külső és belső, objektív és szubjektív határvonala,³⁴⁵ de egy sajátosan modern időtapasztalat is. A hangulat apró különbségekben érhető tetten, Nietzsche esszéjének matematikai metaforájával élve emlékezet és tapasztalat kivonásának „maradéka.”³⁴⁶ *A Hét* ezt a finom, apró gesztusokban létező, a régitől felismerhető módon különböző újszerűséget kultiválta. A versek azért modernek, mert a költészeti mintákat jól ismerő olvasó érzékeli, miben különböznek a korábbiaktól – minden vers egyedi, egyszeri hangulatot hordoz, az új esztétikai tapasztalatát.

Hogy a „Stimmung” – és a „hangulat” – fogalma a századvégre valóban megváltozott aszerint, amit Nietzsche korát megelőző szövege elővetített, leginkább Hofmannsthalnál érhető tetten. Wellbery szerint Hugo von Hofmannsthal használja a legkövetkezetesebben a fogalom századvégi variációját. Az 1896-os *Poesie und Leben* szerint a versben a szavak súlytalan hálójá, a kompozíció, valamint a vizuális és auditív emlékekből építkező tartalom együttesen egy jól körvonalazható, éber, pillanatnyi lelkiállapotot, vagyis hangulatot (Stimmung) alkot.³⁴⁷ Hofmannsthal tehát a modern költészetet magával a hangulattal azonosítja, melyben nyelv és forma az emlékezet és új tapasztalat ütközéséből létrejövő

³⁴⁴ [KISS József], „Budapest”, *A Hét* 1, 6. sz. (1890. márc. 16.): 196.

³⁴⁵ Kulcsár Szabó Ernő korábban idézett elemzése szerint a hangoltságnak ez a rögzítetlensége teszi lehetővé, hogy a külsőként adott világ és a belső érzékelés kettőse által implikált „izolált személy” helyett folyamatosan elmozduló beszéd szerepként jöjjön létre a vers szubjektuma. Lásd KULCSÁR SZABÓ, „Tapasztalat...” 24.

³⁴⁶ CORNGOLD, „Nietzsche’s...”, 70.

³⁴⁷ WELLBERY, „Stimmung...”, 22. Vö. Hugo von HOFMANNSTHAL, „Poesie und Leben” in *Gesammelte Werke in zehn Einzelbanden*, szerk. Bernd SCHOELLER és Rudolf HIRSCH, 10 köt., 8:13–19 (Frankfurt am M., FISCHER, 1979).

struktúrába rendeződik. A századvégen – már Dilthey, majd Heidegger meghatározó Stimmung-fogalma előtt³⁴⁸ – a modern lírát a hangulaton keresztül lehetett legpontosabban leírni. Bár a szó magyar szövegkörnyezetben folyamatosan billegő jelentésű (egyreselmzók tollából még mindig inkább a korábbi Stimmungslirik vonatkozásában értendő), a német Stimmung jelentésmezéjével együtt értve rávezethet számos, magát modernnek valló kritikus nyelvhasználatának pontosabb megértésére és a századvégi versek értőbb olvasására. Baudelaire *A modern élet festőjében* a szépséget hasonlóan írja le, mint a korábban tárgyalt Nietzsche-esszé az emlékezet és pillanat ütközéséből születő hangulatot. Baudelaire-nél a szépség (és a művészet) két tényező találkozásánál jön létre; az egyik az átmeneti, múló, kontingens modernitás, a másik az elmozdíthatatlan, az örökkévaló.³⁴⁹ Innen olvasva világosabb, miért nevezték hangulatköltészetnek a korábban idézett kritikák Verlaine, valamint Reviczkyn keresztül Baudelaire líráját.

Birgit Breidenbach a modernitást olyan meghatározó páneurópai jelenségként fogja fel, amelyben a társadalmi szerveződést, a filozófiai gondolkodást és a művészi alkotást egyaránt a jelenre irányított figyelem határozza meg.³⁵⁰ A modern léttapasztalatból születő művészetnek ezért alapvető része a Stimmung, pontosabban ennek a temporalitást előtérbe helyező jelentésváltozata. Breidenbach szerint a világharmóniát elvesztettnek nyilvánító modernításban a pillanatról pillanatra történő hangolódás kerül a művészi alkotás és a filozófia fókuszába, ezt a folyamatos disszonancia-tapasztalatot pedig a Stimmung teszi kommunikálhatóvá. Értelmezése szerint a Stimmung az a találkozási pont az én és a másik, az egyén és a csoport között, amely lehetővé teszi, hogy nagyon különböző szubjektumok valamilyen tapasztalatban osztozhassanak – pszichológiai és esztétikai értelemben egyaránt.³⁵¹ A „hangulat” fogalma tehát egyszerre hordozza a temporalitás (tapasztalat és emlékezet, pillanatnyi és örökkévaló) és a személyköziség (külső és belső találkozása) jelentésrétegeit. Breidenbach elemzése kizárólag elbeszélő szövegekre irányul,³⁵² kifejezetten 19. századi regényekkel foglalkozik, pedig a líra az, ahol az általa is kiemelt

³⁴⁸ Uo., 32–39; Illetve Birgit BREIDENBACH, *Aesthetic and Philosophical Reflections on Mood. Stimmung and Modernity*, Routledge Studies in Twentieth-Century Literature (New York: Routledge, 2020), 5–15.

³⁴⁹ Charles BAUDELAIRE, „A modern élet festője, 1863”, ford. CSORBA Géza, in BAUDELAIRE, *Válogatott művészeti írásai*, szerk. VAYER Lajos, 129–164 (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964): 131.

³⁵⁰ BREIDENBACH, *Aesthetic...*, 2., 7.

³⁵¹ Uo., 7.

³⁵² Kulcsár Szabó Ernő idézett tanulmánykötetének kifejezetten a hangulat kérdésével foglalkozó fejezete ugyancsak elbeszélő szövegeket elemez. Az itt tárgyalttól eltérő módon használja a fogalmat, Heideggerre alapozva. Elemzésében a hangulat „a nyílt feltárulás tapasztalati »színhelye«”. A századvégen érvényes fogalomhasználatától eltérő, „szétterjedő” hangoltságról beszél. KULCSÁR SZABÓ Ernő, „Hogyan történik a hangulat?”, in KULCSÁR SZABÓ, *Költészet és...*, 201–210, 201, 209.

interszubjektivitás a szöveg alapvető működését, létmódját meghatározza,³⁵³ ahol a Stimmung valóban a művészi alkotás kiindulópontjává válik. Mint láttuk, a fogalom nem rögzíthető, hanem jól követhető módon változó jelentésű – a „hangulat” fogalma lehetővé teszi Kiss József és kortársai számára, hogy kifejezésre juttassanak egy alapvetően modern elvárást a lírával szemben. A fogalom századvégi variációja segíthet megérteni, miért és hogyan érzékelték modernnek *A Hét* szerkesztői és olvasói a lapban megjelenő lírai szövegeket, amelyek az utókor számára *A Hét* „legromlékonyabb anyagának”³⁵⁴ tűnhetnek.

2.2.3. Pillanatnyi és állandó: *A Hét* formafogalma, periodikus közlés és a Le Parnasse contemporain

Kiss a „Heti postában” olyan versekről ír, amelyek nem kötetben, hanem hetilapban jelentek meg. A hetilapközlés magát az időt is tagolja, *A Hét* már névválasztásában is ráerősít erre. A név a megjelenés gyakoriságát és a lap fókuszát, illetve alapvető szervezőelvét egyaránt jelezte: (1) heti egyszer (vasárnap) jelent meg, vagyis egy rövidtávú retrospektívát nyújtott, a naptári héttel egy időben zárta a kulturális, irodalmi élet hetét;³⁵⁵ (2) fókuszába *A Hét* eseményeit, történéseit helyezte, nem kívánt szélesebb narratív kerettel operálni, a lap tartalmi válogatását is a heti aktualitás szervezte; (3) a periodikaközlés révén mindig az újdonság, az éppen történő irodalom fóruma kívánt lenni. Dersi Tamás a lapalapítás körülményeiről írva kiemeli a névválasztás körüli vitát. Eredetileg a lap az „Ifjú Magyarország” nevet viselte volna,³⁵⁶ amely egyszerre utal vissza a Petőfi köré csoportosuló *Ifjú* vagy *Fiatal Magyarországra* és a század első felének több, hasonló néven működő európai mozgalomára, köztük a *Junges Deutschlandra*,³⁵⁷ utóbbi egyik központi alakját, Heinrich Heinét Kiss személyes és költői példaképének tekintette. Érthető, miért lehetett előkép *A Hét* alapítói számára a *Fiatal Magyarország*, amelyet Petőfi is a „valódi szabadelvűek” és merész újítók csoportjaként írt le.³⁵⁸ Az 1880-as évek végén újabb, magát Ifjú Magyarországnak nevező irodalmi-politikai mozgalom indult. Ekkor Justh Zsigmond kapcsán került elő a név aktuális jelentéssel, aki később, *A Hét* indulásakor főmunkatársként kapcsolódott a laphoz. Alexander Bernát Justh halála után nem sokkal, 1894-ben írt a

³⁵³ Jonathan CULLER, *Theory of the Lyric* (Cambridge: Harvard University Press, 2015), 116.

³⁵⁴ FÁBRI Anna, „Előszó”, in *A Hét: Politikai és irodalmi szemle...*, 6.

³⁵⁵ Mint azt a „Líra *A Hétben*” című fejezetben említettem, *A Hét* egy-egy lapszáma szerdától szombatig készült.

³⁵⁶ DERSI, *Századvégi...*, 168.

³⁵⁷ A két mozgalom kapcsolatáról ld: ERDÉLYI Ilona, „A Junges Deutschland és az Ifjú Magyarország”, in ERDÉLYI, *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*, Irodalomtörténeti füzetek 48, 86–99 (Budapest: Akadémiai, 1965).

³⁵⁸ TAMÁS Anna, *Az Életképek 1846–1848*, Irodalomtörténeti füzetek 68 (Budapest: Akadémiai, 1970), 9.

magukat Ifjú Magyarországhoz soroló fiatalokról. Alexander szerint Justh „hazatérvén külföldről, hét-nyolc évvel ezelőtt néhány lelkes társával egy ifju Magyarországról álmodott, melynek tüzet ő is akarta szítani.”³⁵⁹ Ez alapján elképzelhető, hogy *A Hét* alapításánál nemcsak Petőfiék Fiatal Magyarországa, hanem Justh akkoriban szerveződő köre is példaként működött. Alexander Bernát, aki kritikusan, egyenesen elítélően írt a Justh-féle Ifjú Magyarországhoz tartozó szerzőkről, a modern irodalom képviselőit látta bennük. A modern magyar irodalmat pedig nyugat-európai alapokon nyugvó, idegen (és ezért befogadhatatlan) művészetnek tekintette: „Van ifju Magyarország, [...] de sem egymást nem értik, sem őket nem igen érti a magyar közönség. Vannak köztük, akik talán saját magukat sem értik. Nem a hazai földből hajtottak ki.”³⁶⁰ Akár a harmincas-negyvenes évek Fiatal Magyarországa, akár a Justh Zsigmond körül alakuló Ifjú Magyarország ihlette *A Hét* alapítóit, a név nyilvánvaló politikai erővel bírt, és bár hordozza a hagyományrombolás és forradalom univerzális jelentésrétegeit, túlságosan is felismerhető, történetileg lehorgonyzott: hagyományrombolás helyett hagyományidézésre invitált volna. Az Ifjú Magyarország nevet Dersi szerint azért vetik el, mert „nem érzik elég eredetinek”; a hagyomány megidézése helyett az újdonság, aktualitás jelentéstöbbletét hordozó nevet választják: „Szellemében és formájában újszerű orgánusot akarnak írni és szerkeszteni.”³⁶¹ Az egyértelmű történeti és politikai vonatkozású elnevezés helyett egy olyan lapnevet választottak, amely teljesen unikális volt a korabeli magyar sajtópiacon, ugyanakkor nem kapcsolódott konkrét mozgalmi közegehez.³⁶²

A választott név által implikált aktualitást az induló *A Hét* szerkesztői nem szezonális, alkalmi versek megrendelésével és közlésével próbálták elérni, nem is a folytatásos regények biztos sikerére hagyatkozva. A pillanatnyiség érzetét a rövid szöveg és az új szöveg felértékelésével keltették. A hetilap szövegei természetükből fakadóan a jelenbe ágyazottak, átmenetiek, ugyanakkor mindig egy folyamathoz kapcsolódnak. Ahogy azt Margaret Beetham cikke kapcsán már láthattuk, a periodikák pontosan datált, történetileg kontingens „tárgyak”, minden bennük megjelenő szöveg egyszerre lép párbeszédbe a környezetében megjelenő más szövegekkel, illetve az előző és a következő lapszám szövegeivel.³⁶³ A jelenidejűség értékét előtérbe helyező szerkesztési gyakorlat

³⁵⁹ ALFA [Alexander Bernát], „Ifju Magyarország”, *Budapesti Hirlap*, 1894. okt. 12., 1.

³⁶⁰ Uo., 1.

³⁶¹ DERSI, *Századvégi...*, 168.

³⁶² LENGYEL András, „»Minden forradalom...”, 141.

³⁶³ Beethamon kívül emellett érvel többek között: Marianne VAN REMOORTEL, *Women, Work and the Victorian Periodical: Living by the Press* (New York: Palgrave Macmillan, 2015), 5; LEDBETTER, *British Victorian...*,

magyarázhatja, miért tartott Kiss a terjedelmes folytatásos regények közlésétől, vagy bármilyen hosszabb, ötnél több folytatásból álló (vagyis több mint egy hónapon át futó) projekttől. Mint azt az előző fejezetben láthattuk, a hosszú folytatásos regényt egyenesen „károsnak” gondolta.

Az újszerűség érzetét garantálta a szárnyaikat bontogató, kísérletező fiatal szerzőkre irányuló fokozott figyelem is. *A Hét* az új tapasztalatát a fiatal, alakulóban levő modern költészet képviselőinek bemutatásával hangsúlyozta. Mint arra Linda K. Hughes, Kathryn Ledbetter és Caley Ehnes kapcsán már utaltam, a sajtótörténet ritkán fókuszál a periodikában közölt versekre.³⁶⁴ Elhanyagolható, mellékes tartalomnak tűnhetnek, amivel a szerkesztők egyrészt „feltölteni” próbálták az óriási szövegéhségű lapok üres helyeit, másrészt kiadványaik kulturális relevanciáját és presztízsét törekedtek bizonyítani.³⁶⁵ Ez az utólagos leértékelődés érezhető a Fábri Anna és Steinert Ágota által szerkesztett válogatáskötetben is. A kiadvány *A Hét* anyagából „fiktív lapszámokat” állít össze,³⁶⁶ amelyekből ugyan nem hiányoznak teljesen a versek, de a lap eredeti szerkesztési logikájához képest jelentősen alulreprezentáltak. Megjelenésük idején azonban a periodikában közölt versek a lap modernségét erősítették: a folyamatos közléssel a haladás, újdonság érzetét keltették, ugyanakkor az aktualitás sodrásában egy művészeti állandó jelenlétét hangsúlyozták³⁶⁷ – vagyis szintén jelenidejűség és állandóság keresztsz metszetében léteztek.

A Hét számára az alkalmi versek aktualitása – bár gyakran találunk rájuk példát a lapban – mindig másodlagos a Kiss József által értékesebbnek ítélt hangulat és őszinteség mérőíhez képest: „Mi a költeményeket nem saison szerint választjuk, a hogy a női kalapokat szokás. Lám a Szalay Fruzina bájos verse, melyet mai számunkban közlünk, egész nyári hangulatot költ a bálók évadjában.”³⁶⁸ A kezdő költők felkarolása és bemutatása mintegy folyamatában mutatja meg a tehetség kibontakozását. Kiss nem állítja, hogy egy-egy fiatal költő bemutatkozó verse kiforrott műalkotás lenne, inkább a költői hang alakulásának egy fázisa: munkaszakasz. *A Hét* olvasói abban a privilégiumban részesülhettek, hogy a modern költészet kialakulását valós időben tapasztalhatták meg: a publikált szövegek vállalt

9–10; Lorraine Janzen KOOISTRA, *Poetry, Pictures and Popular Publishing: The Illustrated Gift Book and Victorian Visual Culture, 1855–1875* (Ohio: Ohio University Press, 2014), 35; EHNES, *Victorian Poetry...*, 7–8.

³⁶⁴ Ld. a „Líra *A Hét*-ben” című fejezetet. Vö. HUGHES, „What...”, 91; LEDBETTER, *British Victorian...*, 5–9; Ehnes kifejezetten Hughesra és Ledbetterre alapoz: EHNES, *Victorian Poetry...*, 3–4.

³⁶⁵ HUGHES, „What...”, 94.

³⁶⁶ FÁBRI, „Előszó...”, 8.

³⁶⁷ Vö.: HUGHES, „What...”, 103.

³⁶⁸ [KISS József], „Budapest”, *A Hét* 1, 5. sz. (1890. febr. 2.): 84.

átmeneti jellegét az is hangsúlyozta, hogy Kiss József maga nyúlt bele, írta át vagy szerkesztette a beküldött verseket, ezekről a szerkesztői változtatásokról gyakran a „Heti postán” keresztül tudósított. Az, hogy jelöletlen szerkesztés helyett kritikáit és javaslatait a „Heti postában” olykor közzé is tette, arra enged következtetni, hogy célja nem kizárólag a lap minőségének javítása volt, hanem ennek a munkafolyamatnak, fejlődésnek a publikussá tétele. Ez a szövegmunkát leleplező gesztus szinte létrejötté közben mutat rá a versre, nem zárt műalkotásként, hanem írási és olvasási folyamatként prezentálva azt.

Lengyel András *A Hét* szerkesztőségében zajló színvonalas szöveggondozást „gondolkodástörténeti jelentőségűnek” nevezi. A nyilvánvalóan túlzó, *A Hét* megkerülhetetlensége mellett érvelő értelmezés szerint a szerkesztőség formakultusza és művességigénye „kiszabadított egy csomó új tapasztalatot az inadekvát nyelvi klisékből”, és ez tette lehetővé, hogy az ekkor alakuló modern habitus, a modernitás közös tapasztalata artikulálódhasson.³⁶⁹ Kiss formakultuszát azonban nem szabad előírászerű verstani és nyelvhasználati iskolaként értelmeznünk. Költészeti iskolája nem normatív formakultusz, hanem a modern látás- és megszólalásmód keresésére invitáló műhely, ebben a tekintetben saját korában egészen páratlan vállalkozás: „Már pedig a költészet nem afféle íróasztali nipp, amely elég ha kelleti magát, ha szemnek tetsző, ha formás; a költészet mindenekelőtt igazság”.³⁷⁰ Az, aki „csak a mások formáját és mondandóját lesi el és kavarja el ügyesen, formásan, hogy szinte egyéninek és jelentékenynek tetszik: az az ügyes routinier, aki semmivel sem több, mint ügyes routinier. Az ilyenek sem értéktelenek; kitűnő mesteremberek, akik a legszebb műipari dolgokat csinálják a napi divat számára.”³⁷¹

Kiss Józsefnek ezzel a meggyőződésével magyarázható egy *Magyar Szalon* által kitűzött költői pályázat keltette felháborodása, amelynek a „Heti posta” rovatában ad hangot. A szerkesztői üzenet egy rosszul címzett levélre válaszol, ezt a válasz felvezetése szerint véletlenül a *Magyar Szalon* helyett *A Hét* szerkesztőségéhez küldték.³⁷² Az üzenet azon ritka szerkesztői válaszok egyike, amely nem jelíggel indul, hanem feltűnteti a beküldő teljes nevét, így pontosan azonosítható az elsődleges megszólított: Hazafi Veral János vándorköltő.³⁷³ A széles körben ismert, „okosbolondnak” gúnyolt Veral Lukácsi András

³⁶⁹ LENGYEL, „»Minden...”, 145.

³⁷⁰ [KISS József], „K. A.”, *A Hét* 10, 2. sz. (1899. jan. 8.): 31.

³⁷¹ [KISS József], „Olvasónő”, *A Hét* 10, 19. sz. (1899. máj. 7.): 307.

³⁷² Ebben az évben, 1892-ben a *Magyar Szalon* kiadóhivatala és levelezési címe a Főherceg Sándor utca (Bródy Sándor utca) 9. volt, míg *A Hét* az Erzsébet körút 6.-ot tűntette fel a szerkesztőség és kiadóhivatal címeként. Bár nagyon közel volt egymáshoz a két szerkesztőség, véletlen elírásról aligha lehet szó.

³⁷³ Szinnyei a *Magyar írók élete és munkái*ban (tőle szokatlan módon) egy kifejezetten komikus szócikket szentel Verainak: „ez az okosbolond a 80-as évek elején bukkant fel; [...] lobogós ingben, gatyában járta meg

megfogalmazásában „a dilettáns népköltők koronázatlan királya” volt,³⁷⁴ Kiss retorikájában az általános dilettantizmust testesíti meg. Valójában lényegtelen, hogy a helyzet fikatív vagy valós. A misszilis levél narratív kerete alkalmat ad Kissnek, hogy kifejtse a *Magyar Szalon* pályázatával – és ezen keresztül az összes hasonló pályázattal – szembeni fenntartásait:

„A mi nem jutott soha eszébe se Petőfinek, se Aranyinak, se Vörösmartynak, se Madáchnak, se Vajdának: ime megcselekszi Fekete József ur. Versenyre idézi a magyar parnassust, felhíván a magyar poétákat, hogy írjon kiki a »Margit« névre egy verset és küldje be azt saját becses arczképe kíséretében a *Magyar Salon* szerkesztőségéhez. Hogy miért választotta ép a »Margit« nevet ehez a reclam-művelethez, mely szomorúan illusztrálja egy elterjedt szépirodalmi vállalat szerkesztőjének alantjáró, banális, minden önérzetes poétára nézve sértő felfogását a költői alkotásról s a költészet céljairól, arra csak Fekete ur adhatná meg a magyarázatot. Valóban bosszantó volna, ha nem volna annyira korlátolt. Talán a költészet diszcreditalására nem eleget tett már eddigelé a magyar Akadémia, hogy Fekete ur is beleavatkozik?”³⁷⁵

Kiss „alantjáró, banális, minden önérzetes poétára nézve sértő felfogásnak” nevezi a pályázat alap gondolatát. A téma (a „Margit” név) és a forma (egyszerűen: vers) kijelölése által a pályázat kizárólag a „jó rutiniereket” tudja jutalmazni. A magyar Akadémia említése ebben a kontextusban egyértelműen az akadémiai pályázatokra utal, melyeket *A Hét* amúgy is gyakran illetett éles kritikával (hiszen az Akadémiával szemben igyekezett pozicionálni magát). Ebből a szerkesztői üzenetből is látszik, hogy Kiss nem az Akadémia által, vagy egy-egy folyóirat ítélőbizottsága által kitüntetett költőket utasította el,³⁷⁶ hanem magát a pályázati rendszert. Egy témát és formát előíró pályázat kiírója egészen másként gondolkodik a költészet céljáról és az alkotás mikéntjéről, mint *A Hét* szerkesztősége. Az örökös epigonszerepből, amelyet a kortársak (és az utókor is) a nyolcvanas-kilencvenes évek költőinek szánt, Kiss szerint emiatt a költészetfelfogás miatt nem lehetett kitörni. Kiss éppen azért idegeníti el és sérti a *Magyar Szalon* pályázata, mert a megadott témának megadott műfajban történő feldolgozása soha nem lehet több formabravúrnál, bármilyen mesteri a kivitelezés. *A Hét*-ben valójában a forma fogalmának újraértelmezésére tesznek kísérletet. A

Párist és megrovási kalandot írt az Eifel-torony második emeletén. Lakása mindig volt (nem úgy mint Reviczky Gyulának, akit Kiss József nyirkos téli hajnalkor az utcán szedett föl).” SZINNYEI József, „Vera (Hazafi) János”, in SZINNYEI, *Magyar írók...* 12:1074–1075.

³⁷⁴ LUKÁCSI András, „Megrovási kalandok, avagy néhány okosbolond költő”, in LUKÁCSI, *Kiment a ház az ablakon...: Költészet és játék*, 306–315 (Budapest: Gondolat, 1981), 310.

³⁷⁵ [KISS József], „Hazafi Vera János urnak”, *A Hét* 3, 38. sz. (1892. szept. 18.): 612.

³⁷⁶ *A Hét* egyik sztárköltője, Szalay Fruzina is ír Margit-verset Vö. SZALAY Fruzina, „Margit (A Magyar Salon Margitjaiból)”, in SZALAY, *Versék*, 66–69 (Budapest: Singer és Wolfner, 1894).

forma nem egy témához illő keret, nem a kifejezésmód és tartalom harmóniája, hanem a hangulat része, hagyomány (emlékezet) és modernség (tapasztalat) szintézise.

Kiss József szerint a formatökély önmagában nem lehet mértéke a költészetnek. A líra igazságfeltáró, megismerést segítő erővel kell bírjon, minden más egyszerű „mesterség”, tekhné: művészes, de nem művészi alkotás. *A Hét* különböző rovataiban találkozunk verses formájú szövegekkel, azonban ezek nem egyenértékűek. A rovatba sorolás arra enged következtetni, hogy csak bizonyos verses szövegeket kell szépirodalomként olvasnunk. Több népszerű kabaréköltő műveit fordítják, köztük Léon Xanrof vagy Aristide Bruant szövegeit, ám ezeket a humoros, slágerekre emlékeztető verseket nem a szépirodalmi, hanem a publicisztikai rovatokban találjuk.³⁷⁷ A kabaré, amely egyszerre könnyed, szórakoztató és aktuálpolitikai,³⁷⁸ közelebb áll a lap művészi kivitelezésű sajtóműfajaihoz, mint a Kiss által modern költészetként felmutatott versekhez. Ez érvényes Heltai Jenő aktuális, közéleti témájú verseire is,³⁷⁹ amelyek a „Krónika” rovatban jelentek meg, illetve az alkalmi versekre és versparódiákra is, amelyek vagy az „Innen-Onnan” rovatban, vagy valamely másik, nem szépirodalmi rovatban olvashatóak. Esetükben a verses forma a magas presztízsű költészet és a köznapisajtóműfajok disszonanciáját hangsúlyozza, vagyis *A Hét* közéleti szövegeire amúgy is jellemző ironia eszközeként működik. Ez a politikai töltetű, de alapvetően játékos, ironikusan távolságtartó verstípus nagyon népszerű volt a századvégi Európában. A versek nem a poétikai értelemben vett jelenre, hanem a közéleti, hír értékű aktualitásra koncentráltak.³⁸⁰ A kabaréversek annak a sajtóorgánumnak a megjelenési gyakorisága által kijelölt közelmúltról szóltak, amelyben megjelentek. Bár politikai természetűek, nem mutatnak túl konkrét kontextusukon, inkább az aktuálpolitikai történetekkel lépnek humoros párbeszédbe – akárcsak az élclapok gúnyversei. Valamennyi az „ügyes routinier”, a jó zsrnalista műve. *A Hét* a verses szövegek ilyen szétszálazásával elkülöníti a verses formájú publicisztikai szövegeket a lírától.³⁸¹ Amikor Kiss költészetről ír és az őszinteség, intimitás és hangulat mércéi mentén bírál, nem a kabaréversekről vagy az alkalmi versekről beszél,

³⁷⁷ Xanrof verse például a „Színházi krónika” rovat betétszövegeként szerepelt. [Léon] XANROF, „Sarah kígyója”, *A Hét* 4, 15. sz. (1893. ápr. 9.): 243.

³⁷⁸ Angela BROWN, „A Brief History of Arnold Schönberg’s Brettli-Lieder” in *Fin de Siècle: 19th and 20th Century Comparisons and Perspectives*, szerk. Jürgen KLEIST és Bruce A. BUTTERFIELD, Plattsburgh Studies in the Humanities 4, 25–38 (Vienna: Peter Lang, 1996), 27.

³⁷⁹ Heltai Jenő költészetéről ld. RADNAI Dániel Szabolcs, *Modern dalok A Hétben: Heltai Jenő első versesköteteinek recepciójáról*, in *Szerzők, lapok – kiadók*, szerk. WIRÁGH András, 93–108 (Budapest: Reciti Kiadó, 2024).

³⁸⁰ Marion THAIN, „Poetry”, in *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle...*, 223–240, 234.

³⁸¹ Dede Franciska *A Hét* versanyagának statisztikai vizsgálata során nem tesz különbséget az eltérő rovatokban közölt versek között. Kutatása így minden, verses formában írt szövegre kitér. „1889: *A Hét* szépirodalmi szerzői...”

hanem a lapon belül tipográfiaiailag is elkülönített lírai, illetve balladaszerű szövegekről.³⁸² Kiss értelmezése szerint tehát egy vers modernségét nem a téma aktualitása adja. A referencialitás vagy aktualitás (bár nem kizáró körülmény) önmagában nem hordoz „őszinte” hangulatot: „Regények az utcáról. Egy kerek tuczat egyszerre. Voltaképen e regények csak rímbe szedett napiújdonságok és rendőri hírek. Valami intimebb vonásnak, poézisnek, kifejezésbeli sajátosságnak semmi nyoma.”³⁸³ Az intimebb vonás tehát „kifejezésbeli sajátosság”, a hangulatot a nyelv, a forma hozza létre. Bednanics Gábor szerint a „kezdődő” modernség megítélésekor nemcsak a modern élettapasztalat reprezentációit, tematikus feldolgozását kell keresnünk, hanem azt is észre kell vennünk, hogyan kezdenek másként gondolkozni magáról a költői nyelv lehetőségeiről.³⁸⁴ Bednanics *A Hét* alapításának idejét nevezi „kezdődő” modernségnek. S ha az 1890-es évek lírája másféle nyelvet is használ mint a századelő költészete, a „Heti posta” üzenetei alapján maga Kiss is elsősorban a lírai szövegek nyelvében kereste azok modern jellegét, nem témaválasztásukban. Szerinte a nagyváros verses reprezentációja, ha a mű nyelvileg nem képes hangulatot teremteni, publicisztikai szöveg marad, „rímbe szedett” újsághír: nem modern vers, hanem verses formával játszó sajtószöveg.

Kiss formafogalmát (valamint forma és hangulat kapcsolatát) leginkább A „Heti postában” közölt, fordításról alkotott nézetei alapján lehet megérteni. *A Hét* számos versfordítást közölt,³⁸⁵ ám már tipográfiájában is jelezte, hogy ezeket inkább átiratoknak, az idegen nyelvű műalkotás által megteremtett hangulat magyar rezonanciájának tekintette: a fordított szöveg szerzőjeként a műfordítót tüntették fel, az eredeti szerző neve alcímként, apró betűs szedéssel (gyakran zárójelben) szerepelt. *A Hét* kezdeti évfolyamaiban egészen más státusza volt egy versfordításnak, mint egy prózai szöveg fordításának. Utóbbi esetében gyakran jelöletlen a fordító (a ritka kivételek egyike Ritoók Emma Kielland-fordítása).³⁸⁶ A fordítók általában belső munkatársak, például Tóth Béla (jelöletlenül), majd később Veigelsberg (Véghelyi) Viktor (Viktor néven). A keresztnévnek mint álnévnek a használata még inkább erősíti azt a képzetet, hogy a fordító ezekben az esetekben inkább a szerkesztő

³⁸² Ezeket a verseket a megszokottnál nagyobb, dőlt betűvel szedték, gyakran díszes szövegszegmentáló grafikák választják el a verset az előtte és utána olvasható prózai szövegektől. Két verses formájú szöveg általában akkor kerül egymás mellé, ha ciklust vagy sorozatot alkotnak, vagy az aforizmák közt szerveződnek tematikus, motivikus kapcsolatok szerint összeállított szövegmontázssá. Leggyakrabban viszont prózai szövegek közt szerepelnek, így vizuálisan is kiemelkednek a folyóiratoldalról.

³⁸³ [KISS József], „Regények az utcáról”, *A Hét* 3, 51. sz. (1892. dec. 18.): 820.

³⁸⁴ BEDNANICS, *Kerülőutak...*, 36.

³⁸⁵ Dede Franciska adatai szerint 1889 és 1914 között a fordított szépirodalmi szövegeknek több mint fele (61%) vers. Ez 3349 költeményt jelent a 25 év alatt. DEDE, „1889: *A Hét* szépirodalmi szerzői...”

³⁸⁶ [Alexander] KIELLAND, „Báli hangulat”, ford. RITOÓK Emma, *A Hét* 4, 9. sz. (1893. febr. 26.): 137–138.

funkcióját betöltő „munkás”. Ezzel szemben a versfordítások esetében nem szerkesztőként, tolmácsként, hanem szerzőként jelenik meg a fordító. Ez a századvégen általánosan elterjedt, hosszú múlttal rendelkező gyakorlat nem egyszerűen a műfordító szerepének korabeli megítélését tükrözi. Jelen értekezés szempontjából *A Hét* fordítási gyakorlata nem fordításelméleti, vagy komparatistikai szempontból érdekes, hanem annak a megértését segíti, hogyan tekintett Kiss a formára a „Heti postában” közölt szerkesztői javaslataiban. Kiss szerint a prózai szöveg fordításával ellentétben a versfordítás eleve kudarcra ítélt vállalkozás: „Az ilyen finoman csiszolt filigrán dolgokat egyszerűen lefordítani nem – csak utánköltetni lehet.”³⁸⁷ *A Hét*ben közölt versfordítások tehát eredeti műalkotások, utánköltések. A versfordítások sajátos státuszát jelzi, hogy *A Hét* által felfedezett költők műfordításaikat is felveszik versesköteteikbe, ezek nem különálló korpuszként, hanem a „saját” szövegek közé keveredve szerepelnek.³⁸⁸ Az alkotómunkaként elképzelt fordítást igazolja egy Henri Sorséne-vers esete, amelyhez kontextualizáló lábjegyzet kapcsolódik:

„E hangulatos kis vershez fordítója a következő megjegyzéseket fűzi: Egy képműkiállítási katalogus akadt a kezembe Cognacból, a katalogust lapozva, egy versre és egy régi ismerős – egy ami d'enfance nevére akadtam. Ez a név nem lesz ismeretlen Ön előtt, – Rippl-Ronayé, kit a francziák elneveztek Rippe-Ronainak, ő az a fiatal magyar festő, kinek az osztrák-magyar nagykövet palotájában külön pavillonja volt, hol Rippl-Ronay külön kiállítást rendezett saját képeiből. Cognacban is kép-kiállítás volt a nyár elején s Rippe-Rónai egyik képe megkapta Henri Sorséne fantáziáját, egy arczkép az, halvány beteges leányfej s Sorséne költeményébe átolvadt annak a lankadt arcnak tompaszínű bágyadt szépsége. Lefordítottam Henri Sorséne versét, s itt küldöm *A Hét*-nek.”³⁸⁹

A verset Szalay Fruzina fordította, aki a lábjegyzet alapján Henri Sorséne művét a Rippl-Rónay festmény keltette hangulat nyelvi megvalósulásaként érti, saját fordítását pedig a festmény és a francia vers összjátéka által kiváltott saját hangulatának a szövegeként. A lábjegyzetben nem az eredeti szövegről beszél, hanem a verssel való találkozás pillanatáról, arról a hangulatról, amely „Sorséne költeményébe átolvadt”, s amely őt egy katalogust lapozgatva fordításra (versírásra) készítette.

³⁸⁷ [KISS József], „A dédanya temetése napján”, *A Hét* 3, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.

³⁸⁸ Például Szalay Fruzina *Versek* (1893) és *Egy marék virág* (1898) című kötetében számos versfordítás szerepel saját versei közé keverve, melyek esetében a cím után zárójelben jelzi a forrásszöveg szerzőjét (Guy de Maupassant, Immermann, Armstrong, François Coppée stb.), vagy csak a forrásnyelvet (románból, németből, angolból stb.). Dede Franciska táblázatba gyűjtötte és rendszerezte a fordított szövegeket nyelvi és nemzetiségi megoszlás alapján. A gyűjtés alapján *A Hét* fordításanyagában kimagaslóan sok a francia (136), német (100), angol (30), olasz (22), osztrák (22) és orosz (22) vers. DEDE, „1889: *A Hét* szépirodalmi szerzői...”, 8. táblázat.

³⁸⁹ [KISS József], „Fekete József urnak Budapesten”, *A Hét* 3, 40. sz. (1892. okt. 2.): 643.

Kiss kétféle fordíthatatlanságról beszél. Szerinte a lírai megszólalásmód és a humor egyaránt lehetetlenné teszik a nyelvek közti transzfert: „Eredetiben szép lehet; a humor is különös egy nedv. Ha egyik edényből, mondjuk: nyelvből a másikba átűritjük, ürítés közben elszellen a zamatja. Voltaképen humoristát ép oly kevésbé lehet fordítani, mint poétát.”³⁹⁰ Hogy éppen a humoros szövegeket és a költői szövegeket tartja lefordíthatatlannak, azt mutatja, hogy egyszeri, megismételhetetlen nyelvi képződményeknek tekinti ezeket. Az üzenet metaforikája szerint a nyelv tartóedény (amely a vers vagy a humoros szöveg formáját adja), de mégsem külső, a tartalomtól független tényező, hiszen a forma megváltozásával (az egyik nyelvből a másikba „öntve”) megváltozik a szöveg íze és zamata; vagyis az a sajátossága vész el, amelyet Kiss máshol a hangulat fogalmával ír le. Érdeemes összevetni ezt a fordításképzetet a századelő műfordítóinak gyakorlatával. Rába György a témában alapműnek számító könyvében Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád műfordításait az önálló költői nyelv kialakulásának elengedhetetlen állomásaként értelmezi. Rába a versforma, képalkotás, hangzásvilág (és hangulat) szempontjából is jelentékeny, vállaltan önkényes változtatásokat az „alkotó folyamat kifejeződéseként” olvassa,³⁹¹ a fordító által alkalmazott szokatlan szókapcsolatokat és a hangszimbolikát – különösen Babits Baudelaire-fordításaiban – a szóhangulat költői eszközeiként értelmezi.³⁹² Babits maga is gyakran ír szó- illetve nyelvhangulatról, amelyet részben a hangzás, a nyelv inherens zeneisége teremt, részben pedig az újszerű, szokatlan szótársítások. Egy 1907-es, Kiss József költészetéről szóló cikkében a „nyelvhangulat” költőjének nevezi Kisst, akinek „a modern magyar költői nyelv legtöbbet köszönhet”, hiszen költészetében „a szavak új illesztésekben új életet nyernek.”³⁹³ A „hangulat” fogalma úgy tűnik a 20. század legelején őrzi azt a jelentést, amelyet Kiss a „Heti posta” üzeneteiben használt.

Kiss úgy gondolkozik az irodalmi szövegekről (különösképp és elsősorban a lírai szövegekről), mint amelyek nem az előre kijelölt téma vagy tartalom művészi kifejezései, hanem elsősorban nyelvi konstrukciók. Kiss meggyőződése, hogy a humoristát és a poétát lehetetlen fordítani, azt igazolja, hogy a nyelvet nem áttetszőnek, és nem is külső hordozónak tekinti egy művészi szöveg esetében, hanem a műalkotás tartalmát és formáját létrehozó anyagnak. *A Hét*-ben közölt versfordításokat tehát azért tartja Kiss utánköltésnek, mert a fordítás során éppen az vész el, ami az eredeti szöveg hangulatát adta, vagyis a nyelv; a

³⁹⁰ [KISS József], „Bohème szerelem”, *A Hét* 3, 30. sz. (1892. júl. 24.): 484.

³⁹¹ RÁBA György, *A szép hűtlenek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*, Irodalomtörténeti könyvtár 23 (Budapest: Akadémiai, 1969), 12.

³⁹² Uo., 36–38.

³⁹³ BABITS Mihály, „Negyven év”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 148–149.

műfordító által létrehozott szöveg nem azonos az eredetivel, ehelyett visszaüt rá, új hangulatot teremt. Érdekes visszatérni a fejezet elején idézett kritikára, melyben a *Magyar Szemle* bírálója, Keményfi János a modern lírát hangulatköltészetként értelmezte: „Ugy de a modern francia líra képviselőinek sem valamire való gondolata, sem mélyebb érzésre képes szíve nem lévén, a hangulatot nem ezzel, hanem tisztán a nyelvvel kívánják fölkelteni.”³⁹⁴ Keményfi ítélete szerint a modern költő számára a hangulat nem eleve adott („jó gondolat”, „mélyebb érzés”), amelyhez a költő találó formát keres, hanem a nyelv által történik: a vers maga hozza létre. Kiss egyetért Keményfi állításával, de ezt nem hiányosságként, vagy a modern líra csődjeként, hanem annak feladataként és alapvető működésekként érti.

*A Hét*ben számos Heine-, „Mirza Saffy-”,³⁹⁵ Burns- és Byron-fordítás olvasható. Ezek legtöbbször egy éppen megjelenés előtt álló kötet „mutatványai.” Ha nem mutatványok, akkor az aforizmák között szerepelnek, amelyek vagy egyszerűen a hely kitöltését szolgálták, vagy az egymás mellé helyezett idézetek montázsán keresztül egy aktuális problémát értelmeztek, minden esetben apró betűkkel szedve, mintegy „vendégszövegként” jelentek meg a lap hasábjain. Kiss kitart vállalkozása mellett, hogy *A Hét* kortárs szövegeket közöljön, ennek azzal sem mond ellent, amikor a klasszikussá vált versek fordításait publikálja: a fordító előtérbe helyezésével a versfordítások modern magyar versekként jelennek meg. Új formát és új hangulatot hoznak létre: így egyszerre utalnak vissza a forrásszövegre és működnek önálló műalkotásként. Ha nem közkedvelt, kanonizált szerzők munkáit fordítják, akkor kortársak, vagy lassan klasszikussá váló, európai modern lírikusok kerülnek elő. A klasszikusok mellett leggyakrabban parnasszista költők nevei ismétlődnek.³⁹⁶ *A Hét*nek a parnasszista költészethez való kötődése nem csak a lehetséges poétikai párhuzamok szempontjából izgalmas. A parnasszizmus mint előzmény, magának a lapnak is előképet jelenthetett, hiszen nem irodalmi irányzatként, hanem irodalmi periodikaként indult.

³⁹⁴ KEMÉNYFI, „Hangulatköltészet...”, 494.

³⁹⁵ A korabeli magyar sajtóban „Mirza Saffynak” tulajdonított versek Friedrich Martin von Bodenstedt *Lieder des Mirza-Schaffy* sorozatából származnak. A versek szerzőjének identitása a 19. század folyamán sokak számára kérdéses. A jelenlegi filológiai kutatások alapján nem szerepversekről, hanem tényleges fordításokról van szó. Ld. HÁSZ-FEHÉR Katalin, „A kulturális tájékozódás természetrajza és a *Plevna* nemzetiségi kontextusa”, in HÁSZ-FEHÉR, „...hogyan észre nem vette, csodálom...”: Arany János és a filológiai perspektíva: *Tanulmányok*, 357–362 (Budapest: Kortárs, 2019), 372–373, 766. lábjegyzet. *A Hét*ben olvasható fordítások feltételezhetően Bodenstedt kiadása alapján készültek. A „Mirza Saffy” versek ugyanakkor reprezentatív példái *A Hét* orientalista érdeklődésének. Egyszerre tekinthetőek kanonizált versek magyar fordításainak és egy orientalista esztétika jellegzetes kifejeződésének.

³⁹⁶ A saját számításaimat visszaigazolja Dede Franciska statisztikája is. Vö. DEDE, „1889: *A Hét* szépirodalmi...”

Catulle Mendés és Louis-Xavier de Richard 1866-ban *Le Parnasse contemporain* címen indított antológiasorozata (bizonyos értelemben periodikája³⁹⁷) kizárólag kortárs lírai szövegeket tervezett közölni.³⁹⁸ A vállalkozás eredeti formájában nem volt fenntartható. Ami később a parnasszistáknak nemzetközi láthatóságot és sikert biztosított, az nem Mendés és de Richard költői programja volt, hanem a Lemerre kiadó luxuscikként forgalmazott kiadványai.³⁹⁹ Lemerre az ötödik lapszám után részlegesen, majd egy idő után teljesen átvette a parnasszista kiadványok kiadási jogát.⁴⁰⁰ A költői antológiák a harmadik kötet megjelenésével váltak olyan széles körben ismertté, hogy a magyar olvasóközönség is már a modern (abban az értelemben hogy kortárs) költészet alapszövegeinek tekinthette őket, illetve a kiadvány számos magyar díszkiadáshoz is mintául szolgálhatott.⁴⁰¹ A harmadik kötet, amely 1876-ban jelent meg, programszerűen élő költők műveiből válogatott, a bírálóbizottság Anatole France, Copée és Banville ítélete alapján állította össze az ismert és egészen kezdő szerzőket egymás mellett prezentáló kiadványt.⁴⁰² A parnasszizmus tehát, minden az irányzatról alkotott sztereotípiá ellenére nem egy statikus, időtől és világtól távoli, klasszikus formakultusszal operáló mozgalom volt, hanem egy jelenbe ágyazott, időhöz kötött, periodikus megjelenése által meghatározott költői program. Anatole France *Az irodalmi életben* Verlaine-ről írva maga is elutasítja a parnasszizmus korai önleírásait:

„Nem igen tudom miért, de azt állítottuk magunkról, hogy érzéketlenek vagyunk. Az iskola nagy filozófusa, Xavier de Richard hevesen bizonygatta, hogy a művészetnek jégből kell lennie és mi észre sem vettük, hogy az érzéketlenség elméletének ez a hangoztatója egy verssort sem írt le, mely heves kifejezése ne lett volna politikai, szociális, vagy vallási szenvedélyeinek. [...] Szép idő volt ez, amikor még egyikünknek sem volt józan esze.”⁴⁰³

Nem egyszerűen utólagos eltávolodását jelzi a mozgalomtól, hanem a parnasszizmus ars poeticái és tulajdonképpeni működése közötti disszonanciára mutat rá.

³⁹⁷ Antológia és periodika különbségéről – kifejezetten a költészet értelmezési lehetőségeinek fényében ld. EHNES, *Victorian Poetry...*, 70–72; KOOISTRA, *Poetry, Pictures...*, 118–119.

³⁹⁸ Aaron SCHAFFER, *The Genres of Parnassian Poetry: A Study of the Parnassian Minors* (Baltimore, Maryland: The John Hopkins Press, 1944), 20.

³⁹⁹ Robert F. BYRNES, „The French Publishing Industry and Its Crisis in the 1890's”, *The Journal of Modern History* 23, 3. sz. (1951): 232–242, 235.

⁴⁰⁰ SCHAFFER, *The Genres...*, 21.

⁴⁰¹ Kiss József költeményeinek második, „amateur”, vagyis műkedvelők és gyűjtők számára készült díszkiadása is a parnasszista kiadványok mintáját követi: „Valódi amateur-kiadás a francia Lemerre-féle díszkiadások hű mása.” N.n., „Kiss József költeményei”, *A Hon, Esti kiadás*, 1881. jún. 21., 2.

⁴⁰² SCHAFFER, *The Genres...*, 23.

⁴⁰³ Anatole FRANCE, „Paul Verlaine”, in FRANCE, *Az irodalmi élet*, ford. BENEDEK Marcell, 98–107 (Budapest: Révai, 1920), 100.

De Richard, aki köré a parnasszista mozgalom szerveződött, maga is politikai jelentőséget tulajdonított a költészetnek. A *Le Parnasse contemporain* megelőző vállalkozásai vállaltan és kimondottan politikai természetűek voltak. *La Revue du progrès* című lapja miatt három hónap börtönbüntetést is kapott (ateizmussal vádolták); később, Lemerre-rel együtt alapított folyóirata is, amely *l'Art* néven működött, s amelyet a parnasszista lap közvetlen előzményének tekinthetünk, a költészet politikai jelentőségét hangsúlyozta.⁴⁰⁴ De Richard *Le Poète* című esszéjében megkülönbözteti a valódi költőket a „rímfaragóktól”, a költőket a haladás közvetítőiként/hordozóiként („conduits par le Progrès”) írja le, akik a művészet autonómiájára törekedve valójában az egyéni kiteljesedést elhozó igazságot keresik.⁴⁰⁵ Ezt a politikai és poétikai programot örökölte a *Le Parnasse contemporain* is. Kiss formakultusza, a tiszta művészetbe vetett hite sok szempontból párhuzamba állítható a parnasszisták elveivel. Hitt a szó erejében, a nyelv felszabadító potenciáljában; lapja feladatának többek között azt tekintette, hogy a folyamatos szövegközlés által az irodalom „történését”, alakulását elősegítse.

Anatole France, a *Le Parnasse contemporain* bírálóbizottságának elnöke az *Irodalmi élet* című sorozat egy magyarul sajnos nem elérhető esszéjében ennek az egymásmellettségnek a fontossága mellett érvel. A „nagy költők” szerinte egyetlen nemzethez és korhoz sem tartoznak. A „kis költők” azok, akik teljes egészében a jelenbe ágyazódnak, saját koruk érdekei, törekvései és közvetlen környezetük által meghatározottak.⁴⁰⁶ E kétféle hang együttes vizsgálata elengedhetetlen ahhoz, hogy igazán értsük egy korszak költészetét. Anatole France állítása összecseng azzal, amit Bourdieu állít az irodalmi mező kialakulásáról:

„A leértékelt szerzők is hozzátartoznak az irodalmi mezőhöz, és ők biztosítják számunkra a mező hatásainak, s ezzel együtt határainak megragadását, bukásukat vagy rossz ízű sikerükkel, továbbá pusztán csak az irodalomtörténetből való eltűnésre ítéltetésükkel is módosítják a mező működését a pusztán létükön és a létezésükre jövő reakciókon keresztül.”⁴⁰⁷

A jelenidejűség, amely a parnasszista kiadványok számára ugyanannyira fontos tényező volt, mint később *A Hétnek*, leginkább ebben a heterogenitásban megragadható, ahol az

⁴⁰⁴ SCHAFFER, *The Genres...*, 121.

⁴⁰⁵ Uo., 122; Aaron SCHAFFER, „Louis-Xavier de Richard, Poet of Progress”, *PMLA* 50, 4. sz. (1935): 1191–1199.

⁴⁰⁶ „Les grands poètes sont pour tout le monde; les petits poètes jouissent d’un sort bien enviable encore: ils sont destinés au plaisir des délicats.” Anatole FRANCE, „Jules Tellier”, in FRANCE, *La Vie littéraire*, 4. köt. 177–189 (Paris: Calmann-Lévy, 1921), 185.

⁴⁰⁷ BOURDIEU, *A művészet...*, 91.

univerzális és lokális értékű szövegek egymás mellett jelennek meg. A parnasszista antológiák ennek a jelenidejűségnek az érzékeltetésére törekedtek, költészeti programjukat szintén a pillanatnyi és állandó kölcsönhatására építették, a szövegek ebben az értelemben éppen a periodikus közlésből kifolyólag „működtek”.

A Hét számára a Lemerre luxuskiadványai után a parnasszistákat mintaként választani: egyszerre volt modern és biztonságos irány. Coppée, Sully Prudhomme és Leconte de Lisle eléggé népszerűek voltak ahhoz, hogy fordításuk ne okozzon felháborodást. A parnasszizmus alapjaira épített modern költészet befogadható volt, ugyanakkor nyugat-európai örökséget jelölt ki követendő mintaként. A parnasszista ideál egyszerre jelentett világtól elzárkózó, időn kívüli, eszményítő művészetfelfogást és programszerűen jelenidejű, a költészet alakulását szinkronmetszetekben megmutató modellt. Olyan mintaként működhetett *A Hét* számára, amely nem kötődött egyértelműen politikai mozgalmakhoz (bár láthattuk, hogy korántsem volt apolitikus), s amely formakultuszt hirdetett (utóbbi Kiss értelmezésében egészen mást jelentett, mint elődjei és konzervatívabb értékrendű kortársai számára). *A Hét* a parnasszista versek fordítóit egyszerre egy nyugat-európai költészeti hagyomány magyar tolmácsaiként és ezt a hagyományt felforgató modern magyar költőkként tudta felmutatni.

2.2.4. Szalay Fruzina, „a legtisztább, legdallamosabb lírai versek költője”

A parnasszista antológiák szerzői közül Baudelaire, Bourget, Coppée, Theuriet, Ratisbonne, leggyakrabban pedig Sully Prudhomme és Leconte de Lisle neve ismétlődik *A Hét*-ben. Verseik közül a legtöbbet Radó Antal, Endrődi Sándor és Szalay Fruzina fordította. Hármójuk közül utóbbi képviselte mindazt, amit Kiss József a modern magyar költészettől elvárt. Komlós Aladár Szalayt azok közé a költők közé sorolja, akiket „nem társadalmi vagy filozófiai problémákon való töprengés tölti meg izgalommal [...] ők töprengés nélkül átadják magukat álmaiknak vagy elringatnak hangulataikban.” Akik „a vers újszerű festőiségét és zeneiségét teremtik meg.”⁴⁰⁸ A „hangulat” fogalma Szalay verseinek értelmezésénél szinte állandóan jelen van: egyszerre utal a formára (pontosabban a vers zeneiségére) és Szalay költői alkatára, világlátására. Komlós Aladár például Endrődi Sándorhoz hasonló „neoromantikus hangulatköltőként” értelmezi: Szalay lírája szerinte „bágyadt és szűk, de finom hangulat-költészet”, amely „a századvégen épp határozatlan hangulataival és

⁴⁰⁸ KOMLÓS, *A magyar költészet Petőfitől Adyig...*, 279.

zeneiségével modern és népszerű.”⁴⁰⁹ Szalay költészetét Kiss hangulatfogalma felől olvasva úgy tűnik, versei nem sorolhatóak egyszerűen a Stimmungsslyrik kategóriájába (ha eszerint értjük Komlós Aladárnál a „neoromantikus hangulatköltő” fogalmát), bár valóban jellemző rá az erőteljes zeneiség és (látszólagos) könnyedség.

Szalay Fruzina nem kizárólag fordítóként, vagyis a nyugati költészet magyar rezonanciájának költőjeként jelenik meg a lapban, de ez a szerepköre is beszédes. Makai Emil után ő a leggyakrabban publikáló költő *A Hét*-ben, összesen hatvanöt versét közölték.⁴¹⁰ A kortársak is egyértelműen Kiss József (és *A Hét*) felfedezettjének tartották, és az irodalomtörténet is így őrizte meg – annak ellenére, hogy más lapokban is gyakran közölte verseit.⁴¹¹ Dede Franciska idézi Kissnek egy Czöbel Minkához írt levelét, amelyben a szerkesztő Szalay Fruzináról írva a költő és *A Hét* kapcsolatát külön kiemeli, saját mentoráltjaként, felfedezettjeként beszél róla: „Ezt a kis zengő fülemilét [Szalay Fruzinát] nagyon szeretem, talán azért, mert én vezettem be az irodalomba és tényleg népszerűségét *A Hét*-nek köszönheti.”⁴¹² Kiss rendezte sajtó alá Szalay első verseskötetét,⁴¹³ a második kötet mottója és címe is Kiss József *Tüzek* című verséből származik,⁴¹⁴ pártfogása tehát nem kizárólag *A Hét*-ben való közlésre terjedt ki.

Ez a mentor–mentorált dinamika a Szalay-imázs fontos része volt. Szomaházy István, *A Hét* belső munkatársa írt Szalayról a *Pesti Napló*-ban a *Versek* megjelenésekor.⁴¹⁵ Nem kritikát írt, hanem a költő „felfedezésének” történetét beszélte el. A történet az éppen induló *A Hét* szerkesztőségében kezdődik, ahol az idegességében „harminckilenc fokos lázzal” küzdő Kiss a szerkesztőtársak (köztük Szomaházy) rémületére egészségeivel nem törődve, kétségbeesetten próbálja kiadhatóvá szerkeszteni a következő heti lapszámot: „szomorú kedvvel bontogattuk föl a beérkezett leveleket, amelyek közt hétszám sem lehetett fölfedeznünk valami használható kéziratot. Micsoda borzalmas novellákat és verseket

⁴⁰⁹ Uo., 333.

⁴¹⁰ DERSI, *Századvégi...*, 181.

⁴¹¹ Szalay Fruzina rendszeresen publikált a *Margit*-versek kapcsán már említett *Magyar Szalonban*, az *Ország-Világban*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Pesti Naplóban*, az *Uj Időkben* – és sok más, egymás riválisának is tekinthető századvégi lapban. A *Kert* című kertészeti szaklapban tárcákat és elbeszéléseket is közölt. Legtöbb verse azonban *A Hét*-ben jelent meg.

⁴¹² DEDE, „»Szerzők...», 308.

⁴¹³ Például a *Pécsi Napló* egy személyesen Szalaynak címzett szerkesztői üzenete külön felhívja a figyelmet a várható kötet szerkesztőjére: „Legközelebb levél megy, addig is köszönet a szívélyes buzdításért. A Kiss József által sajtó alá rendezendő kötetet nagy érdeklődéssel várjuk.” N.n., „Szalay Fruzina úrnő Kaposvárott”, *Pécsi Napló, Melléklet a Pécsi Napló 1893. évi 117. számához*, 1893. máj. 21., [5.] [Kiemelés az eredetiben.]

⁴¹⁴ A mottó a *Tüzek* „Az én gyönyöröm az álomlátások...” kezdetű szakasza, melyből a kötet címéül szolgáló sor is származik. Vö. SZALAY Fruzina, *Egy marék virág* (Budapest: Athenaeum, 1898); KISS József, „Tüzek”, in KISS, *Összegyűjtött versei...*, 165–166.

⁴¹⁵ SZOMAHÁZY István, „Szalay Fruzina”, *Pesti Napló*, 1893. dec. 3., 2.

kaptunk!” A silány szövegek tengeréből kerül elő „egy apró nőies levél”, amelyben Szalay *Hintán* című versét küldte. Szomaházy elbeszélése külön hangsúlyozza, hogy a vers olvasásakor Kiss József és az egész szerkesztőség számára a Szalay Fruzina „ismeretlen női név” volt. Csak a vers publikálása után tisztázódott számukra, hogy Kisfaludy Atala lányáról van szó. Az ismeretlen név *A Hét* retorikája szerint azért fontos, mert a költő személyéről (vagyis kapcsolatairól, társadalmi státuszáról) magára a szövegre, a műalkotás önértékére tereli a figyelmet.

A Hét is ír Szalay Fruzina és Kisfaludy Atala kapcsolatáról, de csak az első versek publikálása után, mintegy visszaigazolásként, hogy „született költőről” van szó:

„A véletlen, melyet ez uttal Csató ur, „*A Hét*” metteur-en-page-a dirigált, úgy akarta, hogy a Kisfaludy Atala költeménye szomszédságába Szalay Fruzina egy kedves kis impromptuje kerüljön. Ennek a találkozásnak a költemények értékes voltán kívül, sajátos pikáns érdeket kölcsönöz az, hogy mind a kettő úgy szólván egy bokornak a hajtása, mert Szalay Fruzina, a legtisztább, legdallamosabb lírai versek költője vérszerinti kedves lánya Kisfaludy Atalának.”⁴¹⁶

A rokoni kapcsolat „leleplezését” is a véletlen műveként írják meg *A Hét*-ben, mint mellékes körülményt, amely nem változtat sem Kisfaludy, sem Szalay költői megítélésén. *A Hét* szerkesztősége (érthető okokból) Szalay Fruzina családi hátteréről mást nem is árul el. Szalay Fruzina apja ugyanis az a Szalay Károly volt, aki a tiszaezlári perben Solymosi Jánosné jogi képviselőjeként, magánvádloként szerepelt, politikai befolyását és ismertségét ennek a pernek – és a vádlóként gyakran használt zsidóellenes retorikának – köszönhette,⁴¹⁷ „a somogyi antiszemitizmus vezéralakja” volt,⁴¹⁸ számos antiszemita perben vállalt ügyvédként szerepet,⁴¹⁹ illetve a *Népjog* című (antiszemita körökben elterjedt) lap szerkesztője volt.⁴²⁰ Mindez *A Hét* szerkesztői és a zsidó származású Kiss József számára nem jelentett akadályt Szalay Fruzina támogatásában. Kiss egy idő után személyes jó viszonyba kerülhetett a családdal. 1899-ben a Szalay család (Kisfaludy Atala és férje, Szalay Károly szervezésében) díszvacsorát is tartott tiszteletére, köszönetképpen lányuk költői pályájának támogatásáért.⁴²¹ Azonban a kilencvenes évek első felében, Szalay Fruzina költői mentorálásának legintenzívebb időszakában semmilyen publikus kapcsolat nem állt fenn

⁴¹⁶ N.n., „Kisfaludy Atala”, *A Hét* 2, 35. sz. (1891. aug. 30.): 568.

⁴¹⁷ KÖVÉR György, *A tiszaezlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek* (Budapest: Osiris, 2011), 547–548.

⁴¹⁸ Uo., 647.

⁴¹⁹ Védőügyvédként lépett fel például egy 1883–84-es perben. A tiszaezlári vérvádat követő zavargások egyikének, a csurgói zsidóellenes tüntetésnek a felbujtóit képviselte. Uo., 646.

⁴²⁰ PAPP Viktor, „Fösvény és tékozló dzsentrik?: Egy Somogy megyei nemesi família története a 19. században”, *AETAS* 35, 1. sz. (2020): 71–92, 82–83.

⁴²¹ Uo., 85–86.

Kiss és a Szalay család közt – *A Hét* hasábjain a költő származása és összeköttetései helyett teljes egészében költészetére irányult a figyelem.

A Hét munkatársai, közöttük Szomaházy István és Kóbor Tamás is vállaltan elfogultak voltak Szalay Fruzina költészetével szemben, ám hangsúlyozták, hogy pártfogásukat a szövegek magas színvonalával érdemelte ki: „Lehet, hogy elfogultabbak is voltunk a kelleténél, de bennünket minden újabb küldemény még inkább elragadott. Mennyi finomság, az érzések mennyi aprólékossága, milyen könnyed, édes kristály tiszta verselés!”⁴²² Illetve:

„Akinék éppen tetszik, az ránk foghatja, hogy mi Szalay Fruzinával szemben elfogultak vagyunk. Ez igaz is. Szalay Fruzina irodalmi pályáját mi egyengettük, mi adtuk ki első költeményét, biztattuk további munkálkodásra és ő azontúl legörömbösebb bennünket keresett föl verseivel. De ez a mi elfogultságunk velejében a mi kritikánk is, mert semmiféle személyes okokból nem fakad (azt se tudtuk: valódi név-e, vagy álnév, asszony viseli-e, vagy leány), tisztán költeményei teremteték meg, melyeket mi szépeknek, kedveseknek, poétikusnak találtunk.”⁴²³

Ahogy az eddig idézett szövegrészek is előrevetítik, Szalayt gyakran dalművészként, a líra zeneiségét ösztönösen érző énekesmadárként, a verszene mestereként és a hangulat költőjeként írták le. „Ha poéta volnék, őszinte irigység fogna el e *hangulattal* teljes, külső formájukban is tökéletes versek olvastára [...] Ebben az asszonyban a régi, nyomtatás előtti korszakok költőinek ritmusérzéke, könnyűsége, tarka *hangulatai* hullámanak. [...] Nem az akadémiai versírók rideg technikája.”⁴²⁴ Amit kiemelnek tehát költészetében, az a versek zeneisége, hangulata, könnyedsége. Versei szinte mind könnyeden sodró jambikus lejtésűek, ám nem lehet népszerűségüket (és Kiss József párfogását) pusztán a formai sikerültség alapján magyarázni – különösen Kiss költészeti elveinek ismeretében. Kóbor Tamás elismeri, hogy Szalay versei tartalmi szempontból nem sokban különböztek azoktól, amelyeket *A Hét* visszautasított: „Már most honnan van az, hogy az ezekről szóló más versek mind a papirkosárba kerülnek, míg a Szalay Fruzináét előkelő cursiv betűkből szedetjük? [...] Vajjon nem különböznek-e a Szalay Fruzina versei amazoktól tisztán csak a tökéletesebb verselésben és a takaros rimekben?”⁴²⁵ A különbséget a versek intimitásában és őszinteségében látta. Kóbor kritikai pozícióját nem azonosíthatjuk a főszerkesztő ítéletével, az viszont tagadhatatlan, hogy Kiss József Szalay Fruzinánál látta a legpontosabban

⁴²² SZOMAHÁZY, „Szalay...”, 2.

⁴²³ K. T. [KÓBOR Tamás], „Szalay Fruzina (Versek. Budapest, 1894. Singer és Wolfner könyvkereskedése.)”, *A Hét* 4, 50. sz. (1893. dec. 10.): 383–384, 383.

⁴²⁴ SZOMAHÁZY, „Szalay...”, 3. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

⁴²⁵ KÓBOR, „Szalay...”, 383.

kirajzolódni – a kilencvenes évek elején legalábbis – azt a hangulatköltészetet, amely felé a modern magyar lírát terelni próbálta.

Szalay *Hintán* című verse *A Hét* első évfolyamának második lapszámában jelent meg először nyomtatásban.⁴²⁶ Már a vers látványa is kitüntetett figyelmet irányít rá: a szokásos két hasábos tördelés helyett az öt szakasz közére igazítva, közvetlenül a vezércikk-ként funkcionáló „Kronika” után szerepel, fél oldalnyi terjedelmű, „előkelő cursiv betűkből” szedve, ahogy Kóbor Tamás is fogalmazott. Ez az elrendezés tükrözi az első lapszámban közölt Endrődi Sándor-vers (*Egy magyarfaló sírjánál*) nyomdaképét,⁴²⁷ így a lap a tipográfiával is kiemeli a két vers együvé tartozását. Lényeges különbség azonban, hogy Endrődivel szemben Szalay neve gyakorlatilag ismeretlennek számított 1890 elején. Szalay versei különös melankóliát árasztanak, egyszerre jellemző rájuk a sóvárgás, elvágódás, illetve a pillanat elmúlására rádöbbenő hangulat.

A „Semper Altius” [Mindig magasabbra] mottó már a vers elolvasása előtt felkészít arra a fokozatos eszkalációra, ami a *Hintánt* jellemzi. Az, amit Nietzsche a Stimmung kumulatív természetéről írt, Szalaynál az egymással asszociatív módon összekapcsolódó, hasonló hangulatú képek egymásra épülésén keresztül valósul meg. A vers szabályos, egyenletes jambikus lejtésű, keresztrímes. Ez a hangzásbeli és tipográfiai ritmikusság a hintázás bódulatát hordozza, és éppen változatlansága miatt a folyamatos gyorsulás érzetét kelti. A hintázás azért tud hangulatként megképződni a versben, mert egyszerre emlék és tapasztalat. Az emlék és vágy egymásra íródása már az első szakaszban megtörténik:

„Szeretek – most is úgy mint régen –
A suttogó, zöld lomb alatt
Hintázni, ez a kedvtelésem
A gyermekorból megmaradt.”⁴²⁸

A „most is úgy mint régen” közbevetés a hangulatot úgy teremti meg, hogy egyszerre emlékként és jelenvalóként beszél valamiről, ugyanakkor késlelteti a tárgy tulajdonképpeni megnevezését. Az első sort külön olvasva nem a hintázás, hanem a *szeretek* ige különállósága által implikált vágyódás kerül középpontba. A jelentést újból eltolja a második sor, mely pontosan azt az érzéki tapasztalatot teremti meg, amit Kiss intimitásnak hív. A lebegés, súlytalanság képze (,Lebegni, mintha volna szárnyam, / Az üde, tiszta légen

⁴²⁶ SZALAY Fruzina, „Hintán”, *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 12.): 25.

⁴²⁷ ENDRŐDI Sándor, „Egy magyarfaló sírjánál”, *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 5.): 8.

⁴²⁸ SZALAY, „Hintán...”

át”⁴²⁹) felfüggeszti az időt, de éppen ezáltal a hintázás idődimenzióját helyezi előtérbe. Az egyenletes lejtésű szöveg szabályozza a befogadó időérzékelését, ugyanakkor kiterjeszti a felidézett pillanatot egy ringó, hintázó állandóvá.

A hintázás testi tapasztalata felidézi a tenger által ringatott csónak – szintén tapasztalatban gyökerező – képét:

„A nap aranszirákat hint rám,
Lágy szellő csókol szeliden,
Oly zajtalan jár könnyű hintám,
Mint csónak, sima, kék vizen.
Halk-csendesen, suhanva szállok,
így suhant, így repült velem
Mig körülém a hab csillámlott –
Gyors gondolám a tengeren.”⁴³⁰

A hangulat, amelyet benyomások ismerősségének és idegenségének felismerése teremt, az értelmezés, reflexió által oszlik szét. A „Heti postában” Kiss gyakran magyarázza ezzel kevésbé sikerült versek visszautasítását: „Elég kellemesen simulnak a kadenciák egymáshoz, de helyenként, mint valami száraz ág belenyúlik a próza a poézisbe és tönkreteszi a hangulatot.”⁴³¹ A próza – vagyis az értelmezést irányító hang – megtöri a hangulatot, kiránt abból a pillanatra koncentráló időtapasztalatból, amelyet Kiss a költészet lényegének tekint. Jó példa erre az alábbi üzenet, melyben Kiss idézi a beküldött verset, hogy konkrétan rámutathasson a hangulat megtörésének mozzanatára:

„Kedves keresetlen sorok, sok őszinteség, de mégis csak dilettáns munkája. Milyen szépen indult például a második vers:

Csak egy sugárt az őszi napból,
Egyetlen sugárt még nekem...
De nyomban kiesik a hangulatból és száraz prózába csap át:
Így fohászkodtam, könyörögtem
Almatlan, hosszú éjeken.”⁴³²

Az idézett versben a hangulat ott veszik el, ahol a beszélő kilép a megszólalói pozícióból és kívülről értelmezi, elbeszéli a vershelyzetet. Szalay az itt idézett negatív példával ellentétben úgy lép át egyik emlékből a másikba, hogy megőrzi a hangulati folytonosságot. A csónak suhanása és az első szakasz nyitóképében felidézett lombsusogás hasonlóságán keresztül a

⁴²⁹ Uo.

⁴³⁰ Uo.

⁴³¹ [KISS József], „Monte Rosa”, *A Hét* 2, 52. sz. (1891. dec. 27.): 854.

⁴³² [KISS József], „Hulló lombok”, *A Hét* 3, 51. sz. (1892. dec. 18.): 820.

két tapasztalat egymásra íródik. A tengeren ringó csónak képénél már az éles, szinte fájdalmas (szikrákat szóró) fény benyomása kerekedik fölül a ringó mozgáshoz képest és ez a fényélmény válik a vers további részének központi mozzanatává. A mozgó vízen csillámló fényt már képtelen teljes egészében felidézni, csak a hangulatára, pillanatnyiságára emlékszik:

„Ah, mind e fény úgy tűnt tova.
Mint egy mulékony, édes álom,
Mint egy elszálló gondola.”⁴³³

A gondola, mely ugyan mozgásában hasonlít a hintára, éppen abban különbözik tőle, hogy szabad. Az asszociációs lánc a következő: hinta – gondola (amelyek mozgásukban hasonlítanak egymáshoz); gondola – tenger (amelyek metonimikus viszonyban állnak egymással); tenger – fény; fény emléke – elszálló gondola. A paronomáziával, a hangzásában a *gondolat* szót idéző *gondola* ismétlődésével a kialakult hangulat hatására megváltozott jelentésű hintázáshoz jutunk vissza. A hintázás, amely korábban gyermeki játékként jelent meg, a negyedik szakaszban eszkalálódik, egy vergődő, vágytól terhes (és egészen erotikus) tapasztalattá alakul:

„A hinta mind gyorsabban lebben,
És visz magával engemet,
Sebesen s egyre sebesebben
Repülök el a föld felett.
Minő gyönyör: lélegzetvesztve,
Merészen, fennen, szabadon —
Repülni, feljebb, messze, messze,
Gyors, szélvész-adta szárnyakon.”⁴³⁴

A szakasz két utolsó sorában a felsorolás és ismétlés felgyorsítja a korábban ringatásként elképzelt hintamozgást. Éppen a szabad gondolával való hasonlóság miatt jön létre a hintázásnak ez az új jelentésrétege: a korlátozott mozgású hinta keretei között a repülés csak illúzió, de a gyorsulással mégis létrehozza a szabadság testi tapasztalatát. A hintázás gyakorlatilag a szabad repülés szimulákrumaként jelenik meg. A pillanatnyi, érzéki tapasztalat csak hangulatában osztozik az olaszországi nyár emlékével, egyszerre játék és testi gyönyör; úgy a felidézett képekben, mint a verszenében megteremti a vágyat: a hiány érzékelését. Ami az idézett szakaszt és számos más Szalay-verset olyan fojtóan erotikussá

⁴³³ SZALAY, „Hintán...”

⁴³⁴ Uo.

tesz, az a vágykeltésnek nem tematikus, hanem poétikai, nyelvi megvalósulása. A hangzás és ritmus hangulatteremtő erejével kitartja, elnyújtja a megteremtett feszültséget, a vágyódás formáját hozza létre.

Kiss formafogalma nagyon közel áll az esztétizmus *l'art pour l'art* megközelítéséhez. Angelina Leighton szerint az esztétizmus számára a forma mindig testi, tapasztalati jelenség (a szó etimológiája is erre mutat).⁴³⁵ Wilde és Pater szóhasználatában a forma egyszerre stílus, modor és gyönyör. Az önmagáért – semmiért – való művészet az üzenet, eszme, cél és jelentés gyakran politikailag telített rétegeit igyekszik kiiktatni; mintegy védekezésént, hogy ne valamiért legyen (történelem, politika, morál szolgálatában), a művészet a művészetért lesz.⁴³⁶ Kiss az egyszerűség, közvetlenség poétikai elvárásain keresztül szintén a célelvű művészettől igyekszik elhatárolódni. Walter Pater *Reneszánsz*ában a művészet a művészetért egy idő után művészet a pillanatért jelszóvá változik.⁴³⁷ Az éppen elmúló pillanat tudatosítása, az ebben felismert veszteség az, ami egy grandiózus jelentés megképződését aláaknázza. Pater esztéta felfogásában a díszítés és részletező, elidőző érzékelés éppen a jelentés eltolásán keresztül irányítja a figyelmet a formára, a nyelv által megteremtett vágyra [desire]. A célzás [innuendo], kibillentés, eltolás, a hangzás erotikája, a ritmus zeneisége alkotja Paternél a művészi szöveg testét.⁴³⁸ Szalay versében ez a jelentéseltolás hozza létre a vágyódás, várakozás érzetét.

A negyedik szakaszban eszkalálódó vágyódás az ötödik szakaszban is érzékelhető. A hinta látszólagos kötöttsége megszűnik, nemhogy a gyorsulás mértéke nem csökken, de a térbeli korlátok is eloszlanak:

„A földet messze, messze hagytam,
Csodás erő sodor, ragad,
Itt a szabad határtalanban
Köszöntelek, oh sugarak!”⁴³⁹

A sugár Szalaynál visszatérő motívum, amelyet a századvégi magyar lírában amúgy is gyakran használtak, de nála sajátosan sűrűsödik. A *sugár* szó nem a napfény rokonértelmű megfelelője, hanem egy optikai fogalom, absztrakció: a sugár a fény minden mást kitakaró érzékelése, amely magát a fényt és nem a fény által megvilágított környezetet teszi láthatóvá. A szó már hangzásában is megteremti azt az éles, szűrő hatást, amelyre Szalay a leírás

⁴³⁵ LEIGHTON, *On Form*..., 36.

⁴³⁶ Uo., 35.

⁴³⁷ Uo., 38.

⁴³⁸ Uo., 30.

⁴³⁹ SZALAY, „Hintán...”

egészében törekszik. A sugár mindig elvakító, fájdalmas. *Rossz óra* című versében⁴⁴⁰ a tavaszi fény fizikai fájdalmat okoz: „Gyötör ez a zsongás a remegő légben, / A ragyogó, éles tavaszi fény!” Később a nap „aranyos sugári” „lángnyilakként” jelennek meg. A *sugár* szó amely már akusztikájában is éles, fájdalmas, itt erőteljesen érzéki jelentést kap. A *Rossz óra* a változás fájdalmát testi érzeteken keresztül beszéli el (a levegő „zsong”, a szél „fuvallata láz”, a kikelet „gyötör, kimerít”), ezeknek a hangzásukban is nehézkes vagy éles és szemantikájukban is betegséget idéző szavaknak az áradata képezi meg azt a hangulatot, amelyben a vers csúcspontjaként működő sor („Megöl e hatalmas tavaszodás!”) „hiteles” és „őszinte” tud lenni. Grandiózus képek helyett Szalay költészetét gondosan megválasztott, egymáshoz a hangulat által megkívánt módon kapcsolódó alakzatok és képek uralják.

Szalay Fruzinának *A Hét* indulásakor fontos szerepe van a lap költészeti programjának és ízlésvilágának megalapozásában. Ugyanabban a lapszámban, ahol *A Hintán* is megjelent, a következő üzenetet olvashatjuk a „Heti postában”: „Kaposvár. F. Ne vegye zokon azt a nyolcz sort. Ott erősen érezhető zökkenés volt, a melyet egy tollvonással szerencsésen elsimitottunk.”⁴⁴¹ Az üzenet egyértelműen a kaposvári származású Szalay Fruzinának szól, és arról tanúskodik, hogy Kiss szerkesztőként drasztikusan belenyúlt a versbe: nyolc sort (egy szakaszt) törölt belőle, a költővel való egyeztetés nélkül, a szerkesztői módosításokkal adta ki a verset. Kiss ezzel a szerkesztői üzenettel deklarálja a költészeti ideáljaként felmutatott vers létrejöttében betöltött szerepét: nemcsak Szalay felfedezője, de a *Hintán* szerkesztője is. A szerkesztés oka megint csak beszédes: a hangulati zökkenés, a drasztikus váltás kiküszöbölése miatt nyúl a szöveghez. Nem *A Hét*-ben jelentkezett először Szalay Fruzina, viszont a „Heti postán” keresztül Kiss úgy prezentálja saját magát, mint mentorát, a *Hintánt* pedig mindannak tökéletes kivitelezéseként mutatja fel, ami a modern költészettől elvárható. Egy olvasói levélre válaszolva a *Hintánt* nagy feltűnést keltő versnek nevezi, „melyről irodalmi körökben is nagy dicsérrettel beszéltek.” Szalayt „formatökélyben” és a „gondolatok választékosságában” felülmúlhatatlan tehetségként méltatja.⁴⁴²

Szalay, aki később állandó szerzője lett (költőként és műfordítóként) a lapnak, már az első évfolyamban címlapra került. *A Hét* tizedik évfordulóján megjelent jubileumi lapszámban Szalay a *Hintán* átiratával és a vers mellett új arcképével szerepelt⁴⁴³ mint Kiss József felfedezettje és sztárköltője. Az átirat több egyszerű alkalmi versnél: az új szöveg a

⁴⁴⁰ SZALAY Fruzina, „Rossz óra”, in SZALAY, *Versek...*, 58.

⁴⁴¹ [KISS József], „Kaposvár, F.”, *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 12.): 36.

⁴⁴² [KISS József], „Arad. Z. Kálmánné”, *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 52.

⁴⁴³ SZALAY Fruzina, „Hintán”, *A Hét* 10, 52. sz. (1899. dec. 24.): 847.

pályáját és *A Hét* poétikai programját egyaránt elindító vers „lefordítása” egy tíz évvel későbbi jelenre. A mottót „Semper Altiusról” „Semper idemre” [Mindig ugyanaz] cseréli, fokozatos eszkaláció helyett állandóságot implikálva. Ezáltal ismét az állandó és változó együttesére mutat rá: az új mottó nem önmagában, hanem az előző versváltozat mottójával együtt működik. Az új vers a gyorsulás, emelkedés helyett a rezignált állandóság képzetével indul.

„Szeretek most is úgy mint régen,
Bár alkonyulni kezd a nap –
Lebegni, át a könnyű légen,
A suttogó akác alatt.
Bár lombja hervadt s a fuvallat
A fák között sóhajtván jár,
S a fűvet is az őszi harmat
Ezüst dere belepte már.”⁴⁴⁴

Az első szakasz szerkezetében felidézi a tíz évvel korábbi verset és a nyári idilltől való elmozdulással (amelyet a *bár* szó ismételt használata különösen hangsúlyossá tesz) egyértelművé teszi, hogy nem ugyanannak a hangulatnak a megismétléséről van szó, hanem egy egészen új vershelyzetről, amely ugyanakkor szorosan összekapcsolódik az előző versváltozattal. Utánköltésként *A Hét*-ben közölt versfordításokhoz hasonló módon működik.

Az 1899-es *Hintán* emlékként és vendégszövegként felidézi ugyan az 1890-es verset, de ettől független hangulati képződményt hoz létre. A verszárlat megismétli az első változat zárósort, de az ott működő fokozatos eszkaláció nélkül ez a köszöntés itt inkább emlék, mint tapasztalat. Az első versváltozat zárósortjának pontos ismétlésével nem aktuálisként, hanem rutinként, rítusként működik; nem első találkozás, hanem viszontlátás:

„A hinta még repülve lebben,
Lelkem még szárnyas és szabad,
S fenn a tündöklő végtelenben
Köszöntelek oh sugarak!”⁴⁴⁵

Az élménytől való eltávolodást az *itt* szónak a *fenn* szóval való helyettesítése is erősíti. A repülés testi élménye az első változatban a „földet messze hagytam”, majd a jelenidejű, elsőprő erejű *sodor* és *ragad*, illetve az *itt* szavak egymásmellettisége által nyelvisül. Ez a közvetlenség az új változatból hiányzik. A hinta repül, nem a hintázó, a megszólaló lelke *szárnyas* ugyan, de nem szárnyal. A *még* ismétlésével a mottó által is jelzett állandóságot

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Uo.

hangsúlyozza a szöveg, ugyanakkor egy végpontot is implikál: ebben a szóban benne rejlik a jövőbeli változás ígérete. Az állandóságban feloldódik a szubjektum, nincs egységes élmény. A vers az örökkévalóságot implikáló mottó ellenére éppen a pillanat elvesztésének tapasztalatát hozza létre. Ami a két versváltozatban közös, az a veszteségnek, a hiánynak a tapasztalata. A hangulatban csak megidéződik valami ismerős, de mindig csak hiányként, elérhetetlenként, különbségként. Szalay erős zeneiségű költészetével kapcsolódik a század első felének hangulatlírájához, épít erre a hagyományra, de nála a hangulat nem a belső–külső, szubjektum–objektum határvonalaként képződik meg, hanem egy nyelvi létrejövő, időbeli súrlódásélményként, egy prereflexív, leköthetetlen, efemer komplexitásként.

*

A hangulat századvégi fogalmának pontosabb megértésére azért van szükség, mert *A Hét* szerkesztői üzeneteiben érvényes kritikai szótár felől ragadható meg igazán, miért és hogyan modernnek a lapban közölt versek. A kilencvenes években – és a 20. század első évtizedében – *A Hét* saját értelmezése és a befogadók reakciói alapján a modern költészet fóruma volt. A lap egészének modernségéről csak úgy tudunk képet alkotni, ha megpróbáljuk megérteni, hogyan is értik saját modernségüket. Ehhez pedig közel kell mennünk a szövegekhez, és Kiss József főszerkesztői ítéleteivel együtt kell olvasnunk azokat. Ahogy azt Szalay Fruzina példája is mutatja, ezeket a verseket a „Heti postában” használt hangulatfogalommal együtt olvasva nyilvánvaló, hogy nem egyszerűen egy korábbi költészeti hagyomány továbbéléséről van szó.

Mint láttuk, ez az új típusú hangulatlíra a korábbihoz hasonlóan erőteljes zeneiségű, azonban harmónia helyett a veszteség, diszharmónia alapvető tapasztalatát teremti meg. A századvégen a hangulat a külvilágra hangolódó (és azt interiorizáló) szubjektum létállapota helyett egy sajátos időtapasztalat nyelviesüléseként értendő: a fogalom egyszerre alkalmas a formához való viszony újragondolására, illetve jelenidejűség és örökkévalóság súrlódásának (vagyis a modernitás tapasztalatának) kifejezésére. *A Hétben* megjelent lírai szövegek jól értelmezhetőek a hangulat fogalmának századvégi variációja felől – és így beilleszthetőek egy egész Európában végbemenő esztétikai, poétikai fordulatba: Kiss József Walter Paterrel és Hofmannsthallal egy időben és hozzájuk nagyon hasonló módon gondolkozik a nyelv elsődlegességéről, performatív, teremtő erejéről, a forma újszerű felfogásáról, a lírai szöveg időtapasztalatáról, hangulat és lírai szubjektum kérdéséről. A kilencvenes évek költészetének modernségét nemcsak egy-egy költő életművében, hanem a

magát modernnek valló, és ezt az úttörő szerepet vállaló *A Hét* válogatásában, szerkesztésében és metaszövegeiben érdemes keresni.

Ha *A Hét*ben publikált versek ma nem is tűnnek olyan merésznek, felforgató erejűnek, mint a 20. század elejének költészeti fordulatként felfogott szövegei, a poétikai forradalom igénye és kísérletei megtalálhatóak a lapban. Kosztolányi Dezső a korábban idézett visszaemlékezésében ezt a lázadó, a változást váró és sürgető légkört egy *új rend*ként írja le: „Azonnal éreztük, hogy itt más rend van, mint egyebütt. Éreztük, hogy ez a rendetlenség egy más élet rendje, s az az erkölcs, mely ott künn szinte korlátlanul uralkodott, a józanság és szorgalom ezen a küszöbön megszűnt.”⁴⁴⁶ *A Hét*ben közölt versek modernsége éppen ezért szorosan a laphoz kötődik. A versek apró változások sorozatát alkotják, kísérleti jellegük csak egymáshoz való viszonyukban érzékelhető, ezek *A Hét* poétikai forradalmának „pillanatfelvételei”: a jelenidejűség és állandóság súrlódásában létrejövő hangulatnak a nyelvi alakzatai.

⁴⁴⁶ KOSZTOLÁNYI, „Arcképvázlat...”, 138.

2.3. Dekadens költészet *A Hét* hasábjain és a „dekadens” jelző visszautasítása

Mint láhattuk, *A Hét* a századvégen francia (parnasszista és dekadens) költészeti hagyományt jelöl ki követendőnek. A hangulat esztétikai kategóriájának köszönhetően egyszerre kapcsolódik a korábbi vershagyományokhoz (a Stimmungslyrik műfaján keresztül) és az éppen változó, a jelent, a változást és a veszteséget középpontba helyező, vagyis a modernizáció tapasztalatáról „modern hangon” szóló új versideálhoz. Ahogy azt a *Magyar Szemlének* az „egészséges” és „beteg” irodalomról alkotott ítélete kapcsán már érintettük, *A Hetet* és a benne közölt irodalmi szövegeket a rivális lapok dekadensként értelmezték, s mint azt a következő fejezetben látni fogjuk, ez a megítélés sokáig öröklődött is a laphoz kapcsolódó irodalomtörténeti narratívákban. A századvégi magyar dekadens(ként értékelt) líra létezését önmagában is bizonyíthatja a hozzá kapcsolódó kritikai nyelv megléte. Különösen, ha a dekadenciát megosztó értékfogalomként, ideologémaként fogjuk fel,⁴⁴⁷ Matei Călinescua alapozva alkotói perspektívaként, poétikai következményekkel is járó világlátásként tekintünk rá, vagyis elfogadható vagy elutasítható szemléletként, nem pedig egységes, rögzíthető ízlésvilágú irányzatként vagy stíluskorszakként.⁴⁴⁸ Fuchs Anna doktori disszertációjában a dekadenciát egyszerre tekinti hagyománynak (szemléletnek), irodalomtörténeti korszaknak (hiszen a 19. század végén fokozott jelentősége van) és mozgalomnak (hiszen lapok és írói csoportosulások kapcsolódnak hozzá).⁴⁴⁹ Bár mindhárom megközelítésnek van jogosultsága, jelen értekezés a dekadenciára elsősorban szemléletként, a modernség egy jellemző perspektívájaként tekint.⁴⁵⁰ Ahelyett, hogy *A Hét*-ben közölt versek dekadens vonásainak „katalógusát” nyújtanám, esetleg motivikus, vagy poétikai párhuzamokat keresnék magyar- és világirodalmi művek között, a fókusz a dekadens líráról szóló korabeli kritikai- és sajtódiskurzusra helyezem. A fejezet a kritikai nyelv működésére, a „dekadens” jelző használatára és mellőzésének okaira kérdez rá, tehát nem hatástörténeti

⁴⁴⁷ Hasonlóan ahhoz, ahogyan Lengyel András értelmezésében az „urbánus” irányzatjelölő, vagy Asztalos-Veronka Örsike olvasatában a „kozmpopolita” jelző működik a századfordulón, amelyek – meglátásom szerint – szorosan kapcsolódnak a századvégen használt „dekadens” jelzőhöz. LENGYEL András, „Az »urbánus« irányzatjelölő elnevezés kialakulása”, in LENGYEL, *Utak és csapdák*, 103–166 (Budapest: Tekintet, 1994). és ASZTALOS Veronka Örsike, „Az Élet és a kozmpopolita-vád”, *Irodalomtörténet* 105, 3. sz. (2024): [287]–310.

⁴⁴⁸ CĂLINESCU, „Versions of Decadence” in CĂLINESCU, *Five Faces...*, [151]–157.

⁴⁴⁹ FUCHS Anna, *A dekadencia mint irodalomtörténeti konvenció*, PhD disszertáció (Budapest: ELTE 2012), 36.

⁴⁵⁰ Korszak, stílus és irányzat kategóriáinak összetettségéről: HANSÁGI Ágnes, „A korszak mint konstrukció és mint időtapasztalat, információ, kommunikáció”, in HANSÁGI, *Klasszikus-korszak-kánon: Historizáció és temporalitástopasztalat az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*, Philosophiae Doctores, 18, 19–34 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003).

érdeklődésű,⁴⁵¹ vagyis nem a nyugati, francia „dekadens” költészet magyar recepcióját és annak a századvégi magyar költészetre gyakorolt hatását kívánja feltérképezni.⁴⁵² Négy, egymással szorosan összefüggő, egymást kiegészítő kérdéssel foglalkozom. Elsőként egy jellemző szerkesztői üzenet kapcsán mutatom be, miként határolódott el *A Hét* szerkesztősége a főszerkesztő szólamának tolmácsolásában a dekadens költészettől – anélkül, hogy teljesen visszautasította volna azt. Másodsorban a dekadenciához kapcsolódó értékekkel és ítéletekkel foglalkozom, főként arra a kérdésre keresve a választ, hogyan ismerhető fel az erről szóló diskurzus akkor is, ha a századvégi cikkíró mellőzi a „dekadencia” szót. Harmadrészt azt vizsgálom, hogyan (és miért) határolódtak el a századvégi szépírók és kritikusok a dekadenciához kötődő irányzatoktól. A fejezet zárórészében pedig a „dekadens” jelző visszautasításának lehetséges okairól és annak a századvégen, különösen *A Hét* szerzői által használt alternatíváiról lesz szó.

2.3.1. Nincs magyar dekadencia

1890. október 5-én Kiss József *A Hét* szerkesztői üzenetek rovatában, a „Heti postá”-ban a következőképpen válaszolt egy beküldött versre:

„A költői volapük azon fajtájából való ez a vers, amelyet Arany hires »Recipé«-jében parodizál. Van ebben minden, csak értelem nincs benne. Raul Chelard »La Hongrie Contemporaine« című ép most megjelent jóra való munkájában kiemeli, hogy nálunk nem létezik decadens iskola az irodalomban. Úgy látszik az ön verseit nem olvasta.”⁴⁵³

Az üzenet stílusát és funkcióját tekintve jellemző példája az eddigi fejezetekben tárgyalt szerkesztői válaszoknak, amelyeket Kiss József a „Heti posta” rovatban közölt: jeligés üzenetre válaszol, az olvasóközönség szórakoztatására a beküldött rossz verseken élcelődik, illetve konkrét, bár rendszerint visszakereshetetlen címzetthez szólva általános poétikai

⁴⁵¹ A magyar dekadenciáról legújabbban Tötös Dorottya írt. Tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, létezik-e „magyar dekadencia”, s ha igen, milyen értelemben beszélhetünk róla. Az általa vizsgált korpusz elsősorban a magyar dekadens prózára szorítkozik. A huysmans-i irodalmi dekadencia magyar honosításával egy Justh Zsigmond életművét elemző esettanulmány keretei között foglalkozik. TÖTÖS Dorottya, „»Csudálkozik, hogy ismerik nevét nálunk«: Huysmans *À rebours* című regényének korai magyar recepciója”, in *Nézőpontok: Fiatal kutatók friss kutatási eredményei a kolozsvári Hungarológia Doktori Iskolából*, szerk. NAGY Emese Ingrid, RAPA Annamária és SZMUTKU Melinda, Egyetemi füzetek 55, 73–102 (Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2023).

⁴⁵² *A Hét*-ben fellelhető francia impulzusokkal már a 20. század első felében foglalkoztak. LÁSZLÓ Erzsébet, *Francia hatások A „Hét” c. folyóiratára* (Debrecen: Városi Nyomda, 1937). Az egyes szerzőkhöz kapcsolódó hatástörténeti vállalkozások közül kiemelendő Korompay H. János inspiratív könyve, amelyben Baudelaire költészetének honosítását és annak a magyar líra alakulására gyakorolt hatását vizsgálja. KOROMPAY H. János, *Műfordítás és líraszemlélet: Egy félévszázad magyar Baudelaire-értelmezései*, Irodalomtörténeti füzetek 116. (Budapest: Akadémiai, 1988).

⁴⁵³ [KISS József], „Budapest. »Dalolj, dalolj!«”, *A Hét* 1, 40. sz. (1890. okt. 5.): 224.

elvárásokat és ítéletet fogalmaz meg, rámutatva a lap által várt és támogatott, modernként elképzelt líra ars poeticájára.

Arany János „Recepjét”, vagyis az 1853-as *Poétai recept* című verset⁴⁵⁴ gyakran hivatkozták századvégi irodalmi lapokban. A „poétai recept” szófordulat a dilettáns költészet alapvonásainak köznapi metaforájává vált. A sokak számára nyilvánvaló intertextus egy komplex kritikai álláspont zanzásításaként működött: a „recept” alapján írt versek fantáziátlan utánzatok, a sémákat jól láthatóan alkalmazzák és művészietlenül keverik, legyen szó kanonikus elődöktől vagy divatos kortársaktól származó mintákról. Ezt a rövidítést Kiss és *A Hét* más szerzői is előszeretettel használták.⁴⁵⁵ Amint azt Mezarthim verse kapcsán már láthattuk, a főszerkesztő kifejezetten a költői beidegződések és normák ellen küzdött. Kritikai megjegyzéseinek kedvelt retorikai fogása volt a „recept” metafora használata: „A most beküldötteknél még erősen a poétai recepthez tartja magát, pedig a »Körágyon« című arra vall, hogy van érzése s van érzéke is a költeménynek azon kellékei iránt is, melyekről a verstanok nem szólnak semmit.”⁴⁵⁶ A „poétai recept” kifejezés oximoronként működik, a költőietlen költészetre utal. Egyrészt profanizálja a versírást, hiszen annak függvényében, hogyan értjük a „recept” szót, vegyészethez vagy főzéshez hasonlítja; munkaként és nem teremítő aktusként írja le. Ugyanakkor a köznapiság okait is regisztrálja: szabálykövető, imitatív és iteratív. A „recept szerint” írt vers képzete összeegyeztethetetlen az egyéniséget, egyediséget és újdonságot központi értékeként felmutató poétikával.

Arany János hivatkozott travesztíája plasztikusan mutat rá arra, hogyan válnak a pár évtizeddel korábban, saját kontextusukban szuggesztív képek giccsé. Éppen az ismerős, ám össze nem illő trópusok és alakzatok egymásmellettiése teszi humorossá a szöveget. A vers a megszokottá vált költészeti megoldások újratermelését, elkorcsosulását, új technikákkal, például a színesztéziával való keveredését viszi színre és forgatja ki. Tarjányi Eszter olvasatában a *Poétai recept* olyan sajátos kísérleti terepként működik, amely a parodisztikus hangnemnek köszönhetően megengedi, hogy Arany kipróbálhassa a magyar nyelven még

⁴⁵⁴ Első megjelenés: ARANY János, „Poétai recept”, *Szépirodalmi Lapok*, 1853. febr. 15.

⁴⁵⁵ Pár évvel később, 1893-ban *A Hét*-ben más kontextusban is előkerül az „írói/költői recept” kifejezés, Gyulai Pál aktualizáló Arany-parafrázisának apropóján. Gyulai versének eredeti megjelenési helye: GYULAI Pál, „Írói recept. Ad notam: Poétai recept”, *Budapesti Szemle*, 76. köt., 202. sz. (1893): [126]. Erre reagál a Budapesti Hirlap: -Ö, „Költőki vény. Válasz Gyulai Pálnak”, *Budapesti Hirlap*, 1893. okt. 8, [1]–2. Hasonlóan, *A Hét*-ben is közölnek válaszverset, de az eredeti szöveggel együtt, azzal párbeszédben: GYULAI Pál, „Írói recept. Ad notam: Poétai recept”, *A Hét* 4, 41. sz. (1893. okt. 8.): 237. és ORTHOLOGUS, „Írói recept II.”, *A Hét* 4, 41. sz. (1893. okt. 8.): 237. Minderről ld. a kritikai kiadás jegyzetét: ARANY János, *Kisebbségi költemények* I., szerk. BARTA János (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951), 461.

⁴⁵⁶ [KISS József], „Budapest. R. E.”, *A Hét* 2, 30. sz. (1891. júl. 26.): 488.

szokatlan, újszerű költői megoldásokat. Tarjányi a *Poétai recept* „Adj hozzá, ha tetszik, mintegy fölölegül, / Holdsugárt, amelynek illatja hegedül” sorait Baudelaire „egymásba csendül a szín és a hang s az illat” sorához hasonlítja – értelmezése szerint a kettő kizárólag a versek hangütése miatt hat másképp.⁴⁵⁷ Nyilván egyszerűsítő és túlzó a *Correspondances* (Szabó Lőrinc fordításában *Kapcsolatok*) és a *Poétai recept* szinesztéziáinak azonosítása, hiszen éppen a kontextus az, ami alapján funkciót kapnak az alakzatok. Arany verse pontosan azzal játszik, hogy az önmagukban akár jól működő stílélményekből működésképtelen montázst hoz létre.

A költői „recept” metaforikája szerint az alakzatok és trópusok itt „összetevők”, amelyek lehetnek bár önmagukban érdekesek, kombinációjuk nem bír esztétikai értékkel. Kétségtelen, hogy Arany János „receptje” az almanachlira giccsé vált sémái mellett⁴⁵⁸ számos olyan költői megoldásra is rájátszik, amelyek a francia szimbolisták/dekadensek költészetéből lehetnek ismerősek. Mégsem magának a „franciás” stílusnak a paródiájáról van szó. A vers fokozáson és túlzáson alapszik: az első szakaszban leírt alapreceptet, vagyis a szokványos, giccsé vált képek felsorolását (például ’szélvész’, ’déliab’, ’menny’, ’pokol’) egészíti ki a második és harmadik szakaszban a „fölölegül” hozzáadott *franciás* pózok sora: a már említett szinesztézia, a szimbólumalkotást parodizáló vizuális kiemelés („És fond lángostorrá, mint esőszálakat.”), a hiperbola, a zavaros metaforák („remény húrjából” kitépett „ezüst szakállakat”), a hipallagé stb. Majd az utolsó szakaszban, „...ha ez mind nem elég”, egy maníros pasztorál kellékeit sorakoztatja fel (a bundán fekvő férfi, aki tilinkót fúj, „csalfán” tekint a lányra), mitológiai utalással fűszerezve („kenje meg Apolló fürteidet.....”). A vers ellipszissel zárul, a mitológiai kontextus alapján valószínűsíthető zárszó (’ambróziával’) helyett a rím- és ritmusképlet, valamint a kihagyást jelző pontok száma⁴⁵⁹ a profán ’hájjal’ rímet kívánja,⁴⁶⁰ ami rámutat a travesztia által kigúnyolt versek formai és ritmikai kiszámíthatóságára, dilettantizmusára és hétköznapiságára: a forma esetlen használata és a regiszterek keverése groteszkbe hajló költőietlenséget eredményez. A fokozás, halmozás és stíluskeverés tetőpontja ez a zárószakasz, amelyben az eklektikus

⁴⁵⁷ TARJÁNYI Eszter, „Irodalmi viaskodások: Arany János és az 1850-es évek költői csoportosulásai”, *Irodalomtörténeti közlemények*, 3. sz. (2004): 292–333, 295.

⁴⁵⁸ A kritikai kiadás vonatkozó jegyzete az ettől való távolságtartást hangsúlyozza. ARANY, *Kisebb költemények...*, 461.

⁴⁵⁹ Sem a kritikai kiadásban, sem az Osiris gondozásában megjelent *Összes költeményekben* megjelent szövegváltozat nem őrizte meg a hat ponttal jelzett ellipszist. ARANY, *Kisebb költemények...*, 169. és ARANY János, *Összes költeményei*, szerk. Szilágyi Márton, 241 (Budapest: Osiris, 2006). Hat ponttal olvasható például itt: ARANY János, „Poétai recept”, in ARANY *Kisebb költeményei I.*, 279–280 (Pest: Ráth Mór, 1867).

⁴⁶⁰ Ezt a rímkiegészítést javasolja (a rímhívó szó alapján) Szilágyi Márton is. ARANY, *Összes költemények...*, 1110.

pasztorál groteszkségét tovább fokozzák a vizuálisan kiemelt, kurzivált szavak: a férfi nem egyszerűen fekszik a bundán, hanem kiemelten *hasal*, nem hangfestő igével pillant vagy néz, hanem a szó poliszémiája miatt akár félre is olvasható módon *pislant*, ráadásul *laposat*, valamint „szedteveltés [káromkodáshoz szokott] szájjal” tilinkózik. Az így létrejött montázsban egymás mellé kerül és érvényteleníti egymást az álnépies esztétika (a pasztorál kellékeivel) és a közhelyesen klasszicizáló emelkedettség (a mitológiai utalással), de a kurzivált szedés, amely általában a konnotatív jelentés fontosságát vagy a kiemelt szavak motivikus jelentőségét jelzi, s éppen ezért kedvelt megoldása a szimbolistáknak, itt egy esetlenül pajzán szóhálót emel ki, vagyis egy vulgarizáló, depoetizált szótárt hoz működésbe. A *Poétai recept* tehát nem kizárólag a szimbolista, dekadens versek travesztiája s Kiss hivatkozási rendjében ezek kritikája, és nem is egyszerűen a népies stílus kiüresedését sugallja, ahogy a verset a kritikai kiadás vonatkozó jegyzete értelmezi.⁴⁶¹ Arany verse inkább a különféle hagyományok keverésével, az össze nem illő trópusok és alakzatok kompilációjával játszik. Kiss József is hasonlóan olvashatta, hiszen kritikájában a *Poétai recept* olyan „költői volapük” paródiája, amelyre éppen az egymást kioltó trópusok sokasága, a jelentést eltoló nyelvi maximalizmus jellemző: „Van ebben minden, csak értelem nincs benne.”⁴⁶² Vagyis a „poétai recept” szerint dolgozó ambiciózus költőjelölt nem képes termékeny párbeszédbe lépni a különböző költészeti hagyományokkal: túl nagyot akar mondani, s a megcélzott pátosz helyett a komikum és a giccs területén köt ki.

Kiss „volapüknek” nevezi a beküldött verset. A szöválasztást érdemes alaposabban körüljárni. A századvégén és a századfordulón egyre nagyobb lendületet kapott a mesterséges nyelvek iránti érdeklődés, ezek közül a legismertebbek az eszperantó, az ido és a volapük voltak. 1887-ben jelent meg az első eszperantó tankönyv, amelyben Ludwik L. Zamenhof egy nemzetfüggetlen, transznacionális közvetítőnyelv, a Lingvo Internacia létrehozásával és terjesztésével kísérletezett, s amely az eszperantó mozgalmat elindította. Louis Couturat 1907-ben ido néven alkotta újra és tökéletesítette Zamenhof nagy hatású modelljét. Ezeknek elődje és nyilvánvaló mintája volt a Johann Martin Schleyer által kidolgozott volapük.⁴⁶³ Roberto Garvía a mesterséges nyelvek elterjedését a 19. század

⁴⁶¹ ARANY, *Kisebb költemények...*, 461.

⁴⁶² [KISS], „Budapest. »Dalolj, dalolj!...»

⁴⁶³ Az első magyar eszperantó tankönyv: BARABÁS Ábel, *Esperanto világnyelv: Gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására* (Kolozsvár: Barabás Ábel kiadása, 1898). Az ido nyelv lehetőségét először felvető kiadvány: L. COUTURAT, *Pour la langue internationale* (Coullomiers: Imprimerie Paul Brodard, 1906). Az első volapük tankönyv: Johann Martin SCHLEYER, *Volapük: die Weltsprache, Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete der ganzen Erde* (Sigmaringen, 1880). Fontos megjegyezni, hogy a volapük előtt is léteztek mesterséges nyelvek, de csak a 19. század végén terjedt el egész

végére jellemző sajátos nyelvi öntudat („linguistic conscience”) kifejlődésével, illetve a nemzetköziség eszményének terjedésével magyarázza. A mesterséges nyelvi mozgalmak célja a latinnak – mint hajdani közös nyelvnek – a pótlása volt: az új segédnyelvekkel egy vonatkozathatatlan, vagyis nemzetfüggetlen alternatívát kívántak létrehozni, amely segíthetne áthidalni a fokozódó globalizáció hatására egyre nyilvánvalóbbá váló társadalmi (kommunikációs) szakadékokat.⁴⁶⁴ A volapük volt az első olyan mesterséges segédnyelv, amely széles követő- és felhasználókörrrel rendelkezett. Garvía forrásai alapján a kilencvenes években 15 volapük folyóirat és 257 volapük nyelvklub létezett; a volapük-jelenség egész Európában elterjedt.⁴⁶⁵ Ez alapján világos, hogy a „költői volapük” egyszerre implicált mesterségességet, nemzetköziséget (kifejezetten: kozmopolitizmust) és érthetlenséget.⁴⁶⁶ *A Hét*-ben és más lapokban is előszeretettel használták a „volapük” szót ezek kifejezésére.⁴⁶⁷ Kiss kritikájában a beküldött vers „dekadens”. Ebben a konstellációban tehát, a „költői volapük” és a „poétai recept” keresztmetszetében a dekadens költészet idegen, anorganikus, nemzetietlen, kozmopolita, maximalista, sematikus, montázs-szerű, dilettáns és homályos értelmű. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, ez az értékelés igencsak közel áll a dekadencia önleírásainak és kritikáinak definícióihoz.

A szerkesztői üzenet csattanója szerint a beküldő *egymagában* képviselhetné a teljes magyar dekadens iskolát, vagyis 1890-ben nincs magyar dekadencia (hiszen egyetlen

Európában a könnyen elsajátítható, nemzetfüggetlen segédnyelvek iránti érdeklődés. A mesterséges nyelvekről általában és az itt tárgyaltakról konkrétan: Umberto ECO, „A nemzetközi segédnyelvek”, in ECO, *A tökéletes nyelv keresése*, ford. GÁL Judit és KELEMEN János, 301–318 (Budapest: Atlantis Kiadó, 1998). Magyar irodalomtörténeti kontextusban a volapükjelenséggel legutóbb Fülöp Dorottya foglalkozott, Jókai *Csalavére* kapcsán. FÜLÖP Dorottya, „Jókai, a kísérletező: Egy dramatizált elbeszélés vizsgálatának tanulságai” in *„Nekem is van egy hőstemem, amivel dicsekedni lehet”: Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*, szerk. HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, 109–144 (Balatonfüred: Tempevölgy, 2023), 133–140.

⁴⁶⁴ Roberto GARVÍA, *Esperanto and its Rivals: The Struggle for an International Language* (Philadelphia: University Of Pennsylvania Press, 2015), 7–9.

⁴⁶⁵ GARVÍA, *Esperanto...*, 24–25.

⁴⁶⁶ A „költői volapük” oximoron az univerzális (vagyis szimplifikált) nyelv és a költői (vagyis komplex jelentés létrehozására képes) nyelv összeférhetlenségét is jelzi: egy olyan költészetfelfogást implicál és ítél el, amely nem tekinti elsődlegesnek a nyelvet. Kozmopolitizmus és költői nyelv konfliktusáról ír ebben a megvilágításban (Arany János nyelvszemlélete kapcsán) Eisemann György. EISEMANN, *A későromantikus magyar líra...*, különösen 92–94. Őt idézi a „kozmpolita” jelző jelentésváltozásáról értekezve: ASZTALOS, „Az Élet...”, 292–293.

⁴⁶⁷ Ld. *A káromkodás története* című „Krónikát”, amelyben Tóth Béla a magyar élőnyelv és a leértékelt dialektusok védelmében, azok lefordíthatatlanságáról és emfatisus jellegéről értekezve jegyzi meg: „És isten ne bocsássa ránk egyhamar azt az időt, mikor mink, urak, majd mindnyájan európai műveltségű Horánszky Nándorok [1897-ben a Nemzeti Párt elnöke] leszünk és előkelő utálattal fordulunk el a parasztbeszédtől. Mert akkor nyelvünk volapükké fagy, gondolkodásunk pedig könyomatossá merevedik.” JAÁK [TÓTH Béla], „A káromkodás története”, *A Hét* 8, 9. sz. (1897. febr. 28.): 129–130. A volapük itt nyilvánvalóan mesterségest, élettelen jelent (ezért „fagyos”, „könyomatoss”). Máshol a budapesti éjszaka hangtájában a bécsi szleng mint „a nagyvárosi zsargonauták volapükje” jelenik meg. Itt a volapük nyilvánvalóan idegent és kozmopolitát jelent. Y., „Budapest chez nuit: Éjjeli tanulmányok”, *A Hét* 1, 14. sz. (1890. ápr. 6.): 222.

személy nem tekinthető iskolának). Ennek alátámasztására Raul Chelard frissen megjelent könyvére hivatkozik. A könyv egyetlen bekezdés erejéig foglalkozik a kortárs magyar költészettel.⁴⁶⁸ Szinte szó szerint szerepel benne a Kiss által hivatkozott mondat: nincs magyar dekadens iskola/nem létezik a magyar dekadens költő típusa („Notons que le genre du poète décadent n'existe pas en Hongrie”).⁴⁶⁹ Nem indokolatlan azt feltételezni, hogy Kiss azért csempészte be ezt a hivatkozást a szerkesztői üzenet szövegébe, mert Chelard a kiemelkedő tehetségű kortárs költők névsorában elsőként őt említette.⁴⁷⁰ Ezzel Kiss saját költői és kritikai presztízsére mutatott rá: mint a nemzetközi standardok szerint is legelső kortárs magyar költő joggal ítélezhetett az új nemzedék alkotásai felett. Chelard említése úgy is felfogható, hogy Kiss magyar nézőpont helyett egy francia diplomata-hungarológust idézett, aki kívülről látott rá a magyar helyzetre, így elfogulatlan lehetett; ráadásul francia perspektívából beszélt, így a véleménye megbízhatóbbnak számított a francia eredetűnek tartott dekadens költészet kérdésében.

Ami igazán érdekessé teszi ezt az üzenetet, az a „dekadens” jelző visszautasításának módja. Kiss két tekintélyre is hivatkozott: egy megkerülhetetlen, kanonikus magyar költő és egy aktuális jelentőségű francia tudós tekintélyére; erre a szimbolikus tőkére építve indirekt módon tett állítást a dekadenciáról. Ha ezt összevetjük *A Hét* egyik riválisa, a *Magyar Szemle* szerkesztői üzeneteinek direktségével (például: „A tárgy ellen nincs kifogásunk, ámbár a modern drámának a maga elfajulásaiban, tehát az Ibsen hiperrealisztikus borzalmasságainak sem vagyunk barátai, ép úgy mint a francia decadence poétáit utáljuk és megvetjük”),⁴⁷¹ akkor egyértelműen látszik, hogy *A Hét* távolságtartása korántsem elutasítás. Elhatárolódik a dekadenciától, de játékos, ironikus, többszörösen tükröző retorikai szerkezetben beszél: aktuális és kanonikus utalásokkal teletűzdelt, billegő értékű kijelentéseket tesz.

⁴⁶⁸ Raul CHÉLARD, *La Hongrie Contemporaine* (Paris: J. Kugelmann, 1891), 188.

⁴⁶⁹ Kiss szokatlan, esetlen szóhasználata („nálunk nem létezik decadens iskola” a „nálunk nincs dekadens iskola” helyett) nyilvánvalóan a nyersfordítás eredménye.

⁴⁷⁰ A teljes névsor: Kiss József, Reviczky Gyula, Dalmady Viktor, Komócsy József, Rudnyánszky Gyula, (ifj.) Ábrányi Emil, Varga Gyula, Dömötör Pál, Kozma Andor és Váradi Antal.

⁴⁷¹ N.n., „B. B. F. Hangony”, *Magyar Szemle* 1, 43. sz. (1889. okt. 13.): 521.

2.3.2. Mégis van magyar dekadencia

A „dekadens” jelzőhöz fűződő ambivalens viszony megértéséhez figyelembe kell vennünk, hogy a kilencvenes években *A Hétet* gyakran „vádolták” dekadenciával vagy az ennek olykor szinonimájaként használt kozmopolitizmussal, „századvégiséggel”.⁴⁷² Az idézett katolikus értékrendű *Magyar Szemle* például rendszeresen nevezte dekadensnek a lapot és annak szerzőit. Az érvelés követhetősége és feszessége érdekében kontrasztanyagként a továbbiakban kizárólag a *Magyar Szemle* cikkeiből szemlézek, bár számos további lapra hivatkozhattam volna.⁴⁷³ A *Magyar Szemle*ben rengeteg cikk foglalkozott *A Hét*ben közölt szépirodalmi szövegekkel, a dekadencia jegyeit keresve rajtuk. A lap rendszeresen utalt a magyar dekadensek „csoportjára”. A kritikák szerint a századvég budapesti lapjaiban „a dekadensek, az érzékeknek írogatók, a szenzációsak, a magyartalanok és a többiek üzve-üzik mesterségüket”,⁴⁷⁴ az új nemzedék tagjai „elárasztják a magyar lapokat dekadens munkásságukkal”.⁴⁷⁵ Ugyan konkrét szerzőket alig említene, ⁴⁷⁶ a „dekadensek”, a magyar irodalom beszenneyezői, megrontói nyilvánvalóan *A Hétre* és *A Hét* köré csoportosuló írókra (is) vonatkozott.

Ez az ítélet már nem sokkal *A Hét* indulása után felbukkant a *Magyar Szemle* hasábjain.⁴⁷⁷ 1892-ben, *A Hét* fennállásának harmadik évében a *Magyar Szemle* Constantinus álnevű⁴⁷⁸ munkatársa „az összes epigónok Parnasszusaként” írta le a rivális lapot. Az *Epigónok* című cikk szerzője hanyatló korszakként regisztrálta saját jelenét, amelyben az előző nemzedék óriásaihoz képest csak közepes tehetségű utánzók élnek.⁴⁷⁹ Ez

⁴⁷² A „kozmpolitizmus” vádjának századvégi implikációjáról ld.: ASZTALOS, „Az Élet...”, 295–300. A századvég itt nem kizárólag korszakfogalom. A bevezetésben tárgyaltaknak megfelelően nem minden századvégen alkotó művészt minősítettek „századvéginek”, csak azokat, akiknek műveit áthatotta a dekadens perspektíva, vagy akikre apokaliptikus beszédmód jellemző.

⁴⁷³ Például a Benedek Elek által szerkesztett *Magyar Kritikát*, a Katona Lajos szerkesztette *Életet*, vagy akár a *Budapesti Szemlét* is használhattam volna – mindhárom (irodalomszemléletükhöz igazodva) más-más szempontból fogalmazott meg kritikát *A Héttel* szemben.

⁴⁷⁴ (–), „Korkép a jelenből”, *Magyar Szemle* 9, 6. sz. (1897. febr. 7.): 61.

⁴⁷⁵ N.n., „Mikszáth Kálmán új könyve”, *Magyar Szemle* 7, 46. sz. (1895. nov. 17.): 549.

⁴⁷⁶ A *Magyar Szemle* kritikusai dekadens epikusnak tartják többek között *A Hét*ben is gyakran publikáló Mikszáth Kálmánt (Uo.), Pekár Gyulát (N.n., „Délén és éjszaken”, *Magyar Szemle* 10, 6. sz. (1898. febr. 6.): 70.) és *A Hét* belső munkatársát, Szomaházy Istvánt (–r., „Négy elbeszélő”, *Magyar Szemle* 11, 15. sz. (1899. ápr. 9.): 179.), de a „dekadens költőket” nem említik név szerint.

⁴⁷⁷ Már *A Hét* mutatószámának megjelenése után „franciáskodó” hangúnak (vagyis dekadensnek) nevezték a lapot. N.n., „M. Gy. Budapest”, *Magyar Szemle* 11, 51. sz. (1889. dec. 8.): 621.

⁴⁷⁸ A cikk zárata szerint az álnév ebben az esetben feloldhatatlan, ez védi a szerzőt az „intrikus” epigonoktól, akik „[h]a megfognak, nyomban meglínchelnék!” CONSTANTINUS, „Epigónok”, *Magyar Szemle* 4, 25. sz. (1892. jún. 19.): 295. A *Magyar Szemle*ben A Constantinus név a főszerkesztő Kaposi Józsefnek az állandó álneve volt. GULYÁS Pál, *Magyar írói álnev lexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei* (Budapest: Akadémiai, 1956), 101.

⁴⁷⁹ CONSTANTINUS, „Epigónok...”, 294.

a korszaktudat jellemző kortársi önértelmezési modell volt.⁴⁸⁰ A 19. század második felére az „óriások vállán álló törpék” (Chartres-i Bernát metaforája) az egyik legelemibb modernséghez kapcsolódó képzetté vált.⁴⁸¹ Eszerint az új kor szülöttei fejlettebbek, több tudás, több erőforrás áll rendelkezésükre – azonban az elődökhöz képest saját teljesítményük elenyésző, így sikerük meg nem érdemelt, eredményeik nem a sajátjaik. Haladás (progresszió) és hanyatlás (dekadencia)⁴⁸² így válik ugyanazon jelenség két egymással ellentétes, egymást kiegészítő vetületévé.⁴⁸³ A kettő olyan szorosan összekapcsolódott, hogy a századvég dekadencia-leírásaiban a haladás gyakran hanyatlásként, a dekadencia pedig progresszióként jelenik meg.⁴⁸⁴ A dekadensek mindennemű modernizációt eleve csalódásként regisztrálnak. Bár a dekadens irodalom annak ellenzői szerint a hanyatló kor öntudatlan terméke és a hanyatlás esetleges művészi manifesztációja, a magát dekadensnek valló művészetre éppen a hanyatlás *tudatosítása* jellemző. A századvégi dekadencia így a haladásként felfogott modernség kritikája (természetesen csak *egyike* a korabeli haladás-kritikáknak⁴⁸⁵): egy egyszerre önérzetes és önkritikus, ironikus és önironikus pozíció. Matei Călinescu szerint a dekadencia nem egy elkülöníthető struktúra, sokkal inkább egy tendencia vagy perspektíva.⁴⁸⁶

A *Magyar Szemle* cikke alapján az új nemzedék tagjai nem egyszerűen eltörpülnek a korábbiakhoz képest: a cikk vámpírokként jeleníti meg őket, akik „idegen véren táplálkoznak”, a nyugati, elsősorban a francia irodalom „különben elég vérbő” nagyjainak vérére.⁴⁸⁷ A cikk vámpír/szörnyeteg metaforája szerint a dekadens ifjak más szerzők életerejéből, értsd művészetéből táplálkozó paraziták, ráadásul egész tömegeket, vagyis nagy olvasó- és rajongótábort bekebelező „emberfalók” is. „Tuczatjával exisztálnak”, egyformák, felcserélhetők (ezt a többes számú személynevek is jelzik: „Bródyk”,

⁴⁸⁰ A korszaktudatról és a „korszakhoz tartozás” jelenbeli tapasztalatáról ld.: FÜZI és TÖRÖK, „Korszak és retorika...”

⁴⁸¹ Ez a modernséghez kapcsolódó képzet Călinescu (könnyen igazolható) értelmezése szerint nem 19. századi, hanem a felvilágosodás óta széles körben osztott felfogás volt, amely a 19. század végére különös jelentőségre tett szert. CĂLINESCU, „Modern Dwarfs on the Shoulders of Ancient Giants”, in CĂLINESCU, *Five Faces...*, [13]–18.

⁴⁸² A „hanyatlás” jelentésű „dekadencia” is azon metaforikus megjelölések közé sorolható, amelyek olyannyira bejáratottá váltak, hogy gyakran nem is észleljük metaforaként őket. A jelenséggel Jochen Schlobachra hivatkozva foglalkozott: HANSÁGI, „A korszak mint kontsrukció...”, 21–23.

⁴⁸³ CĂLINESCU, „Modern Dwarfs...”, 16.

⁴⁸⁴ CĂLINESCU, „Versions of Decadence...”, [151]–157., 155.

⁴⁸⁵ Uo., 156. és FUCHS, *A dekadencia...*, 4–12.

⁴⁸⁶ CĂLINESCU, „Versions of Decadence...”, 155.

⁴⁸⁷ CONSTANTINUS, „Epigónok...”, 294.

„Herczegek” és „Ambrusok”),⁴⁸⁸ táborokba szerveződnek, és mesterséges, önmaguk dicséretével, önreklámmal elért halhatatlanságra törekednek.⁴⁸⁹ A kifejezettenantiszemita cikk szerint ennek a szörnyeteg-invázióknak „a lipótvárosi haute volée [előkelő társaság] szakközlönye”,⁴⁹⁰ vagyis *A Hét* volt a központja és szentesítője. Eszerint *A Hét* szerkesztőségi tagjai a századvég rögeszmés betegei, „jelszavuk és égiszük” a fin-de-siècle.⁴⁹¹ Mindannyian saját óriás-törpeségük tudatában alkotó „ideges grafománok”, akik csak „a jelen szükségletét fedezik”.⁴⁹² Saját maguk igyekeznek önértéküket legitimálni: kinyilatkoztatják, felnagyítják saját tehetségüket, egymás munkáit dicsérik, a népszerűség kijelentésével hozzák létre a hírnevet.⁴⁹³ Az *Epigónok* tipikus dekadenciakritika. Nemcsak téziseiben, de retorikájában is létező mintákat követ. Állításai: 1. A jelen művészete rosszabb, mint a korábbi koroké; 2. alantas, hiszen az óriásokat utánzó törpék munkája. 3. mesterséges, hiszen külföldről hozza referenciáit (anorganikus); 4. közönségét is mesterségesen toborozza, saját maga felértékelésével/túlértékelésével, a siker látszatának megteremtésével; 5. a jelen művészei csoportokba, iskolákba tömörülnek, mert önmagukban nem tudnának érvényesülni; 6. művészetük a társadalmi hanyatlás terméke és bizonyítéka. A cikk magát a dekadens stílust is definiálja, bár nem használja rá a „dekadens” jelzőt: a modern irodalomra „[a]z exotikum, a barokk izlés, a könnyed fölületesség, a bizar szellemeskedés, az aktuális efemérség” jellemző.⁴⁹⁴

Hasonlítsuk össze a modern (vagyis dekadens) stílusnak ezt a leírását az antiromantikus, konzervatív francia kritikus, Désiré Nisard fél évszázaddal korábbi dekadenciaképzetével. A témával foglalkozó szakirodalom jelentős része, nagyrészt Călinescu alapozva, Nisard vonatkozó esszéit⁴⁹⁵ a dekadens irodalmi stílus egyik első

⁴⁸⁸ Bár az előző példához hasonlóan ez a cikk is kizárólag a prózáírókat nevesíti, ítélete nyilvánvalóan a költészetre is kiterjed: a dekadens ízlés „riporterből poétát” farag, felkarolja „a vidéki poétácskákát”. Uo. A név elhallgatása, a „poéta” szó használata a „költő” helyett és a kicsinyítőképző mind a dilettánsnak ítélt dekadens költők tömeges jelenlétére utal.

⁴⁸⁹ Uo.

⁴⁹⁰ Uo., 295.

⁴⁹¹ A „századvégiséget” és a dekadenciát más *Magyar Szemle*-ben közölt cikkekben is szinonimaként használják. Például: SZ. J., „Az Orsz. Pázmány Egyesület”, *Magyar Szemle* 11, 6. sz. (1899. febr. 5.): [61].

⁴⁹² CONSTANTINUS, „Epigónok...”, 295.

⁴⁹³ Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg itt: -r. -s., „Látszat az irodalomban”, *Magyar Szemle* 4, 14. sz. (1892. ápr. 3.): 157. A cikk szerzője az új tehetségek „felfedezését” a dekadencia tüneteként értelmezi: „Különös tünete a dekadenciának a fölfedezés művészete. Lényegében ez sem egyéb, mint látszat s ezt nemcsak e lapnál [*A Hét*-nél], hanem máshol is észlelhetni, ahol a vezérszót a dekadencia viszi.”

⁴⁹⁴ CONSTANTINUS, „Epigónok...”, 294.

⁴⁹⁵ Désiré NISARD, *Etudes de mœurs et de critique sur les poètes latins de la décadence* (Bruxelles: Louis Hauman et Comp., 1834) és Désiré NISARD, „M. Victor Hugo en 1836”, in NISARD, *Essais sur l'école romantique* (Paris: C. Lévy, 1891), [233]–283.

leírásainak tartja.⁴⁹⁶ Tekintve, hogy a hanyatlás mítosza nem tizenkilencedik századi, hanem az antikvitas óta létező gondolat, a dekadencia sem szűkíthető egy adott történeti korra vagy egy szorosan értett művészeti csoportra.⁴⁹⁷ Nisard első esszéiben sem saját kortársai, hanem a késő Római Birodalom költői kapcsán foglalkozott az irodalmi hanyatlás és a dekadens stílus kérdésével.⁴⁹⁸ Azonban a kötet számos, a romantikusokra vonatkozó áthallást tartalmaz, s Nisard a kilencvenes években Victor Hugóra is kiterjesztette a korábban a hanyatló Róma költőire vonatkoztatott megállapításait. Szerinte a dekadens stílus: csábító, magával ragadó, megtévesztő; a részletekre figyelve feláldozza az egységet, a képzeletért a rációt, a felületért (látszatért) a mélységet, az újdonságért a hagyományt.⁴⁹⁹ A dekadens stílus későbbi leírásai mind öröklök ezeket a hol negatívumként, hol pozitívumként felfogott ítéleteket: Bourget-től a rá alapozó Nietzscheig, Gautier-től Bajuig. Ugyanezeket ismerhetjük fel az idézett *Magyar Szemle*-cikkből is.

*A Hét*nek ugyan voltak olyan előfizetési felhívásai és hirdetései, amelyek a lapot mint egy alternatív művészeti irány képviselőjét prezentálták, de nem közölt iránycikkeket. Nem volt olyan programszövege, mint a *Nyugatot* nyitó *Kelet népe*,⁵⁰⁰ vagy mint az „irányzatos” lapok bemutatkozó írásai, például Jean Moréas szimbolista manifestuma⁵⁰¹ vagy Anatole

⁴⁹⁶ CĂLINESCU, „From »Decadence« to the »Style of Decadence«”, in *Five Faces...*, 157–171., 157. Bár Călinescu hatására vált általánosan elfogadottá ez az irodalomtörténeti narratíva, már korábban, tőle függetlenül is Nisard dekadenciakritikájától eredeztetik a dekadens irodalmi stílus leírását. Például Ian FLETCHER, „Decadence in Later Nineteenth Century England”, in FLETCHER, *Decadence and the 1890s*, [15]–29 (London: Edward Arnold, 1979), 17., vagy Erwin KOPPEN, „Untersuchungen zu Geschichte und Bedeutung des Terminus »Décadence-Literatur«”, in KOPPEN, *Dekadenter Wagnerismus: Studien zur europäischen Literatur des Fin de siècle*, 7–68 (Berlin–New York: de Gruyter, 1973), 20–25.

⁴⁹⁷ David Weir bevezető jellegű könyve például a dekadencia esztétikai, eszmei és világnézeti jelentőségét azzal a kompozíciós megoldással érzékelteti, hogy időben és térben kijelöli a művészeti dekadencia néhány ikonikus állomását: a hanyatló Róma; Baudelaire, majd Huysmans Párizsa; London Wilde és Walter Pater idején; a századforduló Bécs; Berlin a weimari köztársaság idején. A sort egészen Michel Houellebecq Goncourt-díjas *Behódolás* című regényéig folytatja, amelyet kortárs dekadens regényként olvas (a kapcsolódást megkönnyíti a regényben található számtalan Huysmans-utalás). David WEIR, *Decadence: A very short introduction* (Oxford–New York: Oxford University Press, 2018).

⁴⁹⁸ Az esszékötetnek volt korabeli magyar recepciója, de tudomásom szerint a „dekadens” jelzőt nem vették át. CSATÓ Pál, „A francia szépliteratúra 1835ben: A 'France Littéraire után”, *Tudománytár*, 2. köt. (1836): 245.

⁴⁹⁹ NISARD, „M. Victor Hugo...”, 235–236. Nisardnak a dekadens stílusról szóló passzusait elemzi: CĂLINESCU, „From »Decadence«...”, 160–162.

⁵⁰⁰ IGNOTUS, „Kelet népe”, *Nyugat* 1, 1. sz. (1908): 1:[1]–3. A Nyugat szerkesztősége (Fenyő Miksa tolmácsolásában) utólag szintén tagadta, hogy programmal indult. FENYŐ Miksa, „A Nyugat húsz éve (felolvasás a Nyugat jubileumi estjén)”, *Nyugat* 20, 1. sz. (1927): 1:[6]–10, [6]–7. „[A]mikor nekiindultunk, ezt nem egy szépen szabályosan kicirkalmazott irodalmi Programm alapján tettük, hanem valami ösztön által annak a megérzésétől hajtva, hogy így nem maradhat, és nem lehet az, hogy Vörösmarty, Petőfi, Arany geniejének hármastömbje elzárja a magyar irodalmi fejlődés útját.”

⁵⁰¹ Jean MORÉAS, „Un Manifeste Littéraire: Le Symbolisme”, *Le Figaro, Supplément littéraire du dimanche*, 1886. szept. 18., 150. A Moréas szerkesztette Le Symboliste első lapszáma ugyanezen év október 14-én jelent meg: *Le Symboliste: Journal hebdomadaire paraissant le jeudi* 1, 1. sz. (1886). A Szimbolista Kiáltványt nem közölte újra, de a lapszám egésze programadó cikkekből állt; a változáshoz szükséges rombolást hirdető, „L’objectif n’est que pur semblant, qu’apparence vaine qu’il dépend de moi de varier, de transmuier et d’anéantir à mon gré.” mondattal záruló „Krónikától” a sajtó és a szimbolizmus kapcsolatát elemző *La Presse et le*

Baju szerkesztői nyitócikke a *Le Décadent* című kislapban.⁵⁰² A *Hét* előfizetési felhívása szerint a lap a „míveltebb közönségre” számított, vagyis nem kívánt univerzálisan befogadható lenni. Olvasóközönsége nem volt azonos a családi lapok szövegeinek odaértett olvasóival. Ez az állítás akár reklámként is olvasható, implikációi szerint csak az számít műveltnak, aki olvassa a *Hetet*. Kiss a beköszöntő szöveget „intimebb természetű nyilatkozatnak” nevezte, amelyhez hasonlót, „ha politikai lapok pártállásuk szempontjából adják, programosnak szokták mondani. Lapom nem politikai lap s az amit most írok, nem program, legfőleg [sic!] egy kis tájékoztató”.⁵⁰³ A *Hét* tehát úgy közölt programszöveget, hogy tagadta annak programadó jellegét, arra hivatkozva, hogy pártpolitikától független, ami itt olvasható úgy is, hogy független minden fennálló, irodalomlegitimációs hatalommal bíró intézmény befolyásától: vagyis elfogulatlan és „szabad” kíván lenni. A *Hét* napilapokkal és olyan magukat irodalminak nevező lapokkal szemben határozta meg önmagát, amelyekben ítélete szerint az olvasóvá nevelés és az olvasók toborzása a „tisztán irodalmi” szempontok elé került. Kiss előfizetési felhívása szerint az összes többi lap „selejtés irodalmi tartalommal” és „illusztrációk által kíván hatni a közönségre”. Szerinte egy irodalmi lapnak „egyedül tartalmának előkelősége, ízlésének választékossága” révén kell hatnia [kiemelés az eredetiben]. Egy olyan lapot kívánt létrehozni, amely fókuszát tekintve aktuális és „forma tekintetében revue számba megy”.⁵⁰⁴ Vagyis amely alkalmas valós időben, szinte azonnal reagálva értelmezni a modern művészet alakulását, ezzel ízlésformáló szerepre vállalkozva. A *Hét* szándéka szerint „érdekes, modern, eleven heti szemle” kívánt lenni, amely egyszerre könnyed és komoly, pártatlan, éles szemű, gyors (követi az irodalom és színház „legfrisebb

Symbolisme című cikken át az Anatole France-nak írt válaszig (*Un Réponse*), amelyben Moréas a *Szimbolista Kiáltványt* ért kritikákra válaszol.

⁵⁰² Az 1886-ban (április 10-én) indult lap három évfolyamot élt meg. Az első lapszám egy olvasóknak címzett rövid szöveggel indul. A szöveg érvelése szerint értelmetlen lenne leplezni a jelen korszak hanyatlását, amelybe a modern ember befáradt, megcsömörlött, amelyben eluralkodott a luxus és az élvezetek hajhászása, a neurózis, a hisztéria, a morfinizmus, a tudományos sarlatánság, az eltúlzott schopenhauerizmus. Mivel a társadalmi hanyatlás Baju szerint először nyelvileg érzékelhető, új nyelv kell, amely képes ezzel szembenézni. Vagyis a dekadens irodalom feladata a hanyatló világ komplex tapasztalatának a kifejezése. A programszöveg állítása szerint az irodalmi dekadenciának tartózkodnia kell az aktuálpolitikától, a művészet nem választhat pártot magának („L’art n’a pas de parti : il est le seul point de ralliement”). A Baju-féle dekadens irodalmi mozgalom az ideális/tökéletes irodalom („littérature idéale”) megteremtésére törekedett, amely képes felülmúlni a klasszicizmus, romantika és naturalizmus esztétikai szabályait és a bizonytalanságot, a megdőbbséget, a „gyilkos” újítást és az összeférhetetlenséget („aux innovations tuantes, aux audaces stupéfiantes, aux incohérences à atmosphères”) értéknek tekintve kiutat mutathat az általános hanyatlásból. LA RÉDACTION [Anatole BAJU], „Aux Lecteurs!”, *Le Décadent Littéraire & Artistique* 1, 1. sz. (1886): [1.]

⁵⁰³ KISS, „Előfizetési felhívás és gyűjtőív...”

⁵⁰⁴ Ahogy az a „Heti posta” rovat elemzése közben már szóba került, A *Hét* indulásakor részben olyan hetilapokkal szemben pozicionálta magát mint a *Képes Családi Lapok*, a *Vasárnapi Ujság*, az *Ország-Világ*. Emellett érvel: LIPTÁK, „A családi lapoktól...” és DERSI, *Századvégi...*, 120–154. Részben olyan irodalmi- és revülapoktól is elhatárolódott, mint a(z) egyébként gazdagon illusztrált) *Magyar Szalon* vagy a (konzervatív szemléletű) *Magyar Szemle*.

mozgalmaikat”). Hirdeti a „szellem szabadságát” és küzd a „petrifikált ósdiság” és a „click-szellem ellen”.⁵⁰⁵

Ez a leírás a lap központi értékeiként az újdonságot, a jelenre irányított figyelmet (innen a „modern” jelző) és a „jó ízlést” mutatja fel, de konkrét irányt nem szab, vagyis nincs határozott jövőképe. Kijelöli a lap helyét a sajtópiacon, elhatárolódik a létező intézményektől,⁵⁰⁶ de ekkor még nem kíván ezek intézményes alternatívája lenni. *A Hét* szerkesztősége a lap tulajdonképpeni irányát az előfizetési felhívás mellett az első néhány lapszámban közölt cikkek és esszék, valamint a szépirodalmi válogatás segítségével körvonalazta. Luca Somigli a manifesztum műfajkategóriáját kiterjeszti minden olyan szövegre, illetve műalkotásra, amely az iránykijelölés és értékszintézis funkciójával bír; függetlenül attól, hogy kiáltványként definiálja-e önmagát, kimondott célja-e a programadás.⁵⁰⁷ Így képes manifesztumként működni Gautier előszava, amelyet Baudelaire *Les Fleurs du Mal* kötetéhez írt,⁵⁰⁸ vagy akár Verlaine *Langueur* (Szabó Lőrinc fordításában *Fáradtság*) című verse,⁵⁰⁹ amelyet a mai napig a dekadencia egyik legjelentősebb lírai szintézisének tekintenek.⁵¹⁰ *A Hét* első lapszámaiban közölt esszék hasonló módon olvashatók programszöveggént, hiszen éppen a lap irányát, irodalmi elveit és világnézeti alapját hivatottak bemutatni. Kiemelten fontos ezek között Alexander Bernátnak a legelső lapszámban publikált *Irodalmi bajaink* című írása. A cikk olyan színvonalas irodalmi sajtótermékek szükségessége mellett érvel, amelyek képesek hídként összekötni a „minőségi” irodalom alkotóit és befogadóit; tehát az egyik legjelentősebb magyar századvégi esztéta-filozófus tolmácsolásában megismétli, kifejti és indokolja az előfizetési felhívásban megfogalmazott célkitűzéseket.⁵¹¹

⁵⁰⁵ KISS, „Előfizetési...”

⁵⁰⁶ A „click-szellem” egyértelműen *A Hét* Akadémia- és Kisfaludy Társaság-ellenes pozíciójára utal, erre az első lapszámok számtalan bizonyítékkal szolgálnak. Pl.: DÓCZI Lajos, „Egy napig akadémikus”, *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 3–6.; N.n., „Perdita”, *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 38, lábjegyzet; NEMO, „Budapesti farsang”, *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 48–49, 49.; MIKSZÁTH Kálmán, „A főúri szalonokról (Levél Kiss Józsefhez)”, *A Hét* 1, 5. sz. (1890. febr. 2.): 72.; N.n., „Az Akadémia”, *A Hét* 1, 6. sz. (1890. febr. 9.): 97.; N.n., „Akadémiai értesítő”, *A Hét* 1, 7. sz. (1890. febr. 16.): 115–116.; MASQUE [AMBRUS Zoltán], „Krónika – február 15.”, *A Hét* 1, 7. sz. (1890. febr. 16.): 113.

⁵⁰⁷ SOMIGLI, *Legitimizing the Artist...*, 24–25.

⁵⁰⁸ Théophile GAUTIER, „Charles Baudelaire”, in Charles BAUDELAIRE, *Les Fleurs du Mal*, 1–75 (Paris: Calmann-Lévy, 1857).

⁵⁰⁹ Első megjelenése: Paul VERLAINE, „Vers a la manière de plusieurs II.: Langueur”, *Le Chat Noir* 2, 72. sz. (1883): [77.] a *Langueur* előtt is közöltek „dekadensnek” mondható verseket a *Chat Noir*-ban, mégis ez a szöveg számít iránykijelölőnek. Erről bővebben: Philip STEPHAN, „Decadent Poetry in *Le Chat Noir* before Verlaine’s »Langueur«”, *Modern Language Quarterly: Journal of Literary History* 30, 4. sz. (1969): 535–544.

⁵¹⁰ CĂLINESCU, „The Decadent Euphoria”, in CĂLINESCU, *Five Faces...*, 171–178., 171.; David WEIR, *Decadence and the Making of Modernism* (Amherst: University of Massachusetts Press, 1995), 98–99.

⁵¹¹ ALEXANDER Bernát, „Irodalmi bajaink”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 12–13. Alexander cikkét elemzi: RÁKAI, *A teljes...*, 142–143.

Alexander cikke mellett az egyik legelső programadó esszé a pár hónappal *A Hét* indulása előtt elhunyt Reviczky Gyula hagyatékából származik, vagyis nem a lap számára íródott, de itt jelent meg először. Ezt az alcím is jelezte: *A modern magyar lyra hatásáról (Reviczky Gyula hagyatékából)*.⁵¹² Reviczky, bár nem érte meg a lapindulást, egyike volt *A Hét* vállalt irodalmi ikonjainak. Személyesen is kötődött a főszerkesztőhöz, s rajta keresztül a lap egészéhez. Kiss kiemelt szerepet játszott a Reviczky-emlékezet korai alakulásában: a Petőfi Társaság képviselőjében ő ment el a halottasházba, majd ő indítványozta a temetéshez és a síremlék állításához szükséges pénzgyűjtést, illetve az ezzel kapcsolatos szervezési munkákat is ő intézte.⁵¹³ A kéziratos hagyaték jelentős részét magához vette. A hagyaték később valószínűleg Koroda Pálhoz került.⁵¹⁴ Kiss több kéziratban maradt Reviczky-szöveget közölt éppen induló lapjában. Az első lapszámban Reviczky egyik utolsó versét, a kézirat fakszimiléjét és díszbetűs átiratát,⁵¹⁵ majd a harmadik lapszámban a mindaddig publikálatlan *Perdita* ciklus első két versét adta közre, egy féloldalas szerkesztői jegyzet kíséretében. A jegyzet datálja a verseket és ismerteti a korábbi közlés elmaradásának körülményeit: „A Kisfaludy Társaság azonban, melynek aegise alatt a »Magány« megjelent, a *Perdita*-ciklus kihagyását követelte – ő tudja miért? – s az a kötetben meg nem jelenhetett.”⁵¹⁶ A kísérszöveg egyrészt a hagyaték anyagának első, exkluzív közlőjeként aposztrofálja *A Hetet*, másrészt egyértelműen állást foglal a Kisfaludy Társaság esztétikai és morális ítéletével (és cenzúrájával!) szemben. A jegyzet a visszautasító kritika szó szerinti idézésével⁵¹⁷ és az ezt követő *Eppur si muove* [*És mégis mozog a Föld*] szállóigével zárul,⁵¹⁸ ezzel is jelezve, hogy *A Hét* szerkesztősége hamisnak és tarthatatlannak ítéli a Kisfaludy Társaság értékelését. *A Hét* tehát már az első lapszámokban elköteleződött Reviczky költészete, pontosabban életművének a kritika fősodra által elutasított szegmense mellett. Ezek után a nyolcadik lapszámban, tehát szűk két hónappal *A Hét* indulása után megjelenő esszét⁵¹⁹ már azzal az előfeltevéssel olvashatták a kortárs befogadók, hogy a szerkesztőség

⁵¹² REVICZKY, „A modern...”, 130.

⁵¹³ Ezt igazolják Császtvay Tündének a *Szépen fognak eltemetni* című Reviczky-vershez írt jegyzetei. REVICZKY, *Összes verse...*, 2:792. Reviczky síremlékéről Ambrus Zoltán ír *A Hét* „Irodalom” rovatában: AMBRUS Zoltán, „Sírkő”, *A Hét* 2, 25. sz. (1891. jún. 21.): 406.

⁵¹⁴ CSÁSZTVAY Tünde, „Bevezető”, in REVICZKY, *Összes verse...*, 1:31.

⁵¹⁵ REVICZKY Gyula, „Ágyban párnák közt...”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 4.

⁵¹⁶ REVICZKY Gyula, „Perdita”, *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 38.

⁵¹⁷ „Az egyik bírálat zársorai is így hangzanak: »Mi e költemények kiadását illeti: ha a Kisfaludy-társaságnak alaptörvénye és szokása engedik, hogy jelesebb költőink műveitől elmaradó még egy-két mainak munkáinál is gyöngébb, de némi értékkel mégis bíró s jövőre jó reményt gerjesztő költeményeket kiadjon: ez esetben ezeket némi javítás föltétele mellett kiadhatóknak tartom és nyilatkoztatom.«” Uo.

⁵¹⁸ A szállóigének sajátosan magyar referencialitást kölcsönöz Jókai azonos című 1872–1873-as regénye.

⁵¹⁹ REVICZKY, „A modern magyar...”, 130.

szimpatizál a korán elhunyt költő lírájával és ars poeticájával. Ha összeolvassuk Kiss Józsefnek a „Heti postá”-ban megfogalmazott nézeteit Reviczky szövegének állításaival, egyértelműnek tűnik, hogy a kiadatlan versek mellett miért éppen ennek a dolgozatnak a publikálásával emlékeztek a költőtársra. Reviczky esszéje segítheti Kiss költészetideáljának és *A Hét* irodalmi programjának pontosabb megértését, hiszen részletező, elidőző érvelésre ad lehetőséget, amely az előfizetési felhívásokban vagy a „Heti postá”-ban terjedelmi korlátok és a jellemző szövegtípus – reklám, nyílt levél és rövid üzenet – adottságai miatt elképzelhetetlen lenne.

Az esszé a költészet hanyatlásának, vagyis a negatívan értett irodalmi dekadenciának a gondolatával vitatkozik. Bevezetőjében ennek a hanyatlásnak kétféle, általánosan elfogadott magyarázatát kivonatolja. Egyrészt azt a nézetet említi, amely szerint a modern tudományos gondolkodás kora „nem kedvez a költészetnek”. Darwin és Schopenhauer után, tehát a pozitivista és pesszimista szemlélet által uralt, célt, eszmét és morált nélkülöző korban a költészet, amely „a dolgok pusztá megjelenését ismerő, érzékeny lélek” termése, nem bír világmagyarázó, megvilágító erővel.⁵²⁰ A második állítás ismerős lehet a korábban tárgyalt dekadenciama­gyarázatokból: eszerint a modern költészet kifogyott a témákból, ebből fakadóan hatástalan; az elődök kezében „lezárult” az irodalom, már megvalósult mindaz, amire a költészet képes lehet, így az újak csupán a nagy mesterek utánzói lehetnek (törpék az óriások vállain). Reviczky mindkét diagnózissal vitába száll: „Azt hiszem, sohasem volt a poézis világának oly dúsan trágázott földje, mint épen a mi isten- és szépségtagadó századunkban.”⁵²¹ Szerinte a költészet alapvető feladata a boldogság utáni vágy kifejezése, pontosabban a hiány érzékelése és az ezáltal létrejövő vágy, az ebből fakadó feszültség megragadása: „S nem az-e a költészet legigazabb tárgya, a mi boldogságunkból hiányzik?” A vágy és a hiány, mint a költészet alapja Kissnél is gyakran visszatérő téma volt, amelyet – mint láthattuk – leginkább a „hangulat” fogalmán keresztül artikulált. Reviczky a modern kort minden korábbinál alkalmasabbnak tekintette a költészet kibontakozására, hiszen minden korábbinál talajvesztettebb; a modern ember saját hiányosságainak teljes tudatában él, ami forrása lehet a lírai művészetnek, amely éppen a hiányból építkezik.

A másik állítással szemben – amely szerint a modern költészet képtelen meghaladni az előző nemzedékek nagyjainak művészetét – Reviczky a műveltség színvonalának általános emelkedésével érvel, az óriások vállán álló törpék metaforáját pozitívan, a

⁵²⁰ Uo.

⁵²¹ Uo.

haladásra koncentrálni kezd. A korszakalkotó, unikális költői hangok hiányát nem veszteséggént, hanem az irodalom nagykorúsodásának jeleként értelmezi (vö. a dekadens „érettség” és „túlfinomodás”): „A patak is zajosan, sebesen rohan pályája kezdetén; de mentül mélyebb lesz, annál csendesebben és lassabban hömpölyög.” Hasonlóan, a költészet is „intenzívebb, mélyebb és általánosabb, mert a műveltség terjedésével szaporodnak azok is, a kik a dal iránt fogékonyak”.⁵²² Ez az érv párhuzamba állítható Kiss József szerkesztői üzeneteinek állításaival: „költészetünk, ha olyan titáni képviselői nem akadtak is mint az előző évtizedekben, mégis hatalmas lendületet nyert, fejlődött. Egészben véve a mostani írói nemzedék magasabb színvonalon áll és mindennek fölött szorosabban simul a modern európai irodalmakhoz.”⁵²³ A kimagasló költői teljesítmények hiányát mindketten pozitív jelként értelmezték, amely az irodalmi „termés” színvonalának általános, „egészben” vett növekedését, illetve egy igényesebb olvasói attitűd, kifinomultabb polgári ízlés kialakulását bizonyította. Ami a *Magyar Szemle* korábban idézett érvelésében egyformaság, tömegesedés és hanyatlás volt, itt az irodalom győzelmeiként jelenik meg: egy-két kiemelkedő költő helyett az irodalom általános színvonala emelkedett. Amit a dekadensek kritikusai „túlfinomodásként” vagy idegességgént értelmeztek, az itt pozitív konnotációt kap, erényként tételeződik, mint kikristályosodott ízlés és érzékenység. A *felület* felértékelése a *mélység*hez képest Reviczky szerint a líra alapvető vonása, hiszen a lélek mindig csak a dolgok „puszta megjelenését” (látszatát, felületét) ismeri. Felület és mélység itt szinte felcserélődik – a felület válik mélységgé és a mélység, mivel csak torzítva érzékelhető, felületté.

Kisshez hasonlóan Reviczky sem várja a lírától, hogy objektív, akkurátus és aktuális társadalmi leírást nyújtson:

„Semmi sem oly érdekes a lyrikusnál, mint énje, egyénisége. Ez nála a »hic Rhodus hic salta« [tanú/szükséges és elégséges bizonyíték]. A külvilágban csak arról vesz tudomást, a mi egyénileg, közvetlenül érinti. A világ bánatát saját bánatában, örömét saját örömeiben érzi. Nem tények és eszmék kifejezője, hanem a hangulaté, melyet azok lelkében ébresztenek. Persze, ha egyénisége köznapi és sekély, akkor az untig elúnt lyrai receptet fogjuk tőle hallani, mely azonban nem azért hatástalan, mert régi, hiszen a philosophia is régi, hanem mert hangulatai nem elég megkapók és közvetlenek, kedélye nem elég mély és gyöngéd, nem mélyebb és gyöngédebb a közönséges olvasóénál. A mint hogy a lyrának egészen más szótára van, mint a többi irodalmi műfajnak, úgy egészen más világ az, melyben a lyrikus mozog.”⁵²⁴

⁵²² REVICZKY, „A modern magyar...”, 131.

⁵²³ [KISS], „Eperjes”, *A Hét* 1, 9. sz. ...

⁵²⁴ REVICZKY, „A modern magyar...”, 131.

Az érvelés alapfogalmai az *egyéniség* és a *hangulat*. Reviczkyhez hasonlóan Kiss is a lírai beszédmód alapvető feltételének tekintette az egyéni megszólalói pozíciót. Ugyanakkor ritkaságként regisztrálta azt, éppen a költők megsokasodása miatt: „A költészetben az egyéniség lett a jelszó. Voltaképpen minden időkből az volt; de értékét sohasem helyezték oly magasra, mint korunkban, midőn ritkábban találkozunk vele.”⁵²⁵ Az egyéniség tehát nem mindenki számára adott, de nem is azonos a romantikus „zseni” képzetével – Kiss és Reviczky szóhasználatában inkább egy sajátos, de tanulható és fejleszthető művészi észlelést, a külvilág interiorizálását és a hangulat egyedi érzékelését jelenti. A költészet mindkettejük szerint a (pillanatnyi, egyéni) tapasztalat univerzális érvényű kifejeződése, tehát: hangulat. Ez alapján a líra éppen azért képes bármely korban érvényes maradni, mert nem az aktuális társadalmi valóságot regisztrálja, hanem a megszólaló ehhez való viszonyát nyelviesíti. Nem eszmék kifejezésére szolgál, hanem az egyéni észlelésnek, az egyszeri megfigyelői és megszólalói pozíciónak az érvényre jutása. Reviczky szerint az egyéniségnek köszönhetően tud túllépni valaki az „until elűnt lyrai recepten”⁵²⁶ (vö. a fejezet elején idézett „poétai recepttel”). Reviczky és Kiss József álláspontja szerint az irodalom nagykorúsodásának feltétele egyrészt a művelt olvasóréteg kiszélesedése, másrészt az egyéniséget (értsd egyszeri észlelést) középpontba állító műnem, a *líra* felértékelődése. Az esszé alapvetően dekadens érvelés: elfogadja az óriás-törpéséget, a kifinomultságot, a töredékességet, a felületességet, a pillanatnyiságot, az efemerséget – de értéknek tekinti ezeket. Olyan művészetet szorgalmaz, amely a hanyatló világnak nem diagnózisát vagy alternatíváját kínálja, ahogy azt a tudomány, a filozófia vagy az epikus irodalom tehetné. Ehelyett az önmegfigyelésre, az egyéniségre és a világhoz való viszonyra, vagyis a hangulatra fókuszál. A modern lírikus a jelennek ír a jelenről és önmagáról, miközben tisztában van azzal, hogy a hanyatló világ részeseként, belülről nem tudja annak tökéletes leírását adni. Kiss József ironikus szerkesztői üzenetei, a *Magyar Szemlének A Hétre* vonatkoztatott dekadenciakritikája és Reviczky Gyula programszövegként olvasható esszéje alapján úgy tűnik, az 1890-es évek elején az az ellentmondásos helyzet állt elő, hogy míg *A Hét* kritikusai dekadensnek tartották, addig a lap maga, vagyis Kiss József *A Hét* nevében elhatárolódott a jelzőtől; mindeközben azonban irányadó programszövegként egy dekadens érvelésű esszét választott, amelynek érveit gyakran ismételte a lap poétikáját közvetítő „Heti

⁵²⁵ [KISS], „Eperjes”, *A Hét* 1, 9. sz. ...

⁵²⁶ REVICZKY, „A modern magyar...”, 131.

posta” rovatban. Nincs *A Hétben önmagát* dekadensnek nevező költészet, de igenis van dekadens perspektíva.

2.3.3. „Leszünk – szükségből – Wagneriánusok”: századvégi irányzatosság

Mint láttuk, a „dekadenshez” hasonló jelzők és ideologémák sok esetben kívülről érkező, kritikaként megfogalmazott, pejoratív minősítései egy adott csoport, vagy csoportként értelmezett egyének ideológiájának. Éppen ezért a századvégi „izmusok” képviselőire vagy az irányzatjelölők elutasítása, vagy azok elfogadása és a védekezőpóz, vagy a folyamatos ironikus „billegés” jellemző. A „dekadens” jelző esetében (függetlenül attól, hogy a dekadencia nem tekinthető a naturalizmushoz vagy szimbolizmushoz hasonló irányzatnak)⁵²⁷ mindháromra könnyű példát találni: míg az ötvenes években Baudelaire elutasítja,⁵²⁸ a nyolcvanas években Verlaine komolyan veszi azt és azonosul vele,⁵²⁹ majd a kilencvenes években Wilde folyamatosan paradoxonokban beszél róla, állandóan visszavonja korábbi állításait, ironikusan nyilatkozik.⁵³⁰ A rövid életű dekadens mozgalom vezetője, Anatole Baju éppen azért választotta a „décadence” szó helyett a „décadisme”-et a *Le Décadent* hasábjain, hogy ezzel is hangsúlyozza az öndefiníció jogát: egy gúnynev utólagos megszelídítése, adaptációja helyett létrehozta annak unikális variációját,⁵³¹ illetve vállaltan irányzatként tekintett a dekadens mozgalomra (az „-isme” szuffixum is erre utal). Hasonló módon jött létre a spanyol „modernismo” kategóriája, amelyet Ruben Dario éppen az egyedi, egyszeri, sajátosan spanyol modernség megnevezésére vezetett be, így próbálva kiküszöbölni, hogy a spanyol modernnek („modernistas”) a francia dekadensek vagy szimbolisták utánpótlásának tűnjének.⁵³² Németül is különvált a „hanyatló” kortársak pejoratív megnevezéseként használt „Dekadenz” és a franciás helyesírású „Décadence”, amelyet a francia „történeti dekadenciára”, Baudelaire és kortársai költészetére, esetleg Verlaine vagy

⁵²⁷ Wolfdietrich Rasch is amellet érvel, hogy nem érdemes a dekadenciát sem irányzatnak, sem stíluskorszaknak tekinteni. Éppen ezért a századforduló dekadenciaképzeteivel foglalkozó monográfiájában olyan metaforákat vizsgál, amelyeket a korban az össztársadalmi válság és általános hanyatlás kifejezésére használtak – akár egymástól egészen eltérő „izmusokhoz” kapcsolódó, egészen eltérő stílusban alkotó művészek is. Wolfdietrich RASCH, *Die literarische Décadence um 1900* (München: Verlag C. H. Beck, 1986), 10–11, 21–36.

⁵²⁸ Nemcsak elutasítja, de kifejezetten az akadémikusokra alkalmazza. CĂLINESCU, „From »Decadence«...”, 165.

⁵²⁹ Ld. például a dekadensek védelmében írt versét: *Ballade en faveur des dénommés décadents et symbolistes* (Szabó Magda fordításában *Ballada az úgynevezett dekadensek és szimbolisták védelmében*). Viszont ő is kerüli a „décadence” szót, helyette a Baju által bevezetett „décadisme”-t részesíti előnyben. CĂLINESCU, „Decadent Euphoria...”, 176.

⁵³⁰ DENISOFF, „Decadence and aestheticism...”, 39.

⁵³¹ CĂLINESCU, „Decadent Euphoria...”, 172–176.

⁵³² CĂLINESCU, „Literary and Other Modernisms”, in CĂLINESCU, *Five Faces...*, 69–70.

Valéry kapcsán használtak.⁵³³ A német sajtónyelvben olykor nem is a „Dekadenz”, hanem a herderi áthallású „Verfall” szót használták⁵³⁴ – hasonlóan ahhoz, ahogyan magyarul „hanyatlókról” vagy „bukottakról” beszéltek.⁵³⁵

A század legvégén *A Hét* „Heti posta” rovatában egyre határozottabban utasították el a 19. század második felének nagy „izmusait”: „Ha a szimbolizmus barátait keresi nálunk, akkor rossz ajtón méltóztatott kopogtatni”;⁵³⁶ „[a] realizmusnak ezt a fajtáját csak igen, igen fiatal emberek kultiválják, akiknek még nincs fogalmuk arról, amiről irnak.”⁵³⁷ *A Hetet* olvasva nyilvánvaló, hogy a kritika itt is az utánzás, reflektálatlan stíluskövetés, valamint az anakronisztikusság ellen szól, és nem feltétlenül a szimbolizmus vagy realizmus egésze ellen – bár kétségtelen, hogy sokkal nyilvánvalóbb elutasításról van itt szó, mint a fejezet elején idézett játékos üzenetben. Szemléletesen példázza *A Hét* szerkesztőségének az irányzatokhoz fűződő „billegő” ítéletét a Verlaine halálakor, névaláírás nélkül publikált nekrológ. Az „Irodalom” rovatot teljesen kitöltő szöveg nem kifejezetten a költőről szól, ehelyett személyes hangvételő, vallomások kijelentésekből áll, az E/1-ben megszólaló (de névtelen) beszélőnek a dekadens és szimbolista költészethez fűződő viszonyát taglalja:

„Volt idő, mikor tele voltam előítélettel minden szimbolizmus, allegorizálás és dekadencia ellen. Erről lettem, s belátom, hogy igenis vannak dolgok ég és föld között, amit a mi emberi értelmünk csak sejt, de át nem hatol rajtuk, amit világosan és határozottan szavakban és fogalmakban kifejezni nem lehet, csak jelekkel lehet tolmácsolni, mint ahogy a tudományban elfér minden, a művészetből sem lesz szabad kizárni semmit, s a helyén való szimbolizmusnak nem kisebb a jogosultsága, mint akár a realizmusnak, akár az idealizmusnak s ezer egyéb izmusnak.”⁵³⁸

⁵³³ Roger BAUER, „Décadence und Dekadenz”, in *Die Lektüre der Welt – Worlds of Reading: Zur Theorie, Geschichte, und Soziologie kulturelle Praxis – On Theory, History and Sociology of Cultural Practice: Festschrift for Walter Veit*, szerk. Helmut HEINZE és Christiane WELLER, 195–202 (Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 2004). Illetve Roger BAUER, „Der Unpolitische und die Décadence” in *Wagner–Nietzsche–Thomas Mann: Festschrift für Eckhart Heftrich*, szerk. Michael NEUMANN, Ruprecht WIMMER, 279–297 (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1993).

⁵³⁴ Dieter KAFITZ, „Theodor Fontanes Roman *Der Stechlin* aus der Perspektive des Décadence-Diskurses der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts”, in *„Die Dekadence ist da” Theodor Fontane und die Literatur der Jahrhundertwende*, szerk. Gabriele RADECKE, 9–32 (München: Koenigshausen & Neumann, 2002), 12–14.

⁵³⁵ A sokat idézett *Magyar Szemle* rendszeresen beszél „hanyatló magyar típusokról”. Például: BOTOND, „Künn a pusztán”, *Magyar Szemle* 9, 36. sz. (1897. aug. 5.), [421.]

⁵³⁶ [SZERKESZTŐ], „M. T.”, *A Hét* 10, 29. sz. (1899. júl. 16.): 480. A „Heti posta” más üzeneteiből kiderül, hogy ezt a választ nem Kiss József írta: „Szerkesztőnk ez idő szerint a, levéllel is, megközelíthetetlen távolban üdül”. [SZERKESZTŐ], „K. E.”, *A Hét* 10, 29. sz. (1899. júl. 16.): 480.

⁵³⁷ [SZERKESZTŐ], „Fiatalok”, *A Hét* 10, 31. sz. (1899. júl. 30.): 512. Az előző üzenethez hasonlóan itt is bizonytalan a megszólaló személye. Mint azt a „Heti posta” kapcsán láthattuk, az 1899-es évfolyamban már nem egyértelműen Kiss József szólamáról van szó.

⁵³⁸ N.N., „Verlaine”, *A Hét* 7, 4. sz. (1896. jan. 26.): 63.

A nekrológ állítása szerint minden „izmus” legitim. A *Magyar Szemle* és más lapok által határozottan ellenzett és *A Hét*ben is inkább hallgatólagosan elfogadott művészi dekadenciát, vagyis a dekadens mozgalmat („décadisme”) ez a cikk vállaltan támogatja. Sőt, a beszélő kifejezetten *visszavonja* korábbi, az anonimitás miatt visszakereshetetlen negatív ítéletét. A szöveg zárata Verlaine-t úgy jellemzi, mint aki „epigon művésze egy epigon kornak”,⁵³⁹ ahol az „epigonság” formaművészetet, és a „felület” felértékelését, a formának a tartalom elé helyezését jelenti. A vallomásos beszédmód és az anonimitás együtthatására a cikk egyszerre szubjektív, egyéni hangvétellű, így intenzív érzelmi töltetű, ugyanakkor a szerkesztőség egészének álláspontját képviseli.⁵⁴⁰

Kiss József *A Hét*ben általában nem egy-egy modern irányzat egészét támadta: „A divat, ha nem több ennél, előbb-utóbb úgyis csak lejárja magát. De, hogy ez a divat az uralkodó irodalmi irány egy elfajulása, még nem jelenti azt, hogy ez az irodalom is mindenestül egy kalap alá fogható az ő kinövéseivel.”⁵⁴¹ Kiss tehát nem maguktól a modern irányzatoktól, hanem egy-egy stílus, művészcsoport vagy poétika divatossá válásától, utánzásától és szükségszerű értékvesztésétől tartott. Hasonlóan: a „dekadens” jelző visszaütése nem jelenti azt, hogy ne támogatta volna az általa tehetségesnek ítélt költőket, akik az irodalmi dekadencia jellegzetes képalkotásával, sajátos téma- és motívumvilágával, esztétikájával kísérleteztek. Ez logikus következménye annak a költészeti felfogásnak, ami a „Hetí posta” mentori üzeneteiből kirajzolódik. Kiss normatív poétika helyett az „egyéni hang” keresését szorgalmazta, amelybe belefért az irodalmi irányzatokkal, s azok „elfajulásaival” szembeni nyitottság és az ezekhez kötődő kísérletezés is. „Tiszteld a tehetséget!”, volt *A Hét* jelszava tíz évvel az indulása után, „[m]inden formájában és ha nem érted meg mindjárt, légy azon, hogy megértsd. Tiszteld a tehetséget ellenségeidben is és aberrációiban is.”⁵⁴² Kiss József *A Hét* szerkesztői üzeneteiben nem a létrehozni kívánt modern költészet irányát akarta megszabni. A lapon keresztül inkább infrastruktúrát, nyilvánosságot, szociális hálót kívánt biztosítani ahhoz, hogy valami újszerű hang kifejlődhessen és megtalálhassa saját közönségét. Az irodalmi divatok idézett kritikája, amelyben egy aggodalmát kifejező olvasó levelére válaszolt, így folytatódik:

⁵³⁹ Uo.

⁵⁴⁰ A rendelkezésemre álló források alapján nem bizonyítható, de a cikk feltehetően Ignóus munkája. Az ő tollából származik az 1896-os évfolyam „Irodalom” rovatában közölt kritikák jelentős része, illetve a nekrológ stílusa és retorikája is az ő szerzőségét valószínűsíti. A mostani érvelés szempontjából a szerző kiléte mellékes információ.

⁵⁴¹ [KISS József], „Budapest, P. I.”, *A Hét* 2, 22. sz. (1891. máj. 31.): 360.

⁵⁴² KISS, „Egy lapról...”, 845.

„Azok a kiváló modern szellemek, kiket ön baktériumoknak nevez, baktériumoknak talán mégis egy kicsit nagyok és in ultimo analysi, ezek nem a betegség (haugyan betegség?) *okozói*, hanem *productumai*. Arról, hogy a mi korunkban nincsenek többé troubadourok, nem lehet filozofálni, ezt csak konstatálni lehet. Ibsen, Echegaray, Tolstoj és a legnagyobb bűnös – Zola bizony nem esküdtek előre össze, hogy egy új irányt teremtsenek, hanem a kor felfogása, szelleme ellenállhatatlanul bele kényszerítette őket ebbe az irányba.”⁵⁴³

Kiss itt az „egészséges” és a „beteg” irodalom szembeállításával él. A „baktérium” mint metafora nagyon elterjedt volt a századvégi sajtónyelvben. *A Hét*-ben is számos olyan aktuálpolitikai vagy szépirodalmi elemzést közöltek, amelynek alapmetaforája a bakteriális fertőzés.⁵⁴⁴ Robert Koch posztulátumai után, a kilencvenes években már mindenki számára egyértelmű volt, hogy a század utolsó évtizedében pusztító influenza és az 1891–92-es, egész Európát sújtó kolerajárvány fertőzés útján terjedt. Az influenzát a korban (Pfeiffer kutatásaira alapozva) tévesen bakteriális fertőzésnek tartották.⁵⁴⁵ A baktérium lett a legközérthetőbb aktualizáló metaforája minden gyorsan, transznacionálisan terjedő irányzatnak, mozgalomnak és divatjelenségnek. Az itt idézett szövegben a „betegség” („a kor felfogása, szelleme”) állítólagos okozói, terjesztői a Zolához, Ibsenhez és José Echegaray y Eizaguirre⁵⁴⁶-hez hasonló modern szerzők.

Kiss érvelése nem egyszerűen megfordította az implikált ok-okozati viszonyt, de magára a metaforára és általában a biologikus értelmezés megalapozottságára is rákérdezett („haugyan betegség?”). A modern irodalmat nem irányzatosságnak képzelte el, az irányzatokat preskriptívnek és emiatt korlátozó hatásúnak tekintette. Számára az új irodalom a radikálisan megváltozott világnak, vagyis a modernizáció tapasztalatának egyértelmű „produktuma”. Nem foglalt ugyan állást a regény- és drámai irodalom alakulásával kapcsolatban, de azért, hogy „kiváló modern szellemeknek” nevezte ezeket a szerzőket, mégis tartózkodott a negatív ítélettől. Rendszerszintű krach idejeként, sőt univerzális válságkorszakként, vagyis tulajdonképpen dekadens korszakként értékelte saját jelenét, amelyhez csak az igazi

⁵⁴³ [KISS], „Budapest, P. I...” [Kiemelés az eredetiben.]

⁵⁴⁴ Elég csak *A Hét* legelső „Krónikájára” gondolnunk, amely az „Influenza-hírek nyugtalanítják a világot...” mondattal indul, majd a gombákról, baktériumokról és a „mikroszkopikus világ” más lényeiről elmélkedve fokozatosan egyre tágítja a jelentéskört, minden „ragályosan” terjedő jelenségre kiterjeszti azt. LUCIUS [KESZLER József], „Krónika: Budapest decz. végén”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 1.

⁵⁴⁵ Pfeiffer a *Haemophilus influenzae* baktériumra vezette vissza a betegséget. P. FILDES, „Richard Friedrich Johannes Pfeiffer 1858–1945”, *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society* 2. sz. (1956): 237–247.

⁵⁴⁶ Echegaray *A nagy Galeotto* című drámáját 1890-ben mutatták be magyarul. *A Hét*-ben Ambrus Zoltán írt az ősbemutatóról elismerő, lelkes kritikát (egyenesen Shakespeare-hez hasonlította, a „homályos” Ibsenhez képest a színpadot jól ismerő, kiváló dramaturgiai érzékű szerzőnek tartotta). A korabeli magyar Echegaray-recepciónak fontos mozzanata volt Ambrus színikritikája. Y. [AMBRUS Zoltán], „Nemzeti színház (A nagy Galeotto. Dráma, 4 felvonásban, írta Echegaray. – Első előadása a nemzeti színházban 1890. február 28-án.)”, *A Hét* 1, 9. sz. (1890. márc. 2.): 144–145.

„modern szellem” képes reflektáltan igazodni. A modern kor lírikusait pedig óva intette attól, hogy az epikus műfajok által dominált „izmusokat” kövessék (a jelenben „nincsenek többé troubadourok”), hasonló okból, mint amivel Reviczky is érvelt idézett esszéjében. Hiszen a líra mint műnem szerintük nem alkalmas a rendszerszintű, társadalmi szintű jelenségek leírására, csak és kizárólag az egyént és az egyénnek a világhoz fűződő, folyamatosan változó viszonyát képes érzékeltetni. Kiss szerkesztői válasza a következőképpen zárul: „[A]zokra a lágy szerelmi dalokra, melyeket Zolának kellett *volna* megírnia, nem vagyunk kíváncsiak.”⁵⁴⁷ A feltételes mód (Zola nem lírikus, de ha az lenne, nem lenne jó lírikus) is azt jelzi, hogy Kiss az epikának és a lírának a Reviczky által leírt módon eltérő feladatot és „szótárat” tulajdonít.

Kiss József egyszerre volt elődje és kortársa a századvég költőinek: balladáinak köszönhetően valamelyest igazodott a Kisfaludy Társaság által preferált irodalmi ízléshez, míg lírai verseivel, illetve verses elbeszéléseivel el is határolódott attól. Őt is rendszeresen nevezték modernnek, dekadensnek, kozmopolitának. Ami azonban bírálói szerint esetlen verselés, ügyetlenség, hiba, sőt „magyartalanság”, az az őt és *A Hetet* olvasva nevelkedő új költői nemzedék számára már a kísérletezés jelének tűnt. Saját köteteinek összeállításakor és *A Hét* szerkesztésekor érzékenyen követte, hogyan változik és hogyan tud változni a magyar költészet. 1897-ben balladáit és lírai versei még mindig képesek voltak újszerűen hatni. A Bécsben tomboló szecesszióval egy időben a magyar közönség számára szokatlan összművészeti vállalkozásba fogott: az ekkor induló Nagybányai Művésztelep fiatal alkotóival közösen kiállítást szervezett, és legismertebb verseinek illusztrált díszkiadását tervezte.⁵⁴⁸ A kötet megjelenésekor Kiss úgy beszélt az albumról,⁵⁴⁹ mint amelyben nincs

⁵⁴⁷ [KISS], „Budapest, P. I...” [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

⁵⁴⁸ Az album: KISS József, *Kiss József költeményei* (Budapest: Révai, 1897). A Nagybányai Művésztelep alkotóinak levelei közül több is tanúskodik a közös munkáról. Ezek alapján a projekt 1896. júliusában indult, kifutását októberre tervezték, Hollósy kezdetben nagy lelkesedéssel fogadta a lehetőséget: „Ez [Kiss és a kiadvállalat látogatása] a legimpozánsabb momentuma a mi itt létünknek.” HOLLÓSY Simon, „Morvay Győzőhöz, Nagybánya, 1896. júl. 25”, in *Dokumentumok a Nagybányai művésztelep történetéből II. Válogatás a nagybányai művészek leveleiből 1893–1944*, szerk. ANDRÁS Edit és BERNÁTH Mária, Nagybánya könyvek 8 (Miskolc: MissionArt Galéria, 1997), 30. 1897-re az illusztrációk nagy része elkészült, csak Hollósy négy további festményére vártak. HOLLÓSY Simon, „Özv. Tóth Lászlónéhoz, München 1897. jan. 27”, in *Dokumentumok...*, 36. Hollósy a kötet megjelenése után még egyszer újrifestette az egyik illusztrációt (*Az ár ellent*), 1900-ban is foglalkoztatta a téma. HOLLÓSY Simon, „Réti Istvánhoz, H.n., München, 1900. márc. 20.”, in *Dokumentumok...*, 89. Később, 1915–1916-ban a koprodukciós projektben részt vevő Réti István festette meg (állami megrendelésre) Kiss József portréját. FERENCZY Károly, „Réti Istvánhoz, H.n., d.n. (postabélyegző: 1916. júl. 2.)”, in *Dokumentumok...*, 240–241.

⁵⁴⁹ Léteztek hasonló formátumú kiadványok a 19. század végi magyar könyvpiacra, de ezeknek sokkal konzervatívabb volt az ornamentikája, mint a Kiss-féle díszkiadásnak. Míg a Reviczky által szerkesztett, 1891-ben újrakiadott *Költők lugasa* gazdagon díszített, de zsebkönyv méretű volt, addig a Lampel kiadónál megjelent *Költők albuma* már Kiss József díszkiadásához hasonlóan monumentális formátumú (37 cm magas) volt. Mindkettő biedermeier ízlés szerint volt illusztrálva. REVICZKY Gyula, szerk., *Költők lugasa* (Budapest:

hierarchia kép és szöveg között, ahol az illusztráció nem alárendeltje a szövegnek,⁵⁵⁰ hanem a vers hangja „színekre váltva”, a költő fantáziája „egy más törvénynek hódoló fantázia eszközeivel reprodukálva.”⁵⁵¹

A díszkiadás megjelenése után az *Uj Idők* közölte Bródy Sándor portrécikkét Kiss Józsefről.⁵⁵² Bródy európai színvonalú lírikusnak nevezi őt, aki maga is „haragszik a balladák hangos sikerére”, amely teljesen „elvonja a figyelmet a lírai verseitől”. Saját helyzetét tisztán látó „öregként”⁵⁵³ írja le az ekkor ötvenöt éves költőt, aki tisztában van költői érdemeivel és hiányosságaival, a magyar líra aktuális helyzetével. A portré nem a költő pályáját vagy költészetének általános vonásait ismerteti, hanem egy közösen töltött délutánt és éjszakába nyúló beszélgetést mesél el. Kiss József szecessziós ízlés szerint berendezett, ékszerdobozra emlékeztető dolgozósobájában,⁵⁵⁴ a mesterséges szépség bűvöletében és a villanyfény ragyogásában ülve, vagyis egy tökéletesen dekadens miliőben majdani, még el nem készült versekről beszélgetnek. „Én egészen fiatalnak és modernnek érzem magamat és a verseimet mégis elválasztja valami a modernségtől. Vajon mi az?”⁵⁵⁵ – kérdezi az elbeszélésben szereplő Kiss. Majd a Bródy saját hangjaként megjelenő elbeszélői hang válaszol: ami Kiss József költészetét még mindig köti egy modernség előtti világhoz, az a magyar költészeti hagyomány öröksége. „A melódia, édes öregem, az ő melódia! Az ami nekünk már nem jutott, próbáljuk, keressük, hiába. Leszünk tehát – szükségből – Wagneriánusok, ecsettel festő muzsikusok és verstannal a kezünkben, skandálva költő discipulusok [tanítványok].”⁵⁵⁶

Schein Gábor ezt a passzust úgy értelmezi, mint amely „a nemzeti klasszicista kánon által uralt kor és hagyománytudat kiúttalanságáról tanúskodik”, s amelyben Bródy elhatárolódik a „régiektől”, köztük Kiss Józseftől is.⁵⁵⁷ S bár itt valóban a hagyományhoz

Méhner Vilmos, 1891). RADÓ Antal, szerk., *Költők albuma: jelenkori magyar költők verseiből: harminczöt magyar festőművész képeivel* (Budapest: Lampel, 1898³).

⁵⁵⁰ Hasonló multi- és intermediális projektről van szó, mint amilyenre Ady verseinek illusztrálásakor Nagy Sándor vállalkozott. Erről ld.: MÉSZÁROS Márton, „Lírai képrás: Egy »ismeretlen« Ady-illusztráció nyomában”, in *Ha feltámadnak...*, 119–133.

⁵⁵¹ KISS József, „Az én könyvemről”, *A Hét* 8, 48. sz. (1897. nov. 28.): 771.

⁵⁵² BRÓDY Sándor, „Kiss József”, *Uj Idők* 4, 51. sz. (1898. dec. 18.): 541–542.

⁵⁵³ Játékosan kiforgatott elismeréssel vezeti be Kiss Józsefet, az „öregként”, aki mellesleg a legnagyobb élő poétája a hazának.” Uo., 541.

⁵⁵⁴ A szerkesztőség rendszeres gyülekezőhelyeként is funkcionáló dolgozósoba szecessziós ízléséről, és a benne található iparművészeti és képzőművészeti gyűjteményről ld.: NÁDAI Pál, „A költő és kerevete”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 175–179.

⁵⁵⁵ BRÓDY, „Kiss József...”, 541.

⁵⁵⁶ Uo., 542.

⁵⁵⁷ SCHEIN Gábor, „Az irodalmi modernizáció pillanatfelvétele a *Nyugat* megindulásakor”, in SCHEIN, *Traditio – folytatás és árulás*, 22–40 (Pozsony: Kalligram, 2008), 25.

való viszony a központi téma, ez az értelmezés a cikk két nagyon fontos mozzanatát figyelmen kívül hagyja. Az egyik a Kiss József kérdésében megfogalmazott önkép, amely szerint saját magát is modernnek tartja, mégis úgy érzi, valami „elválasztja” ettől. Ezt hiányosságként éli meg, vagyis a modernség itt Kiss József számára is pozitív értéként tűnik fel. A másik a gondolatjelek közé szúrt, s így kiemelt „szükségből” szó, amely Bródy válaszában a legnagyobb retorikai szerepet kapja. Ahelyett, hogy szembeállítanánk a Gyulai Páltól Szász Károlyon át Kiss Józsefig mindenkit homogenizáló „régieket” a Bródytól Adyig tartó „újakkal”, érdemes foglalkozni a korabeli viszonyok komplexitásával. Bródy retorikája szerint ugyanis az „ős melódia” elvesztése, vagyis a korábbi költészeti hagyományokhoz való autentikusként megélt kapcsolódás lehetetlensége: sajnálatos veszteség. Ezért „keresik”, „próbálják” valahogyan visszaszerezni, s ha ez nem megy, akkor „szükségből” pótolni azt. Bródy arról a válsághelyzetről beszél, amit maga Kiss is pontosan érzékelt és gyakran hangoztatott: a század végére kiüresedett, hitelét veszítette, „elfogyott” a magyar költői nyelv. Az elkerülhetetlen megújulást *A Hét* szerkesztősége is gyakran hirdette és a változáshoz szükséges kísérletezést támogatta: legyen az dekadens („Wagneriánus”), szimbolista („ecsettel festő muzsikusk”), vagy a parnasszista/esztétista ideál szerint alkotó formaművész/„epigon” („verstannal skandaló discipulus”). Még ha divatszerű és átmeneti is ez a kísérletezés, Kiss József számára és *A Hét* egész szerkesztőségének nyilvánvaló volt, hogy a korábban hiteles megszólalásmódokat konzerválni már nem lehet. Bródy cikke szerint a kényszer, a szükség oka, ami miatt a századvég szerzői az „izmusokhoz” fordultak, éppen ez a válsághelyzet volt: az óriás-törpe tudat,⁵⁵⁸ a hanyatlás érzékelése, az „autentikusság”, „organikusság” érzésének elvesztése és az ebből fakadó, nosztalgiával kevert távolságtartás az elődöktől.

A „Wagneriánus” jelző külön figyelmet érdemel. Ahhoz, hogy értsük Richard Wagner és a dekadencia kapcsolatát, át kell tekinteni párat annak legbefolyásosabb leírásai közül. A már említett Nisard-esszék mellett a leggyakrabban idézett dekadencialeírás Bourget-re vezethető vissza. A magyar közönség számára „pszichológiai” regényeiről és

elbeszéléseiről,⁵⁵⁹ illetve *A Hét*ben verseiről is⁵⁶⁰ ismert Paul Bourget-től származik a dekadens stílusnak az a leírása, amelyet Nietzsche szóról szóra, ám hivatkozás nélkül idéz *Der Fall Wagner (Wagner esete)* című, a dekadens művészettel is foglalkozó esszéjében. Bourget 1881-es, Baudelaire-ről szóló elemzése⁵⁶¹ összefoglalja a dekadencia és a „dekadensként” értékelt stílus jegyeit. Organikus metaforája szerint a dekadens társadalomban a „sejtek”, vagyis az egyének uralkodnak, akik energiájukat nem rendelik alá a „szervezet”, vagyis a társadalom közös céljainak: ez vezet általános hanyatláshoz. A nyelvet is hasonló törvényszerűségek által uralt organizmusként írja le, ítélete szerint a dekadens stílus éppen ennek az általános szétesésnek a tüneteit viseli magán: az oldal függetlenedik a könyv egészétől, a mondat az oldal egységétől, a szó a mondatétól.⁵⁶² Nisardhoz hasonlóan Bourget is a Római Birodalom bukásának analógiájára képzelel el a 19. századi társadalmi valóságot. A dekadens irodalomnak szerinte nincs jövője, hiszen olyan, kizárólag aktuális referencialitással rendelkező, hagyomány nélküli nyelvet teremt, amelyet az eljövendő nemzedékek már nem fognak tudni értelmezni.⁵⁶³ Ezt azonban Bourget nem egyértelmű veszteségként írja le. Érvelése szerint a csak a beavatottak számára érthető dekadens nyelv valódi bensőségességet, személyességet eredményez:⁵⁶⁴ Baudelaire költészetének is ez az érdeme. Ez az ítélet (bár nem idézi, de) Gautier előszavára alapoz. Eszerint Baudelaire testesíti meg azt a tökéletessé finomodott, éretté vált művészt, aki az előregedő (hanyatló) civilizáció utolsó pillanatait művészileg ábrázolni tudja. Gautier értelmezésében a dekadens stílusra az összetettség, túlfinomodás, a nyelv határainak feszegetése, a különböző nyelvváltozatok keverése, korábban nem hallott szókapcsolások

⁵⁵⁹ *A Hét* első tíz évfolyamában: Paul BOURGET, „Viple úr testvére”, *A Hét* 2, 34. sz. (1891. aug. 23.): 543–546.; Paul BOURGET, „Maurice Olivier”, ford. Y., *A Hét* 2, 35. sz. (1891. aug. 30.): 558–560.; 36. sz. (1891. szept. 6.): 574–676.; 37. sz. (1891): 592–395.; 38. sz. (1891): 608–610.; 39. sz. (1891): 622–625.; 40. sz. (1891): 639–642.; Paul BOURGET, „Régi arckép”, *A Hét* 3, 3. sz. (1892. jan. 17.): 41–42.; Paul BOURGET, „Szaida”, *A Hét* 4, 41. sz. (1893. okt. 8.): 230–233.; Paul BOURGET, „Aline”, *A Hét* 6, 2. sz. (1895. jan. 13.): 29–32.; 3. sz. (1895. jan. 20.): 47–48.; Paul BOURGET, „A szerelem kora”, ford. FLANEUR, *A Hét* 7, 5. sz. (1896. febr. 2.): 71–74.; 6. sz. (1896. febr. 9.): 87–90.; Paul BOURGET, „Apja fia”, ford. EMMA és FÁY Béla, *A Hét* 8, 16. sz. (1897. ápr. 18.): 249–253.; 17. sz. (1897. ápr. 25.): 267–269.; 18. sz. (1897. máj. 2.): 282–285.

⁵⁶⁰ Például: Paul BOURGET, „Régi emlék”, ford. RADÓ Antal, *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 41.; Paul BOURGET, „Lázadás”, ford. ENDRÖDI Sándor, *A Hét* 2, 43. sz. (1891. okt. 25.): 682.; Paul BOURGET, „Halál”, ford. RADÓ Antal, *A Hét* 2, 44. sz. (1891. nov. 1.): 698.; Paul BOURGET, „Este”, ford. SZALAY Fruzina, *A Hét* 4, 46. sz. (1893. nov. 12.): 306; Paul BOURGET, „Tears, Idle Tears”, ford. RADÓ Antal, *A Hét* 10, 52. sz. (1899. dec. 24.): 875.

⁵⁶¹ Később az 1883-as *Essais de psychologie contemporaine* című kötetében jelent meg és a 19. század végén számos újrakiadást megélt. Eredeti megjelenés: Paul BOURGET, „Psychologie Contemporaine: Charles Baudelaire”, *La Nouvelle Revue* 3, 13. köt. (1881): [398]–416. Kötetes közlés: Paul BOURGET, „Charles Baudelaire”, in BOURGET, *Essais de psychologie contemporaine* (Paris: Alphonse Lemerre, 1883), [3]–32. Az idézetek és hivatkozások ez utóbbi kiadásból származnak.

⁵⁶² Uo. 25.

⁵⁶³ Uo., 28.

⁵⁶⁴ Uo., 29–30.

alkotása, a kifejezhetetlennek, a homályosnak és a mulandónak a nyelvi megidézése jellemző. A dekadens líra szerinte a neurózis költészete, amely minden határt átlép, minden túlzást vállal, a klasszikus stílustól eltérően teret hagy az árnyaknak, a borzalomnak, a félelemnek és az idegességnek: a hanyatló kor legautentikusabb érzésvilágának.⁵⁶⁵

Bourget stílusleírását veszi át szóról szóra Nietzsche az 1888-as *Wagner esetében*.⁵⁶⁶ Nietzsche élete során többször is írt Wagnerről, akivel személyes kapcsolatot is ápolt, a róla szóló írásait egy 1889-es antológiában maga gyűjtötte össze – ez volt az utolsó életében megjelent munkája.⁵⁶⁷ A *Wagner esete* érvelését azzal a vallomással kezdi, hogy ő maga is Wagner-rajongó volt („én voltam az egyik legromlottabb wagnerista”),⁵⁶⁸ így fenntartásait és kritikáit az elfogult, elragadtatott, majd csalódott befogadó álláspontjából fogalmazza meg. Szerinte Wagner „korának gyermeke”, egy beteg kor szülötte: Wagner (akárcsak Schopenhauer) beteg, és maga a Wagner-rajongás is betegség.⁵⁶⁹ Wagnerből „a modernitás legbensőségesebb nyelve beszél”, művészete „brutális”, „mesterkelt”, ugyanakkor „ártatlan”, „gonosz, kifinomult, végzetszerű”, „gazdag és pontos”.⁵⁷⁰ Nietzsche „vén varázslónak” és „okos csörgőkígyónak” nevezi Wagnert: „forradalom-ideológusnak”, aki hadat üzen a „szerződéseknél”, vagyis a hagyománynak és a morálnak, többek között és kiemelten: egyenjogúsítja a nőt a „szabad szerelem szentségében”, „az utódok reménye nélkül”.⁵⁷¹

Nietzsche narratívája szerint Wagner művészetére „zátonyként” hatott a schopenhaueri filozófiával való találkozás, hiszen az életmű jelentős részében Wagner ezzel próbál harcba szállni, egyfajta „alantas optimizmust” képviselve.⁵⁷² Schopenhauer, vagyis a „décadence filozófusa adta meg először a decadence művészenek igazi énjét”, az ő hatására lett Wagner „tipikus decadent, aki szükségképpen érzi magát romlott ízlésűnek”, aki „romlottságát törvényként, haladásként, beteljesítésként képes érvényre juttatni”.⁵⁷³ Hasonlít

⁵⁶⁵ GAUTIER, „Charles Baudelaire...”, 16–17.

⁵⁶⁶ Friedrich NIETZSCHE, „Wagner esete (zenész-probléma)”, in NIETZSCHE, *Wagnerről és Schopenhauerről*, ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor (Budapest: Holnap, 2001), 6–42.

⁵⁶⁷ Friedrich NIETZSCHE, *Nietzsche Contra Wagner, Aktenstücke eines Psychologen* (Liepzig: Verlag von C. G. Neumann, 1889). Nietzsche és Wagner kapcsolatáról, Nietzsche Wagnerhez kapcsolódó szövegeiről ld.: Ryan HARVEY és Aaron RIDLEY, szerk., *Nietzsche's The Case of Wagner and Nietzsche Contra Wagner: A Critical Introduction and Guide*, Edinburgh Critical Guides to Nietzsche (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022).

⁵⁶⁸ NIETZSCHE, „Wagner esete...”, 10.

⁵⁶⁹ Uo., 5–6.

⁵⁷⁰ Uo., 8.

⁵⁷¹ Uo., 13.

⁵⁷² Uo., 14. Az esszében használt pesszimizmus- és optimizmusfogalomról ld.: HARVEY és RIDLEY, *Nietzsche's The Case of Wagner...*, 55–61.

⁵⁷³ NIETZSCHE, *Wagner esete...*, 15.

az „európai”, vagyis a francia dekadensekhez, mert nem érzi magát dekadensnek, de művészete beteg, ahogyan ő maga is beteg („*Wagner est un nerveux*” [az eredeti szövegben is franciául és kiemelve szerepel]). Ez a „túlhajtott érzékenység ízlése, amelynek mindig erősebb fűszerekre volt szüksége.”⁵⁷⁴ Wagner „a gigantikust szépnek látja”, nincs benne gondolat, csak sejtetem – erre épül a dekadens stílus: a gondolatot megelőző állapot, az eljövendő gondolatok ígérete egy olyan próféta szájából, aki „a szabad akarat” nevében folyamatosan megváltoztatja a véleményét. Bourget-t idézve a wagneri stílus az „irodalmi *décadence*” stílusa, amelyet Nietzsche „az atomok anarchiájaként”, „részművészetként” ír le, s amelyben az eszme és a tárgy helyett a motívum lesz a lényeg: a rész felülkerekedik az egészen. Nietzsche szerint Wagner és a dekadens művészek általában „miniaturisták”, akiknek a művészetében „az egész nem egész immár” – részekre szedték és mesterségesen összerakták.⁵⁷⁵ Nietzsche ebben az esszében – és a *Nietzsche contra Wagner* antológiában – nem kizárólag a wagneri drámára vagy a Gesamtkunstwerk poétikájára reflektál, de Richard Wagner elméleti írásaira is. Wagner művészete és esszéi egyaránt nagy hatással voltak a 19. század művészeire és a korabeli kritikai diskurzusra. Különösen az 1849-es *Művészet és forradalom* és az 1860-as *A jövő zenéje* passzusai köszönnek vissza rendszeresen a század második felének – és a 20. század elejének – kritikai nyelvében. A *Művészet és forradalom* l’art pour l’art (és vitalista) érvelése szerint a modern művészet egyetlen célja az öncél, vagyis az alkotás öröme lehet, mert másként újra- és újra alárendelődik: korábban a kereszténység, majd a feudális hatalom, míg végül a piac uralmának. Ahhoz, hogy a művészet virágozhasson, „forradalomra”, és nem „restaurációra” van szükség. „A művészet újra konzervatív lesz, de valódi virágzó és állandó erejével önmagát fogja fenntartani, nem pedig rajta kívül fekvő ok miatt fenntartását követelni, mert látjátok: ez a művészet *nem* pénzért lesz.”⁵⁷⁶

Nietzsche esszéje szerint Wagner nem önmagában „káros”, „beteges” művész. Ahogy az érveléséhez fűzött második utószó is jelzi: Wagner dekadens művészete nem okozója, hanem következménye annak a hanyatló korszaknak, amelyben élt és alkotott. Az esszéhez fűzött utószóban nem is Wagnert, hanem a „wagneristákat”, vagyis az iránta rajongó, őt reflektálatlanul követő „epigonokat” ítéli el.⁵⁷⁷ Meyer-Sickendiek éppen

⁵⁷⁴ Uo., 16.

⁵⁷⁵ Uo., 18–19.

⁵⁷⁶ Richard WAGNER, „Művészet és forradalom”, in WAGNER, *Művészet és forradalom*, ford. GY. ALEXANDER Erzsé és RADVÁNY Ernő (Budapest: Seneca Kiadó, 1995), 31–61, különösen 55. [Kiemelés az eredetiben.]

⁵⁷⁷ Burkhard MEYER-SICKENDIEK, *Die Ästhetik der Epigonität: Theorie und Praxis wiederholenden Schreibens im 19. Jahrhundert: Immermann–Keller–Stifter–Nietzsche* (Tübingen, Basel: Francke, 2001), 18–19.

Nietzsche Wagner-esszéjére alapozva érvel amellett, hogy az idézés, intertextus és parafrázis kétféle változata a dekadensként értékelt művészet kontextusában válik el egymástól: a „dekadens” idézés vállaltan mutat rá saját forrásaira, a hagyományra, amellyel párbeszédbe lép, míg az „epigon” idézés úgy kíván belesimulni a meglévő hagyományba, hogy nem teszi explicitté a kapcsolódást. Míg az epigon-esztétika értékmegőrzéssel és -helyreállítással próbálkozik, addig a dekadens esztétika (például az elidegenítés és paródia eszközével) a hagyomány elutasítására, meghaladására törekszik. A „wagneristák” ebben a kontextusban tehát „utánzók”, vagyis azok, akik Wagner művészetét és elveit irányadónak, követendőnek tekintették, akik iskolába, irányzatba tömörültek.⁵⁷⁸ Bizonyos értelemben Nietzsche okkal tartott a rajongástól és irányzatosságtól – amely nem korlátozódott a zene és a színház területére. A 19. század második felében rengeteg „wagnerista”/„wagneriánus” csoport létesült, a mozgalom leglátványosabb példjaként „wagnerista” lap is indult.⁵⁷⁹ A csoportosulások tagjai a Gesamtkunstwerk szellemében valamennyi művészeti ág területén Richard Wagner követőjének vallották magukat. Ha Wagner számít a „valódi décadent”-nak, akkor a „wagneriánusok” a dekadens művészet képviselői. Azok számára is, akik Nietzscht ugyan nem olvastak, de ismerték az európai, különösen a német és francia sajtónyelvet, Wagner utánzóit dekadensként értelmezni kézenfekvő és evidens képzet volt. *A Hét* és az *Uj Idők*, amelyek szerkesztősége nyugat-európai lapokból (is) tájékozódott,⁵⁸⁰ gyakran vette át ezek referenciáit és nyelvhasználatát.⁵⁸¹ Bródy Sándor tollából a „wagneriánus” jelző így vonatkozhat a kortársak számára érthető módon: modern, irányzatos és dekadens költőre.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Wagnernek a 19. századi dekadens irodalom alakulására gyakorolt hatását elemzi: KOPPEN, „Einführung in den europäischen Wagnerismus”, in KOPPEN, *Dekadenter...*, 69–88

⁵⁷⁹ Az 1882-ben alapított Revue Wagnérienne. Erről: KOPPEN, „Der Wagnerismus der Revue Wagnerienne”, in KOPPEN, *Dekadenter Wagnerismus...*, 74–78.

⁵⁸⁰ DEDE, „»Szerzők...”, 295–298.

⁵⁸¹ *A Hét* ugyanolyan gyakorisággal tudósított a Francia Tudományos Akadémia üléseiről, mint a Kisfaludy Társaságról, vagy a Magyar Tudományos Akadémiáról. Zola, Flaubert, Bourget, Anatole France állandó szereplője volt nemcsak az irodalmi, de a közéleti rovatoknak is. A korabeli német sajtót is nyilvánvalóan hivatkozták. *A Hét*-ben közölt cikkek olyan mintaolvasót implikálnak, aki a magyar, német és francia lapokat valós időben olvassa, eleve tud az aktuális nyugat-európai sajtódiskurzusról, amelyről *A Hét* nem tudósít, hanem párbeszédbe lép vele.

⁵⁸² A 19. század végi magyar költészet „wagneri” vonásainak gondolata Glatz Károly 1904-es, Kiss Józsefről és kortársairól írt elemzésében is előkerül. Glatz genealógiájában a francia „szabados” (értsd dekadens) költészet hatása német közvetítéssel jut el a magyar közönséghez, a közvetítők között Wagner az egyetlen, aki nem költő. „A hetvenes és nyolcvanas években hatalmasan felcsapó francia szabados költészet, mely az egész európai irodalmat egyszerre elborítja, a Goethe, Byron, Poe Edgar, Heine és Wagner Richard hatása alatt kap életre és fejlődik hatalommá.” GLATZ Károly, *Kiss József: Irodalmi tanulmány* (Budapest: Politzer Zsigmond és fia, 1904), 17.

*A Hét*ben például Ignotus használja a „wagneriánus” jelzőt irodalomkritikai kontextusban Czóbel Minka *Maya* című 1893-as kötetéről írt kritikájában.⁵⁸³ Szerinte a „high life nervozus pesszimizmusán túl” Czóbel Minka költészetének spiritualitásán („indus hókuszpókusz”) leginkább a francia szimbolizmus és a dekadencia hatása érezhető. Ignotus itt elsősorban miszticista csoportokra utal, különösen Sâr Péladan⁵⁸⁴ követőire. Péladant „fésületlen” bolondnak, „indo-schopenhauerisztikus” elvekre hivatkozó nőgyűlölőnek nevezi, aki ráadásul „mindezenfelül wagneriánus”.⁵⁸⁵ A „wagneriánus” itt nyilvánvalóan dekadens jelent, hiszen Péladan nem volt „Wagner-epigon”, viszont haladás- és tudományellenes, elitista „antimodern” volt, nézeteit a századvégi Európa hanyatlásának gondolatára építette.⁵⁸⁶ Ignotus ezt az orientalista spiritualizmust „maszknak”, felvett póznak tekinti, Czóbel Minka költészetének azon vonásait marasztalja el, amelyek túlságosan felismerhető módon valamely irányzathoz kötik, vagy ahol „indus hétköznapi filozófia” kedvéért feláldozza a líraiságot, amit kritikájában láthatóan ő is, akárcsak Kiss vagy Reviczky, a bensőségesség, egyéniség és hangulat keretei között képzel el: eszerint Czóbel Minka költészete éppen ott siklik ki, ahol az „idegen” gondolatiság hatására elfojtja „saját sok és érdekes mondanivalóját”, megtagadja „az igaz és nagy művészi lelkét”.⁵⁸⁷ A „wagneriánus” jelző csupán egy azok közül a zsurnalizmusok közül, amelyeket a dekadens szemléletre épülő irodalmi kísérletezés megnevezésére alkalmaztak, de már ez a példa is jól szemlélteti, hogyan használták pejoratív értelemben, egymással felcserélhető módon ezeket az irányzatjelölőket a 19. század végének sajtónyelvében.

2.3.4. *Entartung*: a „dekadens” jelző elutasításának lehetséges okai

A kilencvenes évek egyik egész Európában zajló vitája a modern irodalmi iskolák káros/építő társadalmi hatásáról szólt. Ebbe a transznacionális sajtódiskurzusba ágyazódott *A Hét* kritikai hangja is; kritikusi és főszerkesztője bevallottan egy olyan modern líra

⁵⁸³ IGNOTUS, „Czóbel Minka: *Maya*. Budapest, 1893. Singer és Wolfner”, *A Hét* 4, 1. sz. (1893. jan. 1.): 15–16.

⁵⁸⁴ Valódi nevén Joséphin Péladan, római katolikus kritikus és regényíró, antipozitivist, okkult szalonok vezetője, az *Amphithéâtre des sciences mortes: L'Occulte catholique* (Paris: Chamuel, 1892) szerzője. Elitista művészetfelfogása szerint a tömegeknek szóló (pozitivist szellemiségű) naturalizmus helyett a „helyes” művészeti irány tudományellenes, elitista, csak az ideál, hagyomány és hierarchia értékmátrixában képzelhető el. Péladanról bővebben: Maria E. DI PASQUAL, „Joséphin Péladan: Occultism, Catholicism, and Science in the Fin de Siècle”, *Revue d'art canadienne / Canadian Art Review* 34, 1. sz. (2009): 53–61. Mivel Czóbel Minka költészete sem katolikus, sem okkultista irányúnak nem mondható, Ignotus valószínűleg aktualitása miatt hivatkozik éppen Péladanra (akinek főműve egy évvel korábban jelent meg), példaként használva őt a divatossá vált tudományellenes, irányzatos spiritualizmusra.

⁵⁸⁵ IGNOTUS, „Czóbel Minka...”, 15.

⁵⁸⁶ DI PASQUAL, „Joséphin Péladan...”, 54–55.

⁵⁸⁷ IGNOTUS, „Czóbel Minka...”, 16.

lehetőségeit kereste, amelyen nem felismerhető egyik irányzat esztétikája és ideológiája sem. Ahogy a fejezet elején elemzett szerkesztői üzenetben Kiss a „decadens iskola” ellen tiltakozott, Ignotus idézett kritikája is az irányzatosság ellen szólal fel: az epigonizmustól tartva mindennemű nyilvánvaló csoporthoz tartozást és explicitté tett esztétikai programot veszélyesnek tekintettek – ugyanakkor nem vitatták el egy-egy irodalmi mozgalomhoz tartozó költő *egyéni* teljesítményét. Ignotus is kiemelt tehetségű költőnek tartotta Czóbel Minkát, akinek verseskötetébe egyenesen „szerelmes” lett.⁵⁸⁸ Mint Reviczky és Kiss lírára vonatkozó, többek által osztott elvei alapján láthattuk, más volt a líra és a lírikus viszonyának korabeli megítélése, mint ahogyan a dráma és a drámaszerző, vagy a regény és a regényíró viszonyáról gondolkodtak. A lírát alanyi költészetként értették: lehet instabil, változó a világ, sőt az egyén is változhat, de a lírai vers mégis egy személyiség, egy szubjektum pillanatnyi állapotának tükröződése. Vagyis a lírai költő a legtöbb esetben nem tud távolságot tartani a vers alanyától, szükségszerűen azonosítja azzal. Ez azt a sajátos befogadói módot eredményezte, hogy míg az Huysmans-, D’Annunzio-, Wilde-regények (vagy a Malonyai-, Pekár-, Bródy-regények⁵⁸⁹) hőseinek tetteit és nézeteit el tudták választani a szerzők személyétől,⁵⁹⁰ a lírai versben megszólaló hangot a költő saját hangjaként olvasták. Ez onnan is látszik, hogy a verseskötetekre vonatkozó kritikák gyakori formulája szerint egy-egy lírai versben a költő „valódi énje” szólal meg „őszintén”. Így a dekadens költő: dekadens személy. Mivel eszerint a felfogás szerint a lírának előfeltétele a benne-lét és az azonosulás/azonosság, így a versek normaszegését a szubjektum normaszegéseként értelmezték. Vagyis a „beteg” irodalom csak „beteg” személy tollából származhat.

A korban Európa-szinten ismerték és széles körben osztották a „modern”, „dekadens”, „századvégi” irodalmat deviánsnak tekintő nézetet. A pesti származású Max Nordau (korabeli magyar forrásokban Nordau Miksa⁵⁹¹) *Entartung* című 1892-es

⁵⁸⁸ Uo., 16.

⁵⁸⁹ Bródy Sándor a *Nyomor* előszavában (tíz évvel a kötet első megjelenése után) saját könyvét úttörőnek tekinti, amely „magyar nyelven először hirdette a naturalizmus tanait...” viszont azonnal finomítja az állítást: „csak a tanait”, „inkább elvben” (vagyis nem gyakorlatban) követte az irányzatot. Azonnal távolságot tart az elbeszélések fikciós világától. BRÓDY Sándor, „Előszó”, in BRÓDY, *Nyomor* (Budapest: Singer és Wolfner, 1893), 3.

⁵⁹⁰ Már ameddig, ld. a Wilde-perek esetét, amelyek során Oscar Wilde szépirodalmi írásait bizonyítékokként használták morális züllésének igazolására. A perekről: Lewis PERICLES, „Trials of Modernity”, in PERICLES, *The Cambridge Introduction to Modernism* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 37–56. és Stephano EVANGELISTA, szerk., *The Reception of Oscar Wilde in Europe* (New York: Continuum, 2010).

⁵⁹¹ Nordau kritikai munkásságáról, többek között budapesti német lapoknál betöltött szemléletalakító szerepéről ld. UJVÁRY, *Dekadenzkritik...* Különösen: UJVÁRY, „Nordau als Kritiker”, in UJVÁRY, *Dekadenzkritik...*, 193–213.

nagytanulmánya,⁵⁹² amelyet futólag már többször említettem, az általános degeneráció tüneteként értékelte a dekadencia művészi teljesítményeit, egy mindenre kiterjedő társadalmi, testi és pszichológiai patológia tüneteiként. Nordau könyve a századvég egyik legmeghatározóbb irodalmi dekadenciával foglalkozó szövege lett, hiszen nemcsak a dekadens művészettől idegenkedők kezébe adott tudományosnak tűnő, pszichológiai megalapozású elméletet, de a magukat dekadensnek nevező, vagy mások által annak tartott művészeket is vitára készítette.⁵⁹³ Nordaut *A Hét* szerkesztősége és közönsége is egészen biztosan ismerte és olvasta. A fiatal Kiss József személyes kapcsolatot is ápolt vele Budapestre költözése előtt – és változó intenzitással azután is.⁵⁹⁴ Nordau és Kiss kapcsolatának megosztó megítélését jól példázza Ady Endre anekdotája, amely szerint egyedül azért változtatta meg a negatív véleményét „Nordau Miksáról”, mert egyszer az íróasztalán látta „nyitva és megjelezve” Kiss József egyik verseskötetét.⁵⁹⁵ vagyis a kortársak számára evidens volt ugyan a kettejük kapcsolata, de ez nem hatott ki a költő-főszerkesztő megítélésére, sőt éppen fordítva: a Nordauról alkotott képet is képes volt „megszelídíteni”. Arról, hogy Kiss hogyan vélekedett az *Entartung*ról és szerzőjéről, vagy hogy a szerkesztőség hogyan viszonyult a kötethez, nehéz lenne egyértelmű kijelentéseket tenni.⁵⁹⁶ A tanulmány szókincse és retorikája mindenesetre beépült *A Hét* nyelvhasználatába, bár egyértelműen ironikusan viszonyultak hozzá. Ignotus például több helyen is használja a Nordaura visszavezethető „degenerátus századvégi” kifejezést, előfordul, hogy önmagára vonatkoztatva: „...engem, enervált, degenerátus századvégi embert.”⁵⁹⁷

⁵⁹² NORDAU, *Entartung...* A továbbiakban a korabeli angol kiadást hivatkozom: Max NORDAU, *Degeneration* (London: Wiliam Heinemann, 1898).

⁵⁹³ Murray G. H. PITTOCK, „Walter Pater and the French connection”, in PITTOCK, *Spectrum of Decadence* (London: Routledge, 1993), 15–52, 50–52.; RASCH, „Einleitung”, in *Die literarische...*, 9–10.; BOURNE TAYLOR, „Psychology at the fin de siècle...”; Mary GLUCK, „Decadence and the »Second Modernity«”, in *The Cambridge History of Modern European Thought*, szerk. Warren BRECKMAN és Peter E. GORDON, 2 kötet, 1:353–371 (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 1:354–355.; GUY, „Introduction...”, 1–22, 3–5.

⁵⁹⁴ Erről: UJVÁRI, „»Csak bátorság...» és UJVÁRI Hedvig, „»Az Ön iránti érzéseim soha nem változnak« Max Nordau és Kiss József szakmai-baráti kapcsolata újságírói pályafutásuk kezdetén”, *Magyar Könyvszemle* 139, 2. sz. (2023): 233–248.

⁵⁹⁵ ADY Endre, „Kiss József”, *Budapesti Napló*, 1907. dec. 15., [sz.n.]

⁵⁹⁶ Nem érdemes a korai *A Hét* ideológiáját és irodalomszemléletét megfeleltetni az 1910-es évekbeli *A Hét* szemléletével. Így a „Nordau Miksa” hatvanadik születésnapjára írt, 1910-es köszöntés pozícióját sem tekinthetjük retrospektív módon és általánosan érvényesnek. A köszöntő cikk megléte és ünnepi beszédmódja viszont igazolja, hogy Nordau a magyar olvasóközönség számára releváns közszereplő és kulturális ágens volt. A jubileumi portrécikk nyelvhasználata a sajtónyelv radikalizálódására is jó példa. A szöveg a cionista mozgalom kiemelt alakjaként, diplomataként ünnepli Nordaut, akinek ugyanakkor legnagyobb érdeme „fajfölköti szelleme”, s aki megtestesíti a „nemzeti színezet nélküli tiszta kultúrát”, egy olyan Párizsban élve, amely „egyre inkább elkozmozopolitásodik”. Sz. Z. [SZÁSZ Zoltán], Nordau Miksa”, *A Hét* 21, 3. sz. (1910. jan. 16.): 38–39.

⁵⁹⁷ IGNOTUS, „Utravaló”, *A Hét* 4, 25. sz. (1893. jún. 18.): 394–395.

Nordau Cesare Lombrosónak ajánlja a könyvét, a torinói egyetem pszichiáterének, aki Bénédict Augustin Morel munkáira építve elsőként írta le a „degeneráció” pszichopatológiáját. Lombroso a bűnözőket fiziológiai, pszichológiai és frenológiai szempontok alapján elkülöníthető antropológiai csoportnak tekintette.⁵⁹⁸ Az ő módszertanát követve Nordau a deviáns művészekre is kiterjesztette az elméletet. Diagnózisa szerint a modern művészet alkotóit és fogyasztóit tömeges, társadalmi szintű degeneráció és hisztéria vezérli.⁵⁹⁹ Az *Entartung* szerint a művészek „mentális degenerációjának” tünetegyüttese a következő: a morális érzék teljes hiánya, egoizmus, impulzivitás, emocionális túlfűtöttség, pesszimizmusban megnyilvánuló mentális gyengeség, figyelemzavar, állandó tehetetlenségérzet, a miszticizmus iránti vonzalom, önrombolás. Nordau a művészi degenerációnak mint mentális betegségnek a tünetei között említi a csoportba tömörülés, iskolaalapítás kényszerét is.⁶⁰⁰ Mindennek az okozójaként, a tünetegyüttes gyökerénél a nagyvárosi miliót látja: a túlságosan sok inger hatására a városlakókban általános kimerültség, közöny, életundor és tehetetlenségérzet alakul ki, ennek következtében pedig fogékonnyá válnak a művészi degenerációra.⁶⁰¹ A kétkötetnyi terjedelmű tanulmány nagy része azokat a csoportokat és „izmusokat” veszi sorra, amelyekre Nordau érvényesnek látja a művészi degeneráció elméletét: a miszticisták, vagyis a preraffaeliták és a szimbolisták, a „tolsztojiánusok” és a „wagneriánusok”, a parnasszisták és a sátánisták (itt Baudelaire „démonikus” verseire utal és az őt követő kevésbé ismert költőkre), a dekadensek és az esztétisták, „ibsenisták”, „nietzscheiánusok”, Zola követői, a Junges Deutschland költői. Egy-egy iskola leglátványosabb képviselőit frenológiai szempontok alapján is vizsgálja. Hosszan elemzi Ibsen vagy Verlaine fejformáját, elmeállapotukra vonatkozó következtetéseket vonva le,⁶⁰² a „dekadens” stílus szakadozottságát, a rész-egész, felület-mélység viszonyának relativizálódását a pszichikai és fiziológiai elfajulás tüneteiként

⁵⁹⁸ Peter RIGBY, „Az »r/K szelekció«, Lombroso és a rasszizmus kapitalista »tudománya«, in *Rasszizmus a tudományban*, szerk. KENDE Anna és VAJDA Róza, 135–146 (Budapest: Napvilág Kiadó, 2008).; VERMES Miklós, „A kriminológia kialakulása”, in VERMES, *A kriminológia alapkérdései*, 9–40 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971), 26–31.; „A büntetőjog-tudomány története”, in *Magyar büntetőjog: Általános rész*, szerk. BALOGH Ágnes és TÓTH Mihály, 40–46 (Budapest: Osiris, 2010).

⁵⁹⁹ NORDAU, „The Diagnosis”, in NORDAU, *Degeneration...*, 40.

⁶⁰⁰ NORDAU, „The Symptoms”, in NORDAU, *Degeneration...*, 11–15. és NORDAU, „The Diagnosis...”, 18–32.

⁶⁰¹ NORDAU, „The Diagnosis...”, 35–43.

⁶⁰² NORDAU, „Symbolism”, in NORDAU, *Degeneration...*, 116–124. és NORDAU, „Ibsenism”, in NORDAU, *Degeneration...*, 355–357.

értelmezi.⁶⁰³ Az ismétlés és a szokatlan szóképzés Nordau értelmezésében afázia, a korrespondencia és a szinesztézia pedig neurológiai zavar eredménye.⁶⁰⁴

Az olyan jelzőkkel tehát, mint a „dekadens”, „szimbolista”, „parnasszista”, „miszticista”, „wagnerista”, „ibsenista”, „tolsztojiánus”, amelyeknek Nordau külön-külön fejezetet szentelt, okkal bántak óvatosan a századvég magyar művészei és kritikusai: a címkék elfogadásával nemcsak egy már létező nyugati irodalmi irányzat epigonjainak tűntek volna, hanem a társadalmi degeneráció büszke képviselőinek is. Dekadens költőnek lenni Nordau után felért egy elmebaj-diagnózissal. A jelzőt tehát több okból is visszautasítják: az öndefinícióhoz való jog nevében, az egyéniség (vs. irányzatosság) nevében, valamint a patologizálástól és kriminalizálástól tartva. Igenis van és nagyon is népszerű a kilencvenes években a dekadens szemléletű, modern témavilágú és poétikájú magyar líra, de a „dekadens” jelző olyannyira terhelt, hogy a legtöbb esetben utalások, félmondatok, körülírások helyettesítik azt.⁶⁰⁵ Éppen ezért *A Hétnél* dekadencia helyett moderniségről, „századvégiségről”, sok esetben városi irodalomról beszélnek. Mindhárom jelző, a „modern”, a „századvégi” és a „városi” is, a „dekadens” és az „elfajult” szinonimájaként működik Nordau könyvében. *A Hét* óvatos nyelvhasználatát jól szemlélteti a lap legtöbbet foglalkoztatott lírikusának, Telekes Bélának az esete. Első kötetét recenzálva Ignotus úgy ír róla, mint Baudelaire hatása alatt álló tehetséges kamaszról (ekkor huszonkét éves).⁶⁰⁶ Mivel Baudelaire neve automatikusan mozgásba hozza a szimbolizmus-dekadencia jelentéskörét, a hozzá kapcsolódó negatív és veszélyes mellézköngékkel együtt, Ignotus a kritika zárlatában „megvédi” Telekest a degeneráció lehetséges vádjától: „az egyénisége a nyárspolgárságtól épp oly távol áll, mint az örültségtől [...] Nincs öneki egyéb betegsége, mint az ifjúság, s ebből, sajnos, hamar kigyógyul az ember.”⁶⁰⁷ Második verseskötetét már úgy olvassák *A Hétnél*, mint amiben „az igazi város nagy szubjektivitása” kap lírai formát, s Telekes költészetét úgy értékelik, mint ami „csak két nagy hatás alul nem tudott szabadulni.

⁶⁰³ NORDAU, „Decadents and Aesthetes”, in *Degeneration...*, 300–308.

⁶⁰⁴ Hosszan elemzi Verlaine költészetét, költői nyelvhasználatának jellegzetességeit a neurózis és afázia tüneteiként olvassa. NORDAU, „Symbolism...”, 121–129.

⁶⁰⁵ Hasonló „névmegvonásról” van szó, mint ami a „romantika” esetében történt: a „romantika” szó helyett magyar kontextusban inkább „reformkorról” beszélnek, a magyar romantika egyfajta „üres helyként” tételeződik az európai romantika viszonylatában. HANSÁGI Ágnes, „A hiány metaforái: a romantika (korszak)fogalma”, in HANSÁGI, *Klasszikus - korszak – kánon...*, 12–18.

⁶⁰⁶ P. P. [PATÓ Pál = IGNOTUS], „Telekes Béla (Káprázatok. Budapest, 1895. Grill. Ára 1 frt. 20 kr.)”, *A Hét* 6, 23. sz. (1895. jún. 9.): 370–371. A cikk organikus metaforája szerint Baudelaire az a „buja virág”, amelynek „szétszórt himpora” egész Európa levegőjét belengte, s amely egy emberöltővel később a skandináv népektől Németországon át immár az új magyar költői nemzedék költészetét is „megtermékenyítette.” Uo. 371.

⁶⁰⁷ Uo.

A Vajda János és a Kiss József hatása alól”.⁶⁰⁸ Vagyis „anorganikus”, külföldről hozott referenciák helyett immár „organikus”, sőt *A Hét*hez köthető mintát követ. „Városi”, ugyanakkor „szubjektív” költő: tehát mentes minden irányzatosságtól, minden irodalmi „betegségtől”.

*

A jelző megvonása, tudatos kerülése nem jelenti azt, hogy ne lehetne a lapban közölt költők verseit dekadensként olvasni. *A Hét* visszatérő költői, Czóbel Minka,⁶⁰⁹ Ignótus, Telekes Béla, Makai Emil,⁶¹⁰ Szalay Fruzina, Jékey Aladár, Zempléni Árpád vagy maga Kiss József lírája értelmezhető a dekadencia keretei között, akár motivikusan,⁶¹¹ akár a nyelvhez való viszonyukat, stílusukat tekintve. Mint láthattuk, a „dekadens” jelző hiánya nem jelenti a dekadens szemléletű művészet hiányát. Ráadásul a kritikai- és sajtónyelv öncenzúráját figyelembe véve az is érthető, miért kezdenek *A Hét* szerzői saját irányzatjelölőkkel kísérletezni; hogyan válik alkalmassá többek között a „századvégi”, a „városi”, az „urbánus” és a „modern” jelző a lap poétikájának leírására; hogyan kezdik azokat a jelentéseket, amelyek a medikalizált és kriminalizált „dekadens” jelzőben benne voltak, *átfordítani* egy új, kevésbé terhelt szótár fogalomkészletére,⁶¹² amely nem kapcsolódik explicit módon a nyugat-európai „izmusokhoz”, és amelyet kifejezetten csak a korabeli magyar irodalmi lapok befogadói érthettek. Tulajdonképpen a dekadenciára vonatkozó kritikai nyelvvvel is az történt, amit Bourget a dekadens stílus sajátosságaként azonosított: egy speciális, csak a beavatottak által beszélt és értett szókinccset hozott létre, amelynek használati módjai és a korban evidens, aktuális referenciái a jövő nemzedékei számára már nehezen hozzáférhetők.

⁶⁰⁸ CH. [CHOLNOKY Viktor?], „Telekes Béla könyve”, *A Hét* 17, 29. sz. (1906. júl. 22.): 492.

⁶⁰⁹ Mészáros Zsolt a *Magyar Bazár*hoz köti Czóbel Minka indulását, de kitér a költőnek *A Hét*hez fűződő kapcsolatára is. MÉSZÁROS Zsolt, „Czóbel Minka költői indulása a *Magyar Bazár*ban és a divatlap közege”, in *Szerzők, lapok – kiadók...*, 61–75.

⁶¹⁰ Sebők Lajos 1948-as elemzésében *A Hét* főszerkesztő-helyettesét, Makai Emilt emeli ki mint a magyar dekadens költészet legrelevánsabb képviselőjét, akit Hofmannsthalhoz mérve vizsgál. SEBŐK Lajos, *Fejezetek a dekadens irodalom történetéhez* (Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R. T., 1948), 25–36.

⁶¹¹ Wolfdietrich Rasch mintáját követve. Vö. RASCH, *Die literarische...*

⁶¹² Ahogyan azt Lengyel András vonatkozó tanulmánya is bizonyítja, a kezdetben értékes „városi”, majd az ennek a helyébe lépő „urbánus” irányzatjelölők is rövid időn belül ugyanolyan terheltté válnak, mint az itt vizsgált „dekadens” jelző. LENGYEL, „Az »urbánus«...”

3. *A HÉT*HEZ KAPCSOLÓDÓ KÉPZETEK (KI)ALAKULÁSA ÉS ÖRÖKLŐDÉSE

Az eddigiekben *A Hét* poétikai programjával, szerkesztési gyakorlatával, kritikai szótárával és néhány, már a századvégen a laphoz kötődő ítélettel, értékeléssel foglalkoztam. Ahogyan az a „dekadens” jelző használata, illetve visszautasítása kapcsán láthatóvá vált, *A Hét* modern törekvéseit kortársai gyakran pejoratív, sőt esetenként veszélyes implikációkat is hordozó címkékkel és irányzatjelölőkkel minősítették. A „századvégi”, „kozopolita”, „városi” és „dekadens” csak néhány ezek közül. A továbbiakban három, eltérő szempontokat érvényesítő, de szorosan egymásra épülő fejezetben követem végig ezeknek az értékeléseknek az alakulását: (1) hogyan válnak a laphoz kötődő ítéletek *A Hétről* alkotott irodalomtörténeti narratívák és kritikai diskurzusok szerves részévé; (2) mennyiben kapcsolható *A Hét* általános értékelése a lap önleírásaihoz, önértelmezéseihez; (3) illetve mennyire köthető a folyóirat megítélése a főszerkesztő karakteréhez, imázsához.

Érvelésemben fordított kronológiát követek: először a 20. századi összefoglaló irodalomtörténeti munkákat szemlélve mutatom meg, hogyan alakultak ki és rögzültek a múlt század első felének irodalomtörténetírói gyakorlatában azok a narratív panelek, amelyek a mai napig kísértik *A Hét* megítélését; hogyan alakultak át az értékelő jellegű ideologémák kontextustól megfosztott „tényekké”. *A Héttel* foglalkozó irodalomtörténeti munkák áttekintése nem azt a célt szolgálja, hogy ezáltal jelöljem ki saját értekezői pozíciómat. A disszertáció éppen ezért nem a szakirodalmat „áttekintő” fejezettel indult. A kapcsolat fordított: az előző fejezetben érvényesített, periodikatudományos megközelítés jelenti azt a kontextust, amelynek ismeretében a laphoz kapcsolódó irodalomtörténeti reflexek és berögződések újragondolhatóvá válnak. Az előző fejezetben azt vizsgáltam, mi állítható *A Hét* költészeti felfogásáról és az ennek közvetítésére használt metanyelvről, ha kifejezetten a periodika „műfaján” belül pozicionáljuk a vizsgált szövegeket. Ebben a fejezetben pedig azzal foglalkozom, miért nem látható mindez *nem* periodikatudományos perspektívából: mi az, amit a könyv, szerző és zárt műalkotás primátusán alapuló irodalomszemlélet elfed *A Hét* költészetével kapcsolatban. Éppen ezért ennek a fejezetnek nem az a célja, hogy áttekintsem és összegezzem *A Héttel* foglalkozó szakirodalmat. Ehelyett – hasonlóan ahhoz, ahogyan az előző fejezetben is eljártam – diskurzuselemzést végzek, „értéktulajdonító és normaképző műveleteket” vizsgállok:⁶¹³ az irodalomtörténeti narratívák

⁶¹³ DÁVIDHÁZI Péter, *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet* (Budapest: Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 2004), 50.

történetiségére, konstruáltságára, működésmódjára figyelek, kifejezetten *A Hét* költészetének megítélésére fókuszálva.

Öt értelmezési modellt mutatok meg, amelyekkel leírható a lap értékelése a szintetizáló szándékú irodalomtörténeti nagynarratívákban. Ezek a panelek vagy elhelyezik *A Hetet* (1) a városi/vidéki (a kozmopolita/nemzeti), (2) a zsidó/magyar, (3) és a régi/új különbségtételek mentén, vagy úgy értelmezik a lap körüli irodalmi modernizációs törekvéseket mint (4) hanyatlást (a századvég részeként), vagy úgy mint (5) a *Nyugat* fordulatának előkészítését (a századforduló értelmezési keretei között). A második alfejezetben (*A Hét önleírásai és a korabeli értelmezések*) *A Hét* önértelmezéseit vizsgálom, vagyis „időben visszalépek” a lap fennállásának idején kialakult narratívák elemzéséhez: előfizetési felhívások, reklámok és hirdetések alapján körvonalazom, mit tartott *A Hét* saját programjából és gyakorlatából *eladhatónak*, kiemelendőnek és figyelemreméltónak. A periodikatudomány azon belátásából indulok ki, amely szerint egy lap marginálisnak tűnő, „nem irodalmi” szegmensei is bevonhatóak annak értelmezésébe.⁶¹⁴ Arra keresem a választ, mi tudható meg a hirdetés- és reklámanyag alapján *A Hét* moderniségeszményéről, irodalomszemléletéről és az irodalmi mezőben elfoglalt helyéről, valamint annak dinamikus változásáról. A harmadik részben pedig *A Hét* alapítását közvetlenül megelőző időszakkal foglalkozom, Kiss József költői „sikertörténetét” vizsgálom és azt, hogyan kapcsolódnak már a lapalapítás előtt a főszerkesztőhöz azok az ítéletek, amelyek később *A Hét* értékelésének is központi részét képezték. Ezzel a fordított kronológiájú, konstruktivista szemléletű megközelítéssel különböző perspektívákból, eltérő forrásanyagokra támaszkodva igyekszem megmutatni, hogyan uralja néhány leköthetetlen, vagy megosztó jelentésű nyelvi panel a laphoz kötődő diskurzusokat; rávilágítok, mennyire komplex, kontextusfüggő ezeknek a működése.

⁶¹⁴ Vö. LATHAM és SCHOLÉS, „The Rise...”, 523.

3.1. *A Hét* helye az átfogó magyar irodalomtörténetekben: irodalomtörténeti klisék, tényként rögzült értelmezések

A Hét nem tartozik a századvég elfeledett irodalmi lapjai közé: a „tömegsajtó felemelkedésének”⁶¹⁵ elején jelentkező orgánus a mai napig – legalábbis említés szintjén – benne él az irodalomtörténeti köztudatban. A számára kijelölt pozíciót azonban, a hozzá kapcsolt értékeket és a róla alkotott képzeteket még a korszakkal foglalkozók is gyakran örökölt közhelyekre építik. A jelenleg általánosan elfogadott, „tankönyvi ismeretté” szublimálódott narratívák *A Hetet* a *Nyugat* elődjeként, a századvégen népszerű, de hamar meghaladottá vált, a polgári közönség igényeit kiszolgáló irodalmi hetilapként prezentálják. Az általánosan elfogadott, „ismeretté vált” értelmezéseket jól tükrözik a lexikonok szócikkei. Az *Új magyar irodalmi lexikon* szerint *A Hét* „[a] *Nyugat* megindulásáig (1908) a m. irodalom legfontosabb fóruma volt. A századfordulón kialakult új szellemű polgári irodalomnak kívánt központi lapja lenni. [...] *A Nyugat* megindulása után népszerűsége, olvasottsága csökkent.”⁶¹⁶

Ez az értelmezés ténylegesen „tankönyvi ismeretnek” számít.⁶¹⁷ A Magyarországon jelenleg használatban lévő oktatási segédletben, a Nemzeti Köznevelési Portálon elérhető *Okostankönyv*ben *A Hét* kétféle módon jelenik meg: egy-egy szerzői portré részeként, mint egy, a sok lap közül, amelyben a századforduló kanonikus alkotói publikáltak;⁶¹⁸ illetve két

⁶¹⁵ Az 1890–1918 közötti időszakot a „tömegsajtó felemelkedésének” időszakaként nevezte meg Buzinkay Géza, a lapkiadás gyors fejlődésének, a tömegsajtó és a bulvár kialakulásának idejeként írva le a századforduló időszakát. Ez ugyan strukturális változást nem jelentett, exponenciális piaci terjeszkedést igen. BUZINKAY Géza, „A tömegsajtó felemelkedése”, in *A magyar sajtó története: Javított, bővített kiadás*, szerk. KÓKAY György, BUZINKAY Géza és MURÁNYI Gábor, 152–189 (Budapest: Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001), 152–154.

⁶¹⁶ FARAGÓ Éva, „(A) Hét”, in *Új magyar irodalmi lexikon H–Ö*, szerk. PÉTER László, 874, *Új magyar irodalmi lexikon* 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000).

⁶¹⁷ Az oktatási segédanyagok nem tükrözik sem az „általános műveltséget”, sem az oktatás során ténylegesen konstruálódó „tudást”. Günter Buck alapján könnyen belátható, hogy oktatás és kánon látványosan elkülönül az újkori iskolaszemléletben. Az itt említett tankönyveket elsősorban annak szemléltetésére használom, hogy milyen összegző állítások kapcsolódnak *A Héthez* egy tömörségre és általánosan elfogadott „igazságok” tolmácsolására törekvő, ismeretközpontú kiadvány narratívájában. Vö. Günter BUCK, „Irodalmi kánon és történetiség: Az irodalmi paradigmaváltás logikájához”, in *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerk. ROHONYI Zoltán, ford. HANSÁGI Ágnes, [203]–214, Szemeszter (Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 2001). Ahogyan Knausz Imre is rámutat, a műveltség elsősorban látásmód, összefüggéseknek, értelmezéseknek egy közösség tagjai által elfogadott módja, s mint ilyen: alapjaiban nyelvi, retorikai, vagyis strukturált tudás. KNAUSZ Imre, *Műveltség és demokrácia: Kísérletek a pedagógia bírálatára* (Budapest: Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, 2018), 17, 24–27. Ezt szem előtt tartva a kérdés nem az, hogy *A Hetet* említik-e az oktatási anyagban, hanem hogy milyen összefüggésekben jelenik meg, vagyis milyen perspektívából válik elbeszélhetővé.

⁶¹⁸ *A Hetet* a következő szerzők kapcsán említi az *Okostankönyv*: Herczeg Ferenc, Tóth Árpád, Szép Ernő, Kosztolányi Dezső. „Herczeg Ferencről, Herczeg Ferenc: Pro Libertate!”, in *Irodalom 8. (A) Okostankönyv*, https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_8_nat2020/lecke_01_027#section-94620295086, hozzáférés: 2026.01.17.; „14. Kuckó: Tóth Árpád: *Körúti hajnal*”, in *Irodalom 8. (B) Okostankönyv*, https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_8_nat2020_b/lecke_01_014#section-185533307544, hozzáférés:

helyen is a *Nyugat* „elődjeként”. Először a 11. osztály számára írt tankönyv *A szabadságharctól az első világháborúig* című fejezetének bevezetőjében:

„Az érett romantika nagy nemzedéke (Petőfi, Arany, Jókai) után hosszú ideig kellett várni, amíg új irodalmi virágkor köszöntött be Magyarországon. Ezt *A Hét* című folyóirat előkészítő munkája után a legendás *x* folyóirat első nemzedéke hozta el, az 1870–1880-as években született, az 1900-as években színre lépő generáció: Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Móricz Zsigmond és kortársaik.”⁶¹⁹

A tankönyv *A Hetet* a *Nyugat* fordulatát „előkészítő” sajtóorgánumként említi, de sem arról nem ír, hogy miben állt ez az alapozó munka, sem arról, kik végezték. A hetilapot másodszor (és utoljára) *A magyar irodalom a 20. században* című fejezet említi, *A kor irodalmi élete* című bevezető áttekintésben, az orgánus megítéléséről is árulkodó módon a *Nyugat előzményei* alfejezetben: „A *Nyugat* elődjének tekinthető az 1890-ben indult *A Hét*, mely Kiss József lapja volt. A polgári irodalomnak kívánt központi orgánuma lenni.”⁶²⁰ Az *Okostankönyv* sem arra vonatkozóan nem ad útmutatót, hogy ki volt Kiss József, sem arról nem tájékoztat, hogy mit jelentett *A Hét* számára a „polgári irodalom”, vagy hogy mennyiben valósult meg az itt kívánságként leírt program. A tankönyvi narratívában a századvég irodalmi lapjai közül nem *A Hétre*, hanem az *Új Időkre* kerül a legnagyobb hangsúly. Ez érthető is, hiszen a képzési kánon részeként Herczeg Ferenc kiemelt helyet kap a századvégi szerzők között, míg *A Hetet* szerkesztő Kiss József teljesen a háttérbe szorul. Az idézett részleten kívül Kiss *A szabadságharctól az első világháborúig* fejezet bevezetőjében, zárójelben kerül elő még, azon költők egyikeként, akik a századvégi, *hanyatló* irodalmi korban az *útkeresést* képviselték: Reviczky Gyula és Komjáthy Jenő mellett harmadikként az ő neve olvasható, egyik sincs kiemelve. Ez a tipográfiai különbségtétel is jelzi, hogy a kánon részének tekintett „nagy költők” mellett ők „mellékszereplőknek” számítanak.⁶²¹

2026.01.17.; „67. A holokauszt irodalmából”, in *Irodalom 12 (A)*, *Okostankönyv* https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_12_nat2020/lecke_04_067#section-94654152357, hozzáférés: 2026.01.17.; „10. Kosztolányi Dezső: *Mostan színes tintákról álmodom...*”, in *Irodalom 8 (A)*, *Okostankönyv* https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_8_nat2020_b/lecke_01_010#section-185533257666, hozzáférés: 2025.05.03.

⁶¹⁹ „III. A 19. század második felének magyar irodalmából”, in *Irodalom 11 (A)*, *Okostankönyv* https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_11_nat2020/lecke_03_015#section-84400611420, hozzáférés: 2026.01.17.

⁶²⁰ „IV. A magyar irodalom a 20. században”, in *Irodalom 11 (B)*, *Okostankönyv* https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_11_nat2020_b/lecke_04_042#section-185543056929, hozzáférés: 2026.01.17.

⁶²¹ „III. A 19. század második felének...”, https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_11_nat2020/lecke_03_015#section-84400611420, hozzáférés: 2026.01.17.

A modern magyar irodalommal foglalkozó tudományos munkák is említésre érdemes, de szöveganyagát tekintve jórészt jelentéktelen „állomásként” jelenítik meg *A Hetet* a 19. századi magyar irodalom és a 20. század eleji irodalmi modernség történetében. Kivételt képeznek Ignotus gyakran hivatkozott publicisztikai írásai, a már említett „Emma-levelek”, valamint egy-két olyan regény, amelyek eredetileg *A Hétben* jelentek meg. Utóbbiak közül talán a legismertebb *A vörös postakocsi*, amelynek *A Hét*hez tartozását az utólagos kötetközlés sem fedi el, hiszen előszava a főszerkesztőhöz írt nyílt levél.⁶²² *A Hét* mellékes szerepet kap a Szegedy-Maszák Mihály és Veres András által szerkesztett *A magyar irodalom története*i sorozatnak a korszakra vonatkozó kötetében is. A Szegedy-Maszák által írt *Nyugat*-fejezetben nem szerepel *A Hét* előzményként,⁶²³ a kötet egészében pedig elsősorban a korabeli intézményrendszer részeként kerül elő, említés szintjén, egy-egy szerző életútjának rövid (olykor kényszerű) állomásaként: Ignotus, Cholnoky Viktor, Gozsdu Elek, Csáth Géza és Kosztolányi Dezső esetében. Angyalosi Gergely Ignotusról szóló tanulmányában *A Hét* úgy jelenik meg, mint egyike a három századfordulós újságnak, amelynél Ignotus dolgozott. Jelentőségét az adja, hogy

„*A Hét* által fémjelzett időszakban alakult ki művészeti »mozgó esztétikája«, ahogyan évtizedekkel később ezt a napi kritikus gyakorlaton alapuló irodalom és művészetfelfogást nevezte. Az Ignotus is azért vált a legfontosabb írói álnevei közül, mert ezen a néven jegyezte vezércikkeit a lapban.”⁶²⁴

Angyalosi tehát Ignotus publicisztikája felől tekint *A Hét*re, így mindaz, ami egyébként a lap más szerzőinek (akár Ambrus Zoltánnak, Tóth Bélának vagy Kóbor Tamásnak) a szövegeire is jellemző volt, Ignotus saját írásgyakorlatának egyedi és egyéni vonásaként mutatkozik meg. „*A Hét* által fémjelzett időszak” kifejezés ugyancsak a szerzőegénység elsődlegességét jelzi a sajtóorgánium általános gyakorlatával szemben. *A magyar irodalom története*i Kiss József a Peremiczky Szilvia által írt, a 19. századi magyar-zsidó irodalommal foglalkozó fejezetbe kerül,⁶²⁵ így *A Hét* is periferikus szerepet kap, nem a „polgárság” fórumaként,

⁶²² Első megjelenés: KRÚDY Gyula, „Levél Kiss Józsefhez”, *A Hét* 14, 2. sz. (1912. jan. 14.): 19. Első kötetes közlés: KRÚDY Gyula, „Levél Kiss Józsefhez”, in KRÚDY *A vörös postakocsi*, 5–8 (Budapest: Singer és Wolfner, 1913).

⁶²³ SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Világirodalmi távlat megteremtése: 1908 Megjelenik a *Nyugat* című folyóirat első száma”, in *A magyar irodalom története*i 1800-tól 1919-ig II, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 704–722 (Budapest: Gondolat Kiadó, 2007).

⁶²⁴ ANGALOSI Gergely, „Ignotus: 1906 Megjelenik Ignotustól az *Olvasás közben*”, in *A magyar irodalom története*i 1800-tól 1919-ig II..., 682–688, 682.

⁶²⁵ PEREMICZKY Szilvia, „»Árpád és Ábrahám földiek voltak«: 1848 Megjelenik az *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szököévre*”, in *A magyar irodalom története*i 1800-tól 1919-ig II..., 297–313, 302–304.

hanem Kiss Józsefhez fűződő kapcsolata miatt⁶²⁶ a budapesti, magyar nyelvű, asszimilált zsidóság lapjának tűnik.⁶²⁷

A Hét nem felejtődött el egészen, de érthető módon nem is kapott olyan kiemelt helyet a magyar irodalomról és a modernségről való gondolkodásban, mint a *Nyugat*, amelynek a közhelyesült, tényként rögzült értékelések fordulatszerepet tulajdonítanak – olyannyira, hogy a 20. század elejének irodalmával foglalkozó kutatók rendszeresen vitatkozni kényszerülnek az irodalmi fordulat axiomatikussá vált képzetével.⁶²⁸ Az ELTE HTK Irodalomtudományi Kutatóintézetének készülő kézikönyvsorozatának *Magyar irodalom a 20. században: az irodalmi modernség arcai* című kötetének tervezett tartalomjegyzékében *A Hét* a 20. század irodalomtörténetének részeként jelenik meg,⁶²⁹ *Az irodalmi modernség kezdetei (1890–1905)* című egységben. A vázlat „a modern magyar irodalom első jelentős fórumaként” nevezi meg *A Hetet*, tehát cezúraszerepet tulajdonít neki, s az intézménytörténeti részben kívánja tárgyalni. Ehhez képest a *Nyugat* a 2. alfejezet (*Az irodalmi modernség kibontakozása (1906–1919)*) tervezetében központi jelentőségű tényezőként, nemcsak sajtóorgánumként, de egy egész kor szellemi központjaként, sokszor és sokrétűen visszatérő témaként jelenik meg, annak ellenére, hogy a javasolt megközelítések majdnem mindegyike a lap pozícióját kívánja újragondolni.⁶³⁰ A legfrissebb

⁶²⁶ Említés szintjén Bednánics Gábor tanulmányában is előkerül mint Rudnyánszky elődje és kortársa. BEDNANICS Gábor, „A magyar főváros lírai megjelenítésmódjai: 1891 Rudnyánszky Gyula: *Új könyv*”, in *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig II...*, 583–597, 588–590.

⁶²⁷ A Horváth Iván főszerkesztésével létrejött, online megtekinthető *Magyar irodalomtörténet* több tanulmányt is átvész a Szegedy-Maszácz-féle *A magyar irodalom története*-ből, ugyanakkor új írásokat is tartalmaz, amelyek említik vagy forrásként használják *A Hetet* (ezek mindegyike utánkölés). A Margócsy István által szerkesztett III. kötetben olvasható Szénási Zoltán *A népnemzeti tradicionalizmus irodalomkritikájának szemléletmódja 1906 előtt* című tanulmánya, amelyet a továbbiakban többször is említek, ám mivel *A Hét* itt nem témaként, hanem forrásként jelenik meg, ezt a tanulmányt nem elemzem behatóan *A Héttel* foglalkozó irodalomtörténeti munkák sorában. SZÉNÁSI Zoltán, „A népnemzeti tradicionalizmus irodalomkritikájának szemléletmódja 1906 előtt”, in *Új és legújabb kor*, szerk. MARGÓCSY István, Magyar irodalomtörténet 3. (Budapest: Gépeskönyv, 2020), hozzáférés: 2026.01.17., <https://f-book.com/mi>.

⁶²⁸ A teljesség igénye nélkül: ANGVALOSI, „A magyar irodalmi modernség...”; LENGYEL, „»Minden forradalom...»; SCHEIN, „Az irodalmi modernizáció...”; KENYERES Zoltán, „Egy korszak genezisééről”, in KENYERES Zoltán, *Etika és esztétizmus: Tanulmányok a Nyugat koráról*, 5–20 (Budapest: Anonymus, 2001); KENYERES Zoltán, „Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus”, in *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerk. SZABÓ B. István, 10–14 (Budapest: Anonymus, 1998). *A Nyugat párbeszédei* című tanulmánykötet valamennyi elemzése számol ezzel a problémával, ahogyan azt a bevezető is előrebocsátja: A SZERKESZTŐK, „A Nyugat és kora”, in *A Nyugat párbeszédei: A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, szerk. FINTA Gábor, HORVÁTH Zsuzsa, SIPOS Lajos és SZÉNÁSI Zoltán, 7–11 (Budapest: Argumentum, 2011).

⁶²⁹ A sorozat 19. századdal foglalkozó tervezett kötete a „régiség” és „modernitás” fogalmaival orientál a század irodalmi eseményei között. A könyv tervezett koncepciójáról írt tanulmányában Hites Sándor a 19. század utolsó kijelölt alkorszakát az 1876–82–1896 dátumokkal keretezi. Az ezzel foglalkozó fejezet tervezett címe *A polgári nyilvánosság irodalma és az intézményesülő nemzeti historizálás*, a 19. századot a millenniumi évig számítja. HITES, „Magyar irodalom...”, 687.

⁶³⁰ *Magyar irodalom a 20. században...* A *Nyugathoz* kapcsolódó feltüntetett dilemmák közül néhány: „A *Nyugat* és előzményei”, „mit jelent a »nyugatos modernség«”, „a *Nyugat* megosztottsága”, „A modern irodalmi kritika a *Nyugatban* és azon túl”.

(befejezett), szintézisre törekvő irodalomtörténeti áttekintésben, a Gintli Tibor által szerkesztett *Magyar irodalomtörténetben* *A Hét* említése éppen a *Nyugat* „mérőföldkő”-szerepét hivatott kizökkenteni:

„...a *Nyugat* megjelenése aligha fogható fel éles korszakhatárként. Ha az új törekvéseknek fórumot biztosító, életképesnek bizonyuló irodalmi lap megteremtését tekintjük választóvonalnak, akkor sem csupán a *Nyugat* megjelenésének éve kínálkozik jelképes határkönek. Kiss József 1890-ben alapított hetilapja, *A Hét* szintén a modern irodalom fórumaként tartható számon.”⁶³¹

Az idézett passzus *A 20. század első felének magyar irodalma* című fejezetben olvasható. *A Hét* tehát továbbra is a *Nyugat* viszonylatában szerepel, a két lap összekapcsolása az utóbbi kulturális monopóliumának és cezúraszerepének képzetét igyekszik cáfolni. Éppen ezért tartozik *A Hét* a 20. század első felének történetéhez, annak ellenére, hogy a hozzá kapcsolódó szerzők jelentős részét a korábbi fejezetekben tárgyalta a könyv.⁶³² *A Hét* azért érdemel figyelmet a *Magyar irodalomtörténet* retorikája szerint, mert példáján keresztül bizonyítható, hogy a „nyugatos” szerzők nem kizárólag a *Nyugathoz* kötődtek, más lapokban is publikáltak („a két lap szerzőgárdája között sok az átfedés [...] a *Nyugatban* (is) publikáló szerzők közül sokan még évekig gyakran megjelentették műveiket Kiss József lapjában”⁶³³); illetve azt is igazolja, hogy a *Nyugat* elindulása nem jelentett azonnali és a korábbi intézményi kultúrát alapjaiban felforgató változást („az irodalomtörténet mítoszai közé tartozik az a közkeletű vélekedés, mely szerint a *Nyugat* egy csapásra elhódította *A Hét* legtehetségesebb szerzőit”⁶³⁴). Tehát bár a Gintli Tibor által szerkesztett irodalomtörténet látszólag leszámol *A Héthez* és a *Nyugathoz* kapcsolódó irodalomtörténeti közhelyekkel, hangsúlyválasztásával és a szerkesztés módjával továbbra is megerősíti *A Hétnak* „átmeneti” jellegét tulajdonító, azt a *Nyugat* függvényében értelmező megközelítéseket. Mindaz, amit a *Magyar irodalomtörténet* állít *A Hét* kapcsán – és mindaz, amivel vitatkozik –, valóban a „mítosz”, vagyis az irodalomtörténet-írói hagyomány része: hivatkozás nélkül öröklődő, látszólag kimozdíthatatlan, s ebben az értelemben „axiomatikus” értelmezői panel.

Ahhoz, hogy *A Hét* és a lapban olvasható lírai szövegkorpusz megszólaltatható, vagyis újraolvasható legyen a mai irodalomtudományos gondolkodás számára, számot kell vetni az elmúlt közel száznegyven év diskurzív örökségével. Enélkül *A Hét* kizárólag a *Nyugat*

⁶³¹ GINTLI Tibor, szerk., *Magyar irodalom*, Akadémiai Kézikönyvek (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010), 643.

⁶³² Pl. Ignotust, Makai Emilt, Heltai Jenőt, Szilágyi Gézát a „Kiss Józsefet követő fiatal nemzedék” tagjaiként. Uo., 501. Szalay Fruzinát, Telekes Bélát stb. pedig a biedermeier líra képviselői között. Uo., 483.

⁶³³ Uo., 643.

⁶³⁴ Uo.

elődjeként válik elbeszélhetővé (ha egyáltalán megemlítik), vagy egy letűnt kor utolsó hírnökeinek, epigonjainak és újításra kész, de nyelvileg még kiforratlan dilettánsainak a fórumaként értelmeződik. A felülvizsgálat tétje nyilván nem az, hogy *leszámoljunk* a létező értelmezői modellekkel. Az elemzés arra tesz kísérletet, hogy rámutasson a naturalizálódott irodalomtörténeti narratívák konstruktív voltára, ezzel is tovább árnyalva jelen értekezés perspektíváját. Egy olyan perspektívát, amely magát *A Hétet* tekinti a vizsgálat tárgyának, következetesen konstruktivista, nem szerző-, nem könyv- és nem is műközpontú, ehelyett a periodikakutatás belátásaira épít: a hangsúlyt *A Hét* szerkesztői és kritikai gyakorlatára, metakommunikációjára, a lapban érvényes retorika és a használt szókincs működésére, valamint *A Hétben* közölt szövegeknek a mediális beágyazottságukból fakadó sajátos funkcióira és referencialitására fekteti.

Az elemzés részint Reinhart Koselleck elméletére, részint a narrativista történelemszemlélet⁶³⁵ belátásaira épít, Hayden White alapján gondolkozik. White megkerülhetetlen alpművei, a *Metahistory* és a magyarul is olvasható *A történelem terhe*⁶³⁶ az 1970-es évek óta kiindulópontnak számítanak minden a történetírás – és így az irodalomtörténetírás – retorikájára, nyelvére, ideológiájára rákérdező elemzés számára.⁶³⁷ A továbbiakban egyrészt arra a white-i szemléletre építve érvelek, amely szerint az (irodalom)történet narratív formát öltő *nyelvi* struktúra, amelynek célja, hogy a múltat reprezentáló modellt vagy ikont hozzon létre,⁶³⁸ s éppen ezért a történetírás minden esetben egyszerre poétikai, tudományos és filozófiai intellektuális tevékenység.⁶³⁹ Produktuma pedig beszédmóddal, perspektívával, ideológiával, stílussal rendelkező, trópusokat mozgató, prefigurált szöveg.⁶⁴⁰ Ugyanakkor szem előtt tartom Ricoeurnek a white-i történelemszemléletet kritizáló tézisét, amely szerint a történetíró számára nemcsak az archívumok és adatok képezik a történelem „forrását”, hanem maga a nyelv és a retorika is: „A retorika tehát nem olyasvalami, ami hozzájárul a dokumentációhoz, hanem már a

⁶³⁵ Vö. THOMKA Beáta, „Előszó: A történelem poétikája”, in *A történelem poétikája*, szerk. THOMKA Beáta, Narratívák 4, 7–10 (Budapest: Kijarat Kiadó, 2000).

⁶³⁶ Hayden WHITE, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe* (Baltimore, London: The John Hopkins University Press, 1975); Hayden WHITE, *A történelem terhe*, ford. BERÉNYI Gábor, BRAUN Róbert, HEIL Tamás és JOHN Éva, *Horror metaphysicae* (Budapest: Osiris, 1997).

⁶³⁷ White megkerülhetetlenségéről: „A történetírás nyelviségéről alkotott közelmúltbeli álláspontok képviselői jórészt Hayden White köpönyegéből bújtak elő.” HITES Sándor, „»Szándékos hozzátevés nélkül«: Retorika és stílus ellentétéről a 19. századi történetírásban”, in *Retorika és narráció*, szerk. HAJDU Péter és RITOÓK Zsigmond, 43–60, deKON-KÖNYVek 34 (Budapest-Szeged: Gondolat Kiadó–Pompeji, 2007), 44.

⁶³⁸ WHITE, *Metahistory*..., 2.

⁶³⁹ Uo., XII.

⁶⁴⁰ Uo., 1–39.

forrásnál áthatja azt”,⁶⁴¹ illetve: „annak, ami valójában történt, nincs elbeszélésformája.”⁶⁴² Ez a két belátás a következő fejezetekben, *A Hét* előfizetési felhívásainak vizsgálata során kap központi jelentőséget, de már itt, az irodalomtörténeti narratívák (ki)alakulásának elemzéséhez is fogódzót jelent: segít megérteni a klisék öröklődésének és rögzülésének nyelvi, retorikai feltételeit.

A továbbiakban nem célom white-i fogalmakat mozgató, ironikus-formalista esettanulmányt létrehozni, de előtérbe helyezem az irodalomtörténeti elbeszélések konstruáltságát, beszédpozícióit, ideológiáját és metaforahasználatát, vagyis alapvetően narrativista keretek között gondolkozom. Követem továbbá Koselleck azon tézisé, hogy „a történelem csak annyiban történelem, amennyiben valaha is fogalmi alakot ölt.”⁶⁴³ Valamint az *Ábrázolás, esemény és struktúra* gondolatmenetéhez igazodva építek arra a belátásra, hogy „[a]z utólagosan feltárt események tényszerűsége sosem azonos a múltbeli összefüggések valóságosnak tételezett totalitásával,”⁶⁴⁴ az esemény maga is egy értelmezői műveletnek (előzmény és következmény tételezésének) az eredménye. A forrásanyag kizárja ugyan azt, ami *nem állítható* egy adott eseményről, de azt már nem írja elő, hogy mi állítható róla.⁶⁴⁵ Ez magyarázza – amint azt látni fogjuk –, hogy ugyanazon fogalmak, értelmezői sémák, elemek, sőt ugyanazon források a történetírói tekintet függvényében radikálisan különböző narratívákba rendeződhetnek.⁶⁴⁶ Éppen ezért kiküszöbölhetetlen, hogy a következőkben nyelvileg (is) repetitív, látszólag egymásnak megfeleltethető, de tulajdonképpen alapjaiban különböző narratívákat tárgyaljak. Ebben a fejezetben Koselleckre alapozva részint olyan „aszimmetrikus ellentétek” mentén kirajzolódó „megfelezéseket”⁶⁴⁷ vizsgállok (mint a nemzeti/kozmpopolita, magyar/idegen stb.), amelyek alapjaiban meghatározták *A Hétről* alkotott, általánosan elfogadott elképzeléseket, részint pedig olyan eseménytörténeteket elemzek, amelyek ugyanazon elemekből és gyakran ugyanazon fogalmakból egészen eltérő narratívákká konstruálódtak.

⁶⁴¹ Paul RICOEUR, „Történelem és retorika”, ford. ASZTALOS Éva és SOMLYÓ Balázs, in *A történelem poétikája...*, 11–24, 20; White és Ricoeur vitájáról ld. GYÁNI Gábor, „Valóságreferencia és narrativitás: White és Ricoeur”, *Betekintő* 18, 1. sz. (2024): 29–[40].

⁶⁴² RICOEUR, „Történelem...”, 21.

⁶⁴³ Reinhart KOSELLECK, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. HIDAS Zoltán, SZABÓ Márton (Budapest: Atlantisz, 2003), 137.

⁶⁴⁴ Uo., 174.

⁶⁴⁵ Uo.

⁶⁴⁶ Az irodalomtörténeti nagynarratívák „zavarbaejtő sokféleségéről” ld. SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva...*, 111.

⁶⁴⁷ Uo., 244–246.

A 20. század első felében született, szintetizáló igényű, összegző jellegű irodalomtörténeti nagynarratívák, vagyis az irodalomtörténetírás „nagyműfájában”⁶⁴⁸ született munkák elemzésén keresztül végigkövetem, hogyan változott *A Hét* megítélése az indulása óta eltelt évtizedek során, hogyan jutottunk el az eddig elemzett, konszenzuális *A Hét*-értelmezésekig. Milyen értelmezői panelek épültek ki és váltak evidenciává, melyek tűntek el vagy cserélődtek le. Mikor kik számítottak a lap „arcainak”, vagyis a laphoz köthető központi alakoknak? Milyen szerep jutott *A Hétnak*: két korszak közötti átkötő, esetleg korszakindító, vagy -lezáró? Az irodalomtörténetekben milyen tartalmak, szövegtípusok, illetve konkrét szövegek kaptak kiemelt, hangsúlyos helyet? Az áttekinthetőség kedvéért és az érvelés feszesége érdekében az elemzés elsősorban azokból az összefoglaló irodalomtörténeti munkákból indul ki, amelyeket *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája* III. kötete az *Általános részben*⁶⁴⁹ felsorol, közöttük tudománynépszerűsítő könyvekkel és oktatási segédletekkel,⁶⁵⁰ kiegészítve a sort egy-két kulcsfontosságú, kifejezetten a „modern magyar irodalommal” foglalkozó írással, valamint olyan meghatározó szövegekkel, amelyek elengedhetetlen kontextust nyújtanak *A Héthez* kapcsolódó diskurzív gyakorlatok megértéséhez.

Mivel *A Hét* említés szintjén – akár egy-egy mondat vagy bekezdés erejéig – gyakran előkerül a *kifejezetten* a 19. század végének vagy a 20. század elejének irodalmával foglalkozó szakmunkákban, egészében nem tekinthetem át a hozzá kapcsolódó diskurzust. Sőt, azokat a kizárólag a századvéggel foglalkozó munkákat sem elemzem behatóan,

⁶⁴⁸ DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti tudomány...*, 327.

⁶⁴⁹ „Összefoglaló irodalomtörténetek”, in *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1849–1905: Általános rész, személyi rész I. A–Gy*, szerk. KÓKAY György és V. WINDISCH Éva, 45–48 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990). Vagyis kiindulásként az alábbi szerzők munkáit vizsgáltam: Beöthy Zsolt, Bartha József, Váczy János, Pintér Jenő, Borbély István, Bánhegyi Mór, Benedek Marcell, Farkas Gyula, Szerb Antal, Fábíán István, Vajthó László, Hankiss János, Horváth János, Jankovich Ferenc, Kozocsa Sándor, Tóth Veremund; valamint a Klaniczay Tibor, Szauder József, Szabolcsi Miklós, és a Sötér István által szerkesztett összefoglaló irodalomtörténeteket. Választásom azért sem esett a kimondottan *A Héthez* kötődő (meglehetősen szűkös) bibliográfiára, mert ebben a korabeli sajtóban közölt cikkek kivül elsősorban a *Kiss József és kerek asztala* visszaemlékezései, illetve olyan, az értekezésben máshol tárgyalt irodalomtörténeti munkák szerepelnek, mint Komlós Aladár, Dersi Tamás és László Erzsébet *A Hétről* írt tanulmányai. Vö. „*A Hét*”, in *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája...*, 270–271.

⁶⁵⁰ Ahogyan arra Gyáni Gábor történetírás és történelemtanítás különbsége kapcsán rámutat, a tudományos kutatás és az oktatás célja nem megfeleltethető egymással – így az irodalomtudományos, tudománynépszerűsítő és oktatási célból létrehozott szövegek is eltérő funkcióval jönnek létre. Azonban Gyáni arra is felhívja a figyelmet, hogy az 1950-es évekig ezek a szövegtípusok (bár nyilvánvalóan regiszter, célközönség és funkció szerint elkülöníthetőek voltak) nem váltak el olyan élesen egymástól, mint a későbbiekben. GYÁNI Gábor, „A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa”, *Iskolakultúra* 25, 7–8. sz. (2015): 62–67. Mint azt *A magyar irodalomtörténet bibliográfiájában* listázott kötetek eklektikussága is bizonyítja, ez az irodalomtörténetírás gyakorlatára is igaz. A továbbiakban vizsgált szövegeket azért nem különítettem el célközönségük és funkciójuk szerint, mert a könyvek mindegyike szintetizáló céllal, monografikus igényrel íródott, befogadói körét a lehető legtágabban képzelni el, ugyanakkor szerepel az MIB tételei között, s már ebből fakadóan is a tudományos diskurzushoz tartozik.

amelyeket a korábbi fejezetekben szakirodalomként hivatkoztam. A vizsgálat tárgyául az átfogó irodalomtörténeteket választottam, amelyek a magyar irodalom fejlődéstörténetét egységesként elbeszélhető narratívában láttatják. Már önmagában az is sokatmondó, hogy *A Hét* szerepel ezekben a több száz év irodalomtörténetét összegző, szintézisre törekvő nagynarratívákban. Egy-két beszédes, az érvelés szempontjából elengedhetetlen példát leszámítva kerültem a kifejezetten a „modern irodalom” történetéről szóló, a 20. századra fókuszáló irodalomtörténeteket, hiszen – amint arról a „modernnek” az értekezésben használt fogalmát bevezető fejezetben már volt szó – ezek evidens módon a *Nyugat* előzményeként mutatnak rá *A Hétre*, és úgy korszakolásukat, mint értékelési szempontjaikat tekintve többé-kevésbé egységes képet festenek a lapról. Teljességre törekvő összegzés helyett tehát elemzésem a diskurzív mintázatokkal foglalkozik: tendenciákat, narratív paneleket, sémákat és közhelyesült (axiómává, „ténnyé” merevedett) képzeteket vizsgálók.

3.1.1. A városi/vidéki (kozmpopolita/nemzeti) különbségtétel és a nemzeti irodalomtörténetekből kihagyott városi költők

Meglepőnek tűnhet, mégis indokolt azokból a tudományos szövegekből kiindulni, amelyek egyáltalán nem említik *A Hetet*. A lap alapítása után született irodalomtörténeti áttekintések közül az egyik első Beöthy Zsolt munkája. A könyv a millenniumi év apropóján íródott, éppen ezért csak a millenniumig (tehát 1896-ig, *A Hét* fennállásának hetedik évéig) nyújt áttekintést a magyar irodalom alakulásáról, narratívája ebbe a jelenbe torkollik.⁶⁵¹ A század második felének irodalmát két nagy hatás együttes eredményeként beszéli el: az egyik Arany János költészete, a másik a műfordítás fellendülésének hála immár magyarul is olvasható világirodalmi szövegvilág. Evidens módon a Kisfaludy Társaságra figyel és az ehhez kapcsolódó írókra: Szász Károlyra, Radó Antalra, Ábrányi Emilre.⁶⁵² Kiss József is szerepel Beöthy irodalomtörténetében, úgy mint Arany-epigon a kozmpopolita irodalom előretörésének korszakában:

„új eszmék, jelszavak és elemek némileg megzavarták [az irodalom helyes fejlődését]. Azonban mindennek ellenére, legkiváló [sic!] képviselőiben mégis megőrizte nemzeti jellegét s védelmezni és fenntartani igyekszik. A hagyományok közül még mindig Arany és Petőfi hatása a legerősebb. Így amazé Kiss Józsefnél,

⁶⁵¹ Beöthy irodalomtörténetét a millennium kontextusában elemzi: DÁVIDHÁZI, „A magyar irodalomtörténet-írás Beöthy *Kis tükrében*, in DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti tudomány...*, 347–876, különösen: 852–870.

⁶⁵² BEÖTHY Zsolt, *A magyar irodalom kis-tükré* (Budapest: Athenaeum, 1896), 232.

kinek költészete javát egyszerű elégikus lírája s kisebb elbeszélő költeményei teszik, melyeknek tárgyát szívesen meríti a magyarországi zsidó életből.”⁶⁵³

Tehát Beöthy narratívájában Kiss nem áll *kívül* a kíváncsnak ítélt irodalmi fejlődésen. A „kozmpolita” költőket a könyv sehol nem nevezi meg, de az említett szerzők névsorából hiányzik *A Hét* szerzői köre.⁶⁵⁴ Erre *A Hét* szerkesztősége is reflektált, a kötet második kiadásának megjelenésekor közölt rövid, névtelenül jegyzett könyvismertetésben: „pontosságra törekvő, becsületesen megírt, mondhatjuk: jóhiszemű munkaként”⁶⁵⁵ értékelték a könyvet, amelynek egyetlen hibája, hogy „javarészt visszafelé, azaz a múltba tekint, s így a jövőt nem egészen tisztán látja. Vagy talán nem akarja látni?”⁶⁵⁶ A kritika nem félreérti az irodalomtörténetírás retrospektív szemléletét, hanem arra céloz, hogy Beöthy narratívája minden ártalmasnak ítélt művészeti irányt figyelmen kívül hagy, így torz képet fest az éppen változó, éppen átalakuló irodalmi mezőről (amely változásban *A Hét* önmagának is fontos szerepet tulajdonított), vagyis nem segíti az aktuális változásoknak a múlthoz viszonyító megértését. Beöthy irodalomtörténete kifejezetten a nemzeti/idegen különbségtételen alapuló „nyílt” szöveg- és értelmezési kánonnal foglalkozik.⁶⁵⁷ Ahogyan azt Dávidházi Péter a *Kis-tükör* funkcióját és retorikáját elemezve megállapítja, a „vindiktív eredetmondai funkció túlzott vállalása miatt”⁶⁵⁸ Beöthy szándékosan mellőz minden lehetséges ellenpéldát. Nyilvánvaló, miért hallgat a „kozmpolita”, tehát a sok esetben kisebbségi vagy szándékoltan transznacionalizmusra törekvő irodalom létezéséről egy olyan narratíva, amelynek egyértelmű célja, hogy „igazolja a magyar hegemonia jogosságát a monarchia területén lakó nemzetiségekkel szemben, vagyis tudományával azzá tegye a múltat, ami [...] annak lényege: a nemzet hatalmának egyik elemévé.”⁶⁵⁹

Annak ellenére, hogy *A Hetet* egyáltalán nem említi *A magyar irodalom kis-tükre*, Beöthy Zsolt munkássága megkerülhetetlen a laphoz kapcsolódó sztereotípiák kialakulásának történetében. Egyrészt azért, mert Gyulai Pál mellett ő volt a legláthatóbb és legnagyobb tekintéllyel bíró képviselője annak az irodalomszemléletnek és

⁶⁵³ Uo. 233.

⁶⁵⁴ Minden itt – és a továbbiakban – *A Hét* szerzőjeként említett költő más lapokban is publikált. Érdekes észben tartani, hogy „*A Hét* szerzője” is konstruált értelmezői panel, hiszen a korabeli publikálási gyakorlat hálózatosan működött és nem egy-egy szerkesztőséghez fűződő „hűségelv” alapján szerveződött. A kifejezést annak érzékeltetésére használom, hogy egyes szerzők felismerhetően kötődtek *A Hét*hez (is).

⁶⁵⁵ N.n., „A magyar irodalom kis tükre”, *A Hét* 11, 22. sz. (1900. jún. 3.): 355.

⁶⁵⁶ Uo.

⁶⁵⁷ Vö. SZAJBÉLY, *A nemzeti narratíva...*, 83–84, 89.

⁶⁵⁸ DÁVIDHÁZI, „A magyar irodalomtörténet-írás...”, 863.

⁶⁵⁹ Uo., 872.

intézményrendszernek, amellyel *A Hét* szerkesztősége szakítani próbált.⁶⁶⁰ Emiatt már az első lapszámoktól kezdve tele volt a lap Beöthy Zsolt gúnyolódó glosszákkal és tárcákkal. Sőt, a „Heti postában”, a szerkesztői üzenetek rovatában is találunk rá utalást:

„Higyje [sic!] el, egyik bók olyan mint a másik és vers dolgában egy szellemes szép asszony tetszése és ítélete többet nyom a latba, mint az egész magyar akadémia – Beöthy Zsoltot mindig kivéve, aki nem szép ugyan és állítólag nem is asszony, legalább nem fiatal asszony, de igen tanult és okos ember és szabad óráiban a mikor ítéletet nem tart mások felett, criminalis rossz verseket farag.”⁶⁶¹

A Hét hasábjain negatívan értékelték nemcsak Beöthy költészetét, de tanári teljesítményét is. Rendszeresen hangsúlyozták megjelenésének és beszédmódjának „nőiességét”, ezzel is a tekintélyét igyekeztek megkérdőjelezni:

„Lágy, kissé nőies érzékeny előadása, finoman számító modora nem olyan, ami nagy actióra képesitené. Nem elég philosophus arra, hogy az aesthetika jeles tanára legyen. Eszméket bonczolni, szétszedni, elemezni nem adatott neki. [...] Hajlékony és sima, mert nincs hite és meggyőződése, kaczerkodik az irányokkal, mert nincs elég mélysége és alapossága; de ahol hiányzik az erő és tudás, ott megjelen nála az érzés melege és olykor hatásvadászó antithesise, hogy feledjük a másik oldal hiányát s mint valami spanyolfal betakarja a gyarlóbb részeket. És ez a spanyolfal tele van festve szebbnél szebb virágokkal. Szívesen üdvözlöttük volna az Akadémia főtitkári székében is.”⁶⁶²

A kritika beszélője szerint az esztétikai gondolkodás csak és kizárólag bölcséleti alapokon képzelhető el, a meggyőződés és elköteleződés hiánya következtetlenséget és megalkuvást eredményez. Beöthy gúnyosan méltatott versírói tehetsége az, ami a szöveg érvelése alapján érdemessé tette volna őt az akadémiai főtitkár szerepére.⁶⁶³ Az utalás egyrészt Arany Jánosra mutat, aki 1870-től 1877-ig volt az Akadémia főtitkára. A cikk 1890 augusztusában íródott, az Akadémia akkori főtitkárának, Szily Kálmánnak a szabadsága idején. A helyettese ebben az időszakban Gyulai Pál volt. Ez már csak azért is különösen látványos volt, mert a Kölcsey Ferenc születéséhez kötődő centenáriumi ünnepségeken Gyulai jelent meg az Akadémia képviselőjeként. Az idézett passzusban tehát Beöthy Zsolt „dicsérete” egyrészt az Akadémia ízlésvilágának Arany János távozása utáni romlását jelzi, másrészt Gyulai Pál elleni

⁶⁶⁰ Beöthy Zsolt irodalomszemléletéről ld. SZÉNÁSI Zoltán, „A magyar nemzettudat kis-tükre: Beöthy Zsolt irodalomtörténeti szintéziséről”, in *Kösziklára építve, Built Upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére*, szerk. PANKA Dániel, PIKLI Natália és RUTTKAY Veronika, 367–373 (Budapest: ELTE, 2018); DÁVIDHÁZI, „A magyar irodalomtörténet-írás...”

⁶⁶¹ [KISS József], „Ibi-ubi. *Pályakezdő*”, *A Hét* 1, 16. sz. (1890. ápr. 20.): 260.

⁶⁶² X.Y.Z., „Egyetemeink”, *A Hét* 1, 35. sz. (1890. aug. 31.): 134–135.

⁶⁶³ N.n., „A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei: Huszonnyolcadik akadémiai ülés. Hetedik összes ülés. 1890. október 6-án”, *Akadémiai Értesítő* 1, 11. sz. (1890): 655–661, 656.

felszólalásként is olvasható. Költészetének kigúnyolásával a beszélő egyszerre mondott ítéletet Beöthy egyéni és az Akadémia általános ízlésvilágáról. A szöveg szerkesztői lábjegyzettel jelent meg, amely az x.y.z. szignó mögött rejtőző író „előkelő tanférfiúként” mutatta be, s külön kiemelte, hogy a cikk „szerzőjével sokban nem értünk egyet”.⁶⁶⁴ Azt azonban – *A Hét* jellemző módon – az olvasó fantáziájára és következtetéseire bízta, pontosan miben állt a nézeteltérés. Ezek alapján is elmondható, hogy *A Hét* szerkesztősége már a lap indulása idején szembehelyezkedett Beöthy Zsolt ízlésével és irodalomszemléletével.

Ami *A Hét* szerkesztőségének és Beöthy Zsoltnak az irodalomfelfogását élesen elkülöníti egymástól (s ami miatt *A Hét* szerzői köre ki is marad *A magyar irodalom kis-tükréből*), az a „magyar irodalom” fogalmának és az irodalomtörténetírás céljának eltérő értelmezése.⁶⁶⁵ Szemléletesen példázza ezt a nézetkülönbséget *A Hét* névtelenül közölt, tehát a lap kollektív álláspontját tolmácsoló reakciója Beöthy Zsolt 1895-ös, *Maradandó alkotások* című, az irodalmi kánon alakulásáról szóló előadására:⁶⁶⁶

„...azt az egyet sohasem fogjuk megérteni, hogy aki magyar földön született, magyar iskolába járt, magyar poétáktól tanul, magyar újságot olvas, magyar környezetben él, és magyarul ír, az írásai mégis hogy lehetnek nem magyar lélekből valók. Hacsak azt nem kívánják, hogy minden magyar ember ugyanazt írja meg és ugyanúgy, ami a régibb magyar írók lelkéből fakadt. Mindezek pedig, látnivaló, nem cáfolatai a Beöthy gyönyörű értekezésének, hanem reflexiók, amiket bennünk keltett. A végső eredményét, a költés nemzeti jellege szükségét, józan észszel nincs, aki tagadni merné vagy akarná. De soha be nem fogjuk látni és Beöthy Zsolt sem állítja, hogy a nemzeti költészet nem lehet más, mint pusztán és kizáróan az a szűkkeblűen népies irány, amely többek közt a maga tulajdon hazája fővárosát akarja a geográfiából kikerülni, s ezzel egyben ezer esztendőszünet küzdelmeinek minden mivelődési eredményét...”⁶⁶⁷

A kilencvenes évektől – sőt már 1879-től⁶⁶⁸ – kezdve legláthatóbban Beöthy Zsolthoz kötődik az a magyar/kozmpopolita, vidék/város bináris opposíció, amely *A Hét* diskurzusát és utólagos megítélését is áthatotta. Ennek a szembeállításnak egyik leggyakrabban idézett – és *A Hét* szerzőit is válaszra késztető – forrásszövege Beöthynek a Lampérth Géza *Első*

⁶⁶⁴ X.Y.Z., „Egyetemeink...”, lábjegyzet.

⁶⁶⁵ Beöthy „szűkítő” nemzetfelfogásáról és ebből fakadó irodalomszemléletéről ld. DÁVIDHÁZI, „A magyar irodalomtörténet-írás...”, 849.

⁶⁶⁶ Az előadás írott változata a sajtóban is olvasható volt. [BEÖTHY Zsolt], „Maradandó alkotások”, *Budapesti Hírlap*, 1895. jan. 11., 1–3.

⁶⁶⁷ N.n., „Maradandó alkotások”, *A Hét* 6, 2. sz. (1895. jan. 13.): 34.

⁶⁶⁸ Asztalos Veronka Örsike *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése* című 1879-es Beöthy-könyvtől indítja a „kozmpopolita” szó jelentésváltozását, amely az 1890-es évekre érik be. Beöthy már ekkor idegen, nemzetietlen, „magyartalan” jelentésben használja a szót, amely Arany János versében és a rá reflektáló Reviczky-versben még egészen mást implicált. Vö. ASZTALOS, „Az Élet és...”

könyvem című verseskötetéhez írt rövid előszava, amelyben a „falut” és a „nagyvárost” szembeállítva csoportosítja az új generáció egymással versengő irodalomfelfogásait:

„Ifjú költőink táborában, különböző jelszavak alatt, voltakép a falu és a nagyváros állanak szemben egymással. Az egyik a magyar természet eredetiségéből, erejéből, egyszerű érzéseiből és képeiből meríti ihletét. A másikat egy nagy tömeg izgatott ideglete hevíti, hogy az életnek ezerszínű és ezerféle nyüzsgő zűrzavarát a költői érzés és gondolat villamfényével [sic!] hasssa át.”⁶⁶⁹

Beöthy szerint a nagyvárosi, tehát kozmopolita költészet anorganikusan fejlődik. Nemcsak abban az értelemben anorganikus, hogy gyökértelen, hanem a változás irányának tekintetében is. Ezt az igekötőhasználattal is érzékelteti: elvárása szerint az irodalomnak nem „kifelé” (vagyis az európai irodalmakhoz hasonlulva), hanem „felfelé” (vagyis a már meglévő irodalmi hagyományokat tovább cizellálva) kell változnia.⁶⁷⁰

Lampérth könyvéről *A Hét* számára írt bírálatában Ignotus a verseket „szemináriumi dolgozatoknak” nevezte, amelyek tökéletesen követik az „egyetemi aesthetika” szabályait: a hazáról szólnak, ütemhangsúlyos verselést használnak, poétikai eszköztáruk szinte kizárólag a parallelizmus alakzatának változataiból áll, a népköltészeti elemeket mintegy kötelező módon sorakoztatják fel, „olykor, mint lelkiismeretes emberhez illik, idézőjelben is.”⁶⁷¹ A verseket az „egyetemi aesthetika” túlságosan is szabálykövető, emiatt komikusan művészietlen megvalósulásaként, demonstrációjaként olvasta. Hasonló kritikát fogalmazott meg tehát, mint amivel Kiss József a szerkesztői üzenetekben a jól képzett, de érdektelen dilettáns költőket (a jó „routiniereket”) utasította vissza. Ignotus a szövegek alacsony minőségéért nem is Lampérthet, hanem mentorát tartotta felelősnek. A kritika túlnyomó részében nem a versekről, hanem Beöthy előszaváról van szó. Minderről *A Hétre* általában, de Ignotus publicisztikájára különösen jellemző ironikus, játékos retorikával ír:

„Föltétlenül elfogadom a Beöthy Zsolt tézisét, hogy csak a falu költészete az igaz magyar költészet s minden más irányú kísérlet idegenség. Elfogadom, noha fáj Arany Jánost is kilöknöm a magyar irodalomból s az ő megdicsőült homlokára is rásütnöm a kozmopolitaság magametszette bélyegét [...] Legfeljebb Beöthy Zsoltnak kell átírnia azokat a könyveit, melyekben Arany Jánost állítja bálványul a magyar ifjúság elé. De hát a Beöthy Zsolt tekintélyének semmi sem nehéz, ez a tekintély uralkodik

⁶⁶⁹ BEÖTHY Zsolt, „Előszó”, in LAMPÉRTH Géza, *Első könyvem: Hazafias és egyéb költemények*, 1. kiad., előszót írta BEÖTHY Zsolt, 5 (Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1897).

⁶⁷⁰ Uo.

⁶⁷¹ IGNOTUS, „A falu s a város (Lampérth Géza: *Első könyvem*. Budapest, 1897)”, *A Hét* 8, 25. sz. (1897. jún. 20.): 402–403, 402.

a magyar költészetben s ennek döntése válogatja a Kisfaludy-Társaságba az igaz magyar költőket.”⁶⁷²

A kritika Arany János példáján keresztül rámutat a kozmopolitizmus „vádjának” következetlenségére és önkényességére. Arany említése azért is rétegzett és szellemes retorikai mozzanat Ignótus szövegében, mert éppen az ő *Kozmopolita költészet* című versétől⁶⁷³ indul az az időközben drasztikusan átalakuló diskurzus, amely a nemzeti/kozmpolita különbségtételt a magyar irodalmi gondolkodásban megalapozta. Legújabbban Asztalos Veronka Örsike mutatott rá, hogy míg Arany (és Gyulai Pál)

„...a nemzeti és a kozmopolita közötti különbséget az adott mű tárgyában és a megcélzott közönségben látta, ezért értelmezésükben a külföldi irodalom ismeretét, az egészséges tájékozódást, ennek akár példakövetését a nemzeti irodalomra jótékonyan gondolták [...addig] Beöthy Zsoltnál (és utána szinte mindenkinél) a »kozmpolita« kifejezés által keltett asszociációk az idegen érzélem, idegen nyelv, idegen látásmód. Megalapozott szempontok nélkül így ízlés szerint bárki és bármi megbélyegzésére használhatóvá vált.”⁶⁷⁴

Ignótus cikkének kulcsszavai a „haladás”, „fejlődés” és a „tudás”, amelyeket a szerző elengedhetetlennek tartott az irodalom fennmaradásához, s amelyeket városi, vagyis polgári értékeknek tekintett. A cikk szemlélete szerint a paraszti lét nem lekicsinylendő, „[m]ert nagy dolog a falu és nagy dolog a paraszt; belőle válik ország s belőle válik nemzet.”⁶⁷⁵ Azonban a paraszti állapotot origónak tekinti, a polgárosodást (s ennek esztétikai kifejeződését, vagyis a modern, városi irodalom kialakulását) pedig szükséges, kívánatos és elkerülhetetlen fejlődési folyamatként beszéli el: „s aki a költészetet eltiltja attól, hogy együtt haladjon e fejlődéssel, az fosztja meg igazán e költészetet az ő nemzeti jellegétől.”⁶⁷⁶ Ignótus fejlődéselvű érvelése szerint tehát a paraszti kultúrában gyökerező magyar irodalomnak polgári értékekkel és esztétikával való keveredése nem anorganikus elválkozás, hanem éppen a haladás, vagyis a modernizáció természetes következménye. Felfogása szerint a polgári irodalom nem áll ellentétben a „népi” irodalommal, hiszen a városi polgárságot is a magyar nép részének tekintette. Kritikája *A Hét* publicisztikájának egyik kiemelt, az 1900 előtti évekből legtöbbet hivatkozott szövegévé vált. Ennek a mindössze három hasábnnyi tárcának az érvelésére – és a cikk utóéletére – épít az az irodalomtörténeti „közhely”, amely *A Hetet*

⁶⁷² Uo., 402–403.

⁶⁷³ ARANY, „Kozmopolita költészet”, in *Kisebb költemények I...*, 347–348.

⁶⁷⁴ ASZTALOS, „Az Élet és...”, 295.

⁶⁷⁵ Uo., 403.

⁶⁷⁶ Uo.

a városi irodalom harcosának láttatja, s a lap egészét az urbánus (polgári)/ népies (nemzeti) szembenállás egyik oldalán pozicionálja.

A két tábor „harcaként” elképzelt vita részint az irodalom, az irodalomkritika és a kulturális intézményrendszer céljáról és funkciójáról, részint a magyar nép- és nemzetfogalom inkluzív vagy exkluzív értelmezéséről szólt. Nem egy homogén „akadémiai” és egy homogén „modern” diskurzus oppozíciójaként működött, és nem követte Beöthy előszavának különbségtételét. Ahogyan arra Szénási Zoltán több tanulmányában is rámutat, Beöthy Zsolt és Gyulai Pál szemlélete is lényegesen különbözött egymástól.⁶⁷⁷ Gyulai a Lampérth-könyvről írt kritikájában – vagyis a Beöthy előszavára írt válaszában – „meglepőnek” nevezte a falu-város megkülönböztetést, s elmarasztalta, mert nem „aesthetikai” szempontok mentén ítélte.⁶⁷⁸ Gyulai a Beöthy által használt „falusi” helyett a korábbi „nép-nemzeti” és „nemzeti” fogalmak mellett érvelt. Ezeket alkalmasnak találta arra, hogy olyan esztétikát jelöljenek, amely „magában foglalhat különböző költői egyéniségeket, új tárgyakat hódíthat meg, új eszmék tolmácsa lehet”⁶⁷⁹ anélkül, hogy elveszítené nemzeti (magyar) jellegét. Gyulai szerint a „tehetségnek” a „nemzeti szellembe” oltásával kell őrizni a nemzeti jelleget, vagyis nem a tárgyválasztást, világlátást, formát és tropológiát szigorú keretek közé szorítva, ahogyan azt Beöthy rövid bevezetője javasolta: az ilyen hagyományörzés illuzórikus és kétszínű. Ezt Lampérth verseit elemezve igazolja Gyulai, amelyek a napisajtó téma- és kifejezésvilágából merítenek, így nem kevésbé „fővárosiak” mint a Beöthy által elítélt irodalmi szövegek.⁶⁸⁰

Ignotus és Gyulai cikkei mellett, kontrasztként érdemes áttekinteni az *Új Idők*ben közölt bírálatot. Az *Új Időket* és *A Hetet* – egyértelmű szemléleti különbségük ellenére is – gyakran említik együtt, a két lapot közönségük és profiljuk szerint rokonítják.⁶⁸¹ *A Hét*

⁶⁷⁷ A kérdéssel pl. itt foglalkozik: SZÉNÁSI, „A népnemzeti...”

⁶⁷⁸ Az más kérdés, hogy Gyulai irodalomszemlélete felől az „aesthetikai” szempont mást jelentett, mint például Kiss József szóhasználatában. Vö. T. SZABÓ Levente, „A magyartanárság »születése«, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása”, in T. SZABÓ Levente, *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom: Tanulmányok*, 228–284 (Kolozsvár: KOMP-PRESS Korunk, 2008).

⁶⁷⁹ -I [GYULAI Pál], „Első könyvem: Hazafias és egyéb költemények. írta Lampérth Géza. Beöthy Zsolt előszavával. Buda-Pest, 1891.”, *Budapesti Szemle* 92. kötet, 250. sz. (1897): [148]–152, 150.

⁶⁸⁰ Uo., 151.

⁶⁸¹ A Sötér István által szerkesztett irodalomtörténet Herczeg Ferenc kapcsán tárgyalja részletesen *A Hét* és az *Új Idők* közötti hasonlóságokat és különbségeket. MEZEI József, „Herczeg Ferenc”, in *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerk. SÖTÉR István, 4:871–884, *A magyar irodalom története*, 6 köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 4:876. Dersi Tamás is részletesen elemzi a két lap viszonyát: DERSI, *Századvégi...*, 125–134; Dede Franciska több tanulmányában is együtt elemzi a két lapot: DEDE, „»Szerzők...»; DEDE Franciska, „Férfiak szoknyában: Emma asszony (Ignotus) levelei és Horkayné (Herczeg Ferenc) beszélgetései *A Hét*ben és az *Új Idők*ben”, in *A nők világa: művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerk. FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, 285–312 (Budapest: Argumentum, 2007); DEDE Franciska, „Közönség-

riválisaként fellépő, ugyancsak humanista-liberális szellemiségű, de lényegesen konzervatívabb hetilap kritikusa „ihletett” és „tanult” költőnek nevezte Lampérth Gézát, mentorát pedig „kitűnő aesthetikusnak.”⁶⁸² A szöveg tulajdonképpen lelkes könyvismertetés és könyvajánló, sem Beöthy Zsolt ítéletét, sem a kötet azonnali sikerének jogosultságát nem kérdőjelezi meg. Ugyanez látható a legtöbb korabeli bírálatban. *A Hét* és Beöthy szembenállását a már sokszor említett *Magyar Szemle* kritikusa is kiemelte. Hosszasan, szinte egészében idézte Beöthy előszavát, s azt nem önmagában, hanem *A Hét* válaszával együtt tárgyalta, elhelyezve a lapot a Beöthy által leírt két pólus egyikén: „egy inkább a nagyvárosias hangulatokat kultiváló hetilapunk heves támadást is intézett a költő és mentora ellen.”⁶⁸³ A nagyvárosi költészet a kritikus leírása alapján „operettszerű”, „orfeumi”, „idegenszerű” nyelven írt, hazátlan, vallástalan, „a bálványnyá emelt ledérség poézise.”⁶⁸⁴ Ezt a poétikát pár sorral később dekadensnek nevezte és expliciten *A Héthez* kötötte. Ugyanakkor a *Budapesti Szemlét* is elmarasztalta, amiért a gyakorlatban nem követte azokat a szigorú erkölcsi és nemzeti elveket, amelyet hirdetett, s a pártfogoltjai tollából eltűrt olyan szövegeket is, amelyekre a „nagyvárosi”, vagyis erkölcstelen, kozmopolita, dekadens esztétika jellemző.⁶⁸⁵ *A Hét* tehát a kor sajtójában valóban látványos oppozíciót jelentett Beöthy nézeteivel szemben s ezt az unikális felszólalást a lappal foglalkozó irodalomtörténeti munkák jelentős része Beöthy különbségtételét elfogadva két tábor – az új lapokban publikáló kozmopolita-moderne és az Akadémiához kötődő konzervatív-nemzetiek – szembenállásának bizonyítékeként írta le, annak ellenére, hogy csupán Gyulai válaszcikke, az *Uj Idők* és a *Magyar Szemle* könyvismertetései alapján is látható, mennyire cizellált volt a korabeli diskurzus.

Beöthy egyszerre népszerű és tudományos igényű könyve, *A magyar irodalom kis-tükre* számos újrakiadást megélt,⁶⁸⁶ szemlélete és állításai ellenőrizhetetlenül öröklődtek. Ahogyan azt Szénási Zoltán *Kis-tükör*ről és Beöthy Zsolt irodalomszemléletéről írt tanulmányában jelzi, az életmű hatása nehezen mérhető és felfejthető, de kétségkívül jelentős, s ezt „a magyar irodalomtörténet-írásban reflektálatlanul továbbélő értelmezői pozíciók és stratégiák mellett főként Beöthy tanárképzésben játszott oktatói szerepe alapozta

kapcsolatok *A Hét* és az *Uj Idők* »interaktív« kezdeményezései (1889–1914)”, *Könyvszemle*, 3–4. sz. (2023): 507–527.

⁶⁸² -S, „Első könyvem.”, *Uj Idők* 3, 28. sz. (1897. júl. 4.): 15.

⁶⁸³ –, „Első könyvem (Hazafias és egyéb költemények. Irta: Lampérth Géza. Beöthy Zsolt előszavával. Budapest, 1897. 168. l. Ára 1 frt. 50 kr.)”, *Magyar Szemle* 9, 28. sz. (1897. júl. 11.): 333–334, 333.

⁶⁸⁴ Uo.

⁶⁸⁵ Uo., 334.

⁶⁸⁶ A *Kis-tükör* kiadástörténetéről ld. DÁVIDHÁZI, *A magyar irodalomtörténet-írás...*, 848.

meg, s tekintélye ezen a területen még a halála után, a két világháború között is eleven volt.”⁶⁸⁷ Éppen ezért nem törekszem valamennyi Beöthy Zsoltra jelzetten vagy jelzés nélkül támaszkodó irodalomtörténet elemzésére, csupán néhány példán keresztül kívánok rámutatni a hozzá köthető értelmezői tendenciák továbbélésére.⁶⁸⁸ *A magyar irodalom kis-tükréből* ismerős falusi-népemzeti/városi-kosmopolita szembeállítást látjuk ismétlődni Váczy Jánosnál. Váczy 1902-es, tehát két évvel Beöthy könyvének második kiadása után megjelent irodalomtörténete megemlíti ugyan Kiss Józsefet (mint a *Simon Judit* és a *Mese a varrógépről* sikeres szerzőjét)⁶⁸⁹ az „újabb” lírai és epikai költészet egyik képviselőjeként, ám főleg azokat a költőket nevezi meg, akiknek verseskötetei a Kisfaludy Társaság támogatásával jelentek meg.⁶⁹⁰ A könyv összefoglaló, befejező állítása nyilvánvalóvá teszi ennek az okát: „Költészetünkben a nép-nemzeti irány diadalát bizonyos kosmopolita irány váltotta fel; azonban a régi iránynak mindig voltak kitűnő képviselői...”⁶⁹¹ Váczy, aki az MTA levelező tagja volt, Kazinczy leveleinek első sajtó alá rendezője, és aki később a Beöthy-féle *Képes Magyar Irodalomtörténet*be⁶⁹² is írt, nyilvánvalóan ugyanazt az irodalomszemléletet képviselte és ugyanazt a retorikát használta, mint az Akadémiában, valamint a Kisfaludy Társaságban egyre fontosabb szerepet betöltő Beöthy. Váczy felváltva használja Beöthy szűkebben és Gyulai tágabban értett nemzeti irodalomfogalmát. Beöthyhez hasonlóan a „kosmopolita irány” látványos mellőzésével és kizárólag a „helyes irányt követők” nevesítésével tudatosan bánt az irodalomtörténetírás kanonizáló, értékkijelölő funkciójával.⁶⁹³

A Beöthy-től örökölt modellt (szintetizáló irodalomtörténetben) Komlós Aladár mozdította ki⁶⁹⁴ a Sőtér István által szerkesztett *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig* vonatkozó fejezetében:

⁶⁸⁷ SZÉNÁSI Zoltán, „A magyar nemzettudat...”

⁶⁸⁸ Beöthy irodalomszemléletének utóéletéről ld. DÁVIDHÁZI, „A magyar irodalomtörténet-írás...”, 870–877.

⁶⁸⁹ VÁCZY János, *A magyar irodalom története középiskolák s tanítóképző intézetek használatára Kisfaludy Károlytól napjainkig*, 2 köt. (Budapest: Lampel Róbert, 1902), 2:274.

⁶⁹⁰ Uo.

⁶⁹¹ VÁCZY, *A magyar irodalom...*, 2:351.

⁶⁹² BEÖTHY Zsolt, szerk., *Képes magyar irodalomtörténet* (Budapest: Athenaeum, 1896). A könyv két kötetben, a kezdetektől Kisfaludy Károly fellépéséig, majd Kisfaludy Károly fellépésétől a kiegyezésig tárgyalja a magyar irodalom történetét.

⁶⁹³ Az irodalomtörténetírás szerepváltozásáról és a beszédmód átalakulásáról ld. DÁVIDHÁZI, „Kőfejtők és építészek: a feladat átértelmezései Toldytól Horváth Jánosig”, in *Egy nemzeti tudomány...*, 823–847.

⁶⁹⁴ Bár már Diószegi Andrásnál is változik a „városi lap” szó szerkezet jelentése. Ő teljesen eltekint a kifejezés Beöthyig visszavezethető ideológiai örökségétől és *A Hét* városi voltát pusztán abban látja, hogy a polgári liberális törekvések bázisaként létrejövő *A Hét*, a törekvések „kikristályosodott gócpontja” természetszerűen a centrumban, a fővárosban alakult ki. DIÓSZEGI András, „Irodalmunk a kiegyezés létrejötté és válsága idején (1867–1905): Az irodalmi élet”, in *A magyar irodalom története 1849–1905*, szerk. KIRÁLY István, PÁNDI Pál, és SÖTÉR István, 206–215 (Budapest: Gondolat Kiadó, 1963), 211.

„A kilencvenes években nagy erővel tör előre a városi irodalom; egyre több volt a németből vagy zsidóból asszimilált, vagy egyszerűen Budapesten felnőtt író, aki csak kívülről, felszínesen ismerhette a dzsenti és a paraszt életét, és csak képmutató mimikri révén szólhatott volna ezek modorában. Végzetes lett volna a magyar irodalomra, ha belefagyott volna a népieskedésbe, ha az írók egy örökös jelmezviselés hazugságára kényszerültek volna, elveszítve azt a jogukat, hogy azt írják, amit látnak és éreznek, arra kárhoztatva, hogy örökké a magyar élet egy már akkor is félig-múlt állapotát tükrözzék a mindig változó és továbbfejlődő élet helyett. *A Hét* és benne Ignótus harcainak 1892-től kezdve ezért fő motívuma a tiltakozás az ellen a felfogás ellen, hogy csak az a magyaros, ami parasztról vagy vidéki földbirtokosról szól, népiességet negédlő modorban.”⁶⁹⁵

Komlós ugyan nem hivatkozott Beöthyre, de jól látható módon a hozzá köthető narratívával vitatkozott, s *A Hét* szerzőinek védelmében szólalt fel. Ez a megszólalásmód már önmagában mutatja, hogy a városi/vidéki szembeállítás maradandóan beleíródott *A Héthez* kötődő irodalomtörténeti emlékezetbe.

A Hét kihagyása az irodalomtörténetekből minden esetben beszédes: azt mutatja, hogy vagy a lap egésze, vagy a hozzá kötődő szerzők – általában ideológiai, irodalomszemléleti alapon – összeférhetetlenek a felépíteni kívánt narratívával. Így például Borbély István 1925-ös irodalomtörténete, amely szintén Beöthyre hivatkozik, teljesen kihagyja *A Hét* költőit,⁶⁹⁶ annak ellenére, hogy a *Bevezetés a modern szépirodalom tanulmányozásába* című könyvének értelmezési szempontjai (*élmény, jelentés, hangulat, tehetség*)⁶⁹⁷ *A Hét* kritikai gyakorlatában alkottak összefüggő fogalmi hálót.⁶⁹⁸ Kimarad *A Hét* Jankovich Ferenc 1942-es, Beöthyre alapozó *Iránytűjéből*,⁶⁹⁹ amely Jankovich népőiskolai előadásaira épült, népszerűsítő kiadványként működött; Kozocsa Sándor bibliográfus 1944-es, „nagy költőket” és „epigonokat” elkülönítő narratívájából;⁷⁰⁰ és Vajthó László *Halhatatlan magyar irodalom* című 1945-ös könyvéből is, amely a nagyközönség számára kívánt tömör és egyszerű áttekintést nyújtani a „jelentős” magyar szerzők életművéről, s amelynek narratívája az Arany János és Ady közötti időszakot az irodalom „pihenéseként” írja le.⁷⁰¹

⁶⁹⁵ KOMLÓS Aladár, „A nagyváros költői”, in *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig...*, 4:659–665, 660.

⁶⁹⁶ BORBÉLY István, *A magyar irodalom története*, 2 köt. (Kolozsvár: Minerva, 1925).

⁶⁹⁷ BORBÉLY István, *A modern műalkotás főproblémái*, *Bevezetés a modern szépirodalom tanulmányozásába* 1, 2 köt. (Kolozsvár: 1920).

⁶⁹⁸ *A Hét* vezető kritikusának bírálati elveiről ld. ANGYALOSI Gergely, *Ignótus-tanulmányok: Közelítések az „impresszionista” kritika problémájához* (Budapest: Universitas, 2007).

⁶⁹⁹ JANKOVICH Ferenc, „Hetedik fejezet: Világostól a milleniumig”, in JANKOVICH *Iránytű a magyar irodalomban*, 1:124–154, 2 köt., (Budapest: Misztótfalusi, 1942).

⁷⁰⁰ KOZOCSA Sándor, „Realizmus”, in KOZOCSA, *Kis magyar irodalom*, 153–170 (Budapest: Dr. Pintér Jenőné vállalata, 1944).

⁷⁰¹ VAJTHÓ László, *Halhatatlan magyar irodalom* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1945), 11.

Vajthó könyve bevallottan figyelmen kívül hagyja a periodikákat, s a „halhatatlan”, vagyis „maradandó” irodalmat kizárólag a könyv médiumához kötve gondolja el (vö. Beöthy *Maradandó irodalom* című említett előadása).

Elmondható, hogy az esetek jelentős részében a könyv primátusának elve áll *A Hét* szerzői körének mellőzése mögött. Ez indokolja például, hogy Hankiss János *A magyar irodalom közelről* című könyvének esszészerű, műközpontú elemzéseinek közül egyik sem foglalkozik *A Héthez* köthető irodalmi alkotásokkal.⁷⁰² Válogatása nyilvánvalóan a kanonikus, „jelentős” műalkotásokat részesítette előnyben; az 1940-es évekre pedig – mint azt látni fogjuk – *A Hét* szerzői köre és a lapban közölt szövegek nagyrészt háttérbe szorultak. A könyvközpontú szemléletre maga Vajthó is reflektált a *Halhatatlan magyar irodalomban*. Nem vitatta a sajtótermékek jelentőségét, de ezeket túlságosan is „ideologikusnak”, emiatt megosztónak tekintette. Vajthó alapján tehát maga a periodika mindig explicitebb módon ideologikus, mint egy-egy szerzői életmű:

„A folyóirat maga világnézeti elkülönülést jelent, nálunk ez talán szenvedélyesebben jelentkezett, mint másutt, ezért nem beszéltünk róla. A közönség tudatában nagyon is benne vannak ezek az elválasztó tényezők. A folyóiratok jelentősége azonban a nagy írókban él, akikért lettek, akiknek otthont adtak s szólásszabadságot.”⁷⁰³

Ahogy azt Bornsteinre és McGannra alapozva már tárgyaltuk,⁷⁰⁴ a hangsúlyos politikai-társadalmi aspektus evidens módon következik a periodikák materiális-mediális meghatározottságából. Az időszaki sajtó mindig explicit módon kötődik a jelen kulturális és politikai történéseihez. A táborokra szakadás, az ideológiai pluralizmus, a lapokhoz kapcsolódó, olykor kifejezetten mozgalmi jelleg miatt Vajthó szerint a periodika nem lehet

⁷⁰¹ Ugyanez tér vissza Fábíán Istvánnál, aki szerint a századvég „átmeneti kor, amelyben a klasszicizmus követői és az újítók élesen állnak egymással szemben.” FÁBIÁN István, „VII. Új ízlés”, in FÁBIÁN, *A magyar irodalom kis tükré* (Budapest: A Magyar Szemle Társaság, 1941), 71. és Tóth Veremundnál, aki határhelyzetben képzei el a századvégieket: „Költőink két kor határán állnak: még a múlthoz köti őket a forma hagyománya a nemzeti klasszicizmus nyelvi és verselési öröksége, de a régi tömlőkbe ők már az új világ borát öntik: világnézeti nyugtalanságuk, egyedüllétük szomorú életérzése, az új világ szelének felfogása a következő korhoz kapcsolja őket.” TÓTH Veremund, *A magyar irodalom története (szemelvényekkel)*, Kossuth Kiadó Tankönyvsorozata 6. (Budapest: Kossuth Kiadó, 1960), 460. Illetve Szabolcsinál is ez jelenik meg: *A Hét* „uralmának” időszaka csupán „előkészítő korszak”. SZABOLCSI Miklós, „Magyar irodalom a XX. században”, in SZABOLCSI Miklós, KLANICZAY Tibor, és SZAUDER József, *Kis magyar irodalomtörténet* (Budapest: Gondolat, 1961), 270–271. Hasonlóan érvel: DIÓSZEGI András, „Irodalmunk a kiegyezés létrejötté és válsága idején (1867-1905) (A nemzeti-polgárosult irodalom kettészakadása. Új törekvések)”, in *A magyar irodalom története 1849-1905*, szerk. KIRÁLY István, PÁNDI Pál, és SÖTÉR István (Budapest: Gondolat Kiadó, 1963), 210–211.

⁷⁰² HANKISS János, *A magyar irodalom közelről* (Budapest: „Forrás” nyomdai műintézet és kiadóvállalat R. T., 1942).

⁷⁰³ Uo., 289.

⁷⁰⁴ BORNSTEIN, „Hogyan...”, 90; MCGANN, *The Textual...*, 4–5.

az irodalomtörténeti emlékezet tárgya, hiszen nem tekinthető mindenki által elismert értéknek. Arról nem is beszélve, hogy – amint azt a „*Líra A Hétben*” című fejezetben jeleztem – a periodikák kevésbé teszik lehetővé a kanonizációhoz szükséges visszatérést mint a könyvek. Az újraolvasható, s így újrainterpretálható könyv kiemelt pozíciója alapján érthető, hogy olyan irodalomtörténeti munkák is figyelmen kívül hagyták *A Hetet*, amelyek nem kifejezetten Beöthyre hivatkozva képzeltek el a magyar irodalom fejlődéstörténetét, de hozzá hasonlóan a nemzeti örökség és a könyvhöz kötött műeszmény értékeire építették irodalomtörténeti narratívájukat.

3.1.2. Nemzedékváltás, korszakváltás: századvég helyett századforduló

A 20. század első felében írt irodalomtörténeteknek *A Hét* indulásának idejéről szóló passzusai leggyakrabban a nemzedékváltás, korszakváltás narratív sémájára építenek. Mint látni fogjuk, a Horthy-korszak irodalomtörténeteire különösen jellemző volt ez a modell. A vidékiek/városiak szembeállítás mellé a régiek/újak különbségtétel került. Ahhoz, hogy ennek a sajátos korszakképzetnek, s *A Hét* meg a *Nyugat* közötti cezúrának a retorikai szükségességét értsük, a figyelmünket először egy olyan irodalomtörténeti munkára kell irányítanunk, amely korábban, a világháború előtt íródott, s amely még egységes korszakként, egyazon „nemzedék” történeteként érzékelt *A Hét* és a *Nyugat* körüli irodalmi törekvéseket.

Ferenczi Zoltán 1913-as könyvében az „új irodalmat” Kiss József költői felbukkanásától eredezteti. Érvelése szerint Kiss „időrendben első” volt azok közül, akik úgy keresték a megújulás lehetőségét, hogy nem távolodtak el egészen a nemzeti hagyományoktól, de vállaltan és látványosan külföldi hatásokat is beépítettek művészetükbe.⁷⁰⁵ Ferenczi részletesen elemzi Arany Jánosnak és Heinének a Kiss József költészetére gyakorolt hatását. Tulajdonképpen ez az első átfogó irodalomtörténet, amely megemlíti *A Hetet* és annak szerzőit. Ahogyan a legtöbb irodalomtörténeti munkában, *A Hét* itt is a főszerkesztő Kiss József kapcsán kerül elő. Ennek elsősorban szövegszerkesztési okai vannak. A szerzői portrékból építkező irodalomtörténetekben *A Hét* kivétel nélkül mindig a Kiss Józsefről szóló fejezetben kerül elő, mint a költő-szerkesztő saját irodalmi produktuma. A lap megítélése ezért gyakran a költő Kiss megítélésének fényében körvonalazódik. Ferenczinél Kiss József kapcsán ezt olvashatjuk: „[A] *Hét* című szépirodalmi lapját 1889-

⁷⁰⁵ FERENCZI Zoltán, „A szépirodalom áttekintése a kiegyezés korától kezdve (1867-től 1900-ig)”, in FERENCZI, *A magyar irodalom története 1900-ig*, 549–580, A műveltség könyvtára 11 (Budapest: Athenaeum, 1913), 565.

ben indította meg, mely akkor s azután sokáig az új irányt szeretők közlönye volt s mindenesetre sajátos helyet tudott magának irodalmunkban biztosítani.”⁷⁰⁶ Az „új irány” kifejezés itt a szöveg retorikája szempontjából is jelentéssel bír, hiszen Ferenczi a századvég költészetét a *Többféle irányt követők* című alfejezetben mutatta be, minden szerzői életművet irodalmi genealógiába helyezett, korábbi magyar- és világirodalmi életművek viszonylatában rendszerezte azokat – így különítve el az egymás mellett létező „iskolákat”. A *Hét* szerzői (Makai Emil, Szalay Fruzina, Lenkei Henrik stb.) is megjelennek ebben a költői genealógiában, amely Beöthy, Váczy és az őket követők irodalomtörténeteivel ellentétben nem a helyes irány kijelölésére, hanem minél sokoldalúbb, részletgazdagabb körképre törekedett: „retorikai látszategység”⁷⁰⁷ helyett a komplexitás megmutatására. A költőket nemcsak az általuk követett formai és stílushagyományok mentén helyezte el, hanem ideológiai alapon is pozicionálta. Így a polgári szerzők mellett Csizmadia Sándor, Szentessy Gyula és Palágyi Lajos a szocializmus költőiként jelentek meg. Ferenczi számos női szerzőt említ: Czöbel Minkától Krüzselyi Erzsébetig át Alba Nevisig és Nilig.⁷⁰⁸ Őket egymáshoz képest és a férfi szerzőktől elkülönítve értelmezi. A sort a „nyugatosok” bemutatása zárja, akiket ugyan a *Nyugat* köré csoportosult szerzőknek tekintett, de szótárában a „nyugatos” inkább az európai hatásokra nyíltan és vállaltan hivatkozó magyar alkotókat jelentette, intézményi affiliációtól függetlenül:

„A líra és a költői elbeszélés terén a felsoroltakon kívül még sokan működnek újabban jelentékeny sikerrel. Közülök többen első műveiket még 1900 előtt írták, de működésük java nemcsak hogy az utolsó tizenkét évre esik, hanem más ifjabb költőinkkel együtt a »nyugatosok«-nak nevezett írói kört alkották meg. Költészetüknek tulajdonképpen a világfájdalom az alaphangja, de emellett egészen újszerű, komplikált vágyak és homályos ösztönök szólalnak meg benne.”⁷⁰⁹

A „nyugatos” jelző itt magát a költői irányt minősíti („ez a költészet majdnem kizárólag lírai s egy külön, szimboliztikus, sajátos metaforákban gazdag, gyakran erőltetett s keresett frazeológiát hozott létre a lefolyt 7–8 év alatt”),⁷¹⁰ Ferenczi mintegy mellékesen tette hozzá, hogy ennek az új irodalmi irányzatnak a központi, de nem kizárólagos „[f]olyóirata a

⁷⁰⁶ Uo., 566–567

⁷⁰⁷ DÁVIDHÁZI, „Toldy és az összeegyeztetés aeneasi próbája”, in *Egy nemzeti tudomány...*, 561–568, 562.

⁷⁰⁸ Czöbel Minka Justh Zsigmondon keresztül kapcsolódott *A Héthez*, többek között itt is rendszeresen publikált. Krüzselyi Erzsébet 1897-ben jelentkezett első verseskötetével, verseit korábban *A Hét* is közölte. Alba Nevis, polgári nevén Unger Ilona elsősorban az *Új Idők*-ben publikált, első kötete 1905-ben jelent meg. A „Nil” Dapsy Gizella szerzői neve volt, számos verse volt olvasható az *Új Idők* hasábjain, önálló kötetet 1904-ben jelentkezett.

⁷⁰⁹ Uo., 579.

⁷¹⁰ Uo.

Nyugat”.⁷¹¹ A „nyugatosok” művészetét iskolaként beszélte el, de hangsúlyozta, hogy az általuk képviselt szemlélet már a lap indulása előtt létezett. Az irányzat képviselőinek sorát Ignotusszal nyitja, majd Szilágyi Gézával és Adyval folytatja. A fejezet a legfiatalabb generáció szerzőinek felsorolásával zárul, azonban a kötet a legújabb irodalom elemzésére nem vállalkozik. A *Nyugat* tehát itt nem cezúraként jelenik meg, hanem annak a 19. század közepén elindult és a történetíró jelenében is folytatódó költészeti átalakulásnak a legújabb elbeszélhető stációjaként, amelynek úttörője volt Kiss József az 1860–1870-es években, *A Hetet* pedig a folyamat kiemelt állomásaként és alakító tényezőjeként beszéli el. Ferenczi genealogikus, Hayden White fogalmával élve „organicista” történelemszemlélete az egyéneket irányzatokhoz sorolja, s a kirajzolódó mintázatokra, mozgalmakra és áramlatokra kíváncsi,⁷¹² éppen ezért nem tulajdonít akkora jelentőséget az egyes szerzők „önálló” teljesítményének.

A 20-as évekre jelentősen megváltozik *A Héthez* kötődő diskurzus. Szemléletesen példázza ezt Alszeghy Zsoltnak, az MTA és a Szent István Akadémia tagjának, egyetemi oktatónak és számos tankönyv szerzőjének *A XIX. század magyar irodalma* című könyve, amelynek hatodik fejezete kimondottan a „századforduló” irodalmával foglalkozik.⁷¹³ A századfordulót a millenniumi év miatt tekinti jelentősnek, amely sajátos korszaktudatot eredményezett. Nem századvégről beszél, egységes korszakként kezeli az 1890-es években kezdődő és Ady Endre fellépéséig tartó, de azzal le nem záruló periódust. Esetében a „századforduló” a hanyatlás és felemelkedés szimbolikus modelljét implikálja, hiszen a századvégen induló dekadenciát Ady felbukkanása fordítja át fellendüléssé. Alszeghy narratívájában a kilencvenes évektől kezdődően a polgárságnak és a dzsentrinek köszönhetően a „vakon rohanó liberalizmus” időszaka következett, amely az élet minden területén „erkölcsátértékeléshez” vezetett.⁷¹⁴ A változás origójának *A Hetet* jelöli ki:

„Budapesten 1890-ben Kis[sic!] József folyóiratot indít meg: *A Hét*-et. Ez a folyóirat dátum, amelytől indulnia kell az újabb irodalom megítélőjének. El kell ismerni, hogy ez a folyóirat készségesen nyitotta meg hasábjait minden írónak, és kevesen vannak a ma élő értékek között, akik Kis[sic!] József folyóiratát elkerülték. És ez jellemző e korszak irodalmi szellemére. Kis [sic!] József pedig mint valami megkoronázatlan uralkodó tekintett az egész új magyar irodalomra és azzal a tudattal szerkesztette

⁷¹¹ Uo.

⁷¹² WHITE, *Metahistory*..., 15.

⁷¹³ ALSZEGHY Zsolt, „A századforduló irodalma”, in ALSZEGHY, *A XIX. század magyar irodalma*, 234–282 (Budapest: A Szent István-Társulat Kiadása, 1923). Alszeghy ugyanezt az irodalomszemléletet érvényesítette Brisits Frigyes és Sík Sándorral közösen írt, 1946-ig használatban lévő tankönyvekben is. Vö. ALSZEGHY Zsolt, BRISITS Frigyes és SÍK Sándor, szerk., *A magyar irodalom története*, 2 köt., 2 (Budapest: Szent-István Társulat, 1945).

⁷¹⁴ ALSZEGHY, „A századforduló...”, 235.

folyóiratát, hogy a magyar irodalom immár az ő elveihez szabja jövőjét. Meg kell vallanunk, hogy e hitnek van is valamelyes alapja.”⁷¹⁵

Alszeghy szerint *A Hét* azért vált az „új irodalom” fórumává, mert megengedő szerkesztői gyakorlatának hála olyanok publikálhattak benne, akiknek munkáit és szemléletét korábbi (és kevésbé liberális szellemiségű kortárs) lapok nem fogadták be. A lapot tehát irodalmi agoraként és kísérleti terepként értelmezi, amely mégsem sokarcú és ellentmondásos, hiszen pontosan megszabott iránya van – amelyet a főszerkesztő irodalomszemlélete jelölt ki. Mint a legtöbb kortársa, Alszeghy is kapcsolatot lát Kiss József költészete és *A Hét* ízlésvilága között. Hogy az új korszak irodalmi újításait érteni lehessen, részletesen elemzi a főszerkesztő költészetének újszerűségét: *A Hét* ebben az érvelésben egyszerre tükrözi Kiss egyéni ízlésvilágát és működik „költészeti iskolaként”. Alszeghy szerint Kiss József költészetére és *A Hétre* liberalizmusként hirdetett ideológiai következetlenség jellemző, továbbá erkölcsi kilátástalanság, a szellemesség és élc előtérbe helyezése a tekintélyhez képest, illetve a vállalt és hangsúlyos városiasság, amelyet itt Alszeghy – Beöthy felidézve – magyartalanságként, idegenszerűségként ért. Kiss témái, hangulata, érzésvilága és lelkesége „hétköznapi”, ami egyrészt Baudelaire költészetére való hivatkozásként is érthető, illetve *A Hét* kontextusában úgy is mint a jelenre, az egyéni tapasztalatra figyelő (vagyis nem közösségi, nemzeti, „maradandó” értékekre koncentráló) esztétika.⁷¹⁶ Alszeghy megfogalmazásában Kiss József költészete a „törtető sietés” lírai megtestesülése,⁷¹⁷ és ebben követi őt maradéktalanul „köre”, elsősorban és hangsúlyosan Ignótus, aki számára az „idegekre való hatás” a cél.⁷¹⁸ Szilágyi Géza és Heltai Jenő, Gellért Oszkár és Kemény Simon mind *A Hét* „köréhez” tartozó, baudelaire-iánus alapokra építő, Kiss József mintáját követő költőkként jelennek meg:

„Kis[sic!] József poézise valóban fejlődést indított, de nem fölfelé, a kristályragyogású napba, hanem a szennyes, iszapos mocsárba. [...] Ez a sivár erotika egyrészt a francia líra *Fleurs du mal*-jának, Baudelaire szellemének a mesterkélt utánzása, másrészt annak a keleti vérnek az érzékisége, amely Kis József[sic!] mellett a lehangosabb szövivője volt lapjának, *A Hétnek*: a zsidóságé. Magyar ebben semmi sem volt: sem az érzés, sem a természet.”⁷¹⁹

⁷¹⁵ Uo., 237.

⁷¹⁶ Uo., 237–238.

⁷¹⁷ Uo., 239.

⁷¹⁸ Uo.

⁷¹⁹ Uo., 240.

Amit Alszezhgy a korábbi bekezdésekben eufemizmussal „idegennek” nevezett, az itt expliciten „zsidósággént” jelenik meg. Az érvelés Baudelaire és Kiss József hatását hangsúlyozza, s így a dekadencia és a zsidóság lapjaként jeleníti meg *A Hetet*: a hanyatló, nyugati mintákat követő és az asszimilálódni képtelen kisebbséget felkaroló költészeti irány elsődleges fórumaként – amely hanyatlást kizárólag a „törzsökös magyar ember”, Ady Endre fellépése tudta megállítani, akinek költői színrelépése *A Hét* elindulásával kezdődő korszak zárópontjaként jelenik meg.⁷²⁰ Tehát Alszezhgy narratívája szerint kifejezetten Ady felbukkanásáig és nem a *Nyugat* elindulásáig tart Kiss József és *A Hét* népszerűségének fénykora.

Alszezhgy érvelése nem érthető Szekfű Gyula nagyhatású és szinte minden ekkor vagy ezután íródott irodalomtörténeti munka bibliográfiájában megtalálható *Három nemzedék* című szövege nélkül.⁷²¹ Szekfű hanyatlástörténete az első világháborúra és a trianoni döntésre igyekszik magyarázatot találni, vagyis a múlt konstrukciója kimondottan a jelen megértését szolgálja. A veszteségként, „apokalipszisként” vizionált jelenből a katasztrófa okait keresve kérdez. A nemzeti közösség megingását a gyors (és sikertelen) asszimiláció eredményeként diagnosztizálja, amelyet a 19. század harmadik generációjának zülléseként értelmez: a „századforduló tragikus nemzedéke, melynek uralma egybeesik a katasztrófa elkészítésével[sic!].”⁷²² A századvégi nemzedék – éppen a genealogikus szemléletből fakadóan – nem a hanyatlás katalizátoraként, hanem annak beteljesítőjeként jelenik meg. Szekfű történelem- és Beöthy irodalomtörténet-szemlélete látványos rokonságot mutat egymással,⁷²³ s a két nagyhatású hanyatláselvű történelemképzet rendszeresen erősíti egymást a 20. század első felének irodalomtörténetírói gyakorlatában.⁷²⁴ Szekfű szemléletének két strukturális eleme gyakran előkerül az ekkor írt irodalomtörténeti narratívákban: egyrészt a hanyatlás modellje, amely white-i fogalommal „tragédiaként” jeleníti meg a magyar közelmúlt történelmét;⁷²⁵ illetve a generációs szemlélet, amely egymást követő, egymástól eltérő világlátású nemzedékek soraként beszéli el azt.⁷²⁶ A

⁷²⁰ Uo.

⁷²¹ SZEKFŰ Gyula, *Három nemzedék: Egy hanyatló kor története* (Budapest: Élet, 1920).

⁷²² Uo., [235.]

⁷²³ SZÉNÁSI Zoltán, „»A beteg kor sodrában«: Szekfű Gyula *Három nemzedék* című műve és a századelő népnemzeti tradicionalizmusának irodalomkritikája”, in *Könyv, kontextus, medialitás*, szerk. BUZINKAY Géza, MARTIN József, 293–304 (Eger: EKE Líceum Kiadó, 2017).

⁷²⁴ Az itt tárgyaltak mellett: PRÓNAI Antal, „A századforduló költészete (1882–.)”, in *A magyar irodalom története a gimnázium, reálgimnázium és reálgimnáziuma valamint a leányközépiskola VII. és VIII. osztálya számára*, [222]–242 (Budapest: A Szent István-Társulat Kiadása, 1928).

⁷²⁵ WHITE, *Metahistory...*, 10–11.

⁷²⁶ Szekfű Gyula könyvéről, s annak az irodalmi táborok kialakulására gyakorolt hatásáról ld.: SZOLLÁTH Dávid, „Magyar irodalmi mező az 1920-as években”, *Literatura*, 2. sz. (2015): 161–184.

nemzedéki logika a magyar irodalomtörténetírás központi narratív-strukturális elemévé válik, s emiatt például Kiss József életműve, aki költői pályáját a kiegyezés évében kezdte, s még az első világháború után is publikált, egyszerűen értelmezhetetlenné válik: hol a korábbi nemzedék tagjaként jelenik meg (mint „nagy öreg” *A Hét* indulásakor), hol pedig *A Hét* nemzedékéhez „fiatalítva”, a századvég szerzői körének tagjaként. Ugyanez a szemlélet lehetetleníti el, hogy olyan szerzőket, mint mondjuk Telekes Béla, Szilágyi Géza és Ady Endre egymás kortársaiként lehessen értelmezni. Telekes például, aki 1960-ig élt, s így közel fél évszázaddal túléléte Adyt, rendszeresen „preszimbolistaként”, vagyis Ady elődjeként jelenik meg.⁷²⁷

Míg Ferenczi 1913-ban még „sokféle irányt követők” összefüggő korszakaként beszélte el az 1890-es éveket és a 20. század elejét, a narratíva két évtized alatt két tábor szembenállásának, és egymástól alapjaiban különböző (ám a hanyatlás iránya szerint folytonosságot mutató) nemzedékek cserélődésének történetévé egyszerűsödött. A tömör és retorikáját tekintve következetes érveléshez szükséges komplexitásredukció, illetve az eltelt évtizedek által kínált perspektíva- és szemléletváltás azt eredményezte, hogy a korábban a konfliktusban résztvevők által is kényelmetlennek, sarkítottak és hamisnak ítélt bináris felosztás irodalomtörténeti közhelyé szublimálódott, s ettől kezdve a századvég és századforduló irodalmának történetét jellemzően régiek és újak, nemzetiek és városiak, epigonok és modernnek, apák és fiúk elkülönítésével modellezték.⁷²⁸ Az is beszédes, hogy a korábban gyakran használt „századvég” szó helyett, amely „apokaliptikus”, dekadens korszakszemléletet sejtet, fokozatosan előtérbe került a „századforduló” kifejezés, amely

⁷²⁷ Pl. itt: KOMLÓS Aladár, „A preszimbolisták”, in *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig...*, 4:647–653, 653.

⁷²⁸ Pl. Benedek Marcell *A modern magyar irodalom* című munkája, amely „apák” és „fiúk” generációjára osztotta a „modern magyar irodalom” történetét. BENEDEK Marcell, *A modern magyar irodalom*, Mindent Tudok Könyvtár (Budapest: Béta Irodalmi Részvénytársaság, 1924). Az „apák nemzedékéhez” sorolt lírikusok mindegyikét Ady előfutáraként pozicionálja. A századvégi líráról szólva – különbséget tesz „epigonok” és „előfutárok” között: előbbiek a múlttal, utóbbiak a jövővel dialogizálnak. Kiss József (Vajdával, Reviczkyvel és Komjáthyval ellentétben) az epigonok között szerepel. Uo. 35. A második nagyfejezetben, *A fiúk nemzedékében* cím szerint is előkerül *A Hét*, mint az „előcsatározások” terepe, amelyek valódi tétje csak a *Nyugat* kontextusában körvonalazódik. Uo. 58. Benedek későbbi tudománypopularizáló könyvében a Petőfi és Arany nyomdokain haladó epigon nemzedék „leváltásaként” beszélte el a századfordulós irodalmi modernség létrejöttét, amely változás kapcsán kiemelte Kiss József költői és szerkesztői munkásságát: „...költészetének bizonyos vonásaival s még inkább hetilapjának, *A Hét*-nek megalapításával az új líra egyik legfontosabb előkészítője: maga sohasem tudott kiszakadni Arany János bűvös köréből. *Előfutár és epigon*. Lenézte kortársait és meg kellett érnie, hogy mosolyogtak rajta azok, akiknek úttörője volt [...] *A Hét* szerkesztésével Kiss József felbolygatta a századvég magyar költészetének és kritikájának nyugalmas világát. Munkatársai [...] hirdették, hogy a valami újnak kell már következni az akadémiassá vált s élettől elszakadt népies-nemzeti irány helyére.” BENEDEK Marcell, „Az utak kettéválnak”, in BENEDEK, *A magyar irodalom története: Számos képpel*, 224–235 (Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi intézet R. T., 1938), 133–134. [Kiemelés tőlem – M. S. A.]

nemzedékváltást és „fordulópontot” implikál, s amely a bezáró korszakhatárt nem a millenniumra, vagy az 1900-as évre, a 19. század szimbolikus és kalendarisztikus végpontjára, hanem a világháborúra helyezte. Ennek a képzetnek a létrejöttét nyilván az időbeli távolság tette lehetővé: a 20. századnak kvázi a közepéről visszapillantva már másképpen rajzolódtak ki a korszakhatárok. Míg Ferenczi Zoltán 1913-ban egységes korszakként látta az 1890-es évektől saját koráig tartó időszakot, addig a világháború után Benedek Marcell a 19. század végét a fordulat előtti utolsó pillanatokként írhatta le:

„[V]ajúdott már az új nyelv és az új forma is, az új mondanivalók számára. Mint ahogy vajúdott már az egész világ, hogy megszüljön a várvavárt huszadik századot... ezideig az emberi történelem legvérszomjasabb szörnyetegét.”⁷²⁹

3.1.3. *A Hét* vagy folytathatatlan hagyomány, vagy a *Nyugat* elődje

Az eddig elemzett irodalomtörténetek alapján is látható, hogy a 19. század második felének irodalmi törekvéseit Szekfűre és Beöthyre hivatkozva jellemzően hanyatlástörténetként beszélték el. Látszólag elkülöníthetőek azok az irodalomtörténetek, amelyek egyértelmű vektort húznak *A Hét* és az „azt követő” *Nyugat* között, és azok, amelyek Arany János (vagy Petőfi) és Ady között hanyatlást, Adytól újabb fellendülést érzékelnek.⁷³⁰ Bár a két felfogás hasonló történelemképzetre épít, máshol jelölik ki a hanyatlás „mélypontját”: vagy az első világháborúnál, vagy a *Nyugat* indulása előtt. Vagyis míg az egyik menthetetlen tragédiaként beszéli el a századelőt, a másik esztétikai megújulásként láttatja azt. A különbség részben abban áll, hogy művészeti értékvesztésről, társadalmi dezintegrációról vagy a kettő ötvözetéről beszélnek-e. Az viszont valamennyi narratívára jellemző, hogy *A Hét* alapítását követő korszakot, az 1890-es éveket hanyatló tendenciaként értékelik.

Horváth János 1919-es, *Aranytól Adyig: Irodalmunk és közönsége* című írása⁷³¹ bár nem tartozik az átfogó irodalomtörténetek sorába, megkerülhetetlen állomás a századvég költőéhez közvetlenül, *A Héthez* pedig áttételesen kapcsolódó képzetek alakulástörténetében. Már a címe is egy olyan retorikai fordulat egyik első megjelenése, amely időközben a századvég költészetéről való gondolkodás alappillérvé vált: a „-tól – -ig” forma szerint a

⁷²⁹ Uo., 235.

⁷³⁰ Ezek a narratívák öröklik a Gervinus- és Koberstein-féle – és természetesen a Toldy-féle – irodalomtörténetek gondolkodásmódját, amelyek az irodalom fejlődését hanyatló és felvirágzó korszakok váltakozásaként értelmezik. Az eddig vizsgált irodalomtörténetek közül ilyen volt például Alszegehyé, akinél Ady felbukkanásával kezdődik a magyar irodalom „feltámadása”. Gervinus és Koberstein hatásáról, a Gervinus-féle és Toldy-féle irodalomtörténet-írói attitűd különbségéről ld. DÁVIDHÁZI, „Világi módszertan és hegelies theodicaea között: tudományalapítási dilemmák Gervinus és Toldy irodalomtörténeteiben”, in *Egy nemzeti tudomány...*, 767–816.

⁷³¹ HORVÁTH János, *Aranytól Adyig: Irodalmunk és közönsége* (Budapest: Pallas Kiadó, 1919).

19. század végének költészete átmeneti jellegű, önállóan nem vagy nehezen értékelhető, ugyanakkor átmenetiségében is különálló egységet képez. Ugyanez a korszakolási modell jelentkezik Rónay György 1958-as, *Petőfitől Adyig* című munkájában⁷³² és Komlós Aladár egy évvel későbbi, *A magyar költészet Petőfitől Adyig* című könyvében, amely éppen a „ködlovagok” és elfeledett költői életművek korszakának feltérképezésére vállalkozik.⁷³³ Számos más példa is felhozható, ám ezek a könyvek már címválasztásukban is Horváth 1919-es modelljét idézik fel, még ha a korszak két végpontját más szerzők nevével fémjelzik is, s ideológiájukban jelentősen el is térnek attól. Horváth olyan periódusként beszéli el az Arany János halála (1882) és Ady Endre költői fellépése (pontosabban az *Új versek* megjelenése, 1906) közötti időszakot, amely önálló értéket vagy kiemelkedő szerzőegységiségeket képtelen volt felmutatni: epigon utóéletként és/vagy a majdani irodalmi fordulat előkészületeként. Horváth vállaltan konzervatív értékrendű érvelése⁷³⁴ szerint az „új irány” (amelyet egységesként képzel el) elsöprő győzelmet aratott a „klasszikus nemzeti irodalom” fölött, a hatalomátvétel szinte észrevétlenül ment végbe: „aki e korváltás történetét meg akarja írni, hangos, de többnyire üres csetepatéknál egyebet alig fog találni.”⁷³⁵ Tehát Horváth elhibázottnak, tét nélkülinek tekinti a századvég irodalmi vitáit. A korszakváltást két táborra szakadásként beszéli el, akárcsak Beöthy, aki városi/vidéki táborokban gondolkozott, s eltérően Ferenczitől, aki bináris oppozíció helyett ideológiai pluralizmust érzékelt. Ezt a kettéválást, „hasadást” a szöveg nyelvhasználata is következetesen kifejezi. Címválasztásától kezdve (*Irodalmi életünk meghasonlottsága, Repedések az alapban*) az új irány fellépéséhez kapcsolódó militáns („térhódítás”, „csetepaték”, a közönség „elszegődése”), valamint biologizáló metaforikáig, amely az irodalmat élő organizmusként beszéli el, az újítást pedig a testben tomboló betegségként, rákos mutációként („elfajulás”, „szervi baj”).

Az észrevétlen hatalomátvétel okát abban látja, hogy a kiegyezés után ellenőrizetlenül terjedtek az új esztétikai irányelvek, amelyek a század végére szervezett csoportokhoz kötődve jól felismerhető formát öltöttek. Horváth szerint éppen az ellenőrizetlen terjeszkedés miatt, az új irány határozott és öntudatos fellépését a századvég

⁷³² RÓNAY György, *Petőfitől Adyig* (Budapest: Magvető Kiadó, 1958).

⁷³³ KOMLÓS Aladár, *A magyar költészet Petőfitől Adyig...*

⁷³⁴ Horváth konzervativizmusáról ld. SZÉNÁSI Zoltán, *Néma várostrom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt* (Budapest: Universitas, 2018), 18. és SZOLLÁTH, „Magyar irodalmi...”, 183.

⁷³⁵ HORVÁTH, *Aranytól Adyig...*, 4–5.

már kész közönség fogadta.⁷³⁶ A hírlapirodalom megkaparintotta az olvasni tudókat, „magához láncolja és elszakítja [őket] a könyvirodalomtól”.⁷³⁷ Horváth értelmezésében a konzervatív (akadémiai) kritika fokozatos bezárkózása a tulajdonképpeni ok, amiért a hírlapirodalomban erőre kaphatott „a tagadás szelleme”,⁷³⁸ s amiért a kritika és ízlés helyét átvehette a kultusz, amely „nem tűr megvitatást”.⁷³⁹ Ady költői fellépését a fejlődési (pontosabban: „mutációs”) folyamat végpontjaként írja le. Ebben a megközelítésben nem is Ady megjelenése, hanem a költészetére adott lelkes olvasói válasz jelentős: az, hogy lírája befogadhatóvá vált az olvasók számára, a kiegyezés utáni évtizedek alatt lezajlott folyamat eredménye, amely során az irodalmi intézményrendszer, eszmeiség és ízlés radikálisan átalakult. Egységes, befejezett, saját jelenétől elkülönülő korszakként látja ezt az 1882-től 1906-ig tartó időszakot: „egy korszakot csak akkor látunk tisztán, ha eljön a következő, rá reagáló korszak.”⁷⁴⁰ A *Hét* tehát a sajtó térhódításának, a kritika visszaszorulásának és az ízlés „elfajulásának” idején jött létre, vagyis a széttöredezés végső stádiumában (vö. Szekfü korszakolásával). A lap jelentőségét az adja, hogy más orgánumokkal együtt kulcsszerepet játszott annak a közönségnek a „létrehozásában”, amely már képes volt befogadni Ady költészetét.

Horváth preskriptív, a konzervatív kritikát önismeretre és utóvédharcra biztató szövege nem azért zárja Ady fellépésével az előző korszak történetét, hogy költészeti reneszánszként prezentálja azt a magyar irodalom fejlődéstörténetében, hanem azért, mert Ady után már teljessé vált a „kritikaellenes” liberális „kultusz” térhódítása.⁷⁴¹ Ebben, bár azonos korszakolási modellt használ, mint később Komlós és Rónay, radikálisan különbözik tőlük. Horváth hanyatlásnarratívájához képest azok az értelmezések, amelyek a *Nyugat* fellépését reneszánszként beszélik el, részben a *Nyugat* önleírásaira alapoznak, vagyis kritikátlanul elfogadják, tényként kezelik a szerkesztők megújulásról, elkülönülésről szóló önértelmezéseit. Ahhoz, hogy a *Nyugat* önmagát az innováció hírnökeként tüntethesse fel, az elődöktől való elkülönböződését kellett hangsúlyozza.

⁷³⁶ Uo., 10.

⁷³⁷ Uo., 12.

⁷³⁸ Uo., 30.

⁷³⁹ Uo. 31.

⁷⁴⁰ Uo., 36.

⁷⁴¹ Horváth János a *Rendszeres magyar verstanban* foglalkozik behatóan Kiss Józseffel. Vö. HORVÁTH János, *Rendszeres magyar verstan* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969), 156–157. Horváthnak a Kiss költészetéhez való viszonyulásáról, „befogadásáról” a magyar irodalomba: DÁVIDHÁZI, „Nyelvi jel(kép)használat: a nemzetképviselési beszédmód és rítusai az irodalomtörténet-írásban”, in DÁVIDHÁZI, *Egy nemzeti tudomány...*, 895–944, 916–917.

Elbeszélhetjük ezt „hatásiszonyként”, vagy Aleida Assmann innováció-elméletére alapozva az újítás természetes velejárójaként: „Aki valami újat alkot, egyúttal valami régít is létrehoz. Régi és új elválaszthatatlan kölcsönviszonyban levő fogalmak, amelyek mindig egymással koevolúcióban jönnek létre.”⁷⁴² Assmann téziseit elfogadva elmondható, hogy a *Nyugat* „innovációját” nem lehet elbeszélni a közvetlen előzmények (köztük *A Hét*) „antikvációjá” nélkül. Így minden olyan irodalomtörténet, amely a *Nyugatot* új érték létrehozójaként jeleníti meg, szükségszerűen hangsúlyozza *A Hét* értéktelenségét. Ez a narratív séma nem lehet organicista, nem engedi meg folytonosság tételezését a réginek titulált előzmény és az újként feltüntetett „innováció” között. S hogy a folytonosságot tagadni lehessen, *A Hét* esztétikája, vagyis a lap elkülönülési, újítási kísérletei „tévútként”, sikertelen küldetesként jelennek meg, hiszen „[m]inden művészi és minden tudományos innovációnak megvan a maga pontos helyiértéke a kulturális evolúció nagy elbeszélésében. Aki külön utakon jár, az a regresszió, az epigonizmus, az extravagancia gyanújába keveredik.”⁷⁴³ Mivel *A Hét* is az újdonság és a modern esztétika hírnökeként jelentette be önmagát, a *Nyugatot* újítóként pozicionáló szemlélet számára *A Hét* „modernsége” úgy jelenik meg, mint folytathatatlan hagyomány, egyszerre epigonizmus és extravagáns újítási kísérlet, amely túlságosan gyorsan és erőszakosan igyekezett meghonosítani a nyugati (főleg francia) és a magyar kisebbségi (vagyis zsidó) hatásokat.

A Hét modernségének folytathatatlansága mellett érvel Várkonyi Nándor 1929-es *Modern magyar irodalom* című könyve is.⁷⁴⁴ Várkonyi törekszik arra, hogy a magyar századvég költészetét a „nyugatos költőktől” függetlenül, nem előzményként, hanem önálló modernizációs programként értelmezze (a fin-de-siècle értelmezői keretei között), ugyanakkor rámutat *A Hét* költészetfelfogásának szükségszerű antikvációjára és ennek lehetséges okaira. *A századforduló irodalma* című fejezetben két részre osztja a vizsgált időszakot, 1882–1900 és 1900–1918 közötti egységekre, de az 1900-as évet nem kezeli éles cezúraként, ehelyett a századforduló két „alkorszaka” között fokozatos változást tételez. Értelmezése szerint a kilencvenes évekre már megszületett a csoportba szerveződés és az újítás igénye: „Ezt a munkát készítette elő Kiss József a *Héttel* s végezte el Ignotus és a *Nyugat*.”⁷⁴⁵ Tehát *A Hét* és a *Nyugat* között az teremtt kapcsolatot, hogy mindkettő irodalmi „ellenzékét” kívánt kiépíteni, újító szándékú csoportosulást hozott létre. A századfordulót

⁷⁴² Aleida ASSMANN, „Az innováció feltételei a kultúrában”, ford. SCHULCZ Katalin, *Orpheus* 5, 2–3. sz. (1994): 181–190, 186.

⁷⁴³ ASSMANN, „Az innováció...”, 189.

⁷⁴⁴ VÁRKONYI Nándor, *A modern magyar irodalom* (Pécs: Danubia, 1929), 19–29.

⁷⁴⁵ Uo.

két lap és két szerző szembeállításával modellezi, amelyet a címadás is tükröz. A századvéget a *Kiss József és A Hét*, a századelőt az *Ignotus és a Nyugat* fejezetben tárgyalja.

A Hét elfeledésének és a századvégi „átmenetiségnek” az oka Várkonyi szerint a lapot irányító „kozmpolita szellemiség.” Ebben az esetben a kozmopolitizmus nem implikál sem kommunista internacionalizmust, sem zsidó származást, ehelyett inkább a haladás bűvöletét (liberális szellemiséget), a nyugati irodalmi hatások iránti rajongást és azok *sikertelen* honosítási kísérletét:

„*A Hét* írói a lelkesedés egyoldalúságával kozmpolita hatások összefolyásától várták a költészet fölpezsdülését, nem véve észre, hogy a nemzet mindig önmagát is kívánja látni irodalmában, hogy sajátosságainak kultiválása igen jól beleillik minden kultúrális [sic!] vagy irodalmi törekvésbe s végül hogy a merőben kozmopolitává lett irodalom elvész a nemzeti vagy faji kultúra számára.”⁷⁴⁶

A Hét szerkesztői gyakorlata, éppen azáltal, hogy pusztán a szövegek formai, nyelvi kifinomultságát (amely Várkonyi szóhasználatával „hangulatköltészetet”⁷⁴⁷ eredményez) és nem azok tartalmi, ideológiai, elvi és eszmei vonatkozásait tartotta szem előtt, nem tudott „maradandó” értéket létrehozni, „csupán teret nyújtott” a tényleges értékek kifejeződésének.⁷⁴⁸ Éppen ezért *A Hét* nem úttörő, hanem a korszellem rabja. Várkonyi állítása Matei Călinescu fogalmaival úgy is leírható, hogy *A Hét* „korszerű” [contemporary], de nem „modern” abban az értelemben, hogy nem képes az innovációra, vagyis saját kultúrájának az újragondolására.⁷⁴⁹ *A Hét* modernsége tehát azért nem továbbmenthető, mert az a költészet, amelyet *A Hét* képviselt, az 1920-as évek végére már antikválódott, az értékek és hangulatok, amelyeket megjelenített, hangsúlyosan a fin-de-siècle világához kötődtek, vagyis túlságosan tükrözték saját koruk modernizációs problémáit, így még „technikaként” sem bizonyultak átmenthetőnek⁷⁵⁰ a későbbi korok olvasói számára. A hasábjain olvasható dekadens, verista, impresszionista költészet éppen időbeágyazottsága, a kurrens (sajtó)diskurzusokhoz fűződő szoros kapcsolata miatt bizonyult folytathatatatlannak. Vagyis amiatt, hogy kifejezetten periodikába szánt, annak terében létező költészetről van szó.

Mint az elemzett példák jelentős részénél láthattuk, az irodalomtörténeti áttekintések gyakran együtt említik *A Hetet* és a *Nyugatot*. Sőt: a gazdag, sokrétű századvégi lapkultúrából szinte kizárólag *A Hét* jelentőségét emelik ki. Ennek egyik nyilvánvaló oka,

⁷⁴⁶ Uo.

⁷⁴⁷ Uo.

⁷⁴⁸ Uo.

⁷⁴⁹ CĂLINESCU, *Five Faces*..., 86–89.

⁷⁵⁰ Uo., 49.

hogy számos szerző, aki később a *Nyugathoz* kötődött, korábban *A Hét*-ben is publikált, vagy belső munkatársa volt annak. A két lap közötti viszony megítélése annak függvényében változik, milyen narratívát kíván felépíteni a történetíró: hol egyenértékűnek tűnnek, hol ugyanannak a szellemiségnek kétféle, csupán a kronológia vagy a „radikalizmus foka” mentén elkülöníthető orgánumaiként jelennek meg, hol pedig egymással semmiféle folytonosságot nem mutató irodalmi lapokként. Anélkül, hogy valamennyi *A Hetet* és a *Nyugatot* együtt tárgyaló irodalomtörténeti munkát részletesen elemeznénk, *A Hetet* a *Nyugat* elődjeként pozicionáló értelmezéseknek (az eddig nem tárgyalt) legbefolyásosabb eseteire koncentrálok: Pintér Jenő irodalomtörténetére és Szerb Antal nagyhatású munkájára.

A világháború után, az 1920-as években számos irodalomtörténeti áttekintés született. Pintér Jenő pozitivista szemléletű első irodalomtörténetével érdemes kezdeni. *A szépirodalom elhajlása a nemzeti iránytól* fejezet címe egységes, általános elfajulást implicál: vagyis a korábban tárgyalt nemzeti/kozmpopolita különbségtételt a „kozmpopolita oldal” győzelmeként beszéli el. Pintér a nemzeti iránytól való elhajlás történetében kiemelt szerepet tulajdonít *A Hét*-nek, ezt alfejezete címében is jelzi, amelyben *A Hetet* és a *Nyugatot* kvázi egyenértékűként mutatja fel. *A Hét és a Nyugat írói* című fejezet úgy beszéli el az új korszakot, mint amelyet egyrészt az újszerű sajtóorgánumok felbukkanása, másrészt (és hangsúlyosan) az ott publikáló költők egyéni teljesítménye hozott létre. Pintér narratívájában éppen ezért *A Hét* Kiss József produktuma, aki „megindította és virágzó vállalattá tette” azt,⁷⁵¹ *A Héttel* induló folyamatok kiteljesedését a *Nyugat* hozta el. S míg *A Héttel* kapcsolatban nem ír a lap politikai irányultságáról, a *Nyugat* esetében már „radikális világnézetet” sejt a szépirodalmi szövegek „háttérében”.⁷⁵² *A Hét* munkatársait „a később divatos pesti íróknak” nevezi, akik „gúnyolódva kritizálták nemzeti irányú kortársaik műveit.”⁷⁵³ A „divatos pesti írók” kifejezést egy azonos című alfejezetben fejti ki: a szintagma azokat a prózaírókat jelöli, akik a 20. század elején nem haladtak tökéletesen egy úton a *Nyugat* szerzőivel: nem megszakították, csupán „többé-kevésbé meglazították” a nemzeti törekvésekhez fűződő kapcsolatot.⁷⁵⁴ Elbeszéléseik hősei csak „nyelvükben magyarok” (kozmpopoliták, zsidók), s akárcsak Kiss József verseire, a „divatos pesti írók”

⁷⁵¹ PINTÉR Jenő, „A szépirodalom elhajlása a nemzeti iránytól”, in PINTÉR, *Vörösmarty Mihály föllépésétől napjainkig (1825–1920)*, 2:407–412, A magyar irodalom történetének kézikönyve: Tudományos Rendszerezés két kötetben, 2 köt. (Budapest: Franklin Társulat, 1921), 2:407.

⁷⁵² Uo.

⁷⁵³ Uo.

⁷⁵⁴ Uo., 410.

prózanyelvére is érzelmes-gúnyos hang jellemző.⁷⁵⁵ *A Hét* tehát a századfordulós prózairodalom kiemelkedő publikációs fórumaként jelenik meg Pintér narratívájában, a *Nyugat* elődje- és kevésbé radikális, ám ugyancsak hagyománykritikus kortársaként: a két lap közötti viszony elsősorban kronologikus, ok-okozati, a közöttük levő különbség pedig nem minőségi, hanem ideológiai.

Pintér modelljében az irodalom egységesen alakul (szemben például Ferenczinek a sokszínűséget üdvözlő narratívájával), s ezt az alakulást az ideológiai radikalizáció és a hagyományokkal való fokozatosan induló, majd teljessé váló szakítás szervezi. *A Hét* megítélésének változását jelzi, hogy Pintér Jenő második, monumentális, nyolc részes irodalomtörténetének VII. kötetében (*A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*) *A Hét* nem a „divatos pesti írók”, hanem a dekadens líra és az impresszionista („lírizáló”) kritika fórumaként jelenik meg. Azt, hogy *A Hét* „radikális” szemléletével összeférhetetlen szerzők is publikáltak a lapban, Pintér a megélhetési kényszerrel magyarázza. A szerkesztőség működéséről csak a millennium évéig nyújt áttekintést, immár nem köti össze azt a „divatos pesti írók” későbbi munkásságával, ehelyett a Beöthy irodalomtörténete által alapértelmezetté tett korszakhatárt működteti.⁷⁵⁶ Hogy Pintér értelmezésében *A Hét* szemléletének kialakításában kimondottan a benne közölt líra mérvadó, teljesen érthető következménye írói gyakorlatának és tájékozódásának, hiszen számos olyan szerzőre (például Alszeghy Józsefre, Farkas Gyulára és Benedek Marcellre) hivatkozik, akik irodalomtörténeti áttekintésükben Kiss József kapcsán tárgyalják *A Hetet*, így a korábban már jelzett módon a főszerkesztő költészetéből „vezetik le” a lap egészének esztétikai programját. Mivel Pintér egységes fejlődés állomásaiként jeleníti meg *A Hetet* és a *Nyugatot*, egyértelmű, hogy egymás előzményeként és következményeként értelmezi azokat. Akár a prózairodalomra, akár a lírára vagy a „lírizáló” kritikára alapozza ezt az állítását, az indoklásnál sokkal jelentősebb, hogy folytonosságot tételez a két lap között.

Pintér grandiózus pozitivista munkáinál sokkal lényegesebb szerepet játszott *A Héthez* kapcsolódó narratív panelek rögzülésében és elterjedésében Szerb Antal irodalomtörténete, hiszen a könyvet nemcsak a szűken értett „szakma” ismeri, de a magyar olvasók széles köre számára viszonyítási alapnak számít.⁷⁵⁷ 1934-es első megjelenése óta több kiadást is megélt, legutóbb 2019-ben jelent meg a Magvető gondozásában.⁷⁵⁸ Éppen

⁷⁵⁵ Uo.

⁷⁵⁶ PINTÉR, *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában...*, 46.

⁷⁵⁷ Szerb Antal irodalomtörténet-írói gyakorlatáról ld. DÁVIDHÁZI, „Nyelvi jel(kép)használat...”, 918–935.

⁷⁵⁸ SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet* (Budapest: Magvető Kiadó, 2019).

ezért narratívája olyannyira meghatározóvá vált, hogy állításai az „általános műveltség” részeként, forrásmegjelölés nélkül, tényé szilárdult kijelentések formájában terjednek. *A Héttel* foglalkozó alfejezet beszédes módon *A Nyugat előtt* címet viseli.⁷⁵⁹ A *Polgári irodalom* fejezet, amelyhez ez az egység is tartozik, a polgárság „nagykorúsodásaként” beszéli el a kilencvenes éveket, a magyar polgárosodást „az európai szellem” terjedése, a kapitalizmus és az etnikai forrongások között alakuló, turbulens folyamatként írja le.⁷⁶⁰ Narratívájában a *Nyugat* az a folyóirat, amely a polgárosodási folyamat irodalmi megvalósulását „diadalra vitte.”⁷⁶¹ Vagyis Szerb Antal könyvében (a szerző beszédpozíciója alapján érthető módon) a *Nyugat* fellépése nem egy hanyatlási, hanem egy fejlődési folyamat csúcspontjaként jelenik meg: a felívelő, teleologikus (a polgárság „nagykorúsága” felé mutató) narratíva központi szervező elemeként. Emiatt *A Hét* kizárólag retrospektív módon, a *Nyugat* viszonylatában elbeszélhető.

A polgári irodalom létrejöttét Szerb Antal *A Héthez* köti, ám – és ez lényeges különbség a korábbi irodalomtörténetekhez képest – a lap bemutatásában Kiss Józsefet, a főszerkesztőt *költőként* teljesen háttérbe szorítja, elsősorban irodalomszervezői szerepet tulajdonít neki:

„A polgári irodalom történetében talán az első dátum 1890, *A Hét* megjelenése. *A Hét* képes szépirodalmi hetilap volt, szerkesztője, Kiss József, középszerű, epigon költő, de olyan szerkesztői tehetség, akit csak az egy Osvát Ernő múlt felül. Lapja rövidesen orgánuma lett mindazoknak, akikben az új polgári szellem irodalmi formát öltött, de hordozta a régebbi nemzedék kritikusabb elméit is.”⁷⁶²

A Hét ismertetésében nem a főszerkesztő, hanem Szerb Antal fogalmával a „főmunkatársak” kapnak kiemelt helyet, ám a felsorolt írók nem azonosak *A Hét* tulajdonképpeni főmunkatársaival. Kóbor Tamást említi ugyan, de teljesen figyelmen kívül hagyja a funkciót először betöltő Justh Zsigmondot, illetve a haláláig főszerkesztőhelyettesként dolgozó Makai Emilt. A Szerb által bemutatott munkatársak: „Ambrus Zoltán, Heltai Jenő, az akkor még polgári haladó orientációjú, később konzervatív Kozma Andor, Ignotus, Kóbor Tamás, a naturalista regény egyik első művelője, Tóth Béla.”⁷⁶³ 1897-es szerkesztőségi névsorra hivatkozik (ekkor Kóbor volt a főmunkatárs), de *A Hét* címlapján található keretben, ahol

⁷⁵⁹ Szerb, „A *Nyugat* előtt”, in Szerb, *Magyar irodalomtörténet, Második.*, 431–448. Kifejezetten ezt a fejezetet elemzi: DÁVIDHÁZI, „Nyelvi jel(kép)használat...”, 925–926.

⁷⁶⁰ Uo., 428.

⁷⁶¹ Uo., 429.

⁷⁶² Uo., 431

⁷⁶³ Uo.

korábban a belső munkatársak névsora szerepelt, ebben az évfolyamban már hirdetéseket olvashatunk. A névsor tehát nem valamely könnyen elérhető forrás alapján lett összeállítva, de nem is tárgyyszerűsége lényeges. Szerb ugyanis azokat a szerzőket említi, akiket a „szellemtörténeti fordulat” modelljét használva narratívába tudott helyezni.

A fejezet érvelése szerint *A Hét* kétféleképpen is fordulatot hozott: „a francia és általában külföldi polgári szellem fokozottabb befogadásában és a témában, ahol szerepet kezd játszani a polgári önszemlélet.”⁷⁶⁴ *A Hetet* minőségét tekintve a *Nyugat* színvonalához mérhető, kiemelkedő lapnak tekinti, amely csak abban marad el a *Nyugat* mögött, hogy nincs meg benne amaz „politikai nyugtalansága és irodalmi anarchizmusa.”⁷⁶⁵ Tehát Szerb Antalnál a különbség ideológiai és nem minőségi (vö. például Pintér első könyvével). *A Hét* nem elsőként honosított francia irodalmi hatásokat, de itt jelentkezett először az a sajátosan századvégi esztétika, amelyet Szerb a *Nyugatban* lát továbbélni és kiteljesedni:

„[a] kilencvenes években terjed el minálunk is a Franciaországból importált fin-de-siècle hangulat, amely Ady és a *Nyugat* révén különösen hosszúéletű a magyar irodalomban. Ez a kordivat a veszendőség-érzés kultuszából áll. Az emberek úgy érzik, hogy egy nagy korszak végére jutva, nekik már nem maradt semmi az ősök energiájából; tetszelegnek a fáradtság, reménytelenség pózaiban, az élet egyszerű örömei már nem érdeklik őket és keresik az új, abnormis, sátános ingereket.”⁷⁶⁶

A szerzők, akiket Kiss Józseffel ellentétben kiemel *A Hétből*, mind ezt a szellemiséget képviselik. Ambrus Zoltán „[a] franciás tájékozódásnak a legkimagaslóbb írói egyénisége”, Tóth Béla „a francia nyárspolgári attitűdben rokon volt vele,” Heltai Jenő „[a] lírai naturalizmus legüdítőbb képviselője” stb.⁷⁶⁷ Szerb könyvétől kezdve *A Hetet* a *Nyugat* viszonylatában, felívelő (és nem hanyatló) tendencia mozzanataként értelmezni hamar készen kapott, magától értetődő modellt vált, ugyanakkor éppen a kijelölt perspektíva miatt a lapnak csak azok a vonásai váltak elbeszélhetővé, amelyek a *Nyugathoz* tették hasonlatossá. Így Kiss József fokozatosan háttérbe szorult az irodalomtudományos emlékezetben, Ignótus, Ambrus és Tóth Béla pedig előtérbe került. Kiss Józsefnek mint *A Hét* „arcának” helyettesítése a vezető kritikus Ignótusszal általános tendenciává vált. Ezt már a korai, Ignótus publicisztikájára alapozó értelmezések is előrevetítették. Ám Szerb Antal perspektívaváltásának – és még élesebben Diószegi András és Komlós Aladár 1960-as

⁷⁶⁴ Uo.

⁷⁶⁵ Uo.

⁷⁶⁶ Uo., 432.

⁷⁶⁷ Uo., 433–435.

évekbeli írásainak⁷⁶⁸ – hála *A Hét* immár nem Kiss Józseffel, hanem Ignotusszal lesz azonosítható. Ebben az értelmezői keretben *A Hét* kizárólag Ignotus publicisztikája felől látszik, annak a „hordozójaként”. Ignotus a szerkesztőség „hangadójává”, *A Hét* pedig „egyszerzős lappá” válik.⁷⁶⁹

Szerb Antalnál *A Hét* leggyakrabban publikáló költői (Szalay Fruzina, Telekes Béla, Makai Emil, Heltai Jenő) helyére azok kerültek, akik később a *Nyugathoz* is kötődtek: vagyis a későbbi évfolyamokban jelentkező alkotók: Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, Juhász Gyula, Emőd Tamás, Gellért Oszkár – és természetesen: Ady.⁷⁷⁰ *A Hét* és a *Nyugat* pozitívan értett folytonosságát, s ezen keresztül a polgárság „felemelkedését” állító értelmezés legláthatóbban Szerb Antalhoz köthető. A modell hosszú utóéletét igazolja például Keresztúry Dezső először 1956-ban megjelent, számos újrakiadást megélt tudományszerűsítő könyve, *A magyar irodalom képeskönyve* is, amely „új reformkorként” beszéli el a *Nyugat* megalapításának időszakát, s a „hatalomért folyó harcokat” elindító *A Hét* nála is ugyanazokkal a szerzőkkel és értékekkel kapcsolódik össze, amelyeket Szerb kiemelt.⁷⁷¹ G. Tóth Károly 1995-ös *Kis magyar irodalomtörténete* is ebbe a sorba illeszthető, hiszen a 20. század első évtizedeit fejezete címében *A Nyugat* koraként nevezi meg (ezzel már fogalomhasználatában is Szerb Antalt idézi), s *A Hetet* innen visszatekintve, a *Nyugat* viszonylatában tárgyalja.⁷⁷² Továbbá Grendel Lajos 2010-es irodalomtörténete is ezt az értelmezői hagyományt viszi tovább: könyvének *A modernizmus kezdetei a magyar irodalomban* című fejezete kimondottan Szerbre hivatkozik, az általa elemzett irodalmi modernizációs folyamatot *A Héttől* indítja, majd a *Nyugattal* látja beérni.⁷⁷³ Kevés olyan irodalomtörténeti munka létezik, amely kifejezett célként tűzi ki *A*

⁷⁶⁸ DIÓSZEGI, „Irodalmunk a kiegyezés...”, 216–221.; KOMLÓS, „A nagyváros költői...”, 660–675.

⁷⁶⁹ Ez jellemzi Dersi Tamás monográfiáját, sőt Angyalosi Gergelynek és Lengyel Andrásnak *A Héthez* kapcsolódó kutatásait is. DERSI, *Századvégi...*; ANGYALOSI, *Ignotus...*; LENGYEL András, *Ignotus Hugó-tanulmányok: Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában* (Budapest: Múlt és Jövő Alapítvány, 2020).

⁷⁷⁰ Makai Emil nagyon fiatalon, 1901-ben meghalt, így nem élte meg a *Nyugat* elindulását, Szalay Fruzina pedig elsősorban a *Magyar Szalonban*, *A Hétben* (és a *Kert* című polgári lapban) publikált. Heltai Jenő a 20. század elején már nemcsak *A Hét* krónikáírójaként és költőként, de drámaíróként is ismert volt, verseit és novelláit a *Nyugat* is lehozta. Hasonló a helyzet a 1960-ig élő Telekes Bélával, akit ezért nevezhet Kis Domokos Dániel „a *Nyugat* legöregebb költőjének” az OSZK honlapján közzétett ismeretterjesztő cikkében. KIS Domokos Dániel, „»Naphegyre Éjvölgyből«”, hozzáférés: 2026. 01. 17., https://nemzetikönyvtar.blog.hu/2023/05/04/_naphegyre_ejvolgybol. Mégis: sem Telekes, sem Heltai nem kapott helyet *A Hét* és a *Nyugat* szerzői körének folytonosságát igazoló narratívákba.

⁷⁷¹ KERESZTÚRY Dezső, „Az új reformkor kezdetei”, in KERESZTÚRY Dezső, *A magyar irodalom képeskönyve*, 211–240 (Budapest: Magyar Helikon/Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó, 1956), 214.

⁷⁷² G. TÓTH Károly, *Kis magyar irodalomtörténet* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995).

⁷⁷³ GRENDEL Lajos, „A modernizmus kezdetei a magyar irodalomban”, in GRENDEL, *A modern magyar irodalom története*, 19–46 (Budapest: Kalligram, 2010).

Hét és a *Nyugat* közötti öröklődési kapcsolat felszámolását vagy újragondolását. Talán a legexplicitebben Pacz Mercédesz 2008-as *A Hét, nemcsak mint a Nyugat előfutára* című tanulmánya foglalkozott a témával, de az elemzés inkább apologetikus beszédmódú rekanonizációs kísérlet, s nem tesz lépéseket *A Hét* rögzült pozíciójának kimozdítása felé, inkább a benne publikált szövegek „esztétikai értékét” (vagyis a mai hegemon irodalmi ízlés felőli értékelhetőségét) hangsúlyozza.⁷⁷⁴ Szerb Antal után, nem kizárólag az ő hatásának köszönhetően, *A Hét* és a *Nyugat* összekapcsolódása alapértelmezetté vált. A századforduló korszakképzetén belül gondolkozva és a polgárság „nagykorúsodását”, a művészet fellendülését éltető irodalomtörténeti narratívák elterjedése után gyakorlatilag lehetetlenné vált *A Hét* kiszabadítása ebből a relációs viszonyból. A századvég dekadens, apokaliptikus korszaktudata ebből a perspektívából nem az 1890-es évek esztétikai és világnézeti modelljeként, hanem beigazolódott „jóslatként” mutatkozik meg.⁷⁷⁵

3.1.4. *A „zsidók lapja”: a kozmopolitizmustól az etnicizáló és antiszemita értelmezésekig*

A „kozmpolitizmus” és a „városiasság” (már az „urbánus” fogalom elterjedése előtt is) számos kontextusban a fővárosi asszimilált zsidóság minősítésére használt eufemizmusként olvasandó. Az 1920–1940-es évek irodalomtörténeti áttekintéseiben a többértelmű megfogalmazás helyére egyre gyakrabban került expliciten antiszemita szófordulat. Az, hogy *A Hét* és Kiss József marginalizálódott az irodalomtörténet-írói gyakorlatban részint összefügg a zsidó származású főszerkesztő és a hozzá kötődő lap fokozatosan radikalizálódó megítélésével. Éppen ezért *A Héthez* kapcsolódó irodalomtörténeti ítéletek vizsgálata során nem megkerülhető az antiszemita irodalomtörténet-írói tendenciák vizsgálata. Kiss József

⁷⁷⁴ PACZ Mercédesz, „*A Hét, nemcsak mint a Nyugat előfutára*”, *Első Század* 7, 1. sz. (2008): 413–431.

⁷⁷⁵ Ezt a narratívát olvashatjuk Vajthó László *Két költőnemzedék arca* című munkájában. A könyv a Hankiss János által szerkesztett *Kortársaink* sorozat tizedik darabjaként jelent meg, amelynek előző kötetei mind egy-egy művész életművét mutatták be (Babits Mihály, Herczeg Ferenc, Móricz Zsigmond, Tormay Cécile, Bartók Béla, Hevesi Sándor). A sorozatnak ez volt az első szintetizáló jellegű kiadványa, így a visszatérő olvasók számára az előző kötetekben bemutatott „kortársak” kontextualizálását szolgálta. Vajthó szerint a nemzedékváltás az „idősek” által poétikai programmá emelt korszaktudat evidens következménye. A hanyatlást, elavulást érzékelő dekadens esztétika, amely *A Hétre* és Kiss Józsefekre jellemző volt, önbeteljesítő jóslatként hirdette saját elmúlását: „a sokáig ünnepezt költőnek keserűen kell éreznie, hogy egy új költészet lantosai dörömbölnek fejedelmi ajtajánál.” VAJTHÓ László, *Két költőnemzedék arca*, Kortársaink 10 (Budapest: Studium, 1935), 64. Vajthó szerint az „apák” generációja reflektált, saját végzetét előre látó, öntudatos csoport, élén a modern magyar önkultusz úttörő alakjával, Kiss Józseffal. A nemzedékváltást a „boldog századvégi” és a folyamatos csatározások között rekedt „modern magyar lélek” küzdelmeként írja le. Uo., 75. Ahol a „századvégiek” még nem érzékelik a kiélesedő konfliktust. *A Hét* költői aktív szerepet játszanak abban, hogy létrejöhessen az új nemzedék modern esztétikája: egyrészt dekadens (saját elmúlását hirdető) szemléletűeknek hála, másrészt a nézetkülönbségek kiélesedésében játszott aktív szerepük miatt, harmadrészt pedig az énkultusz és a l’art pour l’art esztétika megalapozásának köszönhetően.

volt az egyik első magyar-zsidó költő a kiegyezés és a zsidó emancipációs törvény érvénybelépése után, *A Hét* főszerkesztőjeként pedig a lap „arcává”, központi alakjává vált. A hetilapban közölt szépirodalmat jellemző módon – Szerb Antal irodalomtörténetéig – Kiss József költészete felől értelmezték. Emiatt a szerkesztőség egészének etnikai összetételére és ideológiai elköteleződésére is a főszerkesztő személye alapján következtettek. Annak ellenére, hogy *A Hét* szerkesztősége – az előfizetési felhívásokban és önleírásokban – általában a lap liberális szemléletét hangsúlyozta, többen, közöttük Benedek Marcell is szocialista „érdeklődésűnek” tekinti Kiss Józsefet és kiterjesztve *A Hét* teljes szerkesztőcsapatát.⁷⁷⁶ A „szociálforradalmi eszmeiséget” több irodalomtörténész is Kiss József egész költészetére jellemző sajátosságként kezeli, annak ellenére, hogy egyetlen verset írt (esetleg még *A Knyáz Potemkint*),⁷⁷⁷ amelyben valóban erőteljes és hatásos nyelven jelenik meg a forradalom képe és eszméje. *Tüzek*, ahogy a címbéli többesszám is jelzi, a tűz szimbólumba sűrítve azokat a megfoghatatlan, megnevezhetetlen értékeket vonultatja fel, amelyek az életnek és a költészetnek célt és értelmet kínálhatnak. A tűz jelentésének folyamatos eltolásával egyetlen asszociációs láncra fűzött szerkezetbe helyezi a gyermekkori szerelem ártatlan és ártalmatlan „rőzselángját”, a testi szerelem forrását, a hírnév és az „igazság” ragyogását, s végül a milliókat harcra szólító, mindent felemészítő forradalmi lángot:

„Ha egyszer a kőszén öntudatra jut,
S a buta rög megindul magától,
S a sistergő katlan majd egyszer kifut.
Ha összeomlik mindaz, ami korhadt,
Mi évezredek véres bálványa volt,
És oduikból elővánszorognak
A rászédett, a megcsalt milliók...
Látom mozdulni – látom keveredni –
Egy új Marseillaise gyújtó hanginál,
Az ócska tetőkbe üszköket vetni,
Míg az utolsó is véres lángban áll!”⁷⁷⁸

A versben a forradalom képe nem lelkesítő, felszabadító, hanem rémes, idegen, viszolyogtató látomásként, a „korhadt”, vagyis előregedett, élettelen és velejéig romlott polgári világ elkerülhetetlen (de rettegett) összeomlásaként jelenik meg. Kiss kívülről, vagyis a megmutatott ideológiával nem azonosulva jeleníti meg a forradalmi látomást,

⁷⁷⁶ BENEDEK, *A modern magyar irodalom...*, 35.

⁷⁷⁷ KISS, „A Knyáz Potemkin”, in KISS, *Összegyűjtött versei...*, 197.

⁷⁷⁸ KISS, „Tüzek”, in KISS, *Összegyűjtött versei...*, 165–167.

„jövendő tüzek délibábjaként” írja le azt. A vatesz-beszélő távolról szemléli a forradalmi panorámát, nem vállalva közösséget a tömeggel, kívülről, dehumanizált nyers erőként láttatja azt. Ezt erősíti a metonimikus nyelvhasználat (a munkás helyettesítése az anyag nevével: „kőszén” és „rög”), az animális, szörnyszerű metaforika (a vulkánt és pokolbéli tájat is megidéző „sistergő katlan” kifejezés és a bestiális, vadállati alanyt sejtető „oduikból elővánszorognak” szerkezet), valamint a tömeg mozgását egységesként leíró egyes szám harmadik személyű igék („mozdul”, „keveredik”). A tűz ebben a látomásban kontrollálhatatlan, mindent elemésztő, „véres”, apokaliptikus.⁷⁷⁹ A látomás olyan jövőt ígér, amelyben a beszélő és nemzedéke már nem részesül: „Itt ülök némán, magamba rogyva, [...] Piskálgom a húnó parazsat.”⁷⁸⁰ Benedek Marcell tehát pusztán a téma felbukkanása alapján, a nézőpontot és a szöveg ideológiáját figyelmen kívül hagyva következtet Kiss politikai nézeteire.⁷⁸¹ Benedeknél a főszerkesztő vélt „szociálforradalmi” meggyőződése azt bizonyítja, hogy *A Hét* már jóformán a 20. századhoz tartozik. Ez az, ami modernné teszi.⁷⁸²

Ugyanez a vers egészen másképp jelenik meg Bartha József *Két nemzedék magyar irodalma 1875–1925* című munkájában.⁷⁸³ Bartha „az elmúlt félszázad” (vagyis a századvég és a századforduló) irodalmát három irányra tagolja. Felfogása szerint (1) a 19. század végének költészete a liberalizmus „anyagelvűségének” megfelelően realista volt, (2) a 20.

⁷⁷⁹ Más „tömegversek” is hasonlóan jelenítik meg a forradalmi menetet. Ennek talán legismertebb példája József Attila *Tömeg* című verse, amely szintén egységesen, „amőbaként” mozgó organizmusként láttatja a fellázadó munkások csoportját, a „szikra”, „vér” itt is központi fogalom, a tömeg „felleget fűvő”, „odvas fogú”, mindent felfaló szörnyeteg, „áradás”. Ugyanakkor a beszélő a vers zárlatában a mozgalom *mellett* köteleződik el, s perspektívája ebben jelentősen eltér Kiss versének beszédpozíciójától: „Éljen a munkásság, parasztság, / nem fogja polgári ravaszság, / fölrugja milliónyi láb, /hú! tömegek, tovább! tovább!” Ld. JÓZSEF Attila, „Tömeg”, in JÓZSEF, *Versek 1929–1937, Zsengék, töredékek, rögtönzések*, szerk. WALDAPFEL József és SZABOLCSI Miklós, 2:29, Összes művei, 3 kötet. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955).

⁷⁸⁰ KISS, „Tüzek...”, 167.

⁷⁸¹ Ahogy azt Alszezhynél is láttuk, a Kisshez kapcsolódó ítéletek gyakran *A Hét* megítélésében is megjelennek. *A Hét* „radikális” megszólalásait azonban szinte soha nem Kisshez kötik. Diószegi András például úgy értékeli *A Hét*-ben közölt baloldali ideológiájú szövegeket, mint egyrészt az ekkor induló munkásmozgalmi lapok, csoportosulások, társaságok diskurzusára adott választ, a mozgalmi impulzusok felszínes beépítését az egyébként liberális, olykor polgári radikális szemléletű hetilapba, másrészt mint a *Nyugat* indulása előtt még szocialista és radikális elveket valló, később „megszelídülő” Ignókus hatását. Ld. DIÓSZEGI, „Irodalmunk a kiegyezés létrejötté...”, 219.

⁷⁸² Babits Mihály a vers „modernsége” mellett érvelve nem annak tárgyválasztását, hanem nyelvét, szokatlan szókapcsolásait, egyenetlen ritmusát, erős zeneiségét és szuggesztív képeit emeli ki. BABITS, „Negyven év...”, 149.

⁷⁸³ BARTHA József, *Két nemzedék magyar irodalma 1875–1925* (Budapest: A szerző kiadása, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai R.T., 1926). Bartha a világháború előtt számos tankönyvet írt, stilsztika, nyelvtan, esztétika, retorika és poétika tárgykörben, illetve 1899-ben kiadta *A magyar nemzeti irodalom története* című munkáját, amely számos újrakiadást megélt, s amely – akárcsak Beöthy vagy Váczy elemzett könyvei – említést sem tesz Kiss Józsefről vagy *A Hét* bármely más szerzőjéről. BARTHA József, *A magyar nemzeti irodalom története* (Budapest: Szent-István-Társulat, 1911³). A két világháború között, illetve a második világháború alatt figyelmét fokozottan a „faji kérdésre” fordította. Számos antiszemita munkát írt. Pl. BARTHA József, *Fajiság az irodalomban* (Budapest: 1934); BARTHA József, *Faji elem és keresztény szellem irodalmunkban* (Budapest: 1941).

század elején jelentkezett az impresszionista költészet, amely „a Nyugatról beszivárgó és nálunk elfajzott radikalizmus és túlzott nemzetközi szocializmus hatása alatt fejlődött [...] valami sajátos zsidó szellemet tükröztet vissza alkotásaiban.”⁷⁸⁴ Ezt a második irányvonalat azonnal el is ítéli: „ezt a nemzetietlennek joggal nevezhető irányt károsnak tartom és helytelenítem.”⁷⁸⁵ Utolsóként pedig (3) „a kommunista felfordulás örvényébe zuhan” művészetet jelöli ki.⁷⁸⁶ Bartha antiszemita és antikommunista érvelésre alapozva Kiss Józsefet a magyar irodalom „kívülre” helyezi, költészetét csak formailag köti Arany Jánoshoz, szemléletét és a versek tárgyválasztását tekintve a zsidó származású német költőtől, Heinétől eredezteti (Ferenczihez hasonlóan, ám más okból). Bartha érvelése – a numerus clausus követő években – egyáltalán nem unikális. S bár számos olyan sémát és motívumot tartalmaz, amely ettől a történeti kontextustól és vonatkozási rendszertől függetlenül is tovább él (*A Hét* „franciás” műveltsége, dekadenciája, a városi/vidéki szembenállás, *A Hét* és a *Nyugat* közötti folytonosság vagy a lap „forradalmi” jellege), nem lehet eltekinteni ideológiai beágyazottságától, ahogyan explicit céljától sem, vagyis attól a törekvéstől, hogy a hanyatló magyar kultúra diagnózisát nyújtva a magyar irodalom „visszafoglalását” segítse. Bartha József is úgy olvasta a *Tűzeket* mint forradalmi verset, bár narratívájában ez Kiss József „veszélyességét”, magyartalanságát bizonyítja: „Egyúttal ő volt az első költőink közt, aki a proletariátus osztályharca útján évezredes állami létünknek rombadőlését hirdeti.”⁷⁸⁷ Vajthó László *Két költőnemzedék arca* című könyvében hivatkozás nélkül, szó szerint idézi ezt a passzust, és a konzervatív kritika túlzásaként értelmezi: „[a] felizgatott hagyományféltés hirtelen hatványozottan látja a bajt.”⁷⁸⁸ A *Tűzeket* elemezve mutat rá, hogy Bartha (és sokan mások) „félreolvasták” Kiss Józsefet, s ezt a két táborra szakadt kritika értelmetlen viaskodásának bizonyítékaként értelmezi. A *Tűzek*, és ennek szinechdokikus kiterjesztéseként Kiss József egész költészete tipikusan nem a 20. századhoz való kötődést sugall, hanem antikommunista és antiszemita érvelésbe ágyazva Kiss Józsefnek és körének „kozmpopolitizmusát” és „internacionalizmusát” bizonyította.

Kiss József és *A Hét* népszerűségét nemcsak Alszeghy Zsolt és Bartha József könyvei tekintették zsidó „térfoglalásnak”.⁷⁸⁹ Számos példa felhozható a korszak irodalomtörténeti munkái közül, amelyek a konzervatív (irodalom)történetírókra, Szekfüre, Beöthy Zsoltra,

⁷⁸⁴ BARTHA, *Két nemzedék...*, [5.]

⁷⁸⁵ Uo., 6.

⁷⁸⁶ Uo.

⁷⁸⁷ Uo.

⁷⁸⁸ VAJTHÓ, *Két költőnemzedék...*, 68.

⁷⁸⁹ A „zsidó térfoglalás” irodalomtörténeti toposzáról ld. DÁVIDHÁZI, „Nyelvi jel(kép)használat...”, 930–933.

Barthára és egymásra hivatkozva a fővárosi, asszimilálódni képtelen zsidóság, a túlzott liberalizmus és a zaklatott, világháborút „előkészítő” korszak lapjaként beszéltek *A Hétről*. A 19. század utolsó harmadában érzékelt értékvesztést, a kiegyezés előtti „stabilnak” vélt nemzeti értékek dezintegrációját nem kizárólag az Arany János halálát követő „irodalmi hanyatlás”, „epigonizmus” nyelvi paneljeivel körvonalazták, hanem úgy is, mint a világháborúba torkolló, osztársadalmi dekadencia irodalmi kifejeződését.

Az érvelés követhetősége érdekében részletesen csak a legrepresentatívabb példát elemzem.⁷⁹⁰ Farkas Gyula – mai napig ismert⁷⁹¹ és az Attraktor gondozásában 2015-ben újra kiadott⁷⁹² – irodalomtörténetében hosszan foglalkozik *A Héttel*. Az *Új európaiság felé* című fejezetben a századvéget a nemzetköziség (hol kozmopolitizmus, hol internacionalizmus) és „az illúziók ködébe burkolt nemzet” harcaként mutatja be.⁷⁹³ A konfliktusok forrásánál az asszimilálódni képtelen budapesti németajkú és zsidó közösségeket jelöli meg, a zsidókat úgy jeleníti meg, mint akik már az 1840-es évektől kezdve elkezdik „kiszorítani” a németajkú magyarokat a fővárosból.⁷⁹⁴ Értelmezése Szekfüre hasonlít: a „túl gyors és erőszakos”⁷⁹⁵ asszimiláció meghasonlott, a hagyományokkal szemben tanácstalan és dühös nemzedéket szült. Farkas érvelése a látszólagos tárgyilagosság ellenére folyamatosan dehumanizálja a budapesti zsidóságot, a fővárost Magyarországra rátelepedett „polipként”, rákos daganatként írja le,⁷⁹⁶ amely kiszipolyozza az országot, s amely egyszerre idegen test, hiszen elüt az ország többi részének „magyar” szellemiségétől és camera obscura, amely kicsinyített mását nyújtja annak.

⁷⁹⁰ Hasonló Bánhegyi Mór római katolikus pap, bencés szerzetes könyve, amelyben egyértelműen Szekfüre alapozva érvel a századvég irodalmi törekvéseit „a tradíciókhoz ragaszkodók” és az „irodalmi forradalom” táborainak szembeállításaként értelmezi. Bánhegyi szerint az irodalomban is tükröződő korszak a zsidó értelmiség „zsurnalisztikai térfoglalásának” eredménye. *A Hét és a Nyugat sikerét a sajtó „győzelmeiként” értelmezi. BÁNHEGYI Jób, Kisfaludy Károlytól napjainkig, A magyar irodalom története, 2 köt. (Budapest: Szent István-Társulat: Az Apostoli szentszék könyvkiadója, 1930), 1:199–211. Bánhegyi narratívája nyilvánvalóan hordozza a katolikus kritikai diskurzus örökségét, a korszak kultúrpolitikájának hatásait és az 1930-ra megkérdőjelezhetetlenül beérett antiszemita szemlélet retorikáját. Vö.: SZÉNÁSI Zoltán, *A szavak sokféleségétől a szó egységéig: Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből, Irodalomtörténeti füzetek 170* (Budapest: Argumentum Kiadó, 2011), 37–40.*

⁷⁹¹ Szerb Antal és Pintér Jenő irodalomtörténetei mellett jellemzően Farkas Gyula könyvét említik harmadikként a 20. század első felének meghatározó, szintetizáló igényű munkái között. A felsorolt könyvek összekapcsolása megjelenési idejük közelsége miatt is érthető. Ez a tendencia már az első könyvismertetések idején megfigyelhető: BISZTRAY Gyula, „Négy új irodalomtörténet”, *Magyar Szemle* 21. köt., 5–8. sz. (1934): 342–350. (A negyedik említett irodalomtörténet Babits *Európai irodalomtörténete*) és KOMLÓS Aladár, „Két új magyar irodalomtörténet”, *Erdélyi Helikon* 7, 1. sz. (1934): 364–366.

⁷⁹² Vö. FARKAS, *A magyar irodalom története* (Máriabesenyő...

⁷⁹³ FARKAS Gyula, „Új európaiság felé”, in FARKAS, *A magyar irodalom története*, 255–321 (Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat, 1934), 256.

⁷⁹⁴ Uo., 259–261.

⁷⁹⁵ Uo., 263–265.

⁷⁹⁶ Uo., 265.

Kiss József lapalapítását „toborzásként” jeleníti meg. A metafora (amelyet maguk *A Hét* szerzői is gyakran használtak) azért is beszédes, mert nem létrehozást, hanem egyesítést, szervezőmunkát implicál. Eszerint az új irodalom képviselői már *A Hét* előtt felbukkantak, a lap csupán összegyűjtötte és láthatóvá tette őket. *A Hét* Farkas szerint „kisajátítván a Petőfi-Társaság eredeti programját: az olvasóközönséget kívánja az irodalomhoz közelebb hozni, fiatal íróknak óhajt teret adni.”⁷⁹⁷ Az olvasóközönség kiszélesítése „színvonalcsökkenést jelent”, a lap vegyes tartalmát, aktualitásra figyelő kialakítását, politikai „csevegő” rovatait és a közszereplőket ábrázoló címlapokat a gyenge minőség jeleként értelmezi.⁷⁹⁸ Érvelésének ezen részét láthatóan *A Hét* előfizetési felhívásaira és tartalomjegyzékeire alapozva építi fel. *A Hét* „szabadelvűségét”, „modern” költészeti irányát, publicisztikájának tárgyválasztását nem tekinti újítónak, „[u]jság legfeljebb a cinikus hang, amellyel pl. Ignotus, aki a kilencvenes években a folyóirat vezércikkírója, Beöthy Zsolt ellen támad...”⁷⁹⁹ (itt nyilván a Lampérth könyvére írt válaszcikkre utal). A szerkesztőség szétesését a 20. század elején nem irodalmi, hanem „társadalmi különválásnak” tekinti: a nemesi vagy magyar polgári írók elhagyták a lapot (Ambrus Zoltán, Pekár Gyula, Szabolcska Mihály, Sajó Sándor, Herczeg Ferenc), „Kiss József körül nagyobbbrészt zsidó származású írók maradnak.”⁸⁰⁰ S ez a szétszakadás vezetett *A Hét* szellemiségének fokozatos radikalizálódásához.⁸⁰¹ *A Hét* jelentőségének visszaszorulását Farkas ennek az etnikai alapú különválásnak a számlájára írja:

„»*A Hét*« túléli – megalapítójával együtt – a világháborút, de már új századunk elején megszűnik úttörő jelentősége. A XX. század első költői nemzedéke belső nyugtalansággal keres új érvényesülési lehetőségeket és meddő kísérletek (Szerda, Holnap) után 1908-ban megteremti a »*Nyugat*«-ot, amelynek főszerkesztője több mint két évtizeden át »*A Hét*« egykori élestollú cikkírója, Ignotus.”⁸⁰²

Farkas Gyula narratívájában tehát *A Hét* kezdetben a Petőfi Társaság szerepét „vette át”, vagyis alternatív nyilvánosságot próbált teremteni az új költők számára, elérhetővé tenni az irodalmat és az irodalomkritikát az átlagbefogadók (vagyis a polgári olvasóközönség) számára, de túlságosan kommerciálissá vált és így nem tudott határozott irányt kijelölni. Amikor *A Hét*-nél sikert elérő fiatal költők közül a nem zsidó származásúakat tagjai közé

⁷⁹⁷ Uo., 271.

⁷⁹⁸ Uo., 272.

⁷⁹⁹ Uo.

⁸⁰⁰ Uo.

⁸⁰¹ Uo., 274.

⁸⁰² Uo.

választja az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság, a hátrahagyott szerzők egyre inkább beszorulnak saját, filozemita körükbe és a keretek szűkössége miatt elkerülhetetlenül „radikalizálódnak”. *A Hét* tehát zsákutca, folytathatatlan hagyomány, mert a szerkesztőség tagjainak értékrendjében túlságosan is központi szerepet kap a zsidó kultúra.⁸⁰³

Hasonlóan érvel *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914* című munkájában. A könyv eredetileg 1938-ban jelent meg, de a Farkas-életmű többi részével együtt 2015-ben újra kiadták.⁸⁰⁴ Farkas a kilencvenes éveket kettős irodalmi hatalom uralkodásaként jellemzi: a „Rákosi-dinasztia uralma” és Kiss József „királysága.”⁸⁰⁵ Részletesen leírja a szerkesztői kört. Minden szerző és szerkesztő neve után zárójelben szerepel a származásukra utaló, névváltoztatás előtti, németes („zsidós”) hangzású név: Makai (Fisher) Emilt „egykori rabbinövédként”, Kóbor Tamást (Berman Adolf) Kiss József sógoraként – tehát familiáris és nemzeti kapcsolatok alapján – és „a magyar zsidóság életének első jelentékeny tükröztetőjeként” pozicionálja stb.⁸⁰⁶ A zsidó és a keresztény szerzőket egymástól elkülönítve sorolja fel és ismerteti. A szerzői kör sokszínűségét Kiss József nagyravágásának következményeként mutatja be: a nagyközönség (vagyis a piac) számára szerkesztette lapját, s ezért a lehető legtöbb író igyekezett megnyerni *A Hét* számára. Vagyis felrója *A Hét*-nek azt, hogy – mint minden polgári lap – expliciten kötődött a piachoz, anyagi fenntarthatóságra és a lehető legszélesebb olvasóközönségre törekedett. „Kiss Józsefnek nem volt szándékában, hogy zsidó irodalmi folyóiratot szerkesszen,”⁸⁰⁷ ám a nem zsidó költők fokozatosan elmaradoztak mellőle (részben szerkesztői „terrorja”, szigorú redaktori munkája miatt, részben a lap zsidó szellemiségének megerősödése miatt).⁸⁰⁸ Farkas érvelésében a lap szellemisége a szerkesztőség tagjainak ideológiáját tükrözte, vagyis:

„...nemcsak ösztönösen, hanem tudatosan és akartan zsidó. A krónikák, melyek napi problémákkal foglalkoznak, az irodalmi elmefuttatások és bírálatok, a politikai

⁸⁰³ Az 1960-as években Diószegi András amellet érvel, hogy nem etnikai, hanem ideológiai alapú szétszakadás történt. Gondolatmenete annyiban hasonlít Farkaséra, hogy *A Hét* „bukását” ő is a szerkesztőség széteséséhez köti, ám az ő érvelése szerint nem a zsidó és a magyar tagok különültek el, hanem a „liberális” Kiss, Ambrus és Ignóus a „nacionalista” Justh Zsigmonddal, Pekár Gyulával, Malonyai Dezsővel és Czóbel Minkával szemben. Utóbbiak osztályhovatartozásuk szerint is különböztek *A Hét* többi szerkesztőjétől. Justh „kiválása” a lapból már 1893-ban megtörtént, tehát Diószegi értelmezése szerint *A Hét* hanyatlása már fennállásának negyedik évében elkezdődött. DIÓSZEGI, *Irodalmunk a kiegyezés létrejötté...*, 297.

⁸⁰⁴ FARKAS Gyula, *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914* (Máriabesenyő: Attraktor, 2015).

⁸⁰⁵ Uo., 76.

⁸⁰⁶ Uo. Hasonlóan tesz Bartha József is.

⁸⁰⁷ Uo., 97.

⁸⁰⁸ Uo.

cikkek csak egy szempontot ismernek és ez: a zsidó érdek. A folyóirat hevesen részt vesz a zsidóság oldalán a recepciós küzdelemben, [...]z Akadémiának és a Kisfaludy-Társaságnak esküdt ellensége. Kóbor Gyulait »nemzeti közkárnak« nevezi, de amikor az Akadémia kitünteti Kohn Dávidot, ezt »mint a jövő nagy századnak szánt elmét« ünnepli. [...] *A Hét* m]inden zsidó eseményt számon tart, minden támadásra reflektál. Zsidósága azonban már nem szorítkozik védelemre, éles tollal, kiköszörült elmével megy át támadásba. Nem egyenjogúságot követel, hanem a zsidóság felsőbbrendűségét hirdeti, mert – mint Ignótus mondja – a zsidók sokan vannak, a magyarok túlságosan kevesen. [...] Közönségük annyira zsidó, hogy Kiss Józsefnek védekeznie kell az ellen, hogy karácsonykor ünnepi számot jelentet meg. Szerkesztői üzenetben közli, hogy »ez ne tévesszen meg senkit«. Közönségükkel olyan közvetlen viszonyban vannak, mint egy kabaré előadó művészei.”⁸⁰⁹

Az idézett passzus részletes elemzés nélkül is nyilvánvalóan mutatja, hogy Farkas minden olyan cikket, szöveghelyet, amely a szerkesztőség tagjainak zsidó voltára, vagy valamely a magyarországi zsidóságot is érintő közéleti kérdésre utal (s a vitás helyzetekben filoszemita pozíciót foglal el), a lap „zsidó szellemiségének” bizonyítékként olvasott. Ítélete szerint tehát *A Hét*nek úgy szerzői köre, szellemisége, mint közönsége zsidó volt. A lap jelentőségét kibővíti a *Nyugattal* való folytonosság narratívájával vitatkozva Farkas nem a *Nyugat*, hanem a *Színházi Élet* elődjét látja *A Hét*ben.⁸¹⁰ Az *Uj Idők* megalapítását is úgy beszéli el, mint Herczeg Ferencnek *A Hét* zsidó szellemiségével való szakítási kísérletét, s a szöveg modalitása és stílusa jól tükrözi Farkas elfogultságát az *Uj Idők* „magyaros” programja mellett. Herczeg lapjának felértékelését *A Héttel* szemben az is jelzi, hogy míg *A Hetet* elmarasztalja piaci alapú döntései és közönségsikere miatt, az *Uj Időket* éppen a magas eladott példányszám és a közkedveltség érvére hivatkozva tekinti bizonyítottan érdemes kihívónak és alternatívának.

Farkas az előfizetési felhívásokra és *A Hét* publicisztikájára hivatkozva állítja, hogy a lap vállaltan a magyar „faj” érdekeiért küzdő irodalmi lapok sorával (*Magyar Génusz*, *Jelenkor*, *Magyar Szemle*, *Magyar Szalon*, *Uj Idők* stb.) szemben helyezkedik el, magát nem a magyar, hanem a „modern ember” lapjaként definiálva.⁸¹¹ A kozmopolita-zsidó-modern vs. nemzeti-magyar-konzervatív szembeállítás Farkas (könnyen igazolható) érvelése szerint fokozatosan „üres frázisokká tompult”,⁸¹² s a barát-ellenség különbségtétel olyan szerzőket is valamely pólushoz kötött, akik tulajdonképpen köztes helyet foglaltak el a magyar irodalmi mezőben. Az erősödő polarizáció *A Hetet* és „a magyar irodalmi élet vezető

⁸⁰⁹ Uo.

⁸¹⁰ Uo., 98.

⁸¹¹ Uo., 134.

⁸¹² Uo., 135.

szellemeit” (értsd Gyulait és Beöthyt) egyaránt defenzívába kényszerítette. Ezzel magyarázza Farkas – Beöthynek a Lampérth Géza könyvéhez írt előszavára, és Ignotus válaszcikkére alapozva – *A Hét* és az akadémiai kritika kölcsönös ellenségességét.⁸¹³ A polarizációt teszi felelőssé a lap sajátos esztétikájának felvirágzásáért is, vagyis a magyar városi líra megszületéséért, amelyet Farkas a magyar *zsidó* líra szinonimájaként ért. *A Hét* erotikus, urbánus, és pátosztól mentes lírai irányát nem tekinti újításnak, hiszen a városi téma már Reviczkynél megjelent, a közvetlenség poétikája Petőfiig visszavezethető, s a szexualitást már Benedek Aladár, Ábrányi Emil, Inczedy László lírája tematizálta. Farkas szerint *A Hét* „zsidó származású lírikusainál” mindez nem poétikai döntés, hanem szűklátókörűségük eredménye:

„az ő világukat körülhatárolták a budapesti bérkaszárnnyák és kávéházak falai, a természetet nem ismerték, az országot még kevésbé. A pathoszt megvetették, mert ihletüknek nem volt szárnya. Kinevették az egyéleteszóló szerelem szenvedélyességét, mert számukra a nő érzéki játékszer volt, annál izgatóbb, minél változatosabb, szívük korán kiégett, blazírt, nagy érzésekre képtelen. Heinétől eltanult iróniájuk nem a csalódott élet- ideáлизmus reakciója, hanem szentimentalizmussal vegyült gúnyos fintor. [...] Az újság, amit hoztak, nem szélesebb távlatok kitérője, hanem a költészet témakorlátozása volt, szűk és alacsony keretek közt.”⁸¹⁴

Amit tehát korábban mások világirodalmi, baudelaire-i hatásként, a magyar „nemzeti” perspektíva kitérőjeként, ebben az értelemben kozmopolitizmusként, valamint Reviczky és Kiss József költészetének folytatásaként beszéltek el, Farkas narratívájában hiányosságként, értékvesztésként, „bezárkózásként” jelenik meg.

A Hét megítélésében a fordulópontot az hozta el Farkas szerint, hogy a lap fennállásának második évtizedében kicserélődött a szerkesztőség jelentős része, Kiss Józsefet pedig:

„kezdi felfedezni [...] az a konzervatív réteg, mely eddig idegenkedve tekintett rá [...] mert] az új irodalmat kell Kiss Józseffel agyonütni, ha őt, az örökforradalmárt és zsidót magasztaljuk, senki nem vádolhat elmaradottsággal, senki nem vethet antiszemitizmust a szemünkre, már pedig százszor inkább Kiss József, aki már öreg és nem sok vizet zavar, mint Ady Endre, aki ifjú, harcos és magyar.”⁸¹⁵

A megváltozott erőviszonyok között a 20. század elején *A Hét*nek újra kellett pozicionálnia önmagát, s az ekkorra végbement (Farkas szerint etnikai alapú) hasadás miatt Kiss József és

⁸¹³ Uo., 136–141.

⁸¹⁴ Uo., 177.

⁸¹⁵ Uo., 186–187.

a lap egésze a „régiek”, az antimodernek táborába kényszerült. Ezt követően a generációváltás szinte magától értetődő módon végbement s *A Hét* fokozatosan szétesett. A közbeszéd hamis bináris logikája miatt, amely két tábor harcaként egyszerűsítette le az erőviszonyokat, *A Hét* Rákosi Jenő „oldalára” kényszerült, s a *Nyugat* ellen már ebből a „táborból” beszélt.⁸¹⁶ Mégis: az „új líra” kizárólag *A Hét* örökségét figyelembe véve érthető. De nem a poétikájuk közötti folytonosság miatt, hanem azért, mert azok a frázisok és értelmezői panelek, amelyekkel Ady, Babits, Tóth Árpád és Kosztolányi költészetét támadták (nemzetietlen, magyartalan, idegen erkölcsű), már a kilencvenes években kialakultak *A Hét* költői ellen.⁸¹⁷ Farkas érvelésének megalapozottnak tűnő, meggyőző, szociológiai perspektívájú állításait olvasva (mint a polarizáló beszédmód elterjedése, az ideologémák jelentésvesztése, a szerkesztőség fokozatos átalakulása stb.) nem hagyható figyelmen kívül a folyamatos eltávolítás, visszavonás és a következetes ítéletalkotás az asszimilált magyar zsidóság irodalmával szemben. *A Hét* és a *Nyugat* költőinek együvé tartozását „téves látszatnak” nevezi, amelyet csak megerősített Ignótus erőteljes kötődése mindkét laphoz. Farkas szerint Ady nem tekinthető *A Hét* költői örökösének, s Ignótus lelkes felszólalása mellette kifejezetten ártalmas és elhibázott volt: „Mert Adyhoz neki sem volt sokkal több köze, mint Rákosinak. [...] Olyan jól megvédte Adyt, hogy ezek után mindenki rá hivatkozott, aki a költőt és vele együtt az új lírát »érthetlensége« miatt támadta.”⁸¹⁸

Farkas Gyula mindkét, magát szakszerűnek és tárgyilagosnak mutató, ám számos expliciten antiszemita toposzt mozgató érvelése olyan alapvető ítéleteket összegez *A Héttel* kapcsolatban, amelyeket az irodalomtörténetírás a mai napig (gyakran forrásmegjelölés nélkül) átvesz és örököl.⁸¹⁹ Ha figyelmen kívül hagyjuk érvelésének etnicizáló jellegét és

⁸¹⁶ Uo., 192–210.

⁸¹⁷ Uo., 224.

⁸¹⁸ Uo.

⁸¹⁹ Pintér Jenő második irodalomtörténeti munkájában vállaltan Alszegehyre, Bartha Józsefre és Farkas Gyulára hivatkozik. Rájuk alapozva úgy jeleníti meg a századvégi irodalmi diskurzust, mint amely egymással rivalizáló lapok különálló „bolygórendszerei” szerint tagolódik, s a zsidó és dekadens ifjúságot Kiss József lapjához köti. PINTÉR Jenő, *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*, Pintér Jenő magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés, 8 köt. (Budapest: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, 1934), 7:124. Várkonyi Nándor 1942-es, *Az újabb magyar irodalom 1880–1940* című könyvében egészen másként ír *A Hétről* mint korábbi, az előző alfejezetben tárgyalt munkájában. *A Hetet* kozmopolitának, városinak, nyugatos műveltségűnek és a „nemzeti gondolattal” mindenféle elv nélkül szembehelyezkedő lázadónak írja le, vagyis igazságként jeleníti meg azokat a paneleket, amelyek korábbi könyvének megjelenése idején még alakulóban voltak. Ami korábban jelentékeny irodalmi párbeszédnek tűnt, az itt: „sok gyökértelenség, sok utánzás, eleven, de felületi mozgás és rövidlélekzetű[sic!] stílus” VÁRKONYI Nándor, „Kiss József és A Hét”, in VÁRKONYI, *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*, 174–81 (Budapest: Szukits Kiadás, 1942). A narratíva, amely zsidó lapként értelmezi *A Hetet* jóval továbbéli saját korát. Lemorzsolódik róla az antiszemita interpretációs keret, de a benne foglaltak tényként öröklődnek. Pl.: „Végül essék szó a századvégi modernnek egy utolsó csoportjáról. A Kiss Józsefet követő, ifjabb nemzedék zsidó poétái (a fiatal Ignótus, Makai Emil, Heltai Jenő, Szilágyi Géza

kontextusát, akkor nem ismerjük fel a bizonyíthatónak és logikusnak tűnő állítások implikációit, az évtizedek során „ténnyé” merevedő kijelentések olykor igencsak veszélyes konnotációit. Ahogyan az eddig vizsgált, magukat expliciten konzervatívnak, katolikusnak, „nép-nemzetinek”, szellemtudományinak, vagy „fejlődéselvűnek” nevező irodalomtörténeti narratívák is hordozzák beszédpozíciójuk ideologikus sajátosságait, úgy nyilván Farkas kijelentései is mozgatnak megszólalói szerepéből és saját korának kultúrpolitikai viszonyaiból fakadó jelentéseket. A *Hetet* zsidó lapként elképzelt narratíva hatásosságát, axiómává válását és terjedését mi sem bizonyítja jobban, mint Mary Gluck *Láthatatlan zsidó Budapest* című könyve, amely angol nyelven olvasó, vagyis transznacionális közönség számára íródott, tehát a lehető legnemzetközibb narratívát kívánja létrehozni, s amely *A Hetet* (mindenféle hivatkozás nélkül) a budapesti zsidóság által írt és olvasott, a zsidóság kérdéseivel foglalkozó lapként mutatja be.⁸²⁰ Természetesen Gluck könyvének más a célja és az ideológiai alapállása, mint Farkas kifejezetten antiszemita munkáinak, de az ítélet, amelyre alapoz (amely szerint *A Hét* a budapesti zsidóság orgánuma), a 20. század elején, kifejezetten zsidógyűlölő diskurzusok révén jött létre és szilárdult meg. Hasonlóan ahhoz, ahogyan *A Hetet* dekadensnek vagy kozmopolitának minősítő ítéletek az eredeti sajtódiskurzus részeként elmarasztalóak, pejoratívak voltak, Kiss Józsefnek és szerkesztőtársainak etnikai hovatartozása is azokban a narratívákban vált először központi kérdéssé, amelyek a nemzeti irodalmat és sajtót fenyegető veszélyként érzékelték a magyar-zsidó szerzők belépését a nyilvánosságba. Az értelmezői panelek forrásmegjelölés nélkül lezajló, emiatt nehezen visszakereshető öröklődése evidens módon következik az irodalomtörténet-írás „nagy műfajának”, vagyis a szintetizáló irodalomtörténetnek a módszertani, szemléleti és narratív átalakulásából. A nagy narratívát alkotó, s így „nagy vonalakra” figyelő irodalomtörténész szintetizál, limitált forrásmennyiséget tekint át, nem minden esetben tudja ellenőrizni azok hitelességét.⁸²¹ Ez pedig azt is eredményezi, hogy láthatatlanná válik az egyes metaforák, állítások és modellek ideológiai meghatározottsága. Mindaz, amit Farkas könyvei Kiss Józsefnek és szerkesztőtársainak zsidó származásával magyaráznak, teljesen másként mutatkozik meg az értekezésben érvényesített periodikatudományos perspektívából. A szerkesztőség összetételének és a szerkesztés módjának az átalakulása valóban detektálható jelenség, ám a periodikakutatás keretei között

stb.) nem érezték az asszimiláció identitásformáló erejének problematikusságát – bár olykor-olykor válaszra kényszerültek a magyarságukat bírálókkal szemben...” GINTLI, *Magyar irodalom...*, 501.

⁸²⁰ Mary GLUCK, „A zsidó középosztály »ruhaprobái«”, in *A láthatatlan zsidó Budapest*, ford. LENGYEL Péter, [176]–197 (Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2017).

⁸²¹ DÁVIDHÁZI, „Kőfejtők és építések...”, 838.

mindez az időszaki sajtó piacának és a sajtódiskurzusnak a megváltozásával áll összefüggésben. Így nem a magyar zsidóság „térfoglalása”, hanem a modern programot hirdető irodalmi hetilap pozíciófelvételi lehetőségeinek és státuszának változása magyarázza azt a szükségszerű átalakulást, amelyen *A Hét* a 20. század elején átesett.

*

Teljes, valamennyi irodalomtörténeti összegzést áttekintő panorama híján is látszik, hogy a diskurzus sokrétűen összefonódó, olykor összeférhetetlen értelmezői hagyományokból áll, amelyek ellentmondásosságuk dacára is könnyen azonosítható kliséket mozgatnak. Az itt elkülönített néhány panel átjárható, folyamatos mozgásban van, de gyakori ismétlődésük miatt alapértelmezetté, megkérdőjelezhetetlenné vált. Mint láthattuk, *A Hét* egyrészt úgy jelenik meg mint (1) városi lap, tehát a kozmopolita/nemzeti, városi/vidéki különbségtétellel modellezett irodalmi mező egyik oldalára szorulva. A városi-vidéki különbségtétel, szorosan összefonódik (2) a magyar/zsidó különbségtétellel, s így *A Héthez*, annak főszerkesztőjéhez és vezető kritikusához kapcsolódó ellenzékiesség, kozmopolitizmus, nemzetköziség képzetei leválaszthatatlanok a magyar-zsidó törekvések és az asszimiláció történetéről, s ennek 20. századi értékeléséről. Ugyanakkor (3) *A Hetet* rendszeresen a hanyatló korként elképzelt századvég utolsó (s így a bukásért felelős) nemzedékének agorájaként és gócpontjaként értelmezik; vagy az ezzel ellentétes történelemképzet felől (4) mint kiemelt állomást a „polgárság felemelkedésének” történetében. A folytonosnak elképzelt, fejlődéselvű történelemképzetekkel párhuzamosan, sőt gyakran azokkal egybefonódva, s így önellentmondásokba keveredve, (5) *A Hét* folytathatatlan hagyománynak, a *Nyugat* kanonizálódott önértelmezéseire alapozva „zsákutcának”, a századvég pedig átmeneti időszaknak, sikertelen kísérletek és epigonok korszakának tűnik. Ez a komplex értelmezői örökség jelentősen megnehezíti, hogy *A Hét* kapcsán bármit is új megközelítésben lehessen látni. A narratívák lényegesen különböznek egymástól, ám *A Hetet* az értelmezések mindegyike a századvégi, városi, modern, polgári, dekadens, kozmopolita, zsidó, ellenzéki, átmeneti képlékeny értékjelölések valamely konstellációjával írja le. Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, ezek az értékjelölések gyakran *A Hét* önleírásaiban, sőt már annak elindulása előtt, a főszerkesztő nevéhez ragadva a diskurzus részét képezték.

3.2. *A Hét* önleírásai és a korabeli értelmezések: Kiss József lapja, modernség, „nyugatosság”, Akadémiaellenesség és „új ízlés”

Számos nyelvi panel és gyakran ismétlődő értékelés, amely *A Héttel* foglalkozó leírásoknak és elemzéseknek máig meghatározó részévé vált, a lap indulásakor, sőt – amint azt a következő fejezetben látni fogjuk – már azelőtt hozzákapcsolódott a laphoz. Ezek részben a laphoz kapcsolódó reklámanyagban használt retorikai fogások és értéktársítások révén jöttek létre, részben pedig *A Hetet* szemlélő, rá reflektáló, kritikus vagy elfogult sajtószólamokban jelentkeztek. Vizsgálatuk láthatóvá teszi, hogy *A Hét* szerkesztői és kiadói mit tekintettek kiemelhető értéknek, megkülönböztető jegynek más lapokkal szemben, melyek voltak azok a kiválási stratégiák, amelyeket önértelmezésük alapvető részének és a hirdetést olvasó nyilvánosság számára meggyőzőnek és „eladhatónak” tekintettek.

3.2.1. *A Hét* indulása: a mutatóványszám és az első előfizetési felhívás (1889)

A Hét 1889 decemberében, mutatóványszámmal indult. Az ország egész területét elérő reklámkampány kapcsolódott hozzá: számos vidéki lapban tudósítottak nemcsak az indulásáról, de újszerű és újító szándékú szemléletéről is.⁸²² Az országos szintű terjesztés alapján nyilvánvalónak tűnik, hogy *A Hetet* nem lokális (kizárólag budapesti), hanem a teljes magyar olvasóközönség érdeklődésére számot tartó hetilapnak szánták. Vagyis a „fővárosi lap” minősítés, amely a későbbiekben hozzákapcsolódott *A Héthez*, és amely annak nemcsak tartalmát, de közönségét is körvonalazta, nem következik kiadójának eredeti szándékából. A vidéki lapok mellett a budapesti illetőségű sajtóorgánumok jelentős része is részt vett az induló hetilap népszerűsítésében.⁸²³ Úgy a vidéki, mint a fővárosi napilapok a korban szokványos lapszemle formátumát követve a mutatóványszám tartalmi kivonatát nyújtották, *A Hét* célkitűzéseit és irányelveit ismertették, esetleg átvettek, újraközltek bizonyos

⁸²² A teljesség igénye nélkül: N.n., „Szalón hetilap”, *Esztergom és vidéke* 11, 95. sz. (1889. nov. 28.): [5.]; és ugyanaz ismételve a következő lapszámban: N.n., „Szalón hetilap”, *Esztergom és vidéke* 11, 96. sz. (1889. dec. 1.): [3.]; N.n., „A Hét”, *Hód-Mező-Vásárhely* 19, 48. sz. (1889. dec. 1.): [3.]; N.n., „Művészet és irodalom: A Hét”, *Pécsi Hirlap* 3, 96. sz. (1889. dec. 1.): 4.; N.n., „A Hét”, *Eger* 28, 49. sz. (1889. dec. 3.): 397.; N.n., „A Hét”, *Székesfehérvár és Vidéke* 17, 146. sz. (1889. dec. 5.): [2.]; N.n., „A Hét”, *Ugocsa* 5, 49. sz. (1889. dec. 8.): [2.]; N.n., „A Hét”, *Zalamegye* 8, 49. sz. (1889. dec. 8.): [4.]; N.n., „A Hét”, *Felvidéki közlöny* 11, 95. sz. (1889. dec. 7.): 6.; N.n., „A Hét”, *Szekszárd Vidéke* 9, 61. sz. (1889. dec. 7.): [5.]; N.n., „A Hét”, *Kecskeméti Lapok* 22, 49. sz. (1889. dec. 8.): 2.; N.n., „Nagy fontosságú...”, *Losonc és Vidéke* 10, 49. sz. (1889. dec. 8.): [2–3.]; N.n., „A Hét”, *Eger* 28, 50. sz. (1889. dec. 10.): 404–405.; N.n., „A legújabb irodalmi eseményről”, *Mohács és Vidéke* 8, 50. sz. (1889. febr. 15.): [2.]; N.n., „A Hét”, *Félegyháza és Vidéke* 3, 50. sz. (1889. dec. 15.): [3.];

⁸²³ Pl. N.n., „A Hét”, *Budapesti Hirlap*, 1889. nov. 29., 3.; N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 5., [2478.]; N.n., „A Hét”, *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 5., 5.; N.n., „A Hét”, *Pesti Napló*, 1889. dec. 5., [3.]; N.n., „A Hét”, *Egyenlőség* 8, 46. sz. (1889. dec. 8.): 9.; N.n., „A Hét”, *Vasárnapi Ujság* 36, 49. sz. (1889. dec. 8.): 807.; N.n., „A Hét”, *Nemzet*, 1889. dec. 5., [3.]

reklámértékkel bíró szövegeket.⁸²⁴ A szinte szó szerint ismétlődő passzusok arra engednek következtetni, hogy – a korabeli általános gyakorlathoz igazodva – az ismertető cikkek Kiss József előfizetési felhívása alapján íródtak.⁸²⁵ Mint azt Wirágh András kutatásaiból tudjuk, a századforduló vidéki időszaki sajtója komplex információs hálózatok segítségével működött, a hirdetések, hírek és reklámok (sőt, szépirodalmi szövegek) terjesztése olyan kiadványok segítségével valósult meg, mint az 1896-ban induló Leopold-féle nyomatos *Általános Tudósító*.⁸²⁶ További kutatások hiányában is okkal feltételezhető, hogy *A Hét* indulása körüli reklámkampány is hasonló szövegelosztási apparátus segítségével jött létre. Ahogyan Wirágh is jelzi, már Leopold *Tudósítója* előtt is léteztek hasonló, mára már nehezen visszakereshető disztribúciós eszközök.⁸²⁷

A rövid hírek (tulajdonképpen reklámok) jellemzően „Kiss József lapjaként” prezentálták *A Hetet*, a főszerkesztőnek mint költőnek az ismertségét hangsúlyozták. *A Hét* indulásához kapcsolódó hirdetéskampány hatékonyságát és a mutatóványszám széleskörű olvasottságát igazolhatja a Maison Vécsey divatcikk-kereskedés reklámja, amely alig egy héttel a lapközlés után jelent meg, s amely közös tudásként hivatkozott a mutatóványszámában közöltekre. A reklám egyrészt a Maison Vécsey kereskedést *A Hét* divattudósításának közvetlen forrásaként jelölte meg, *A Hetet* a divatrovat miatt női közönség számára készült hetilapként értelmezte. Tartalmát a „hölgyvilág” egésze számára hozzáférhető tudásként kezelte.⁸²⁸ Ez alapján arra is következtethetünk, hogy kezdetben a magyar sajtópiacon már létező időszaki lapok alapján *A Hetet* családi- és női magazinként, divatlapként olvasták. *A Hét* és a női folyóiratok, illetve női olvasók összekapcsolása nemcsak az indulás évében, a magyar családi lapok kontextusában érthető,⁸²⁹ de a későbbi évfolyamok esetében is jogos

⁸²⁴ Mutatóványt közölt pl. DÓCZY Lajos, „Egy napig akadémikus”, *Budapesti Hirlap*, 1889. dec. 5., [1]–2.; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 5., [2475.]; CSÁKY ALBINÉ, „Salonélet”, *Nemzet*, Melléklet a „Nemzet” 2613. (335.) december 5. számához, 1889. dec. 5., [1.]; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Pesti Napló*, 1889. dec. 5., [1.]; KISS József, „A Hét: Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny”, *Félegyházi Hirlap* 7, 48. sz. (1889. dec. 1.): [1.]; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Székesfehérvár és Vidéke* 17, 146. sz. (1889. dec. 5.): [1.]; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Ugocsa* 5, 49. sz. (1889. dec. 8.): [1.]; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Esztergom és Vidéke* 11, 98. sz. (1889. dec. 8.): [1.]; KISS József, „Roboz Ágnes”, *Zalamegye* 8, 49. sz. (1889. dec. 8.): [1.]; JÁSZAI Mari, „Theatre parée (levél a szerkesztőhöz)”, *Felvidéki közlöny* 11, 95. sz. (1889. dec. 7.): 3–4.; JÁSZAI Mari, „Theatre parée (levél a szerkesztőhöz)”, *Kecskeméti Lapok* 22, 49. sz. (1889. dec. 8.): [1.]; JÁSZAI Mari, „Theatre parée (levél a szerkesztőhöz)”, *Eger* 28, 50. sz. (1889. dec. 10.): 401.

⁸²⁵ KISS, „Előfizetési felhívás és gyűjtőív”, *A Hét, Mutatóványszám...*

⁸²⁶ WIRÁGH, „Hálózatos magyar irodalom...”, 51–62; WIRÁGH, *Elindul...*

⁸²⁷ Uo., 54.

⁸²⁸ A reklám magyarul megjelent pl. itt: N.n., „Maison Vécsey”, *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 8., 13. és itt: N.n., „Maison Vécsey”, *Budapesti Hirlap*, 1889. dec. 8., 7. Ugyanezt a Pester Lloyd németül is közzétette: N.n., „Maison Vécsey”, *Pester Lloyd, Belage des Pester Lloyd zur Nr. 338. Sonntag, 8. Dezember 1889*, 1889. dec. 8., [3.].

⁸²⁹ A családi lapok és *A Héthez* hasonló irodalmi-politikai lapok viszonyáról ld. LIPTÁK, „A családi lapoktól...”

értelmezői keret maradt. *A Hét* ugyanis még 1899-ben is kooperált az ugyancsak az Athenaeum nyomdához tartozó *Magyar Bazár* nevű divatlappal,⁸³⁰ rendszeresen hivatkozott saját olvasóközönségére „olvasónőkként”⁸³¹ – még akkor is, ha ezzel párhuzamosan fenntartotta a „tisztá művészet” képzetének elementáris részeként működő önértelmezést, amely szerint a lapot „saját maguknak” írták.⁸³²

Egy héttel a lap indulása után – feltehetően az érdeklődés fenntartása érdekében – újabb cikk jelent meg, amelyet az előző heti kampányhoz hasonló módon egyszerre több lapban is közöltek (a cikkek közötti szövegszintű különbségek elenyészők). Ez a második szöveg két szempontból is figyelemreméltó. Egyrészt *A Hét* indulását azonnali sikerként beszéli el:

„Ime, micsoda szép sikert ért el már a legelső mutatószámokkal a Kiss József új hetilapja: »*A Hét*«, mely a múlt csütörtökön a főváros minden újságelárusító helyein ott diszelgett, de alig egy félóráig, mivel a lapot a legelső percekben elkapkodták. A fővárosi közönség a megjelenés első napján több mint ezer példányt vett meg a szivartőzsdékben és a könyvkereskedőknél. Az előfizetések, mielőtt még a felhívások szétküldettek volna, csak úgy özönlettek az akadémia könyvesboltjába. Szóval »*A Hét*« dominálta a hetet.”⁸³³

A cikk narratívája szerint a siker piaci szempontból is számottevő: azonnal érzékelhető (kevesebb mint fél óra alatt elkelt az összes lapszám), számszerűen kimutatható (több mint ezer példány fogyott el belőle), és fenntartható (az előfizetések nagy száma előrejelzi a folytatás profitabilitását). A siker elbeszélése is reklámértékű, hiszen a „termék” értékére, kíváncsiságára mutat rá, ezzel fogyasztásra ösztönözve mindazokat, akiknek korábban nem volt erre lehetősége vagy készítése. A második szempont, hogy a cikk *A Hét* „dominanciáját” nem pusztán konstatálja, hanem értelmezi is:

„A közönség – nők és férfiak egyaránt – alig beszéltek egyébről, mint a pompás új hetilapról, mely a francia heti szemlék, a »*Revue Illustrée*« disztét, eleganciáját akarja meghonosítani a magyar időszaki irodalmában. Miért ez a nagy, ez a szokatlan siker? A felelet egyszerű: a közönség érzi, hogy erre az új hetilapra, mely a helyes nyomot azonnal megtalálta, mely – a nélkül, hogy a nagy nevek kultusát üzné – kitűnő írótól hoz közleményeket, mely a keletkező hetilap primitív belső és külső

⁸³⁰ MÉSZÁROS, „A Magyar Bazár...”, 84.

⁸³¹ pl. „Persze kissé paradox mondás, legalább úgy cseng fülecskédben, nemde, szép olvasónő?” NEMO, „A virágkiállítás elégiája”, *A Hét* 2, 18. sz. (1891. máj. 3): 287–288.; „ha magad is a délibábos asszonyok körül való vagy, bájos olvasónő...” NEMO, „Délibábok”, *A Hét* 4, 10. sz. (1893. márc. 5.): 157–158.

⁸³² Vö. KISS, „Egy lapról, egy szerkesztőről...”, 845.

⁸³³ N.n., „A legújabb irodalmi eseményről”, *Ung* 27, 50. sz. (1889. dec. 15.): [2.]

kiállítástól finoman eltér; a jól szimatoló, finom érzékű közönség egyszerre megérzi, hogy erre az új heti közlönyre szüksége van.”⁸³⁴

A szöveg magyarázata szerint *A Hét* újszerűnek számított az 1880-as évek végének sajtópiacán, hiszen megtalálta az újítás „helyes” módját, sikerét nem alapozta a közölt szövegek szerzőinek szimbolikus tőkéjére, kialakításában – külalakjában – újszerűnek tűnt.

Mindhárom állítás árnyalásra szorul, azonban jelentős, hogy tartalmazza *A Héthez* kapcsolódó értékelések néhány lényeges, később gyakran visszatérő ítéletét. (1) *A Hét* már indulásakor az „újszerűség”, a hagyománytól való („helyes” irányokat követő) elszakadás lapjaként jelent meg a közbeszédben. Ugyanez az ítélet tért vissza a második lapszám megjelenését követő, a lapok többsége által átvett népszerűsítő cikkben, amely szerint „[a] közönség egyszeribe megéreztte, hogy a »Hét« nem a rendes chablon követője akar lenni, hanem új és eredeti irányt óhajt képviselni a magyar hetilapok között.”⁸³⁵ (2) A lap a szerzői kör tekintetében is új irodalmat képviselt, a már elismert írók „cultusa” helyett az alteritás kánonját igyekezett felmutatni, illetve megteremteni. Könnyen igazolhatjuk, hogy *A Hét* kezdetben korántsem mellőzte az elismert és közkedvelt szerzőket. A mutatóvényszámban olyan írók is publikáltak, mint a *Csók* című, Teleky-díjjal kitüntetett színdarabja és *Faust*-fordítása miatt ünnepezt Dóczy Lajos;⁸³⁶ az első lapszámban Mikszáth Kálmán és Alexander Bernát cikkeit, Endrődi Sándor és Reviczky Gyula verseit és ifj. Dumas elbeszélésének fordítását közölték.⁸³⁷ Ahogyan Kiss József a lap fennállásának tíz éves jubileuma alkalmával fogalmazott: „Régi irodalmi szokás szerint az első számot én is felcizfráztam nagy, országos hírvé nevekkal. A csecsemőnek előkelő keresztapákra volt szüksége, hadd lássa a közönség, hogy a gyerek jó famíliából való.”⁸³⁸ Kezdetben *A Hét* olyan szerzőktől (is) publikált tehát, akiknek a „keresztapasága” felhajtóerőként működhetett a lap számára. Ennek a leglátványosabb példái Csáky Albinné és Pulszky Ferenc cikkei a mutatóvényszámban,⁸³⁹ akiknek neve nemcsak arisztokrata közönséget, de kultúrpolitikai befolyást is implicált, Jászai Mari nyílt levele ugyanitt,⁸⁴⁰ illetve Jókai Mór novellája,⁸⁴¹

⁸³⁴ Uo.

⁸³⁵ Pl. N.n., „A Hét”, *Ung* 28, 3. sz. (1890. jan. 19.): [2.]; N.n., „Irodalmi levél (A Hétről)”, *Esztergom és Vidéke* 12, 5. sz., [2.]; N.n., „A Hét”, *Kecskeméti Lapok* 23, 3. sz. (1890. jan. 19.): 3.

⁸³⁶ „DÓCZY, „Egy napig – akadémikus...”

⁸³⁷ ifj. DUMAS Sándor, „Fej vagy írás”, ford. FÁI J. Béla, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 5–8; ENDRŐDI, „Egy magyarfaló...”; MIKSZÁTH Kálmán, „A magyar konyha”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 9–10; ALEXANDER, „Irodalmi bajaink...”; REVICZKY, „Ágyban párnák közt...”

⁸³⁸ KISS, „Egy lapról...”, 845.

⁸³⁹ CSÁKY Albinné, „Salonélet”, *A Hét, Mutatóvényszám* (1889. dec.): 3–5. PULSZKY Ferenc, „Séta a művészház termeiben”, *A Hét, Mutatóvényszám* (1889. dec.): 10–11.

⁸⁴⁰ JÁSZAI Mari, „Theatre parée”, *A Hét, Mutatóvényszám* (1889. dec.): 12–13.

⁸⁴¹ JÓKAI Mór, „Vanderguld úr”, *A Hét, Mutatóvényszám* (1889. dec.): 6–9.

amelynek közlése révén *A Hét* nemcsak a legnépszerűbb és legolvasottabb magyar író szimbolikus tőkéjére, hanem a Petőfi Társaság elnökének befolyására, intézményes beágyazottságára – s így a társaság egészének támogatására – is alapozhatott. Számos szerző, aki *A Hét* első évfolyamában publikált, a Petőfi Társaság tagjai közé tartozott. Ez alapján érthető (bár továbbra is fenntartásokkal kezelendő) Farkas Gyulának az előző fejezetben elemzett narratívája, amely szerint *A Hét* a Petőfi Társaság szerepét „vette át”.⁸⁴² *A Hét* korai értelmezéseiben a nagy nevek „cultusának” mellőzése inkább retorikai fogásként érdekes: annak hangzatos megfogalmazásaként, hogy *A Hét* nem ragaszkodott a már bejáratott, máshol is publikáló szerzőkhöz és szívesen látta új tehetségek szövegeit is. Ugyanakkor az ismert nevek közlése jelzi, hogy a lap nem kívánt szakítani a fennálló intézményes kultúrával, inkább részt követelt magának abból. Utolsóként az idézett cikk azt is implikálja, hogy (3) *A Hét* formai jegyei, materialitása révén (a periodika-kód tekintetében) is elkülönült a korabeli lapoktól. Ez azért is lényeges, mert *A Hét* tördelése jobban hasonlított a korabeli tudományos kézikönyvekére,⁸⁴³ mint a heti rendszerességgel közölt családi lapokéra.

A kézikönyvek és *A Hét* nyomdaképe közötti hasonlóságnak nyomdatörténeti okai vannak. A lapot a Hornyánszky nyomda kiemelkedően szép betűkészletével, jó minőségű papírt használva, szellős, egy- vagy kéthasábos tördeléssel nyomtatták. Az ifjabb Hornyánszky Viktor által vezetett, közepes méretű nyomda felismerhető márkának számított a magyar könyvkiadás piacán, jelentős tekintéllyel bírt. Éppen ekkor, 1890-ben bontotta fel szerződését a Magyar Tudományos Akadémiával, hosszas tanácskozások, viták és egyezkedés után megszüntetve a több évtizedes munkakapcsolatot.⁸⁴⁴ Az Akadémia és a Hornyánszky nyomda viharossá vált viszonya miatt *A Hét*nek már megjelenési helye is értelmezhető szembehelyezkedésként az Akadémiával. Kiss József csak rövid ideig dolgozott együtt a nyomdával, munkakapcsolatuk perrel, majd a szerződés felbontásával ért véget.⁸⁴⁵ *A Hét* kiadója Hornyánszky helyett maga Kiss József lett, a nyomdászati munkát

⁸⁴² FARKAS, „Új európaiság...”, 274.

⁸⁴³ PL. SIMONYI Zsigmond és SZARVAS Gábor, szerk., *Magyar nyelvtörténeti szótár* (Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1890); LÁNCZY Gyula, *Történelmi kor és jellemrajzok* (Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1890).

⁸⁴⁴ M. KONDOR Viktória, *A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1989), 15–18, 42–46.

⁸⁴⁵ A perről folyamatosan tudósítottak a korabeli napilapok. Először csak *A Hét* egyik lapszámának elmaradásáról: N.n., „A Hét”, *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 1., 8. „Adminisztrációs okokra” hivatkoznak: N.n., „A Hét”, *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 3., 3. Majd a perről is hírt adnak: „zsarolás és hűtlen kezelés” vádjával Kiss feljelentette a nyomdát, amely visszatartotta a lap kiadását amennyiben *A Hét* nem emeli a nyomda haszon-részesedését. N.n., „A »Hét« pöre”, *Nemzet*, 1890. dec. 3., [2]. A kiadó a korábbi öt százalékos részesedés helyett nyolc százalékot követelt. N.n., „Panasz egy könyvkiadó ellen”, *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 4., 10. A *Pesti Hirlap* tudósítása alapján nem egyszerűen szerződésmódosításról volt szó, hiszen Kiss József adósa volt a cégnek. N.n., „Zsarolással vádolt könyvkiadó cég”, *Pesti Hirlap*, 1890. dec. 4., 10. Az

pedig 1891-től az Athenaeum végezte. A Centrál kávéház is az Athenaeum nyomdához (a Grassalkovich-palotához) való közelsége miatt vált később *A Hét* törzshelyévé.⁸⁴⁶ A Hornyánszky- majd később Athenaeum nyomdának köszönhető igényes, könyvszerű kialakítás mellett *A Hetet* az is egyénítette, hogy mellőzte az illusztrációkat, nem az enciklopédikus lapok hagyományát folytatta, hanem szövegközpontú orgánusként mutatkozott be.⁸⁴⁷ Az ugyancsak kiváló minőségű *Magyar Szalontól*⁸⁴⁸ és *Vasárnapi Újságtól*⁸⁴⁹ eltérő arculatú szépirodalmi lapként jelentkezett. Külalakjával egyértelműen külföldi – francia – mintát idézett. A magazin típusú (vagyis lapszámonként változó címlappal ellátott), tartalmát és közönségét tekintve polgári irodalmi lapnak számító *Revue Illustrée* honosításaként lépett fel, annak ellenére, hogy *A Hét* kezdetben egyáltalán nem tartalmazott illusztrációkat, így a belívek kialakításában nem követte a már címében is a vizualitást hangsúlyozó francia mintát.

A *Revue Illustrée*-nek kiemelt szerepe volt a fin-de-siècle ízlésvilág széles körű terjesztésében és népszerűsítésében. Nem tartozott a századvég „kézműves” lapjai, petite-revue-i közé,⁸⁵⁰ de a kis lapok jellegzetes látványvilágának és irodalmi ízlésének lenyomata egyértelműen felismerhető volt benne. Gazdag, art nouveau stílusú illusztrációk, szimbolista irodalmi szövegek és expliciten századvégi szellemiség jellemezték. Evanghelia Stead periodikakutató a *Revue Illustrée* példáját alapul véve bizonyítja meggyőzően, hogy a fin-de-siècle esztétika és világlátás, amelyet az irodalomtörténeti narratívák általában a tömegmédiумoktól „távoliként” értelmeznek, a könyv médiumához és a kis lapok elit közegéhez kötnek, valójában széles körben visszhangra talált, és a polgári közönség számára készült sajtóorgánumokban is virágzott. A *Revue Illustrée* a dekadencia és a l’art pour l’art

eljárást a törvényszék a következő év márciusában megszüntette. N.n., „A »Hét« pöre”, *Budapesti Hirlap, I. Melléklet a „Budapesti Hirlap” 71. számához*, 1891. márc. 13., [1]. Majd júliusban ismét vád alá helyezték íjf. Hornyánszky Viktort. N.n., „Egy szépirodalmi lap pöre”, *Budapesti Hirlap, Melléklet a „Budapesti Hirlap” 180. számához*, 1891. júl. 3., 9–10. Ugyanezen év novemberében az eljárást megszüntették. N.n., „A »Hét« pöre”, *Nemzet*, 1891. nov. 7., [3].

⁸⁴⁶ A Centrál kávéházzal és az Athenaeumról ld: IGNOTUS, „Kiss József és kerek asztala...”, 128.

⁸⁴⁷ Vö. DEDE, „Személyesség...”

⁸⁴⁸ A *Magyar Szalon* arculatáról ld. HANSÁGI, „A *Magyar Szalon*...”

⁸⁴⁹ A *Vasárnapi Újsághoz* kapcsolódó hirdetésekről, a lap arculatáról ld: CSÁSZTVAY Tünde, „Kapavágások a nép- és hírlapirodalom »parlag ágán«”, in *Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a Vasárnapi Újság*, szerk. HITES Sándor, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, RADNAI Dániel és RIMANÓCZY Andrea, 15–62 (Budapest: MNMKG Petőfi Irodalmi Múzeum, 2024).

⁸⁵⁰ T. Szabó Levente francia és angolszász, „petite revue”-nek vagy „small magazine”-nek számító lapok viszonylatában (Remy Gourmont és Ezra Pound fogalomhasználata alapján) helyezi el a Hugo Meltzl-féle *Acta Comparationis Litterarum Universa* mot. Összegzése alapján a „kis lapok” jellegzetessége, hogy szembe mennek, ellentartanak a piaci logikának, szabálytalan időközönként jelentkeznek, változó formátummal, újszerű vagy primitív nyomdatechnikát alkalmaznak és kis példányszámban jelennek meg. T. SZABÓ, „A kis folyóirat...”, 111–112.

művészetfelfogását azon polgári olvasók számára is hozzáférhetővé tette, akik nem juthattak hozzá a szűk körben terjesztett kis lapokhoz; a dekadens és az esztétista művészet „megszelídített” változatát kínálta. Emiatt a *Revue Illustrée* példája a „magaskultúra” és „tömegkultúra” éles elválasztásának újragondolására kényszerít.⁸⁵¹ A francia lap mintáját vállaltan követve *A Hét* arra törekedett, hogy a polgári olvasókat megismertesse a nyugat-európai hatásra fejlődő modern művészettel és eszmeiséggel. A *Revue Illustrée*-nek – akárcsak a későbbiekben *A Hét*-nek – a „tehetség” volt a kulcsszava, és programja szerint az újszerű és konzervatív esztétikák közötti aranyközéputat kereste.⁸⁵²

A Hét a *Revue Illustrée*-hez hasonlító korabeli ítélet valószínűleg nem az esztétikai elvek rokonságára alapozott, bár számtalan párhuzamot találhatunk a két lap szemlélete között. A címlap kialakítása lehetett az ok, ami miatt *A Hét* első pillantásra a *Revue Illustrée*-t idézte az ekkori olvasók számára: betűtípusát és formátumát tekintve is szorosan követte a francia mintát. A jellegzetes, jobb alsó sarok felé húzó portrécép, a baloldalt található, díszbetűs tartalomjegyzék, valamint az ékes betűkkel szedett fejléc jól felismerhető vizuális idézetként működött.⁸⁵³ *A Hét* kifejezetten mellőzte a lap hasábjain az ornamentikát, viszont a címlapon a francia magazin dizájnjánál gazdagabban díszített keretet használt. A biedermeier családi lapok és divatlapok jellemző fejléceit idéző, azt radikálisan újragondoló illusztráció a mutatóványszám címlapján a bal felső sarokban található. A címlapfotó keretét így a letisztult fejléc és a borító bal oldalán álló nőalak (múza) alkotják. A mutatóványszám borítólapján a fedetlen mellű és combú múza pódiumon áll, kezében festőpalettát és ecsetet tart, lábánál jobbra könyvhalmazokra támasztott női portré (akt) látható, balra lant és papirostekercsek. A múza a befogadóra néz, de az art nouveau-festményekről ismerős félig lehunytt szemmel, félprofilból, tekintete így kihívó és merész. A művészeti ágakat jelképező illusztráció *A Hét* profiljáról tesz állítást. A lap így már első ránézésre művészeti, irodalmi lapként prezentálja önmagát, amelynek szemlélete, „múzsája” határozottan modern, hiszen a meztelen nőalakra nem az antik és a historizáló nőábrázolások nemtelen letisztultsága, hanem a századvég fülledt erotikája jellemző.

Az illusztrációt az előfizetők panaszait követően az első lapszámtól kezdve lecserélik. Ahogyan azt Dede Franciska kutatásai alapján tudjuk, a lap egyik legjelentősebb támogatója, Csáky Albinné tolmácsolja a szerkesztőség felé Klotild főhercegné kifogásait: ezzel a

⁸⁵¹ Evanghelia STEAD, „The Economics of Illustration: The *Revue Illustrée* in the 1890s”, *Journal of European Periodical Studies* 1, 2. sz. (2016): 65–85, különösen 65–69.

⁸⁵² Uo., 67.

⁸⁵³ Az összehasonlítás érdekében ld. STEAD, „The Economics...”, 67.

címlappal *A Hét* nem kerülhet olyan házhoz, ahol hajadonok és gyermekek is élnek.⁸⁵⁴ A félmeztelen, csábító múzsa helyére tehát piaci és morális okokból egy kezében lírát és babérágat tartó, visszafogott nőalak került. Tekintete nem a befogadóra, hanem a keretben található címlapfotóra irányul, lábánál női akt helyett klasszicizáló férfibüsztt, színházi maszk, papiros, ecset és paletta, a háttérben, az első címlapról már ismerős fák között pedig Iustitia bekötött szemű, mérleget és kardot tartó szobra. Az új illusztráció nemcsak – Kiss József szavaival – „felöltöztette”⁸⁵⁵ a múzsát, de attribútumait és testbeszédét is megváltoztatta: a nőalak immár nem a befogadót csábítja a modern művészethez, hanem szemérmes és szelíd istennő, aki a címlapfotón ábrázolt személyt babérrel és lírával üdvözlí. A művészetek attribútumai mellett megjelenő Iustitia pedig a lap profiljának komplexitására utal. Eszerint *A Hét* nemcsak művészeti, irodalmi lap, de igazságos, pártatlan és kritikus közéleti szemle is. *A Hét* tehát már címlapjának kialakításával jelezte választott profilját és értékrendjét: nyugati mintákra figyelő, a modern művészetért rajongó, azt aktívan támogató, pártatlan, elkötelezetlen és igazságos szemle kívánt lenni, mégis minden benne közölt szöveg a múzsa fennhatósága alatt állt mint a művészi szépség és az esztétikai igazság alárendeltje.

A Hét mutatóvannyszámát értelmező-értékelő cikkek közül a kolozsvári illetőségű *Ellenzékben*⁸⁵⁶ közölt szöveg jelentősen eltér más korai reakcióktól. Solyom Ferencz⁸⁵⁷ cikke mellőzte az előfizetési felhívás vállalásainak kivonatolását („Az új lap erőteljes programja ismeretes”⁸⁵⁸), a hangsúlyt Kiss József „kívülálló” voltára, és a lap Akadémiaellenes pozíciójára helyezte. *A Hét* előfizetési felhívása nem nevezte meg a Magyar Tudományos Akadémiát, bár a mutatóvannyszám tartalma alapján az „ellenfél” leírására használt „petrifikált ódság és a mindennel megalkudni kész click-szellem”⁸⁵⁹ könnyen belátható módon erre (és a Kisfaludy-Társaságra) utalt. Az *Ellenzék* cikkírója

⁸⁵⁴ Erről bővebben: DEDE Franciska, „*A Hét* kerekasztala”, in *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*, szerk. BÍRÓ Annamária és BOKA László, 151–184 (Budapest–Nagyvárad: Reciti–Partium kiadó, 2018), 169–170.

⁸⁵⁵ [KISS József], „Budapest A. K.”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 18.

⁸⁵⁶ Az *Ellenzék*et Bartha Miklós függetlenségi párti országgyűlési képviselő alapította 1880-ban. Buzinkay megfogalmazásában „türelmetlen nacionalizmus és erőlyes magyar nemzeti fellépés követelése”, valamint antiszemizmus jellemezték. BUZINKAY Géza, „A pártpolitikai sajtó uralmának korszaka 1867–1890”, in *A magyar sajtó története: Javított, bővített kiadás*, szerk. KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, 134–151 (Budapest: Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001), 146–147.

⁸⁵⁷ Solyom Ferencz Az *Ellenzék*, illetve a szintén kolozsvári *Magyar Polgár* rendszeres szerzője volt, a sepsiszentgyörgyi *Székely Nemzetben* és a *Nagybánya* című lapban is rendszeresen publikált, sőt a *Fővárosi Lapokban* és az *Ország-Világban* is jelentek meg írásai.

⁸⁵⁸ SOLYOM Ferencz, „»A hét.« Semsey Andor. Egy székely. A szél. Tisza Kálmán. »István vezér« Pósa Lajos.”, *Ellenzék*, 1889. dec. 2., 1034.

⁸⁵⁹ KISS, „Előfizetési felhívás és gyűjtőív...”, 20.

explicitté tette az Akadémia és Kiss József köre közötti ellentétet, a főszerkesztő „lázasát” méltatta:

„Kiss József a ki nem ül benn az Akadémiában, de a kit Vargha Gyulánál például valamivel nagyobbacska magyar poétának vagyunk kénytelenek tartani, minden tiszteletre érdemes morális bátorsággal ahoz fogott hozzá, hogy a lehető legkeményebb csapásokat mérve a már-már bureaucraticussá csontosodott hatalmas clique ellen, a szellem és a talentum fegyvereivel erőszakolja ki a valódi tehetség számára azt a működési tért, amelyet a hallhatatlan és mindinkább hallhatatlan Akadémia makacsul barikadirozva tart. Szerencse és teljes siker kísérvé bátor vállalkozását, amely a világosságot szerető közönségnek bizonynyára legmelegebb elismerésével fog rövid idő alatt találkozni. Az Akadémia úgynevezett »legkiválóbb« oszlopainak minden más egyebek mellett, még az Akadémiai tekintélynek aláásása is feltétlenül sikerült.”⁸⁶⁰

A cikk a magát függetlennek kikiáltó irodalmi lap alapítását „bátor vállalkozásként” üdvözölte. A narratíva tehát, amely szerint *A Hét* a fennálló irodalomlegitimációs intézmények ellenében, azok alternatívájaként jött létre, már ekkor, a mutatóvényszám közzététele idején megszilárdult és visszhangra talált. Természetesen nem unikális ez a megszólalói pozíció. A kilencvenes évekre már szinte alapértelmezetté vált, hogy minden az Akadémiától független csoport vagy intézmény annak ellenében, az MTA és a Kisfaludy Társaság kritikusaként szólalt fel. Az akadémiaellenesség, amely a későbbi értelmezésekben *A Hét* kapcsán a Beöthy és Ignóus közötti „vitára” alapozva kerül elő, *A Hét* magát modernnek vagy újítónak tekintő beszédpozíciójának alapvető része, a lap tipikus márkázási stratégiája volt.

3.2.2. *A korai hirdetéskampányok (1890–1893)*

Nem sokkal a mutatóvényszámot ismertető és értelmező cikkek közzlése után elindult a tulajdonképpeni hirdetéskampány. Két típusú reklámpanel vált jellemzővé. Az egyik az előfizetéshez szükséges információk mellett csupán két mondatot tartalmazott: „»*A Hét*«, Kiss József hetilapja mutatóvényszámával oly rendkívüli sikert aratott, hogy az egész kiadás huszonnégy óra alatt, teljesen elkelt. E számból a kiadóhivatal új kiadást rendez [sic!], melyet e hó 14-én küld szét.”⁸⁶¹ A hirdetés szövege két szempontból figyelemreméltó. *A Hét* sikerét – a fentebb idézett ismertető cikkekhez hasonlóan – kvantitatív értékek mentén beszéli el, amely narratíva szerint az újrakiadás szükségessége a siker bizonyítéka, annak

⁸⁶⁰ SOLYOM, „»A hét...”

⁸⁶¹ Megjelent pl. N.n., „»A Hét«”, *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 12., 11; N.n., „»A Hét«”, *Pesti Napló*, 1889. dec. 13., [3]; N.n., „»A Hét«”, *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 13., 2543; N.n., „»A Hét«”, *Pester Lloyd, Abendblatt*, 1889. dec. 12., [2.]

ellenére, hogy nem ismeretes, először pontosan hány példányban adták ki a lapot. Ez a stratégia természetesen nem szokatlan a 19. századi (és a későbbi) irodalmi piacon. Ugyanakkor a szöveg megerősíti és egyetlen lényeges információként emeli ki, hogy *Kiss József* irodalmi vállalkozásáról van szó. A hirdetéskampányban a lap szorosan összekapcsolódik a főszerkesztő nevével, vagyis kiemelt szerepet kap *A Hét* és Kiss József közötti metonimikus kapcsolat. Amit az előző fejezetben az irodalomtörténeti munkák szerkesztéséből fakadó gyakorlatként láthattunk, a korabeli hirdetéskampányokban is tükröződik: *A Hét* megítélése függ Kiss József értékelésétől. A hirdetés szövegében azonban másként történik az értéktulajdonítás és ítéletalkotás mint a normaképző és evaluatív történetírói narratívákban. Kiss neve itt hívószó és jelkép, amely közös tudásra mutat: azonnal felismerhető ízlésvilágra, illetve az irodalmi mezőben betöltött, a hirdetés olvasói számára evidens pozícióra.

A másik hirdetéspanel részletezőbb.⁸⁶² Egyrészt hosszan citálja Kiss előfizetési felhívását, majd a mutatószámot ismertető és értékelő napilapokat szemlézi. Négy orgánumból, a *Budapesti Hirlap*ból, az *Egyetértés*ből, a *Nemzet*ből és a *Pesti Napló*ból idéz.⁸⁶³ Az idézetek azokra az értékekre és szempontokra mutatnak rá, amelyeket *A Hét* (főszerkesztője és kiadója) vállaltan képviselni kívánt, érvényesnek és vonzónak tartott. Vagyis a szerkesztőség és kiadó az idézés által, a napilapok szövegeit kölcsönözve nyilatkoztatta ki a lap értékrendjét, mutatott rá *A Hét*nek a sajtópiacon betölteni kívánt helyére – a hivatkozott cikkek pedig éppen *A Hét* első előfizetési felhívásának értékelését ismételték és parafrázták. A hirdetés a *Budapesti Hirlap* cikkéből a *Revue Illustrée*-vel vont párhuzamot emeli ki: *A Hét* „szemre” és „közlemények dolgában” is felveheti a versenyt a francia lappal. Az *Egyetértés* cikkének kulcsszavai az „ízlés”, a „[tartalmi] gazdagság” és a „műveltség”, amely értékjelölők később központiak lesznek *A Hét* önleírásaiban. A *Nemzet* cikke „hiánypótlónak” tekinti az új lapot, amely a „hézagos revue-irodalmunkban” nemcsak örömteli újdonság, de szükséglet is. A hirdetés vizuálisan kiemeli a *Pesti Napló* cikkéből származó idézetben a „versenytárs nélkül áll” szó szerkezetet, ezzel is megerősítve az előző

⁸⁶² N.n., „»A Hét«”, *Budapesti Hirlap*, 1889. dec. 14., [14.]; N.n., „»A Hét«”, *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 19., 2590.

⁸⁶³ A *Budapesti Hirlap* „független”, nemzeti kiválóságot hirdető programjáról volt ismeretes. A millennium idejére a legmagasabb példányszámmal (30.000) rendelkező napilappá nőtt, Rákosi Jenő sajtókonglomerátumának legsikeresebb orgánuma volt. BUZINKAY, „A pártpolitikai...”, 149. Az *Egyetértés* Csávolszky Lajos szerkesztette, a függetlenségi párt népszerű, közepes példányszámú napilapja volt. BUZINKAY, „A tömegsajtó...”, 180. A *Nemzet* kormánypárti, névlegesen Jókai által szerkesztett, közepes olvasottságú napilap volt. BUZINKAY, „A pártpolitikai...”, 147. A *Pesti Napló* 1875-től „ellenzéki ségre hajló független lap lett” Uo., 139. A kilencvenes évekre a legnagyobb szerkesztőséggel dolgozó napilappá vált, olvasóközönségének a liberális nagypolgárságot tekintette. BUZINKAY, „A tömegsajtó...”, 176.

passzusok ítéletét. Az idézet az új lap megcélzott olvasóit is aposztrofálja: „a nagyközönség érdeklődésére számít”.⁸⁶⁴ Tehát *A Hét* olyan irodalmi folyóiratként és szemleként mutatkozott be, amely nem szaklapként funkcionált (ahogyan például a *Budapesti Szemle*⁸⁶⁵), hanem egyszerre kívánt színvonalas és hozzáférhető, tehát közérthető és közérdekű lenni.

A későbbi hirdetésekben hiányzott *A Hetet* szemlésző napilapok mindegyikének szó szerinti idézése, ezek helyére „A sajtó egyhangulag nagy elismeréssel fogadta az új lapot” mondat került.⁸⁶⁶ Az új hirdetés szövege kizárólag az utolsó, a „*verseny társ nélkül áll*” szerkezetet tartalmazó *Pesti Napló*-idézetet őrizte meg, vagyis a kezdeti, több szólamú értelmezés és értékelés helyére egyetlen, reprezentatívnek tekintett idézet került. *A Hét* kezdeti lapszámaiban közvetlenül a címlap után, a fejléctet is tartalmazó nyitólap előtt egy oldal hirdetés következett. A reklámok között található az impresszumként is olvasható hirdetés, amely már csak a szerzők és belső munkatársak listáját közölte,⁸⁶⁷ illetve arról biztosította az olvasót, hogy a lap igyekszik megfelelni a magas elvárásoknak és a megelőlegezett bizalomnak. A szöveg *A Hét* mutatóvényszámának sikerét „tér foglalként” írta le. A militáns metafora a későbbiekben újra- és újra előkerül a laphoz kapcsolódó korabeli narratívákban: a napilapok szövegvilágával és az Akadémia ízlésével egyaránt oppozícióban láttatott új sajtóorgánus szerkesztőségéről elég korán kezdtek „gárdaként”, „seregként” vagy „táborként” beszélni, a szerkesztőkről és szerzőkről „zászlóvivőként” vagy „harcosként”; a lap népszerűségét térhódításként, győzelemként beszélték el.

Az első negyedév után *A Hétben* új, aránylag terjedelmes szövegű előfizetési felhívás jelent meg, amely ugyancsak „térhódításról” beszélt: „Nem hivatkozhatunk hosszú múltra, nem nagy sikerekre, de önérzettel tudathatjuk, hogy tért foglaltunk, hogy a kezdet óriási nehézségeit diadalmasan legyőztük és egy nagy előkelő közönség rokonszenvét megnyertük.”⁸⁶⁸ Ugyanez a felhívás a lap feladatát „az eszmék harcában” vívott küzdelemként mutatta be.⁸⁶⁹ Az első év végén az előfizetési felhívás szövege módosult, de a

⁸⁶⁴ N.n., „A Hét”, *Budapesti Hírlap*, 1889. dec. 14, [sz.n.]

⁸⁶⁵ *A Budapesti Szemle* „a magasan és korszerűen képzett magyar értelmiség megteremtésére elkülönült fórumként” értelmezhető, melynek elsődleges „eszköze az esszé”. SZAJBÉLY, *S nemzeti narratíva...*, 245–246.

⁸⁶⁶ Pl. N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1890. jan. 1., 2676. és N.n., „A Hét”, *Pesti Hírlap*, 1890. jan. 1., 19.

⁸⁶⁷ Betűrendben közli azoknak a nevét, akik a mutatóvényszámban vagy az első lapszámban szerepeltek, akár szépirodalmi, akár publicisztikai szöveggel, akár fordítással: „Alexander Bernát, Ambrus Zoltán, Barna J., Bartók Lajos, gróf Csáky Albinné, Dóczi Lajos, Endrődi Sándor, Fáy J. Béla, Jászai Mór [sic!], Jókai Mór, Kiss József, Mikszáth Kálmán, Pulszky Ferencz, Reviczky Gyula (hagyaték), Szűry Dénes, Tóth Béla.” N.n., „A »Hét«”, *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): [0.]

⁸⁶⁸ Kiss József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 1, 12. sz. (1890. febr. 23.): [180?]

⁸⁶⁹ Uo.

militáns beszédmodot megőrizte: „»*A Hét*« ezentúl is a megkezdett csapáson fog haladni, hadat üzenve a frázisnak, nagyképüsködésnek és a chablonnak.”⁸⁷⁰ *A Hét* „térhódítása” a sajtódiskurzuson belül nem volt sem fokozatos, sem légből kapott. Az új orgánus alakulását több periodika is a kezdetektől fogva, minden lapszámot szemlélve követte, ez alapján pedig egyértelműnek tűnik, hogy „Kiss József lapja” eleve jól beágyazott volt, kapcsolathálóját tekintve és a közönség érdeklődésére nézve is előnyös helyzetből indult. A Petőfi Társaság tagjainak támogatását élvezte, sőt eleve rendelkezett Csáky Albinné (s így közvetve Csáky Albin) pártfogásával.⁸⁷¹ Így nemcsak a főúri szalonok világához, de közvetett módon az aktuális vallás- és közoktatásügyi miniszterhez is kötődött. A lap „arisztokratikussága” tehát, amely a leírások jellemző szófordulata volt, a közönség egy részének rendi származása és a főmunkatárs Justh Zsigmond személye felől is értelmezhető.

Az 1890 végén (vagyis az első évfolyam második félévében, tehát az előfizetés megújítása idején) indított hirdetéskampány ismét új szöveggel jelentkezett. A reklám *A Hetet* úgy definiálta mint „Kiss József hetilapja, a legelőkelőbb szépirodalmi hetilap”, tehát ismét a főszerkesztő saját szellemi termékeként tüntette fel, és az ízlés arisztokratikusságát hangsúlyozta. S bár szépirodalmi lapként vezette fel *A Hetet*, elsődlegesen „politikai jellemrajzait” és tárcáit (krónikáit) emelte ki. A jellemrajzokat a Kákai Aranyos által „megteremtett” műfaj „legkifinomultabb” példáiként prezentálta. Kákai/Kákay Aranyos, vagyis Kecskeméthy Aurél a hetvenes évek kedvelt politikai publicistája volt, a *Pesti Hetilapban* közölte tárcáit *Kákai heti krónikája* címen,⁸⁷² Buzinkay Géza megfogalmazásában Kecskeméthy a Kákay néven jegyzett tárcáival „megteremtette a magyar politikai szatírárt.”⁸⁷³ A nevet később Mikszáth Kálmán is használta álnévként.⁸⁷⁴ A Kákay-féle publicisztika népszerűségét és jelentőségét mutatja, hogy Ábrányi Kornél rendszeresen írt Kákay Aranyos II néven a 70-es években⁸⁷⁵, Mikszáth Kálmán pedig az Ábrányihoz írt válaszsövegének kiadásakor felvette az ifjabb Kákay Aranyos, majd később

⁸⁷⁰ N.n., „Lapunk tisztelt előfizetőihez”, *A Hét* 1, *Melléklet A Hét* 50. számához, 50. sz. (1890. dec. 14.): [4.]

⁸⁷¹ *A Hét*, annak főmunkatársa, Justh Zsigmond és Csáky Albinné kapcsolatáról ld. DEDE, „A Hét kerekasztala...” Illetve: DEDE Franciska, „A szalonember: Justh Zsigmond”, *Budapesti Negyed* 46, 4. sz. (2004): 377–404.

⁸⁷² LAKATOS Éva, *Magyar irodalmi folyóiratok K–M*, A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, A. sorozat (Budapest: PIM, 1977), 614.

⁸⁷³ BUYINKAY Géza, „A magyar tárca megszületése: Heinrich Heinétől Kecskeméthy Aurélig”, *Irodalom a sajtóban: Acta Acad Agriensis, Nova Series* 39 (2012): 73–82, 78.

⁸⁷⁴ A kérdéssel ld. T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózaesztétikájában* (Budapest: L'Harmattan, 2007), 68.

⁸⁷⁵ PL. KÁKAY Aranyos II. [ÁBRÁNYI Kornél], *Ujabb országgyűlési fény- és árnyképek* (Budapest: Athenaeum, 1877); KÁKAY Aranyos II. [ÁBRÁNYI Kornél], *Tisza Kálmán: Politikai élet- és jellemrajz* (Budapest: Athenaeum, 1878).

a Kákay Aranyos Nr. 3 álneveket.⁸⁷⁶ *A Hét* erre az örökségre hivatkozva, nemzeti, hangsúlyosan magyar sajtóhagyományhoz kapcsolódott. Tehát bár önmeghatározásában fontos szerepe volt a szépirodalmi arculatnak (ezt még egyszer kiemeli a szöveg: „*A Hét* mégis elsősorban szépirodalmi lap”⁸⁷⁷), illetve „az egész élő irodalmat”⁸⁷⁸ munkatársának tekintette, mégis első és kiemelt helyen a publicisztikai, különösen az aktuálpolitikai vonatkozású szövegeket és azok hatását említette.

A Héthez kapcsolódó közhelyek kialakulását vizsgálva kulcsfontosságú, hogy a szerkesztőség már az első év hirdetéseiben *A Hét* legfőbb céljának tekintette közvetíteni „[a] művelt nyugat eszmei tartalmát nemzeti formába öntve”.⁸⁷⁹ Ugyanez *A Héthez* publikált előfizetési felhívás szövegében is szerepelt, amely szerint a lap kitűzött célja volt, hogy „a művelt Nyugat eszméinek terjesztéséhez és a jó ízlés fejlesztéséhez hozzájáruljon”.⁸⁸⁰ Tehát már a korai önleírásokban benne volt – és nem csak a *Revue Illustrée* hatását hangsúlyozó összehasonlításokban – a „Nyugat” felé fordulás igénye és szándéka. Az, amit a rivális lapok, például a *Magyar Szemle*, közvetlenül *A Hét* alapítása után is pejoratívan értett „kozmpolitizmusként” beszéltek el. Erre az értékelésre maga a szerkesztőség is rendszeresen reflektált. Beszédes példa Kiss József cikke *A Hét* fennállásának tizedik évét ünneplő jubileumi lapszámban. A főszerkesztő *A Hetet* úgy értelmezte, mint ami a „tehetség” értékét tekintette elsődlegesnek. A tehetség – vagyis kiterjesztve az önmagáért való művészet – értékének mindenek fölé emelését nyugati eszmének nevezte, tulajdonképpen a l’art pour l’art eszméjéről beszélt: „Keleten szentnek tartják az eszelőseket, a tehetség tiszteletét Nyugaton keresd. *A Hétnél* megvolt. Talán azért fogták ránk, hogy kozmpoliták vagyunk.”⁸⁸¹ A „Nyugat” felé fordulás tehát vállalt célja volt *A Hétnél*, amely elsősorban az autonóm, s ilyen értelemben önmagáért való művészet eszméjének honosítási programjaként értendő. A „modern” jelző, amely 1891-ben kulcsszerepet kapott az előfizetési felhívás szövegében, egyértelműen ehhez a „nyugati” művészetfelfogáshoz kapcsolódott.⁸⁸² Vagyis az a „Nyugat” iránti intenzív érdeklődés, amelyre hivatkozva a későbbi irodalomtörténeti értelmezések *A Hetet* a *Nyugat* elődjének tekintették, *A Hét* egyik központi márkajele volt,

⁸⁷⁶ ifj. KÁKAY Aranyos [MIKSZÁTH Kálmán], *A politika svindlerei. Válaszul II. Kákay Aranyos „Tisza Kálmán politikai élet és jellemrajz” cz. könyvére* (Budapest: Grimm és Horovicz, 1878); KÁKAY Aranyos Nr. 3, *Még újabb fény és árnyképek* (Budapest: Grimm és Horovicz, 1878).

⁸⁷⁷ N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1890. jan. 1...

⁸⁷⁸ Uo.

⁸⁷⁹ Pl. N.n., „A Hét”, *Pesti Hírlap*, 1890. szept. 20., 16.

⁸⁸⁰ „A HÉT” SZERKESZTŐSÉGE, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 1, 25. sz. (1890. jún. 22.): 389.

⁸⁸¹ KISS, „Egy lapról...”, 845.

⁸⁸² N.n., „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 2, 13. sz. (1891. márc. 29.): 212. Ugyanez a hirdetésszöveg rendszeresen ismétlődik az 1891-es évfolyamban.

már az 1890-es évek elején eladhatónak számított. Az eladhatóság pedig azt jelzi, hogy ennek a „nyugatos” gondolkodásnak már a századvégen volt hagyománya, illetve lelkes és involvált közönsége.

Az 1892-es hirdetéskampány szövege immár két évfolyam sikerére hivatkozva beszélhetett a lap „közkedveltségéről”. Amint arról már a „Heti postát” elemző fejezetben szó volt, a lap a „szépirodalmi hetilap” minősítést egy idő után „társadalmi, irodalmi és művészeti közlönyre” cserélte,⁸⁸³ s kiterjedt szerzőlistája (a hirdetés terjedelmének majdnem egyharmadát teszi ki) már számos olyan nevet szerepeltetett, amely *A Hét* „felfedezettjeinek” egyikét jelölte.⁸⁸⁴ A hirdetés néhány állítása vizsgálódásunk szempontjából kulcsfontosságú: (1) *A Hetet* „a legliberálisabb szellemben szerkesztett magyar hetilapnak”⁸⁸⁵ nevezte. (2) *A Hét* mindig reagált az aktuális eseményekre, de a „jó ízlés” határai között maradt, amelyet „irodalmi” lap esetében elsődleges kritériumnak tekintett. (3) Formai kivitelezése a magyar sajtópiacra a „legfényűzőbb” volt (annak ellenére, hogy nem tartalmazott illusztrációkat). A hirdetés szövege a címlapot az aktualitásra figyelő diskurzus részeként prezentálta. A címlapon azok szerepeltek, „a kiket a lefolyt hét eseményeinek árja, habár csak ideiglenesen is felszínre vetett.”⁸⁸⁶ *A Hét* borítója tehát szintén a lap programjának kifejeződése volt, megtestesítette az aktualitásra irányított figyelem elsődlegességét, az újdonság felértékelését, a politikai „függetlenséget”, valamint az „igazság” felmutatásának vágyát. A fotográfia használata a réz- vagy kinyomatos rajzzal/metszettel szemben ugyancsak értelmet nyer *A Hét* szemléletének kontextusában. Dede Franciska szerint a „lap fő célkitűzését, a hitelesség s egyben korszerűség igényét mutatja a fényképek előnyben részesítése a rajzos ábrázolással szemben.”⁸⁸⁷ A címlapok a *Revue Illustrée* mintáját követve mindig olyan közéleti szereplőt ábrázoltak, akinek valamilyen kiemelt szerep jutott a lap aktuális diskurzusában – attól függetlenül, hogy politikai vagy művészetszemléleti szempontból *A Hét* értékrendjét képviselték, vagy sem. (4) *A Hét*ben publikált szépirodalmi szövegkorpuszt a hirdetés „érdekét [sic!] soha nem veszítő becses olvasmány”-nak⁸⁸⁸ nevezte. Vagyis *A Hét* a sajtóban közölt irodalmi szövegeket is maradandó értéknek

⁸⁸³ Az alcím már az 1891-es előfizetési felhívásban így szerepel: N.n., „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 2, 13. sz...

⁸⁸⁴ Pl. Gozsdu Elek, Célio, Bródy Sándor, Ignó, Inczédy László, Kóbor Tamás, Kohn Dávid, Makai Emil, Malonyai Dezső, Munkácsy Kálmán, Sebők Zsigmond, Szalay Fruzina, Tóth Béla, Vészy József stb.

⁸⁸⁵ Uo.

⁸⁸⁶ Pl. N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1892. ápr. 3., 20. És később: N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1892. jún. 25., [8.] Ugyanezt a szöveget közli *A Hét*ben publikált *Előfizetési felhívás is*. Pl. N.n., „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 3, 14. sz. (1892. ápr. 3.): 224. Ez a felhívás ismétlődik az 1892-es évfolyam egészében és az 1893-as évfolyamban is. Pl. N.n., „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 4, 25. sz. (1893. jún. 18.): 403.

⁸⁸⁷ DEDE, „Személyesség...”, 316.

⁸⁸⁸ N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1892. ápr. 3...

tekintette, amely nem egyszeri szórakoztatás céljából, hanem elidőző, visszatérő olvasásra született.

Ezt a vállalást a periodikák efemer jellegétől való paradox elhatárolódásnak is tekinthetjük (amely nem kizárólag *A Hétre* volt jellemző), így pedig az újraolvasásra, visszalapozásra biztató felhívások kontextusában az évfolyamok bekötésére vonatkozó felszólítások is más jelentést kapnak. *A Hét* az előfizetési felhívások tanúsága szerint jellemzően kötetekben és nem évfolyamokban mérte az idő múlását. Vagyis egyformán fontosnak tekintette az aktualitásra, pillanatra, egyetlen hét eseményeire koncentrááló publicisztikát és a sajtó efemer természetét ellenpontoszó szépirodalmi anyagot. Mint arra már a „*Líra A Hétben*” című fejezetben kitértem, Linda K. Hughes periodikakutató az időszaki kiadványokban publikált lírai szövegekkel foglalkozó tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a 19. századi viktoriánus sajtóban a szépirodalmi szöveg, különösen az érzelmes/érzelgős vers [„sentimental poem”] kiemelt jelentőséggel és komplex funkcióval bírt. Érvelése szerint az efemer, jelenbe ágyazott periodikákban, amelyekben a rovatok kötött struktúráját minden lapszámban kontextustól megfosztott, esetleges információ tölti ki, a szépirodalmi szöveg képviseli a „maradandót”, elidőző figyelmet és beleérzést követel, részvétet és együttérzést kultivál. Így a szépirodalmi (szövegeket is közlő) lapok egyszerre kétféle időfelfogással operálhattak: egyrészt a változásra és újdonságra figyeltek, a haladást helyezve előtérbe, ugyanakkor az ismétlést, változatlanságot és a visszatérést is értéknek tekintették.⁸⁸⁹ Ez a 19. századi magyar lapok estében is jellemzőnek tűnik. Különösen igaz ez *A Hétre*, amely egyszerre hangsúlyozta szépirodalmi- és publicisztikai fókuszát, egyszerre írt a „jelen” és a „nagyközönség”, az „örökkévaló” és az „irodalmi élet” számára. Szövegszemléletét erre a kettős időfelfogásra, a hasábjain között kétféle szövegre, sőt a szövegek kétféle olvashatóságára alapozta.

3.2.3. A Hét „Akadémiaellenessége” a lap hirdetéseinek kontextusában (1893–1894)

Ugyanezen év, 1892 második felében a hirdetés jelentősen megváltozott, ám a kijelölt és hangsúlyozott értékek maradtak: „előkelő ízlés”, „független” kritika, „tetszetős” kivitelezés,

⁸⁸⁹ HUGHES, „What...”, 99. Amit Hughes a viktoriánus sajtóban közölt versek kapcsán vizsgál, azt Gerhart von Graevenitz a *Gartenlaube*, az *Illustrierte Zeitung* és az *Über Land und Meer* példáján keresztül – tehát 19. századi német nyelvű családi lapokra alapozva – értelmezi. Graevenitz nem kifejezetten a költészettel foglalkozik, hanem általában a periodikákban közölt irodalmi szövegekre (azon belül elsősorban folytatásokban közölt regényekre és novellákra) vonatkoztatva állapítja meg, hogy a sajtó és a könyv médiumához is kötődő irodalmi szövegek nem hoznak létre új műfaji konstrukciókat, hanem a „klasszikusnak” számító műfaji jegyek hangsúlyozásával mutatnak rá saját irodalmiságukra. GRAEVENITZ, „Memoria und Realismus...”, 298.

„széles, európai látkör,” illetve a krónikaiban felfedezhető, vállaltan francia minta követése („több espritvel a francia croniqueurök sem dolgoznak”)⁸⁹⁰ *A Hét* kulcsszava az „új” lett: „új irányokat képvisel, új csapáson halad és egész sor új kiváló talentumot hozott felszínre.”⁸⁹¹ Programja tehát nyilvánvalóan és kimondottan az újdonság esztétikája köré szerveződött. Ugyanez a hirdetésszöveg ismétlődött az 1893-as, júniusi kampány idején,⁸⁹² majd a korábbi (1892 eleji) hirdetés szövege köszönt vissza az előfizetés megújítására buzdító évvégi reklámokban.⁸⁹³ Az 1894-es szövegben ismét változott *A Hét* besorolása, ezúttal „politikai és irodalmi közlönyként” mutatkozott be. Jelentős változás, hogy Kiss József neve mellé, ugyanolyan tipográfiával az új főmunkatárs, Kóbor Tamás neve került,⁸⁹⁴ majd ugyancsak nagy betűkkel a „belső munkatársak” névsora: Ambrus Zoltán, Heltai Jenő, Ignotus, Kohn Dávid, Kozma Andor, Tóth Béla.⁸⁹⁵ Ez a formátum a későbbiekben is gyakran visszatért. Így az „egyszerkesztős” lap arculatot váltott, „Kiss József lapja” 1894-ben átalakult kollaboratív projektté, a szerkesztőség társasággá, körre, vagy – ahogyan a későbbiekben hívják magukat – „gárdává” vált. Ahogyan a „Heti posta” rovat kapcsán láthattuk, ez a váltás fokozatosan megváltoztatta a lap egészének beszédmódját, szerkesztőségi önképét is.

A hirdetés szövege is lecserélődött, az új textusnak már a tördelése is beszédes:

„*A Hét* hangra, színre annyira egyéni, felfogásában annyira subtilis, hogy az időszaki sajtóban ez idő szerint versenytárs nélkül áll; egyszersmind hétről-hétre hű tükre nemcsak az eseményeknek, de a változó hangulatoknak és áramlatoknak, kifejezője a józan közvéleménynek.

Politikai czikkeiben a pártoktól független.

Társadalmi kritikájában kiméletet nem ismerő.

Fegyvere a szatira; ereje az igazság.

Mint szépirodalmi lapnak legfőbb kultusza a szép.

Öt év óta azon fáradozik, hogy mentől több ellenséget szerezzen magának; ezért vannak barátai.

Amazok figyelmébe, ezek jóindulatába ajánljuk lapunkat.

Budapest, 1894. szeptember hó végén.”⁸⁹⁶

⁸⁹⁰ Pl. N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1892. dec. 16., 19. és N.n., „A Hét”, *Pesti Hirlap*, 1892. dec. 20., 13.

⁸⁹¹ Uo.

⁸⁹² N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1893. jún. 28., 15. és N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1893. jún. 29., [1426].

⁸⁹³ N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1893. szept. 27., 2186. és N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1893. dec. 14., 12.

⁸⁹⁴ Kóbor neve 1895-től visszakerül a belső munkatársak névsorára.

⁸⁹⁵ Kiss József, „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1894. szept. 30., 25.

⁸⁹⁶ Uo.

A felvezetés ismerős lehet a korábbi reklámokból (vö. „versenytárs nélkül áll”). A tömondatos, gyakori sortöréssel szegmentált szöveg nemcsak a figyelemfelhívó reklámszlogenek jellemző formáját idézi, de a kiáltványok formai szerkesztését is, és funkcióját tekintve is kapcsolódik a manifesztumok hagyományához: a szöveg egy csoport egészének álláspontját képviseli, egyértelműen kijelöli az erővonalakat, a megszólaló(k) álláspontját, elveit, ellenfeleit és a cél elérésének módját, eszközeit.⁸⁹⁷ Öt kulcsfontosságú elvet mutat fel: (1) pártfüggetlen (de ne feledjük, hogy politikai elköteleződését korábbi előfizetési felhívásokban már kijelölte); (2) kíméletlen; (3) az „igazság” szolgálatában a „szatira” eszközével él, vagyis szerepét az élclapokéhoz hasonlóan képzelel el; a travesztia és paródia segítségével, indirekt módon fogalmaz meg kritikát; (4) mindenben a szép kultuszát műveli, vagyis a benne közölt szövegek nem valamely előre kijelölt és kimozdíthatatlan cél, eszme vagy irány mentén (például a nemzet szolgálatában) íródtak; (5) nem fél a konfliktustól, sőt kifejezetten keresi a konfrontatív helyzeteket. A humoros, incselkedő zárlat két táborra, „barátok” és „ellenségek” csoportjára osztja az olvasóközönséget anélkül, hogy megnevezné a lap tulajdonképpeni ellenfeleit.

A szokatlanul éles hangú hirdetéskampány magyarázatot nyer, ha figyelembe vesszük azt az 1893-ban (tehát a hirdetést közvetlenül megelőző időszakban) lezajlott nyilvános vitát, amely a *Budapesti Szemlében* és *A Hétben* olvasható. A *Budapesti Szemle* egy *A Hétben* megjelent glosszára reagált, amely a Magyar Tudományos Akadémia tehetetlenségén és hatástalanságán élcelődött.⁸⁹⁸ *A Hétre* indulása óta jellemző volt ez a hangnem, akárcsak a témaválasztás, azonban fennállásának első három évében – ezidáig – nem érkezett rá válasz a *Budapesti Szemle* hasábjain. A válaszcikk megkérdőjelezte *A Hét* főszerkesztőjének autoritását, hivatkozva egy ugyancsak a *Budapesti Szemlében* közölt, több mint tíz évvel korábbi, Kiss József költészetével foglalkozó éles kritikára.⁸⁹⁹ A cikkíró Kisst „középszerű költőnek” nevezi, aki „a tudományok bármelyikében való jártasságának még eddig semmi jelét nem adta”.⁹⁰⁰ A *Budapesti Szemle* szerint az Akadémia tudósaihoz képest *A Hét* szerkesztőinek ítélete megalapozatlan és hiteltelen: *A Hét* munkatársai nem rendelkeznek azzal az autoritással, amelyet a professzionális irodalomtudomány megkívánna tőlük,

⁸⁹⁷ SOMIGLI, *Legitimizing the Artist...*, 21–23.

⁸⁹⁸ N.n., „Akadémiai”, *A Hét* 4, 20. sz. (1893. máj. 14.): 322.

⁸⁹⁹ M.P. [SZÁSZ Károly], „Kiss József költeményei. 1868–1881. Kiadja a Petőfi-társaság. Második bővített kiadás. Buda-Pest, Grill Károly királyi udvari könyvkereskedése (bizományos). Franklin-társulat nyomdája. 1882.”, *Budapesti Szemle* 29. köt., 62. sz. (1882): [318]–331.

⁹⁰⁰ -I, „A m.t. akadémia s egy pár hirlapíró”, *Budapesti Szemle* 74. köt., 198. sz. (1893): 477–478, 478.

„amatőrökként” szólnak bele az irodalom ügyébe.⁹⁰¹ A cikket „-i” monogrammal szignózták, amely a *Budapesti Szemle* olvasói számára evidens módon Gyulai Pált jelölte.

A *Hét* szerkesztősége is az ő nyilatkozataként olvasta a szöveget, anonim cikkel (vagyis a szerkesztőség kollektív hangján) válaszolt rá, ugyanabban a rovatban, ahol a vitát kirobbantó első glossza megjelent: „Gyulai Pál sajátkezűleg támad meg bennünket azért a pár sorért, amit egy pár hét előtt [két lapszámmal korábban] az Akadémia nagy hetéről irtunk.”⁹⁰² A cikk *A Hétre* jellemző iróniával él: továbbra is fenntartja az első glossza ítéletét, amely szerint az Akadémiában nem történik semmi, „[c]supán e semminek a fogalma felől kell megegyeznünk.” Elismeri, hogy *A Hét* szerkesztői közül egyik sem adott hozzá a magyar tudomány fejlődéséhez, de „mutasson nekünk Gyulai Pál egyetlen egy tudományszakot vagy fejlődőben levő tudományt, amelynek továbbviteléhez a magyar tudományos Akadémia csak egy porszemmel is hozzájárult volna?” Majd – nyilvánvalóan az élc kedvéért – hozzáteszi, hogy „[v]aló igaz, mi az Akadémia kiadványait nem szoktuk olvasni”,⁹⁰³ ezzel mutatva rá a tudományos diskurzus impotenciájára és érdektelenségére. Az Akadémia teljesítménye „semmi”, hiszen a magyar nép nem részesül a tudásból, amelyet termel, kutatásaival nem csatlakozik szervesen a nemzetközi tudományos diskurzushoz, és kizárólag saját magával van elfoglalva.⁹⁰⁴ A cikk további két hasábon át élcelődik az Akadémia tehetetlenségén, eredményeinek, közönségének, tagjainak jelentéktelenségén, sorra véve az intézmény vállalásait és azok be-nem-tartását. Zárásként a Kiss Józsefet ért személyes támadásra is reagál (a Kissre vonatkozó kritikákkal a következő fejezetben részletesen is foglalkozom), a táborokra szakadt, ellenség-barát logika mentén gondolkodó irodalomkritika önkényességére figyelmeztet:

„S az esztetikusknak izléstelenségekbe sem szabad esnie és azért haragudnia Kiss Józsefre, mert Silberstein és Vészi urak Arany mellé helyezték. Mit szólna Gyulai Pál, ha azokat a legifjabb magyar írókat, akik újabban szerencsések voltak Gyulai Pál tetszését és méltánylását kinyerni, s akik, mellesleg mondva, majdnem kivétel nélkül *A Hét* révén kerültek az irodalomba, ha ezeket a Gyulai Pállal szemben

⁹⁰¹ Irodalmi professzionalizáció és „dilettantizmus” kérdéséről ld. T. SZABÓ Levente, „A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete: Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához”, in T. SZABÓ Levente, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, 197–227 (Kolozsvár: KOMP-PRESS Korunk, 2008); T. SZABÓ Levente, „Dilettantism as a Literary Moral Panic: Recovering a Forgotten Discourse of Hungarian Literary Modernization”, *Caiete Echinox* 33 (2017): 186–201.

⁹⁰² N.n., „A *Budapesti Szemlében*”, *A Hét* 4, 23. sz. (1893. jún. 4.): 368–369.

⁹⁰³ Uo.

⁹⁰⁴ Uo.

tudvalevőleg ellenséges sajtó egytől-egyig leütné, csak azért, mert Gyulai Pál elismeri őket?”⁹⁰⁵

A *Hét* cikkére a *Budapesti Szemle* ismét válaszol, az „-n” szignóval jelzett szerző – feltehetően Péterfy Jenő⁹⁰⁶ – *Észrevételek a „Hét” válaszára* című írásával.⁹⁰⁷ A cikk szerzője figyelmen kívül hagyja *A Hét* szövegének modalitását, a kijelentéseket iróniától mentes, ellenőrizhető igazságtartalmú állításokként kezeli. Felháborodottan elutasítja, hogy jelentőséget tulajdonítson olyan amatőr kritikusok ítéletének, akik el sem olvasták azt, amiről írnak. Vagyis komolyan veszi az élcet, hogy az Akadémia kiadványait senki, még *A Hét* kritikusai sem olvassa. A cikk (ahogyan Gyulai korábbi szövege) a professzionalizmust hiányolja *A Hét* szerkesztőitől:

„Ha *A Hét*-ben meglenne az igazság szeretete s a vágy az igazságra való törekvésre, nem írta volna meg válaszát igazi zsurnaliszta módra, már harmadnapra a *Budapesti Szemle* szétküldése után, hanem bővebben utána járt volna, hogy az ő állítólagos hozzáértői csakugyan igazat mondtak-e, s nem éltek-e vissza az ő járatlanságával és ítélésihiányával?”⁹⁰⁸

Ezek után hosszan sorjázza és elemzi az Akadémia tevékenységét, nem véve tudomást róla, hogy *A Hét* nem az MTA kutatói által végzett munka létezését kérdőjelezte meg, hanem ennek a munkának a célját, hatékonyságát és kontextusát bírálta. A *Budapesti Szemle* válaszából egyértelműen látszik, hogy az álláspontok különbségét valóban a „semminek a fogalmában” kell keresni: azok a teljesítmények, amelyeket a cikk felsorol, *A Hét* értelmezése szerint továbbra is a „semmi” kategóriájába tartoznak.

A szövegre *A Hét* indirekt módon válaszolt. A következő lapszám „Kronikája”, amelyet Tar Lőrincz néven Ignótus írt, a *Budapesti Szemle* cikkére reflektáló gúnyos felütéssel indul. A „Kronika” egy fiktív párbeszédet visz színre a szöveg beszélője és egy „újságíró-professzor” (értsd. az Akadémiához nem kötődő, vagyis „nem professzionális” tudós) között, aki a szabadkőműves intézményesült oktatás ekkor alakuló projektje, a Szabad Lyceum⁹⁰⁹ szükségessége mellett érvel:

⁹⁰⁵ Uo.

⁹⁰⁶ GULYÁS, *Magyar írói...*, 314.

⁹⁰⁷ -N, „Észrevételek a »Hét« válaszára”, *Budapesti Szemle* 75. köt., 199. sz. (1893): 154–159.

⁹⁰⁸ Uo., 155.

⁹⁰⁹ A Könyves Kálmán páholy által alapított Szabad Lyceum 1893 őszén indult, 1913 nyaráig tartott, fennállása alatt közel 3500 előadást szervezett, amelyeken több mint 300.000 hallgató vett részt, közkönyvtárakat létesített. Ha komolyan kívánjuk venni az Ignótus cikkében konstruált szituációt, akkor a „tudatlan hírlapíró”/professzor a Könyves Kálmán páholy valamelyik tagja lehet. A szöveg olvasható két álláspont ütköztetése céljából szimulált párbeszédként is. Ebben az esetben Ignótus maga a professzor és a zsurnalista. A Szabad Lyceumról ld. KÉGLI Ferenc, *A magyarországi szabadkőművesek és a könyvtársak a dualizmus*

„Egy tudatlan hirlapíró, aki nem olvassa a magyar tudományos Akadémia kiadványait, az beszélte ma tele a fejemet ezzel az intézménynyel. A dolog úgy esett, hogy én a spleenem nyomorúságából kétségbeesve kiáltottam feléje: »édes professzor úr, mondja meg, magyarázza meg, adja okát, mért olyan üres a mi életünk?«”⁹¹⁰

A népoktatás szükségességét és ennek módszereit, lehetőségeit vitató szöveg azt tárgyalja, amit *A Hét* szerkesztősége korábban az Akadémia kapcsán vitatott: a tudás demokratizálásának, az oktatás révén történő társadalmi szintű változásnak a lehetőségeit, a magyar tudományosság (vagyis az Akadémia) elzárkózását az aktuális társadalmi valóságtól, a polgárnők illetve a munkásosztály oktatásának, filozófiai nevelésének, társadalmi öntudatra ébresztésének kérdését – összességében tehát a tudástermelés céljait és a tudásból való részesülés lehetőségeit és módjait. Nem a *Budapesti Szemlével* folytatott vita az első vagy az egyetlen olyan helyzet, amely során egyértelművé vált, ki (és miért) számíthatott *A Hét* „ellenségének”. A lap szerkesztői és belső munkatársai rendszeresen keverednek sajtóperbe ironikus, éles hangú publicisztikai írásaik miatt,⁹¹¹ *A Hét* olyan reprezentatív személyekkel vitatkozott, mint az itt említett Gyulai Pál vagy – mint az előző fejezetben láthattuk – Beöthy Zsolt.

A *Budapesti Szemlével* folytatott vita alapján válik mégis leginkább érthetővé, miért kapott éppen 1894-ben ekkora teret a laphoz kapcsolódó hirdetés szövegében az „ellenségek” és „barátok” közötti különbségtétel, ahogyan a kiemelt célok és értékek is: pártfüggetlen, kíméletlen és a szatíra eszközével (tágabban: az irodalom transzformatív és szubverzív eszközeivel) mutat rá az „igazságra”. *A Hét* indulásától kezdve előnyben részesítette a harcias, polemikus és ironikus megszólalásmódokat. Vagyis a lap hasábjain kirajzolódott egy nem előzmény nélküli modern értelmiségi szerepkör. Olyasmi, mint amelyet Mikszáth Kálmán kapcsán T. Szabó Levente körvonalazott: reflexív, értelmező „sajátos szellemi pozíció”⁹¹², amelyet „az igazság termelésének az igénye és vágya, a tömeggel, a fősodorról szembeni diszkrét gyanakvó, ironikus attitűd”⁹¹³ jellemez. Ahogyan láthattuk, az előzményekre, vagyis a 70-es évek publicisztikájára maga *A Hét* is választott,

korában (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2024), 41–44. és SZABÓ Ernő, „A Szabad Lyceum”, *Népművelés* 29, 11. sz. (1982): 36–37.

⁹¹⁰ TAR Lőrincz, „Szabad Lyceum”, *A Hét* 4, 24. sz. (1893. jún. 11.): 381–382.

⁹¹¹ Néhány példát említve: 1895-ben a királyi főügyészség fogja perbe A Hetet királlysértés vádjával. N.n., „A főherceg nem fogad”, *Budapesti Hirlap*, 1895. jan. 1., 9; Pichler Győző sajtópert kíván indítani A Hét munkatársai ellen 1897-ből egy rajta gúnyolódó glossza kapcsán. N.n., „Kiss József ügye”, *Új Fővárosi Lapok*, 1897. júl. 15., 5.

⁹¹² T. SZABÓ, *Mikszáth...*, 90.

⁹¹³ Uo., 91.

folytatandó hagyományként utalt, amikor Kákay Aranyostól (és így Kecskeméthy Auréltól, Ábrányi Kornéltól és Mikszáth Kálmántól) vezette le saját újságírói gyakorlatát és választott értelmiségi pozícióját. A lap tehát alapvető feladatának és önértelmezése fontos részének tekintette a provokációt, a polemikusságot – éppen ezért a szerkesztőség hatékonyan integrálta az amúgy is népszerű Akadémiaellenességet saját szerepkörének leírásába.

3.2.4. Programnélküliség, a „tisza” művészet lapja (1895–1896)

A következő év hirdetéseiben már tíz félévre (vagyis tíz kötetre) visszatekintve mondhatta *A Hét*, hogy mögötte „olyan mult áll, melyre jogos önérzettel” hivatkozhat.⁹¹⁴ Ismét az „újdonság” fogalma tűnik elsődleges értékhozónak: eszmekör, irány, szerzői nevek és irodalmi „csapások” (vagyis irányzatok) tekintetében is újszerűként prezentálta magát a lap.⁹¹⁵ S bár ezen a ponton sincs expliciten kimondva, pontosan *miben* új a lap eszmeisége és szemlélete a magyar sajtópia korábbi, más termékeihez képest, az „új csapás” eléggé hangsúlyosan a nyugati minták követését és nemzetiesítését sugallja. Az is erősíti ezt a képzettársítást, hogy ez a hirdetés már nem hivatkozik magyar előzményekre, nem Kákay Aranyos kedvelt műfajának továbbfejlesztéseként beszéli el *A Hét* politikai portréit és „Krónikáit”, hanem saját találmányként, pontosabban nyugati minták „honosításaként” tekint azokra. *A Hét* önleírásaiban tehát egyszerre jelenik meg az újítás, a hagyománnyal való szakítás gondolata, továbbra is militáns metaforákat használ („A szabad gondolatnak voltunk eddig fáklyavivői”⁹¹⁶), ugyanakkor nem tekint tevékenységére „forradalomként”, nem jelöli ki és nem nevezi meg explicit módon saját irányát: „Nem műveltünk nagy dolgokat, de nagyot akarni is érdem.”⁹¹⁷

A reklámkampánnyal egyidőben *A Hét*ben közölt előfizetési felhívás szövege többek között ezt a mondatot is megőrizte a hirdetésekből, viszont kiegészítette egy olyan, a lap eszmei irányára vonatkozó kijelentéssel, amely kizárólag *A Hét* hasábjain volt olvasható:

„*A Hét* journalistikai tizparancsolatának egyik sarkalatos tétele ez: Ne adj soha programot, mert a program unalmas és szülő anyja a chablonnak, ami öl, de bizd magad a pillanat impressziójára, mert abban van a közvetlenség, az igazság és a

⁹¹⁴ Kiss József, „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1895. jún. 22., 15; Bartha Miklós sajtópert indított 1900-ban Kóbor Tamás ellen egy gúnyos cikk miatt. N.n., „Bartha Miklós sajtópöre”, *Magyar Hirlap*, 1900. jan. 17., 11; Ugyanebben az évben Tóth Béla is perbe keveredik többek között egy a Hétben közölt cikke miatt. N.n., „Kritikusok a bíróság előtt”, *Budapesti Hirlap*, 1900. dec. 1., 12.

⁹¹⁵ Ezt megőrzi az 1895. év végi és az 1896. év eleji hirdetés szövege is, bár összességében korábbi reklámszövegekből montázsol. N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1895. dec. 21., 14.; N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1895. dec. 22., 3370.; N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1896. márc. 27, [20.]; N.n., „A Hét”, *Fővárosi Lapok*, 1896. okt. 4., 10.;

⁹¹⁶ Kiss József, „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1895. jún. 22., 15.

⁹¹⁷ Uo.

megíjuzódás. Egyébiránt, akik olvassák *A Hét*-et, azok úgy is ismerik; akik nem olvassák, azok egy rövid ismertetés nyomán úgy sem fogják megismerni.”⁹¹⁸

A legelső előfizetési felhívás óta visszatérő, a lapot olvasva megtévesztő állítása *A Hét* szerkesztőségének, hogy nem rendelkezik programmal. A paradoxont a „program” szó használatának árnyalásán, valamint annak retorikai funkcióján keresztül tudjuk feloldani. Ahogyan arra már a „Heti posta” kapcsán és a hangulat századvégi fogalmával foglalkozó fejezetben kitértem, Kiss Józsefnek és *A Hét* szerkesztőségének szótárában a „program” az előíró, preskriptív és normatív irodalomfelfogás, valamint az explicit politikai elköteleződés szinonimája. *A Hét* nyilván nem „apolitikus”, hanem liberális szemléletének és művészetfelfogásának része, hogy a benne közölt szövegek erkölcsi, eszmei, politikai vonatkozása minden esetben a megszólaló személyének, individualitásának (*A Hét* szókinsét kölcsönözve: „tehetségének”) van alárendelve.

A szerkesztőség úgy tesz, mintha nem lenne közös, minden munkatárs által elfogadott és képviselt eszmeisége, hanem az egyes szövegek autonóm módon, kontextustól függetlenül léteznének, kizárólag a megszólaló szubjektum nézőpontjának kifejeződései lennének. Tény, hogy *A Hét* fórumot biztosított egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó szövegek számára. Ezért sem annyira meglepő, hogy Herczeg Ferenc, Justh Zsigmond, Ignóty, Endrődi Sándor, Brődy Sándor stb. szövegei különösebb sűrűlőds nélkül megfértek egymás mellett a lap hasábjain. Azáltal, hogy *A Hét* tagadja a „programosságot”, tulajdonképpen fenntartja magának a pozíció- és véleményváltoztatás jogát és lehetőségét. A hirdetés szerint a program sablonosságot, vagyis kiszámíthatóságot, mintakövetést eredményez, ezzel ellehetetleníti a megújulást, amelyet *A Hét* saját céljaként kijelölt. Ez alapján a program elutasítása tökéletesen összefér a lap haladást és változást elsődleges értéknek tekintő szemléletével (amely ugyancsak a polgári-liberális eszmeiség része).

Azt, hogy a program hiánya nem jelenti a meggyőződés/elköteleződés hiányát, már az idézett reklám is bizonyítja. Egyrészt beszédes a tízparancsolat metaforája, amely szerint *A Hét*nek nincs programja (vagyis kijelölt iránya), de vannak zsurnalisztikai törvényei (irányelvei). Az előre kijelölt eszme helyett „a pillanat impresszióját” tekinti irányadónak. A pillanatnyi benyomás (amelyet a lap hasábjain gyakran „hangulatként” neveznek meg) úgy *A Hét* szépirodalmi, mint publicisztikai és kritikai szövegvilágának kiemelt fontosságú eleme volt. A szépirodalmi szövegeket ez a jelenre figyelés, időbe ágyazottság teszi

⁹¹⁸ KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 5, 50. sz. (1894. dec. 16.): 783.

modernné, a „Krónika” és „Innen-onnan” narratíváit az impresszió, vagyis a megszólaló szubjektum pozíciója és az aktuális kontextus (sajtódiskurzus) keresztszövetében létrejövő jelentések irányítják, a kritikák esetében pedig a befogadó (a kritikus) impressziója a modern művészet megítélésének új, legitim módjává válik.⁹¹⁹

Az ötéves múlta és tízkötetnyi szöveganyagra alapozó, bejáratottá vált lap esetében a kifejtett, részletező hirdetésszöveg kevésbé indokolt. Éppen ezért a kampány jelentős része szokatlanul szűkszavú apróhirdetések formáját követte. A kizárólag hat szót tartalmazó hirdetések („*A Hét*. Kiss József hetilapja. Mutatványszámok ingyen.”) mégis beszédesek.⁹²⁰ Egyrészt egyfajta „üres helyként” hatnak az apróhirdetések zsúfolt szövegfalán. Ebben az időszakban a legtöbb napilap hirdetésoldalán ez az egyetlen olyan szövegdoboz, amely nem használja ki és írja tele a rendelkezésére álló teljes felületet. Ugyanakkora teret foglal el, mint egy körülbelül négy összetett mondatból álló hirdetmény, ám az üres hely és az állítmány nélküli szerkezetekből építkező szöveg vizuálisan is kiemeli versenytársai közül.⁹²¹ Másrészt továbbra is elégséges információként kezelik a lap és a főszerkesztő megnevezését és összekapcsolását. Az 1890-es évek derekán *A Hét* egyszerre egy szerzői kollektíva, egy „modern gárda” közös fóruma és Kiss József „költőfejedelem” saját alkotása.

3.2.5. „Régiek és újak” különbsége a századvégi irodalmi sajtóban (1896–1899)

Jelenős újítást az 1896-os év végi hirdetés hoz, amely retorikáját a lap nevének poliszémiájára fűzi fel, a tipográfia szintjén is kiemelve a „hét” szót minden előfordulási helyén:

„Most *hét* éve, hogy e lapot megindítottuk, *hét* éve, hogy irodalomban, művészetben, társadalmi és politikai kérdésekben a legszabadelvűbb eszmék és irányok szóvivői vagyunk. Hogy olvasóink a mi nézeteinket vallják és eszméinken lelkesednek, arról tanúság lapunk térfoglalása, *hét* évi fennállásunk[sic!].”⁹²²

A hirdetés úgy beszél el *A Hét* sikerét, mint amely kizárólag a szerkesztőség munkájának minőségétől és a közönség erre adott pozitív reakciójától függ, vagyis a „minőséget” piaci mérőekkel határozza meg: a széles körű terjesztés és a nagy számú fogyasztás a „garancia”.

⁹¹⁹ Erről ld. ANGVALOSI, *Ignotus-tanulmányok*...

⁹²⁰ N.n., „*A Hét*”, *Nemzet*, 1895. okt. 5., [3.]; N.n., „*A Hét*”, *Fővárosi Lapok*, 1895. okt. 5., 2472. és N.n., „*A Hét*”, *Pester Lloyd*, 1. *Beliage des „Pester Lloyd” zur Nr. 239. Samstag, 5. Oktober 1895*, 1895. okt. 5., [2.]

⁹²¹ 1898-tól az apróhirdetés formája változik: Kiss József neve mellett a belső munkatársak névsorát is közli. A teljes névsor: Ambrus Zoltán, Tóth Béla, Kóbor Tamás, Kozma Andor, Papp Dániel, Makai Emil, Ignotus, Heltai Jenő, Lovik Károly, Reiniger Simon, Szöllősi Zsigmond. N.n., „*A Hét*”, *Budapesti Hirlap*, 1898. dec. 29., 16.

⁹²² KISS József, „*A Hét*”, *Borsszem Jankó* 29, 51. sz. (1896. dec. 20.): [30.] [Kiemelés az eredetiben.] Ugyanez ismétlődik 1897 elején is: KISS József, „*A Hét*”, *Magyar Hirlap*, 1896. márc. 31., 19.

A Hetet különös pozíciót elfoglaló sajtóorgánumként prezentálja, amelynek befogadója eleve tájékozott, olvasott és járatos az aktuális sajtódiskurzusokon belül. *A Hét* ezekhez képest, erre a tudásra építve kínálkozott olvasmányként: olyan szövegeket tartalmazott, amelyek a napilapok diszkurzusában aktualitással bíró témáknak a „gondolkozó elmék és a styl mesterei”⁹²³ által továbbgondolt, újrakeretezett és -értelmezett, újszerű feldolgozásait hozták létre. Vagyis *A Hét* „újdonsága” nem hírértékként értendő, hanem a témák feldolgozásának újszerűségében: a szövegek aktuálisak, vagyis párbeszédképesek az ekkor zajló sajtódiskurzusokkal, ugyanakkor újra és újra átalakuló formában és nyelven íródnak. A lényeg nem az információ újdonsága, hanem a forma, a szövegjáték.

Az 1896 elején *A Hét*-ben publikált (1895. decemberi keltezésű) felhívás szövege is a hét év jelentőségére játszik rá, ám nemcsak a „hét” szó többértelműsége révén, hanem az 1896-os évnek, a millennium évének történéseivel is összekapcsolja *A Hetet*. Mint a lapban publikált előfizetési felhívások általában, ez a szöveg is elsősorban és hangsúlyosan a meglévő olvasókhoz szól:

„Ezek az érdekes dátumok szinte csábítanak hangzatos szavakra, amelyek – olvasóink tudják – tőlünk, lapunk lelkétől egészen idegenek. Mégis egy van, amit el nem hallgathatunk. Lehet, hogy tévedés, de az az érzésünk, hogy abban a lázas, nagy kulturális munkában, mely ez idő szerint Magyarországon folyik, a mi szerény alapokra fektetett lapunknak. *A Hét*-nek is megvan a maga része és a maga pozíciója, amelyet tőle elvitatni nem lehet. Hogy a század katonái között, kik az öítéletek ellen való harcztot vivják minden téren, politikában és irodalomban, művészetben, az izlés dolgában és a társadalmi kérdésekben *A Hét* és az ő emberei nem az utolsó sorokban állanak.”⁹²⁴

Figyelmet érdemel a militáns metafora („a század katonái”), amely ezúttal nem *A Hét* szerkesztőségére értendő, hanem kiterjesztve mindazokra, akik a megújulást, változást támogatják, akik teljes mértékben azonosulni tudnak a modern, elkötelezett értelmiségi szerepkörrel.⁹²⁵ Akik az „előítéletek” ellen lépnek fel, vagyis megkérdőjelezi a megszokások, bejáratott sémák és a fennálló hatalmi struktúrák legitimitását. *A Hét* itt sem jelzi pontosan, milyen „ellenség” ellen küzd, de ez a hirdetéskampány az első, amelyben nem magányos harcosként tekint önmagára, hanem egy kiterjedt mozgalom képviselőinek egyikeként. A megváltozott metaforika a társadalmi és a diszkurzív viszonyok átalakulásának lenyomata. 1896-ban *A Hét* már csak egyike volt a számtalan, egymással

⁹²³ Uo.

⁹²⁴ KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 7, 1. sz. (1896. jan. 5.): 1.

⁹²⁵ Vö. T. SZABÓ, *Mikszáth...*, 59–94.

versengő, liberális-polgári elköteleződésű, „modern” szépirodalmi irányt képviselő hetilapoknak. Csak néhány példát említve: ekkorra már bejáratottá vált a *Magyar Génius* – amelybe 1896 elejére beolvadt az időközben hetilappá váló *Élet* című, modern polgári programot követő lap is⁹²⁶ – 1895-ben indult a Palágyi testvérek által szerkesztett, rövid életű *Jelenkor*,⁹²⁷ 1894 óta létezett, és rövid idő alatt jelentős lendületet kapott az *Új Idők*, amely „*A Hét* tudatos ellensúlyozására törekedett.”⁹²⁸ *A Hét* tehát elismeri az új sajtóviszonyok kiépülését, és önmagát az új hullám kiemelkedő orgánusaként mutatja fel. Kiss Józsefre jellemző, játékos-modoros álszerénységgel nem „élharcosként”, hanem olyan sorkatonaként írja le a szerkesztőség tagjait, akik „nem az utolsó sorokban állanak.”⁹²⁹

1897 második felétől egyszerűsödött és változott a hirdetések szövege. *A Hét* az újdonság szóvivője helyett „rég, megállapodott hitelű lapként” mutatkozott be, amelynek szöveganyaga, különösen irodalmi- és színikritikái „rég kivívták a közönség elismerését”.⁹³⁰ Ugyanez ismétlődött 1898-ban és 1899-ben is, egyedül a belső munkatársak névsora módosult, a korábban csak szerzőként szereplő Szalay Fruzina immár belső munkatársként, *A Hét* indulása óta első és egyedüli nőként került a névsorba.⁹³¹ A lap tehát a 19. század legvégére már nem az újdonság, vagyis a változás képviselőjeként mutatkozott be, hanem úgy, mint jelentős múlttal és tekintéllyel bíró, elismert intézmény, amelynek neve immár nem az ellenállás lehetőségét, hanem az új tekintélyt, a kiépített irodalmi hatalmat implikálta.

Evidensnek tűnhet, hogy a változás (az újdonság hirdetése helyett a régiség hangsúlyozása) a megváltozott sajtóviszonyokra adott reakció volt. *A Hét*nek immár nem csak a *Vasárnapi Ujsággal*, az *Ország-Világgal* és a *Képes Családi Lapokkal*, vagyis enciklopedikus és családi hetilapokkal kellett felvennie a versenyt. Míg a családi lapokhoz képest egyértelmű volt az elkülönböződés módja, hiszen úgy a profilja, mint értékrendje és közönsége tekintetében mást kínált mint elődei,⁹³² addig az ugyancsak az újdonságot, az Akadémiával és a Kisfaludy Társasággal való szembehelyezkedést és a generációváltást hangsúlyozó „fiatal” polgári hetilapokhoz képest más retorikára volt szükség a kiváláshoz. Tehát amikor *A Hét* saját „régiségét” hangsúlyozta, ezekhez az ekkor felbukkanó, új

⁹²⁶ Az *Élet* beolvadásáról ld. ASZTALOS Veronka Örsike, „A norvég irodalom szerepe az *Élet* című lap modernizálási programjában”, *Verso* 7, 1. sz. (2024): 9–30, 10.

⁹²⁷ DERSI Tamás, „A kilencvenes évek hetilapjai és irodalmi folyóiratai”, in *Századvégi...*, 120–154, 124.

⁹²⁸ Uo., 125.

⁹²⁹ KISS, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 7, 1. sz...

⁹³⁰ N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1897. júl. 1., 15.; N.n., „A Hét”, *Magyar Ujság*, 1897. dec. 14., 3.; N.n., „A Hét”, *Magyar Hirlap*, 1898. jan. 1., 24.; N.n., „A Hét”, *Magyarország*, 1898. jan. 1., 24.;

⁹³¹ Pl. N.n., „A Hét”, *Magyar Nemzet*, 1899. okt. 1., 27.

⁹³² *A Hét* és a családi lapok közötti különbségről ld. LIPTÁK Dorottya, „A családi lapoktól...”

lapokhoz képest pozicionálta önmagát, nem újszerűségét, hanem elsőbbségét, úttörő szerepét és ítéletének megbízhatóságát emelte ki. Vagyis a hirdetésekben önmaga „antikválása” a sajtópiac átalakulásának következményeként értendő.

3.2.6. *Harc a „modernség kinövései ellen” (1898–1908)*

Zárásként térjünk ki a 19. század utolsó éveinek és a 20. század legelejének előfizetői felhívásaira. A 19. század legvégén már kevésbé a napilapokban publikált hirdetések, sokkal inkább *A Hét*-ben közölt felhívások érdemelnek figyelmet, hiszen jelentősen megcsappant a hirdetések száma a napilapok hasábjain: mintha *A Hét*-nek már nem lenne szüksége „bemutakozásra”, új közönségre. Ugyanakkor az előfizetési felhívások a tízéves jubileumhoz közeledve újra és újra arra tesznek kísérletet, hogy körvonalazzák az évtizedes munka eredményeit, értékeit és *A Hét* helyét a megváltozott sajtópiacon. Így a felhívások nem prelimináris, hanem szintetizáló leírásait adják a lapnak. Természetesen a cél itt is a meggyőzés, az eladás, az előfizetés meghosszabbítása, új előfizetők szerzése. A prenumeráció megújításának időszakában (év végén/elején és az első „kötet” lezártakor, június–júliusban) a felhívások egy hónapon keresztül, vagyis 4–5 lapszámban is olvashatóak: a vezércikk előtt, tipográfiaiilag is kiemelve, kurziválva és nagyobb betűkkel szedve. Így *A Hetet* fellapozó olvasó első szöveggént ezekkel a Kiss József nevével szignózott bemutatkozó szövegekkel találkozik.

1898 végén a felhívás „bátortalan kísérletként” beszél el a lap indulását, amely egyedül a szerkesztőség munkájának és a közönség pozitív reakciójának hála nem bizonyult kudarcosnak:

„Most deczember 1-én múlt kilencz éve, hogy félénken zörgettünk a magyar közönség ajtaján. Nem éltünk hangzatos szavakkal, nem terheltük bizonytalan kigályánkat beválthatatlan ígéretekkal, hanem hozzáláttunk a munkához és hála ama tehetségek kiapadhatatlan gazdagságának, akik lapunk köré sorakoztak és hála annak a művelt disztigvált közönségnek, mely e tehetségeket észrevette, maholnap tizedik évfolyamába lép.”⁹³³

Az eddigi áttekintés alapján látható, hogy *A Hét* igenis „hangzatos szavakkal” jelentkezett, már indulásakor „hadat üzent” a fennálló rendnek és a megújulás fontosságát hangsúlyozta.⁹³⁴ A „félénkség” hangsúlyozása itt inkább retorikai fogás, ami az erőviszonyok

⁹³³ Kiss József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 9, 50. sz. (1898. dec. 11.): 789.

⁹³⁴ Ez a gondolat visszaköszön még az 1901-es előfizetési felhívásban is: „Röntgen-sugarakkal neki megyünk mindenféle conservatív babonának és keresztül világítunk minden babonán, legyen az előítélet, vagy tisztesség

drasztikus átalakulását hivatott érzékeltetni. *A Hét* majdnem tíz éves fennállása alatt tekintélyre tett szert és periferikus kihívóból központi hatalmi tényezővé vált. A másik lényeges állítása a szövegnek, hogy *A Hét* minden eredménye a befektetett munkának (és tehetségnek), valamint a közönség jóindulatának köszönhető. Utóbbi célja nyilvánvalóan az előfizetők megnyerése. A „munka” hangsúlyozása azonban ismét önlegitimációs gesztusként értendő. Eszerint *A Hét* „önerőből”, vagyis minden „külső” hatást nélkülözve, autonóm módon, kizárólag a szerkesztők akaratának és idejének befektetésével vált azzá, ami. Ez egyrészt a szerkesztőség függetlenségét hangsúlyozza, másrészt kiváltságos helyzetének megérdemeltségét.

A következő, tizedik évfolyam előfizetési felhívását Kiss József nem egyszerűen saját nevével írta alá, de a szerkesztőség egészének hangját képviselő többszám helyett egyesszám első személyben szólalt meg:

„Kerek tiz esztendeje, hogy e lapok kiadására és szerkesztésére vállalkoztam. Abba a húsz vaskos kötetbe, mely előttem fekszik, én és munkatársaim a lelkünk java részét, egy-egy darab fiatalságot temettünk bele. Soha Magyarországon nagyobb odaadással, nemesebb ambícióval, az igazságba vetett szilárdabb hittel lapot nem csináltak. Az új nemzedék kiválóbbjai ide gyűjtötték alkotásaik színe-javát. Az idősebbek megértették és jóakarató biztatással támogatták törekvéseinket. Az olvasóközönség köréből pedig egy nagy intelligens falanx tömörült körénk és változatlan hűséggel kitartott mellettünk egy évtizeden át.”⁹³⁵

Ahogy arról már volt szó (a „*Modern*” című fejezetben), a redaktori munka rendszeresen áldozatvállalásként jelenik meg a lap szerkesztőinek önértelmezésében. Eszerint Kiss Józsefnek és társainak az önfeladása („egy-egy darab fiatalságot temettünk bele”) tette lehetővé, hogy *A Hét* mint intézmény, mint ízlésvilág, mint költészeti iskola létrejöhessen és az irodalmi nyilvánosság megkerülhetetlen részévé válhasson. A reklámszöveg a szerkesztőséget három morális-heroikus érték kiemelésével értelmezi: odaadás, ambíció és igazságvágy. Vagyis úgy jeleníti meg a „század harcosait”, mint akik minden erejükkel a modern (a „szabad” és autonóm) irodalom és a (társadalmi meg poétikai) „igazság” szolgálatában dolgoztak. Az, hogy egyaránt kiemeli a „fiatalok” és „idősek” támogatását, azt jelzi, hogy a lap önmagát átkötő, közvetítő szerepben kívánta láttatni: egy olyan kompromisszumképes, mérsékelt ízlésvilág képviselőjeként, amelyet a „fiatalok” (vagyis *A Hét* indulása után jelentkező szerzők) frissnek, az idősek (vagyis a már korábban általános

formájába bujtatott önérdek, vagy évszázadokon át hűségesen ápolt hiúság.” Kiss József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 12, 50. sz. (1901. dec. 15.): 817.

⁹³⁵ Kiss József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 10, 50. sz. (1899. dec. 10.): 811.

elismertségnek örvendő alkotók) pedig a saját mércéjük mentén is értékelhetőnek láttak. Vagyis *A Hét* nem törekedett *szeccesszióra*, teljes kiszakadásra, újítási kísérletét inkább reformként képzelte el, mintsem forradalomként. A lap támogatói „falanxa” eszerint az újító fiatalok, az irodalmi modernizációra fogékony idősök és a jó ízlésű közönség hármából áll.

Az 1900-as és 1901-es, 12–13. évfolyamok hirdetése a munkatársakat „csupa elsőrangú írónak”⁹³⁶ nevezték, a lap tartalmából pedig kizárólag a krónikákat és a „kisebb-nagyobb croquis-kat”⁹³⁷ emelték ki. A hirdetéskampányok a 20. század elején már jóval kevésbé kiterjedtek, kevesebb lapban és jelentősen ritkábban jelentek meg, mint a hetilap fennállásának első évtizedében.⁹³⁸ *A Hét* ekkorra már nem szorult rá bemutatkozó jellegű reklámkampányokra, a sajtópiacon evidens helye és egyértelmű funkciója volt. Az új lapok pedig már *A Héthez* képest, attól elkülönítve próbáltak betörni. Egyértelmű, hogy ekkor *A Hét* nem a modern irodalom egyedüli, önálló harcosaként tekint magára (ezt hitelesen nem is tehetné), hanem a kialakult, sokszínű és gazdag sajtónyilvánosság egyik nagy tekintéllyel bíró orgánusaként.

Mivel ekkorra már számos lap zászlójára tűzte a „modern” és a „nyugatos” jelszavakat, *A Hétnak* új kiválási stratégiára volt szüksége. Az újabb hirdetések retorikája szerint a lap nem egyszerűen modern szellemiségű, hanem a sokrétű és sokféleképpen olvasható „modernnek” egy sajátos vonalát képviseli: egy mérsékelt, a liberális polgári közönség számára is befogadható modernséget. Vagyis ahhoz képest, hogy az első előfizetési felhívásokban még a „legmodernebb” lapnak nevezte önmagát, 1902-ben már pontosít: „moderne akarunk lenni, a modernség kinövésai, nemzeties sallangosság nélkül.”⁹³⁹ Kétféle irodalomfelfogástól határolódik el: (1) a modernség „kinövésaitól”, elfajulásától, „degenerációjától”, vagyis a dekadencia kapcsán már tárgyalt, irányzatokba szerveződő irodalmi törekvésektől; és (2) a „nemzetieskedő”, „sallangos” iránytól, amelyet az előző fejezetben Lampérth Géza könyve és Beöthy előszava összefüggésében vizsgáltunk. *A Hét* a két véglet közötti „aranyközéputat” jelöli ki önmaga számára 1902-ben, egy mértéktartó, óvatos polgári modernséget hirdet. Mint láthattuk, ez nem arculatváltás, konzervatív fordulat vagy regresszió a korábbi programhoz képest (hiszen már jelentkezése idején az újítás „helyes”, vagyis a közönség számára is befogadható útját kereste), inkább a retorika

⁹³⁶ N.n., „A Hét”, *Pesti Hirlap*, 1900. dec. 31., 8. és N.n., „A Hét”, *Budapesti Hirlap*, 1901. jan. 4., 17.

⁹³⁷ Uo.

⁹³⁸ A későbbi hirdetések minimális szöveggel jelentek meg, kizárólag az előfizetés megrendeléséhez szükséges információkat tartalmazták. Pl. N.n., „Kiss József hetilapja”, *Budapesti Hirlap*, 1907. dec. 17., 27.

⁹³⁹ KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 13, 49. sz. (1902. dec. 7.): 773.

megváltozása és az időközben átalakult sajtópiac működésére adott érthető reakció. Még hangsúlyosabbá válik ez az 1908-as és 1909-es évfolyamok előfizetési felhívásaiban, amelyek szerint „irodalmunknak új korát, a magyar olvasás renesszánszát *A Hét* indította meg és *A Hét* csinálta meg.”⁹⁴⁰ Ahhoz képest, hogy az 1890-es évek eleji hirdetések *A Hetet* tekintették a „legmodernebbnek”, ekkor már másként értelmezik a lap szemléletét (bár még mindig modernnek nevezik azt!):

„Ma is élén állunk a haladásnak, ma is a fiatalság erejével vagyunk eltelve, bár *ízlésünk kizárja hasábjainkról a legmodernebb modernség különféle jellegi alatt felbukkanó hóbortokat*, szigorú mértékünk kizár minden olyan geniáliskodást, amely alapjában nem más, mint éretlenség, ítéletünk szembe száll a minden áron új nekikeseredéseknek épp úgy, mint a vaskalapos régimódiságnak.”⁹⁴¹

Az 1903-as előfizetési felhívásban az új költők megbízható és színvonalas bemutatkozási tereként mutatkozik be *A Hét*. Egyrészt olyan szerzőket sorol fel, akik *A Hét*-ben „szerezt[ék] első babérai[ka]t”,⁹⁴² közöttük olyanokat is, akik azóta eltávolodtak a laptól: Herczeg Ferencet, Bródy Sándort, Szalay Fruzinát, Heltai Jenőt, Tóth Bélát, Kozma Andort, Ambrus Zoltánt, Ignótust és Kóbor Tamást említi. A hirdetés *A Hét* eddig megjelent évfolyamait „archívumnak” nevezi, „melyben a magyar irodalomtörténet eljövendő megírójának valamikor sok böngészni valója akad.”⁹⁴³ Ez alapján úgy tűnhet, hogy a tekintéllyel bíró közszereplők és művészek publikációs felületeként prezentálja magát *A Hét*, vagyis ellentmond a korábbi önértelmezésének, maga is üzi a „nagy nevek cultusát”,⁹⁴⁴ a hozzá kötődő, jelentős szimbolikus tőkével rendelkező alkotók révén bizonyítja saját jelentőségét. A folytatás azonban új megvilágításba helyezi mindezt: „*A Hét* vezetői hiszik, hogy a friss talentumok tárháza még nincs kimerítve és hogy jönni fognak újak, akik mások, mint az eddigiek, egy új rajzás, gazdag és szapora. És ezeknek is szükségük lesz *A Hét*-re.”⁹⁴⁵ Vagyis *A Hét* továbbra is elsősorban az új szerzők publikálási felülete kívánt lenni. Ám immár nemcsak a haladás, az újat értékelő „modernség” és az irodalmi ellenzékiiség

⁹⁴⁰ KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 19, 50. sz. (1908. dec. 3.): 801; KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 20, 50. sz. (1909. dec. 12.): 817.

⁹⁴¹ Uo. [Kiemelés tőlem – M. S. A.] Szinte szó szerint ez olvasható az 1912-es felhívás szövegében is. Ld. KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 23, 49. sz. (1912. dec. 8.): 777. Ugyanezt 1910-ben így fogalmazták meg: „Eszttétikai törvényünk, hogy minden, ami szép, modern is. S modern csak az lehet, ami szép. A modernség túlzásainak ezzel a törvénytől szabunk korlátokat s ez a törvény állja útját annak, hogy *A Hét*-ben menedékhelyet kapjon mindaz, amit a modernség vignettája alatt piacra vetnek.” KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 21, 50. sz. (1910. dec. 11.): 793.

⁹⁴² KISS József, „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 14, 50. sz. (1903. dec. 13.): 803.

⁹⁴³ Uo.

⁹⁴⁴ N.n., „A legújabb irodalmi eseményről”, *Ung...*

⁹⁴⁵ Uo.

értékeit tudta kínálni az itt publikálóknak, de azt is, hogy az új tehetségek egy sor sikeres és jelentős „modern” szerző örökösiként mutakozhassanak be. Fontos, hogy *A Hét* programjának továbbra is a már meglevőtől való elkülönöződés, az újítás az egyetlen vállalt esztétikai irányelve: a „friss talentumoknak” a legfontosabb tulajdonsága, hogy „mások, mint az eddigiek”. A zárómondat szerint *A Hét* nemcsak lehetőséget nyújt a bemutatkozásra, de itt fellépni egyenesen „szükséglet”. Tehát a lap az előfizetési felhívásaiban is saját „küszöbszerepét” hangsúlyozta. Azt a képet közvetítette, amit korábban *A Héthez* kapcsolódó költők visszaemlékezései kapcsán említettünk⁹⁴⁶: a 19. század végén és a 20. század elején *A Hét* a modern irodalomba való belépés szimbolikus terének számított.

*

A Hét előfizetési felhívásai és a hozzá kapcsolódó hirdetésanyag alapján elmondható, hogy a lap aránylag következetes, magát modernnek tekintő esztétikai programot hirdetett, amely program összeegyeztethető a „Heti postában” érvényesített poétikai elvekkel. A szerkesztőség mindvégig fenntartotta, hogy a hetilap a (helyes) újítás, ellenzékiesség, modernség, jó ízlés és nyugatos tájékozódás fóruma kíván lenni, és elsődleges célja, hogy felkarolja az új tehetségeket, ezáltal segítse az irodalom fejlődését. Mint láthattuk, számos később alapvetővé váló nyelvi panel (konzervatív/modern, régi/új különbsége, „nyugatos” és polgári ízlés stb.) *A Hét* önértelmezésében is előkerül, ám ezek nem statikus értelmezői keretek, hanem mindig azt a célt szolgálják, hogy a lapot pozicionálni lehessen az aktuális sajtódiskurzus és az irodalmi modernizációs törekvések viszonylatában.

Az, hogy a hirdetések *A Hétnak* milyen „arcát” mutatták, milyen értékeit emelték ki, az aktuális sajtódiskurzus és a konkurencia tükrében változott. A lap indulása idején a korábbi divatlapokhoz és családi lapokhoz képest, illetve külföldi mintákhoz hasonlítva helyezték el *A Hetet*, majd az „akadémiai”, „professzionális” esztétikák ellenében értelmezték saját szemléletüket, így nemcsak egyedi ízlésvilágot hirdettek, de hangsúlyosan vállalták a „társadalom lelkiismereteként”⁹⁴⁷ elképzelt polemikus, résztvevő értelmiségi szerepet. Majd a század legvégén, a polgári irodalmi hetilapok számának megsokszorozódása idején *A Hét* „régiségére”, előfutár-szerepére hivatkozva igyekeztek megrajzolni a periodika sajátos, kitüntetett pozícióját. Mindeközben a szerkesztők újra és újra definiálják, mit is értenek modernség alatt, illetve hogyan képzelik el *saját modernségüket* a többi lap esztétikai programjának viszonylatában. Mindvégig váltakozott,

⁹⁴⁶ KÁRPÁTI, „Kiss József...”; KEMÉNY, „Árulkodás...”; KOSZTOLÁNYI, „Arcképvázlat...”; RÉDEY, „Egy régi küszöb...”; BABITS, „Negyven év...”

⁹⁴⁷ Vö. T. SZABÓ, „Mikszáth...”, 70.

hogy a lapot „irodalmi falanxként”, „gárdaként”, tehát azonos elveket valló művészek csoportosulásaként, vagy Kiss József egyéni teljesítményeként és „iskolájaként” prezentálták. Azonban az előfizetési felhívásokon szinte mindig szerepelt és központi helyet foglalt el a főszerkesztő neve.

3.3. „Kiss József”: *A Hét* főszerkesztője és költőfejedeleme

3.3.1. „Kiss József lapja”

A Hét egészen 1921-ig, a főszerkesztő haláláig Kiss József lapjaként élt a köztudatban. A címlapon és a fejlécen egyaránt szerepelt a „szerkeszti: Kiss József” vagy a „főszerkesztő: Kiss József” felirat, azokban az években is, amikor betegsége már megakadályozta az aktív munkában. Sőt, halála után is, Fehér Árpád szerkesztése alatt, a fejlécen az „Alapította Kiss József” szöveg volt olvasható. Mindvégig, de különösen indulása idején *A Hetet* Kiss irodalmi periodikájának, körének, majd egy idő után irodalmi iskolájának tekintették. Nem pusztán adminisztratív szerepeket ellátó szervező-szerkesztő volt: költői tekintélye és poétikai értékrendje egyértelműen kihatott a szerkesztőség egészének működésére és gondolkodására. Nyilvánvalóan számolnunk kell *A Hétnek* mint periodikának a természetéből fakadó heterogenitásával, többszerzős, kollaboratív működésével. *A Hétre* is igaz, hogy a lapszámokat a szerző, a szerkesztő, a laptulajdonos, a korrektor, a nyomdász, a betűszedők és még sok más a kiadásban segédkező személy közös munkája hozta létre.⁹⁴⁸ A szerkesztő szerepkörének és kontribúciójának határozott elkülönítése azt az illúziót kelti, hogy egy-egy lapszámon belül kijelölhető a létrejöttében segédkezők egyéni teljesítménye. Ez a megközelítés magát *A Hét* periodikavoltát hagyja figyelmen kívül.

Fionnuala Dillane a szerkesztő kategóriáját körvonalazhatatlannak tekinti, a szerkesztő személyéről a szerkesztői funkcióra, szerkesztői közösségre (editorial collective) helyezi át a hangsúlyt. Éppen ezért a ’ki a szerkesztő’ kérdése helyett a ’mit tesz a szerkesztő’ kérdése kerül előtérbe.⁹⁴⁹ Dillane megközelítésében a nevesített szerkesztő jelenléte elsősorban *retorikai*, a periodika „hangját” a csoport hozza létre, legyen ez a hang egyszólamú, többszólamú anonim vagy nyíltan polifonikus.⁹⁵⁰ A főszerkesztő munkáját lehetetlen megragadni és rekonstruálni,⁹⁵¹ mégis fel kell ismernünk a nevesített szerkesztő jelentőségét, különösen egy olyan lap esetében, ahol nem egyes szövegek, hanem a lap egészének „éthosza” maradt meg az irodalomtörténeti emlékezetben. Ahogy Dillane is jelzi, a jelentős

⁹⁴⁸ A magyar nyelvű szakirodalomban a lapkiadás összetett működéséről ld. TÖRÖK, „Periodika-tudomány...”, 234.

⁹⁴⁹ Fionnuala DILLANE, „What is a Periodical Editor? Types, Models, Characters, and Women”, *Journal of European Periodical Studies* 6, 1. sz. (2021): 7–24, 9.

⁹⁵⁰ Uo., 12.

⁹⁵¹ Dillane hangsúlyozza, hogy a szerkesztői munka „tudatosságához” elengedhetetlen hozzágondolni azokat a megköthető, „külső” körülményeket, melyek bár nem a szó szoros értelmében „irodalmi” szempontok, de erőteljesen alakították egy-egy lapszám tartalmát és közönségét, a periodika egészének arculatát. Ilyen az anyagi támogatás mértéke, a beérkező szövegek minősége, az előfizetők száma stb. Uo., 10.

szimbolikus tőkével rendelkező szerkesztők (költők, kritikusok, írók) esetében a funkcionális szerkesztői szerepnél nagyobb jelentősége van a szerkesztő imázsának, megítélésének, „személyiségének”.⁹⁵² Hasonlóan, Kiss József főszerkesztői szerepe sem csak funkcionális. A „Kiss József lapja” minősítés retorikai funkciójára kérdezek rá, illetve arra, hogyan jött létre az az értékkonglomerátum, amelyet Kiss József neve a 19. század végén implikált. A „Kiss József lapja” birtokos szerkezet gyakorisága miatt „Kiss József” és „*A Hét*” a korabeli sajtónyelvben gyakorlatilag szinonimmá vált. A kérdés tehát nem az, hogy *ki* a szerkesztő, nem is az, hogy *mit tesz*, hanem hogy *mit jelent*.

A „Kiss József” név metonimikusan rámutat egy ízlésvilágra, az irodalmi mező egy bizonyos szegmensére és egy poétikai irányra. Kiss József a Matthew Philpotts által bevezetett „karizmatikus szerkesztő” kategóriájával ragadható meg a legtalálóbban.⁹⁵³ Philpotts a szerkesztőt Bourdieu terminológiájára alapozva paradox módon artikulálódó, kettős habitussal rendelkező kulturális ágensként érti, aki közvetíteni tud az esztétikai és a gazdasági mező között. Az irodalmi lapok „közösségi habitussal” rendelkeznek [common habitus], egy meghatározó szellemiséggel, a szerkesztőség tagjainak kulturális gyakorlatát egybekötő, közös értékrenddel. A szerkesztő egyéni habitusának és a lap intézményes habitusának keresztmetszetében Philpotts három szerkesztői típust különít el: a „karizmatikus szerkesztőt”, a „bürokratikus szerkesztőt”, illetve az előző kettő ideáltipikus ötvözeteként értett „közvetítő szerkesztőt”.⁹⁵⁴

Bár lehetne érvelni Kissnek mindhárom típusba sorolható szerkesztői habitusa mellett, jelen fejezet gondolatmenete szempontjából a „karizmatikus szerkesztő” fogalma bizonyul a leghasználhatóbbnak. A Philpotts által idézett visszaemlékezések, amelyek Ford Madox Fordnak mint „karizmatikus szerkesztőnek” a szerkesztői habitusát értékeli,⁹⁵⁵ kísértetiesen hasonlítanak azokra szövegekre, amelyek Kiss József szerkesztői munkájára emlékeznek. A visszaemlékezések és az ezekre építő irodalomtörténeti narratívák a „szerkesztő génuszát” a jó ízlésű válogatásban, a szerkesztőségi csapat toborzásában, illetve a később kanonizálódott szerzők „felfedezésében” látták (Ford esetében Wyndham Lewis, Ezra Pound és D. H. Lawrence, Kissnél a teljesség igénye nélkül: Ignotus, Kosztolányi Dezső, Bródy Sándor, Cholnoky Viktor és rövid ideig Ady Endre).

⁹⁵² Uo., 16.

⁹⁵³ Mathew PHILPOTTS, „The Role of the Periodical Editor: Literary Journals and Editorial Habitus”, *The Modern Language Review* 107, 1. sz. (2012.): 39–64, 43.

⁹⁵⁴ Uo., 42–43.

⁹⁵⁵ Uo., 44.

Kiss József századvégi népszerűségének mértéke ma már alig érzékelhető és nehezen érthető. Pedig az 1890-es években Kiss a „legnagyobb élő költőnek”⁹⁵⁶ számított, akinek pártfogására még azok is vágytak, akik utólag kiábrándultak belőle, elfordultak tőle vagy saját utat kerestek, függetlenedni akartak a befolyásától. A fejezet címében „költőfejedelemnek” neveztem Kiss Józsefet. A kifejezést Kosztolányi Dezsőtől kölcsönzöm, aki az „utolsó költőfejedelemként” hivatkozik rá visszaemlékezésében.⁹⁵⁷ A megnevezés nem unikális, többen használták ezt a monarchista metaforát. Emőd Tamás például a dualizmus korszakát „két szuverén koronás fő” fejedelemségeként beszéli el, ahol a magyar irodalom felett Kiss ugyanolyan hatalommal uralkodott, mint Ferenc József az Osztrák-Magyar Monarchia felett.⁹⁵⁸ A „költőfejedelem” nyelvi formula, akárcsak a Jókaira gyakran használt „írófejedelem”, nem csak általános elismertséget és támogatottságot implicál, de kizárólagosságot is: a monarchista metafora értelmében Kiss József számított a *legnagyobb, az egyedüli, a kizárólagos* költői tekintélynek a 19. század végén.

3.3.2. 1881 előtt: Kisebbségi („speciális”) irodalom és asszimiláció

Kiss József korabeli támogatói és ellenzői egyaránt egy új korszak kezdetét kapcsolták a nevéhez. A különbség csak abban állt, hogy ezt a változást megújulásként vagy pedig hanyatlásként értelmezték. 1881 végén Reviczky egy kritikájában trónkövetelőként beszél Kiss Józsefről, aki „Gyulai Pál tudta és beleegyezése nélkül”⁹⁵⁹ került fel a Parnasszusra. Ignótus utólag „áldott esztendőnek” nevezi az 1881-es évet, cezúrájának tekinti azt: a magyar próza és a magyar vers megújulását kapcsolja hozzá.⁹⁶⁰ A fordulatot értelmezése szerint a *Tót atyafiak* és *A jó palócok*, illetve a *Kiss József költeményeinek* második, bővített kiadása hozta el. A magyar vers területén azonban Kiss József népszerűsége egyedülálló volt. Ezt a korban is többen így érzékelték. Szana Tamás 1885-ben az egyedüli olyan költőnek nevezte Kisst, aki egyik pillanatról a másikra, „egy csapásra hódította meg”⁹⁶¹ a magyar közönséget.

⁹⁵⁶ A szófordulat elterjedtségének beszédes példája Cserhalmi Irén német nyelvű versválogatásának előszava. Az előszó Kisst „a legnagyobb élő magyar költőnek” nevezi. A *Budapesti Szemle* ismertetője azonnal vitatkozik az értékeléssel. Nyilvánvaló, hogy nem Cserhalmi Irén ízlését vitatják, hanem egy általánosan elterjedt nézetet antagonizálnak, amely Kiss Józsefet tekinti a legkiemelkedőbb modern lírikusnak. ERDÉLYI Károly, „Ungarischer Dichterwald. Poesien ausgewählt, und im Versmass der Originale übersetzt von Irene H. Cserhalmi”, *Budapesti Szemle*, 245. sz. (1897): 306–311, 306.

⁹⁵⁷ KOSZTOLÁNYI, „Arcképvázlat...”, 137.

⁹⁵⁸ EMÖD Tamás, „Halhatatlan költő”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 159–160, 159.

⁹⁵⁹ REVICZKY Gyula, „Gyulai Pál lírája”, *A Hon, Melléklet a 354-ik számhoz*, 1881. dec. 25. [1.]

⁹⁶⁰ IGNÓTUS, „Kiss József...”, 125.

⁹⁶¹ SZANA Tamás, „Irodalom és művészet 1885-ben”, *Magyar Szalon* 2, 4. sz. (1885): 427–431, 430.

Bár a „Parnasszuson díszes helyet”⁹⁶² (Reviczky szavaival élve) valóban csak 1881-ben kapott, Kiss már több mint egy évtizeddel korábban bemutatkozott költőként. 1868-ban egy verses füzetrel jelentkezett, amelynek a *Zsidó dalok* címet adta.⁹⁶³ A kiadvány egyértelműen és vállaltan kapcsolódott a zsidó emancipáció ügyéhez, szorosabban az Eötvös József kezdeményezésére összehívott 1868–69-es első zsidó kongresszushoz, amelyet a kötet több verse már címében is megidézett. A kongresszus sokak számára az egyenjogúsítási törvény tényleges érvénybelépését jelentette. Az értekezletnek ugyanis az „emancipációs jogokat” elnyert zsidók intézményes integrálása volt a célja (az oktatásba, polgári anyakönyvvezetésbe, házasságkötésbe). Végző soron pedig a magyar neológ és ortodox (továbbá a haszid) zsidóság szétválását eredményezte.⁹⁶⁴ A kongresszust a politikai szerveződés hiánya hívta életre, a felekezeti érdekérvényesítést kívánta megoldani,⁹⁶⁵ hiszen „[a]z emancipációs törvény nem adta meg a közösség számára a kollektív jogok gyakorlásának lehetőségét.”⁹⁶⁶ Maga Kiss integrációpárti volt és a neológ zsidó elvekkel szimpatizált.

1868–69-ben több zsidó vonatkozású kiadvány is megjelent,⁹⁶⁷ de (a rendelkezésemre álló források alapján) Kiss József *Zsidó dalok* kötete volt az egyetlen, amely irodalmi szövegeken keresztül közelített a témához. Az önköltséges-, vagyis magánkiadású, pamfletre emlékeztető füzetes kiadvány 40 krajcárba került (ez körülbelül egy korabeli röpirat árának felelt meg); lényegesen olcsóbb volt tehát, mint bármely más ugyanebben az évben megjelent verseskötet. Sem hirdetés, sem előfizetés nem kapcsolódott hozzá. Kiss nem egyszerűen aktualitása miatt választotta a kongresszust az emancipációs törvény megszavazása helyett a kötet alaptémájaként: a kongresszusi versek inkább a magyar–zsidó identitással mint felekezeti kérdéssel és csoport-identitással foglalkoznak, s nem pedig a jogi, politikai egyenjogúsítás és a zsidó identitás egyéni megélésével. Kiss pamfletnek is

⁹⁶² REVICZKY, „Gyulai Pál...”

⁹⁶³ KISS, *Zsidó dalok*...

⁹⁶⁴ KÖBÁNYAI János, „A magyar zsidó értelmiség kialakulása: Intézmények és médiumok”, *Budapesti Negyed* 16, 1. sz. (2008): 1–61, 42.

⁹⁶⁵ KONRÁD Miklós, „Eötvös József és a zsidók”, *Történelmi Szemle* 56, 3. sz. (2014): 495–510, 505.

⁹⁶⁶ HOMOKI-NAGY Mária, „»Az emancipációtól a recepcióig«: A zsidók politikai és jogi egyenjogúsítása az egyházpolitikai küzdelmek között”, in *Emancipáció, integráció és asszimiláció: Tanulmányok az emancipációs törvény 150. évfordulója alkalmából*, szerk. MOLNÁR Judit, 31–54 (Pécs-Szeged: Kronosz Kiadó–Szegedi Zsidó Hitközség, 2018), 40.

⁹⁶⁷ Pl.: David CASSEL, *A zsidó nép és irodalom története: Segédkönyv a középtanodai vallásoktatáshoz*, ford. KLEINMANN Mór (Pest: Aigner, 1869). (Eredeti címe: *Leitfaden für den Unterricht in der Jüdischen Gesch. und Litteratur*). Löw Lipótnak, a zsidó egyenjogúsítási mozgalom vezetőjének az akadémiai beszédét is kiadták önálló kötetben ld. LÖW Lipót, *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője* (Pest: Aigner, 1868).

beillő első kötete nem alanyi/magánéleti, hanem hangsúlyosan politikai költészeti projekt.⁹⁶⁸ Politikai, pontosabban *kisebbségi* irodalom: „olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír.”⁹⁶⁹ A *Zsidó dalok*nak alig volt kritikai visszhangja, megjelenésének körülményei és aktuálpolitikai vonatkozása (tágabban: kisebbségi jellege) kiszorították a többségi irodalmi és kritikai diskurzusokból.

Kiss József neve a *Zsidó dalok* után hét évvel, 1875-ben a *Simon Judit* című balladával került be a többségi irodalmi diskurzusba. Ma már tudjuk, hogy Kissnek igen széles olvasóbázisa volt 1874–75-ben, *Budapesti rejtelmek* című folytatásos regényének⁹⁷⁰ köszönhetően, ám a regény szerzőjeként feltüntetett Szentesi Rudolf nevet a *Simon Judit* bemutatása idején még csak kevesen kötötték hozzá. A *Budapesti rejtelmek* populáris (korabeli kifejezéssel élve „szenzáció-irodalmi”) nyilvánossága és sikere nem köthető össze Kiss költői sikerével, hiszen a kettő eltérő módon, más kódok és normák szerint szerveződött. A szövegek közti tematikus, motivikus kapcsolatok⁹⁷¹ Kiss korabeli költői megítélése szempontjából lényegtelenek.

A *Simon Judit* először a *Magyarország és a Nagyvilág* hasábjain jelent meg nyomtatásban 1875 áprilisában.⁹⁷² A cím után lábjegyzet jelzi, hogy a balladát korábban a Kisfaludy Társaság ülésén mutatták be. Ugyanennek a lapszámnak „Egyletek és intézetek” című rovatában említik újra a Kisfaludy Társaság ülését. Kivételes alkalomról számolnak be („Oly eset, amely – ha jól emlékszünk – már évek óta nem fordult elő a Kisfaludy-társaságnál.”⁹⁷³): vendégként mutattak be két fiatal költőt. Az egyik Palóczy Lipót, a *Magyarország és a Nagyvilág* munkatársa, a másik Kiss József, akinek balladáját Vadnai Károly olvasta fel. Míg Palóczy verséhez szinte egyáltalán nem fűz megjegyzést a lap, Kiss balladáját a rovat kereteihez képest hosszasan tárgyalja. A balladát a „fölfogás eredetiségéért” és kivitelezéséért méltatja a kritikus, illetve úgy értelmezi, mint bekapcsolódást egy fennálló és az Akadémia által is támogatott költészeti hagyományba.

⁹⁶⁸ Ezt erősíti a versek többszámban megszólaló beszélője: „Mitőlünk lássa Európa újra / A sötét drámát, mely lejátszva rég –? / A hitgyűlölet lángját szítsuk – mi? / Kiknek kezén még a lánc nyoma ég?...” (*A kongresszus előestéjén*); illetve a zsidó közösség egészét egyes szám második személyben megszólító sorok: „Megvirradt napod valahára hát, / Zsidó immár van neked is hazád!” (*December 20-án, 1867*); az E/1-ben megszólaló beszélő is közösségi, felekezeti, etnikai hovatartozásáról szól, nem izolált egyénként, hanem egy geneológia által determinált közösség tagjaként beszél: „Ülök egyedül és nem vagyok magam – /Velem az ősök szent emléke van.” (*Chanuka-estvén*)

⁹⁶⁹ Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom?”, in Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, 33–56 (Budapest: Qadmon Kiadó, 2009), 33.

⁹⁷⁰ SZENTESI Rudolf [KISS József], *Budapesti rejtelmek* (Budapest: Deutsch Testvérek, 1874).

⁹⁷¹ GLATZ, Kiss József..., 64.; MÁRTON-SIMON Anna, „Kiss József és az 1873-as krach prózapoétikája”, *Irodalomismeret*, 2. sz. (2022): 71–93, 78–80.

⁹⁷² KISS József, „Simon Judit”, *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875. márc. 4.): 158.

⁹⁷³ N.n., „Egyletek és intézetek”, *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875. márc. 4.): 169.

Vagyis asszimilációs gesztusként, kísérletként olvassák a „zsidó téma” meghonosítására egy olyan műfaj keretei között, amely a hetvenes évekre a nép-nemzeti hagyomány ékkövévé, legmagasabb presztízsű irodalmi formájává vált.

A *Simon Judit* már műfajválasztásával is az integrációt, sőt az asszimilációt viszi színre. A választott műfaj a többségi, *magyar* nemzeti kulturális értékeket képviselő ballada, ám már első sorában jelzi, hogy nem pusztán „szerepeltet” egy zsidó hőst, hanem a történet egésze zsidó közösségben (zsidó családban és hitközösségben) játszódik: „Simon zsidóéknál minden esztendőbe”.⁹⁷⁴ Így a ballada a zsidóságot poétikailag „asszimilálja” a magyar nemzeti hagyományba. Ugyanakkor fenn is tartja a hibrid (magyar–zsidó) identitásból fakadó feszültséget, Deleuze–Guattari kifejezésével Kiss a ballada műfaját „reterritoralizálja”: a „közvetítő” és „kulturális referenciával” bíró magyar nyelvet választja az alkotás terepéül.⁹⁷⁵ Ahogy Scheiber Sándor is rámutat, számos zsidó kulturális utalás található a balladában (az esküvői „mennyezet”, a haj levágásának mozzanata),⁹⁷⁶ ám mindez a *többség* nyelvén jelenik meg. Kiss a „rabbi” helyett a „szent pap” kifejezést használja, a „hüpe” helyett a „mennyezetet”, sőt egy későbbi kiadásban lábjegyzetet is csatol a szöveghez, amelyben a haj levágásának kulturális és teológiai jelentőségét magyarázza,⁹⁷⁷ vagyis nyilvánvalóan egy *nem zsidó* közönséghez szól a többség nyelvén.⁹⁷⁸

Kiss József 1882-es visszaemlékezésében kifogásolja, hogy a balladát két lap is „cifra sajtóhibával”⁹⁷⁹ jelentette meg. A sajtóközlésekben a „Lagzinak beváló keresztelőt csapnak”⁹⁸⁰ sorban *keresztelő* helyett *lakodalom* szerepelt. A sajtóhiba hatására egy zavaróan tautologikus szerkezet jött létre. Viszont beszédes, hogy két szerkesztő (vagy betűszedő) is kicserélte a szót: érzékelték és sután orvosolni próbálták a „keresztelés” és a zsidóság közti disszonanciát. Az, hogy Kiss éppen a *keresztelő* szót használta (és ennek kimaradására még évekkel később is sértve emlékezett), azt jelzi, hogy a szóválasztás kifejezetten a magyar nyelvnek eredendően többségi (eredendően keresztény!) természetére kíván rámutatni. Hiszen a „keresztelő” szó a magyar nyelvben elválaszthatatlanul összekapcsolódik a

⁹⁷⁴ KISS József, „Simon Judit”, in KISS József, *Összegyűjtött versei*, szerk. HEGEDŐS Mária, 52 (Budapest: Argumentum, 2001).

⁹⁷⁵ Vö. DELEUZE és GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom...”, 52.

⁹⁷⁶ SCHEIBER Sándor, „Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben”, in *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, szerk. SZEMERE Samu, 101–123 (Budapest: Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat, 1948), 115.

⁹⁷⁷ Uo., 116.

⁹⁷⁸ A neológ zsidóság „dejudaizációs” törekvéséről, a magyar zsidó közösség nyelvi asszimilációjáról l.: KÖVÉR György, „A művelődés rétegei”, in KÖVÉR György és GYÁNI Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*, 127–162 (Budapest: Osiris, 2001), 148–149.

⁹⁷⁹ KISS József, „A kik engem fölfedeztek”, *Koszoru* 4, 2. sz. (1882): [149]–156, 153.

⁹⁸⁰ KISS József, *Összegyűjtött versei*, szerk., tan. HEGEDŐS Mária (Budapest: Argumentum, 2001), 513.

kereszténységgel,⁹⁸¹ így a „zsidó keresztelő” már akkor is kikeresztelkedés, ha nincs szó felekezeti áttérésről.⁹⁸² egy magyarul beszélő zsidónak kénytelenül is fel kell vennie (nyelvileg) a kereszténységet. A „keresztelőt csapnak” kifejezés „kikeresztelkedés-történeté”, az (áldozattal, feszültséggel és meghasonlással járó) asszimiláció történetévé alakítja a *Simon Judit*ot.

A *Simon Judit* és általában Kiss balladáinak „idegensége” a későbbi bírálatokban állandó kritika tárgyává válik (a bírálat kontextusára még visszatérek). Szász Károly 1883-ban a *Budapesti Szemlé*ben közölt értekezésében sorra veszi Kiss József költeményeinek nyelvi hiányosságait.⁹⁸³ „Dilettáns” hibának tekinti Kiss germanizmusait, szójátékait, zsidó kulturális utalásait és szokatlan szótársításait. A *Simon Judit*ban használt „ráfogja az ollót” kifejezést például értelmetlennek ítéli. Pedig egyértelműen poétikai döntésről van szó: Simon Judit a bűnbánat és vezeklés jeléül válik meg a hajától, ami „kincsarannyal ér fel”. A „lemetszi a haját” tárgyias szerkezet helyett, amelyet Szász Károly magyarosabbnak ítél, Kiss határozós szerkezetet használ. Ebben a haj grammatikailag nem objektíválódik, az ellipsis hatására (t.i. kimarad a sorból a „hajára” határozó: „Ráfogja az ollót – jaj be nagy kár érte!”⁹⁸⁴) a haj a test (s így a szubjektum) részeként jelenik meg. Ez a metonímia felerősíti a haj levágásának mint öncsonkításnak, áldozathozatalnak a képzetét, amit az igei metaforában a „ráfogja” ige által implikált agresszió is fokoz. A Kiss által választott kifejezés szokatlansága a haj levágásának kulturális és teológiai vonatkozásait nem értő többségi befogadó számára is érthetővé teszi a gesztus jelentőségét.

A Kiss-féle ballada kortársi értelmezésének visszatérő kérdése, hogy mennyiben tekinthető a zsidó „specialitás” külsőségnak és mennyiben a szövegek lényegi vonása.⁹⁸⁵ Az egyik oldal érvelésében a zsidó téma maga teszi „egyedivé”, „individuálissá” Kiss költészetét, a másik oldal szerint a zsidó elemek csak díszletek, amelyek az általános (értsd:

⁹⁸¹ Vö. a német Taufe, a francia baptême, amelyek az alámerülés, vízbe merítkezés jelentésköréhez kapcsolódnak, így a zsidó névadás és rituális merítkezés jelölésére is alkalmasak, szemantikai disszonancia nélkül.

⁹⁸² Konrád Miklós kutatásaiból tudjuk, hogy a 19. században sokáig a „kitért”, „kikeresztelkedett” zsidók jelentős része továbbra is az izraelita hitközség tagjaként élt. Ezekben az esetekben a kereszténység felvétele inkább anyakönyvezési és jogi szempontú könnyebbséget jelentett, nem a zsidó hit feladását. KONRÁD Miklós, „Zsidók és kitért zsidók a dualizmus korában”, *Történelmi Szemle* 49, 3. sz. (2007): 373–402, 378–390.

⁹⁸³ -RT [SZÁSZ Károly], „Kiss József költeményei: Harmadik bővített kiadás”, *Budapesti Szemle*, 79. sz. (1883): 147–156. Szász Károly szerzőségét Glatz Károly forrásaira alapozva azonosítom. A továbbiakban a követhetőség és tömörség kedvéért a cikkek szerzőjét Szász Károlyként nevezem meg, de a *Budapesti Szemle* bármely más munkatársa is írhatta volna az itt idézett, neki tulajdonított kritikákat. GLATZ, *Kiss József...*, 90.

⁹⁸⁴ KISS, „Simon Judit...”

⁹⁸⁵ Ld. Ambrus Zoltán kritikája, melyben éppen a zsidó „specialitást” kiemelő olvasatokkal szemben igyekszik megvédeni Kiss József költészetét: SPECTATOR [AMBRUS Zoltán], „Kiss József költeményei (Második, bővített kiadás)”, *Fővárosi Lapok*, 1882. febr. 1., 168–169.

többségi) értékeket megjelenítő szövegben csupán ornamensként vannak jelen. Maga a vita is többségi nézőpontból fogalmazódik meg, amely nem veszi figyelembe a szövegek performativitását. Az a korabeli – és sokáig öröklődő – olvasat, amely az „általános emberit” keresi és hiányolja Kiss balladáiból⁹⁸⁶ tulajdonképpen a kisebbségi irodalom alapvető működéséről nem vesz tudomást. Vagyis arról, hogy a kisebbségi irodalom „nyelvi deterritorializáltság, az individuálisnak a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása, valamint kollektív megnyilatkozás-elrendeződés.”⁹⁸⁷ A *Simon Judit* viszonylagos sikere után nem sokkal jelent meg a *Kiss József költeményei* című kötet. Kiss a balladáit egy *Tragédiák* című ciklusba rendezte, részben utalva Greguss Ágost ballada-meghatározására („tragédia dalban elbeszélve”),⁹⁸⁸ ugyanakkor el is határolódva a műfajtól.

Egy „bemutakozó” kötet esetében nem meglepő, hogy több kritikus Kiss Józsefet más kezdő költőkhöz viszonyítva tárgyalta. Többen utaltak fiatal korára (ekkor harminchárom éves), annak ellenére, hogy a *Zsidó daloktól* számítva már nyolc éve próbált betörni az irodalmi nyilvánosságba. A nemzedékbe sorolással a kritikus mintegy megvédi a költőt a klasszikusokkal való összevetés következményeitől. Nem korára, hanem vetélytársaira (saját közegére) utal. A *Figyelő* bírálata például „a kisebb dalnokok” sorába helyezi,⁹⁸⁹ ahol a *kis* és *nagy* költő megkülönböztetés egyszerre értékelő jellegű, ugyanakkor a nemzedékhez tartozást is jelzi.

A *Figyelő*ben barátja, Gáspár Imre írt a kötetéről kritikát.⁹⁹⁰ Szintén fiatalnak nevezi Kisst, „öntudatosan, műgonddal alkotó”⁹⁹¹ költőnek, akinek „van határozott, egészen modern iránya”. A *modern* jelző többször is előfordul a szövegben. Először a *Dalok az utcáról* városi témaválasztására vonatkozik („a modern világnézet fájdalma”⁹⁹² tükröződik benne); a *De Profundis*-t „egészen modern irányú és szerkezetű költői elbeszélésnek”⁹⁹³ nevezi, később ugyanennek a szövegnek a tárgyválasztását minősíti modernnek („bukott nő”/prostitúció); majd a kritika záró mondatában újra megismétli, immár általános érvénnyel: „Ennyit a tetőtől talpig modern, s öntudatos gonddal alkotó fiatal költőről.”⁹⁹⁴ A kötet *modernsége* hol erényként, hol hibaként jelenik meg. A *Dalok az utcáról* ciklust

⁹⁸⁶ Legszemléletesebb példája a már idézett Glatz Károly-monográfia, melyben az „általános emberi” visszatérő elvárás és hiány: GLATZ, *Kiss József...*, 8–13, 128, 176.

⁹⁸⁷ DELEUZE és GUATTARI, „Mi a kisebbségi irodalom...”, 37.

⁹⁸⁸ GREGUSS Ágost, *A balladáról* (Pest: Emich Gusztáv, 1865), 169.

⁹⁸⁹ N.n., „Kiss József költeményei”, *Figyelő* 6, 23. sz. (1876. jún. 4.): 274.

⁹⁹⁰ GÁSPÁR Imre, „Kiss József költeményei”, *Figyelő* 6, 24. sz. (1876. jún. 11.): 283–285, 283.

⁹⁹¹ Uo.

⁹⁹² Uo.

⁹⁹³ Uo., 284.

⁹⁹⁴ Uo., 285.

modorosnak tartja a kritikus, ítélete szerint a *De Profundis!*-ban „néhány részlet mondhatnék rútot”, „a mű tana gyűlöletes”.⁹⁹⁵ A ciklus utolsó versében a prostitúcióra kényszerült, ebből a helyzetből csupán látszólag kilépő Lizának nincs tényleges lehetősége dönteni saját sorsáról, kénytelen ismét prostituálódni. Ezt a zárlatot minősíti Gáspár Imre a „megdöbbenő”, „hatásos” és „modern” jelzőkkel. Hasonlóan (de sokkal elítélőbben) értékeli a ciklust a *Pesti Napló* á-szignóval jelzett kritikusa (feltehetően ifj. Ábrányi Emil): „Az, hogy a leány nem állhat ellent a csábnak s újra visszasüllyed előbbi élete sorába, lehet életvaló, durva realizmus, de sem arra nem tarthat igényt, hogy költői fordulatnak, sem arra, hogy valami frappáns bevégezésnek tekintsük.”⁹⁹⁶ Ábrányi is többször használja a kötet kapcsán a „modern” jelzőt: „[i]rányán a mai társadalom és a modern élet szakadozottsága érzik.”⁹⁹⁷

Gáspár Imre ezekkel a versekkel mintegy szembeállítja a *Tragédiák* ciklust: „Ha Kiss balladáit olvassuk, hamar ki vagyunk békítve. Bátran kimondhatjuk, hogy újabban költészetünk szebbeket ritkán termelt.”⁹⁹⁸ A balladákat nem nyelvi, poétikai szempontok alapján értékeli (bár kiemeli a kompozíció sikerültségét), hanem fabulájukra, tárgyukra figyel. Erőteljesen hangsúlyozza a szövegek zsidó vonatkozását, „a hazai zsidóság mythikus hitéből, hagyományaiból merítette tárgyát”,⁹⁹⁹ de nem az asszimiláció jegyében lelkesedik értük, hanem egzotikus, idegenszerű sajátosságuk miatt. Ugyanígy tesz Ábrányi is. A kötet minden versét Kiss saját zsidósága felől olvassa: „De Kiss József nem csak általános emberi bánatot érez, ő *zsidó*... és mint ilyen tűnik föl legtöbb dalában.”¹⁰⁰⁰ A költő zsidó származását olyan „specialitásnak” (vagyis egyedi vonásnak) tekinti, amely az „ótestamentumi költészet zamatát”¹⁰⁰¹ adja a versekhez. Kimondottan orientalista, az idegenségtől jólesően borzongó többségi olvasói pozícióból tekint a kötetben közölt szövegekre: „nem annyira zsidó, ha szorosan vesszük, mint inkább orientális.”¹⁰⁰² Vagyis Kiss orientalista verseit (*Persa, A csók, Képzelt utazás, A beduin*) egyneműnek tekinti saját zsidóságával foglalkozó lírai verseivel és zsidó tematikájú balladáival.

A szemlézett kritikák és könyvismertetések alapján úgy tűnik, a hetvenes évek végén Kiss Józsefet sajátos (kisebbségi) megszólalói pozíciója miatt értékelték. A *Simon Judit* bemutatásának hála immár „hivatásos” költőként kezelték, aki megérdemli a komoly,

⁹⁹⁵ Uo., 284.

⁹⁹⁶ Á- [ÁBRÁNYI Emil], „Kiss József költeményei”, *Pesti Napló, Esti kiadás*, 1876. jún. 8., [sz. n.]

⁹⁹⁷ Uo.

⁹⁹⁸ GÁSPÁR, „Kiss József költeményei...”, 284.

⁹⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰⁰ Á-, „Kiss József költeményei...” [Kiemelés az eredetiben.]

¹⁰⁰¹ Uo.

¹⁰⁰² Uo.

értékelő jellegű kritikát, bár a kor legmagasabb presztízsű lapjaiban ekkor még nem bírálták, hiszen a „kis” költők közé tartozott (egyrészt a középmezőnyhöz, másrészt az új generációhoz, amelynek tagjai nem versenyezhetnek a már kanonizált szerzőkkel). Kritikusai témaválasztását és hangütését tekintve túlságosan „modernnek” látták: a nagyvárosi szegénység jelenetei, a társadalmi érzékenység, a feloldatlan morális dilemmák, a zsidó kulturális és teológiai utalások, illetve a kötet melankolikus hangütése, a gyakran szabálytalan, (szándékosan) billegő verselés és a „magyartalannak” ítélt nyelv elidegenítette a legtöbb bírálót. A „zsidó téma”, amelyet a *Simon Judit* esetében többen izgalmas „egzotikumként” olvastak, a kötet kontextusában túlzott „specialitásnak” tűnt számukra, amely ítéletük szerint ellehetetleníti az „általános emberi” (itt most: többségi, nemzeti) igazság kifejeződését, „idegenné” és emiatt sikerületlenné teszi Kiss költészetét.

Kiss a kötet megjelenése után nem sokkal megélhetési kényszerből Temesvárra költözött. Elvértve ugyan, de jelentek meg versei budapesti lapokban,¹⁰⁰³ 1880-ra mégis ráragadtak a „régóta hallgató” és „ritkán író” jelzők.¹⁰⁰⁴ Ekkor másodszor is bemutatták vendégként a Kisfaludy Társaságban, ám *Gyilkos harang* című balladája egyáltalán nem kapott kritikai visszajelzést. A *Simon Judit* felolvasásához hasonlóan Kiss József személyesen ekkor sem vett részt az ülésen; Szász Károly olvasta fel a *Gyilkos harangot*, majd Jakab Ödön egyik versét (vagyis ismét egy „pályakezdő” költőtársával párban mutatták be). Ezzel el is érkeztünk az életmű – és Ignotus narratívája szerint a magyar vers történetének – fordulópontjához, az 1881-es évhez. Egy hónappal a *Gyilkos harang* bemutatása után, 1881 januárjában a Petőfi Társaság évnyitó ülésén Komócsy József olvasta fel Kiss *Kincses Lázár lánya* című balladáját; Kiss József ezzel hivatalosan is a Petőfi Társaság tagja lett. A valódi áttörést azonban nem ez hozta el.

3.3.3. Áttörés: Másodlagos szóbeliség és a könyv materialitása

1881. február 8-án Joseph Lewinsky bécsi színész, Neugebauer László fordításában magyar verseket szavalt a Vigadó kistermében. A programba Petőfi Sándor, Arany János, gróf Zichy Géza, Szász Károly, Gyulai Pál versei mellé Kiss József *Ágota kisasszony* című zsánereképét is felvette, majd ugyanezzel a repertoárral németországi turnéra indult. Az életkép zajos sikert aratott – és ezzel megkezdődött egy *A Hét* indulásáig (sőt azután is) tartó,

¹⁰⁰³ Szép Batóné, *Franczia négyes, Redaktor úr!, Az ujdondász* stb.

¹⁰⁰⁴ Pl. N.n., „Kiss József”, *A Hon, Esti kiadás*, 1880. jan. 16., [1.]; N.n., „Kiss József”, *Magyar Polgár*, 1880. nov. 25., [3.]; N.n., „Kiss József”, *A Hon, Reggeli kiadás*, 1880. nov. 23., [2.]; N.n., „Jakab Ödön: Költemények”, *Koszoru* 2, 3. sz. (1880): 275–278, 275.

folyamatosan eszkalálódó sikersorozat. Neugebauer több Kiss-balladát is lefordított, amelyeknek kezdetben Lewinsky volt a rendszeres szavalója. De számos színész és színésznő is felvette szavalati repertoárjába, úgy a német fordítást, mint a magyar eredetit. Az ismert és elismert költők művei közt megdöbbentő módon „a legnagyobb hatást Kiss József gyönyörű zsánere tette a vénülő Ágota kisasszonyról, mely után a közönség frenetikus tapsokban tört ki s a művésznak nemzeti színű szalagos babérkoszorút nyújtottak fel a nemzeti színház személyzetének nevében”.¹⁰⁰⁵ A szöveg hatása olyannyira kitűnt a többiéhez képest, hogy a tudósítás végén a cikk írója még egyszer visszatér rá:

„Lewinsky oly nagy művész, hogy egy poétát egymaga képes népszerűvé tenni s nagyon helyesen tette, hogy Kiss Józsefet, e keveset író, de tömören és nagy művészettel alkotó költőt felvette a műsorba. Sokan, akik ma Ágota kisasszonyon könnyeztek és tapsoltak, tanúskodhatnak e mellett.”¹⁰⁰⁶

Az *Ágota kisasszony* pozitív fogadtatásának tehát nemcsak az kölcsönöz eseményértéket, hogy Lewinsky különös tehetséggel szavalta, hanem az is, hogy egy korábban ismeretlen (vagy alig ismert) szövegről volt szó. A *Pesti Hírlap* még élesebben fogalmaz: „Lewinsky felolvasásánál a meglepetés egy nemével hallották sokan Kiss megható genrekéjét, az »Ágota kisasszonyt«, tán tudomásuk se volt róla, hogy egy Kiss József nevű költő létezik.”¹⁰⁰⁷ Az esemény utólagos elbeszélésének (megkonstruálásának) fontos eleme, hogy a szavalati est a Vigadó kistermében zajlott. A „teltház” egészen másként értelmezhető egy olyan előadói tér esetében, amelybe fizikai paramétereinek köszönhetően csak egy válogatott közönség fér el. A Vigadó kistermének „teltháza” ezért inkább egy exkluzív, elit esemény sikerét jelzi. A *Hon* beszámolója alapján zsúfolásig megtelt a kisterem, a közönség soraiban többek közt Liszt Ferenc, Pulszky Ferenc, gróf Apponyi Albert, Gyulai Pál, gróf Zichy Géza, Szász Károly és Ágai Adolf is ott ült.¹⁰⁰⁸ A nézőtérén ülők felsorolása a tudósítás fontos része, hiszen a jelenlétükkel ők tették „sikerré” a viszonylag szűk körű rendezvényt. Ahogyan a zárt irodalmi körök felolvasásai, úgy a Vigadó kistermében zajló szavalati est is a „magasművészet”, az „elit műpártolók” nyilvánosságának tereiben történt. Kiss József a Kisfaludy Társaságban felolvasó Vadnai Károly, Szász Károly,¹⁰⁰⁹ a Petőfi Társaságban szavaló Komócsy József, majd a Vigadóban

¹⁰⁰⁵ N.n., „Lewinsky felolvasása”, *A Hon, Reggeli kiadás*, 1881. febr. 11., [2.]

¹⁰⁰⁶ Uo.

¹⁰⁰⁷ N.n., „Kiss József”, *Pesti Hírlap*, 1881. febr. 27., 2.

¹⁰⁰⁸ N.n., „Lewinsky felolvasása...”, Uo.

¹⁰⁰⁹ Szász Károly híresen hatásos szavalója volt a Kisfaludy Társaságnak, szavalattani kézikönyvet is írt, amely a 19. századi „recitátorok” körében Mátray Gábor és Egressy Gábor szavalattani könyveihez hasonlóan alapműnek számított. BÖHM Edit, *A magyar versszavalás története* (Budapest: Ad Librum, 2009), 55, 102.

fellépő Lewinsky „szinkronhangján” szólalt meg a magasirodalom (szóbeli) fórumain. A költemények presztízsét és értékét a kontextusként megjelenő szövegek, a szavalóművész személye, az elsődleges befogadók személye, valamint a megszólalás tere biztosította és igazolta.

A Lewinsky által színre vitt Kiss József-versek „sikere” azonban nem merült ki a napisajtó pozitív értékelésében. Kiss balladáit Lewinsky felolvasása előtt is szavalták (különösen a *Simon Juditot*), de a február 8-i felolvasás után exponenciálisan megnőtt a szavalatok száma. Színházakban, iskolákban, egyletekben, jótékonyági esteken adták elő; több balladájához később zenei kíséret készült.¹⁰¹⁰ Fáy Szeréna, Márkus Emília, Csillag Teréz, Boér Emma és pár évvel később Jászai Mari is felvett Kiss-balladákat az állandó repertoárjába. 1883-ban bekerült az *Ágota kisasszony*, a *Simon Judit* és a *Szomor Dani* a Váradi Antal által szerkesztett színházi szavalókönyvbe, amely a színészeti tanoda I. és II. éves hallgatói számára állított össze szavalati repertoárt,¹⁰¹¹ 1884-től pedig a Dr. Jancsó Benedek-féle *Szavalókönyvben* is szerepeltek Kiss József-versek.¹⁰¹² A szavalókönyvekben Kiss versei oktatási anyaggá és a színházi repertoárok állandó komponensévé váltak. Az „elit” irodalmi terekben induló siker az egyre szélesebb körben hallható szóbeli előadásokon keresztül vált általánossá. A közönség egy jelentős része hamarabb találkozott Kiss verseivel hangzó szöveggént, mint hogy kötetben olvashatta volna őket. Bár sajtóban (nagyon ritkán) jelentek meg versei, Kiss költészete elsősorban a szóbeliségben és nem írott szöveggént létezett a 19. század végi befogadók számára.

A „másodlagos szóbeliség” fogalma Walter J. Ongnál a hangtovábbító és -rögzítő eszközök feltalálásával kezdődő korszakot írja le, amikor a hang függetlenedik a megszólaló testi jelenlététől, s így visszaszerez olyan kommunikációs funkciókat, amelyeket az írás – annak elterjedése óta – egyöntetűen átvett. Jelen értekezésben nem a hang rögzítésének köszönhető új funkciómegosztásra használom a fogalmat, hanem annak érzékeltetésére, hogy a 19. század második felében a szóbeliség – az írott szó látszólagos dominanciája ellenére – kulcsszerepet játszott az irodalom alakulásában és befogadásában. Vagyis arra, hogy az írás által dominált kultúra is „megőrzött valamennyit az elsődleges szóbeliség

¹⁰¹⁰ A Simon Judithhoz készült zenei aláfestést Huber Károly szerezte, a balladát rendszeresen adták elő „melodrámaként”, zenével kísért szavalat formájában.

¹⁰¹¹ VÁRADI Antal, szerk., *Szavalókönyv* (Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1883), 42, 142, 145.

¹⁰¹² Ugyancsak a *Simon Judit* és az *Ágota kisasszony* került be a kötetbe. JANCsó Benedek, szerk., *Szavalókönyv* (Arad: Gyulai István kiadása, 1884).

gondolkodásmódjából.”¹⁰¹³ Ong különbséget tesz „szóbeli irodalom” és „előadói tradíció” közt. Az a típusú szóbeliség, amelyről most beszélek, nem hangzó szöveggént létrejövő irodalom, hanem írott szöveg „kihangosítása”.¹⁰¹⁴ Kiss írott szövegeinek számos olyan vonása van, amelyek kedveznek a kihangosításnak. Lewinsky felolvasásában – és a későbbi, magyar és német nyelvű szavaltatokban – Kiss balladáinak (és zsánerképeinek) éppen azok a sajátosságai váltak előnyükre, amelyeket a korabeli kritikusok rendszeresen kifogásoltak: a témaválasztásuk újszerűsége, aktualitása, könnyen érthető, élőbeszédszerű, „prózaai” nyelvhasználatuk, követhető, de gyakori jelenet- és szólamváltással élő kompozíciójuk, sokkoló képalkotásuk, intenzív, de a jelentést nem kitakaró, gyakran „szabálytalan” zeneiségük. Egyszerűen jól működtek hangzó szöveggént.

A 19. század második felének szavaltati ideáljában a balladát előadó színésznek az események „szemtanújaként” kellett megszólalnia, míg a lírai verseket monológyszerűen adták elő.¹⁰¹⁵ Ez érthető is, hiszen a hangzó szöveget mindig egy egységesként elképzelt szubjektumhoz kötjük: egyetlen hanggal, testtel, jelenléttel bíró személyhez.¹⁰¹⁶ A befogadó ténylegesen tanúságtételként érzékelhette a színész előadását. A színész egymaga beszél:¹⁰¹⁷ a szólamváltás előszóban, egyetlen beszélő hangján csak úgy valósulhat meg, ha a színész (a jelenléttel bíró szubjektum) egy szemtanúi, narrátori szerepet vállal és a balladában megszólaló szereplők (a „távollevők”) szólamait „idézetként” kezeli.

Glatz Károly szerint a *Simon Judit* igazi poétikai érdeme az ellipszisek mesterfokú használata. A tragédia nem a megírt történetben rejlik, hanem az előzményben (a házasságon kívül született gyermekét megölni kényszerülő leányanya döntése), a hézagos életútban (Simon Judit elűzetése) és a következményben (Simon Judit lányának utóélete).¹⁰¹⁸ A tragédia ott kezdődik, ahol a szó *elhallgat*. Ez teret ad a szaválnak, hogy szupraszegmentális és extralingvális elemekkel kitöltse a hiányt, fokozza a hatást, irányítsa az értelmezést és a morális ítéletet, amit Glatz Károly szerint Kiss balladáinak inkább „kérdésként” fogalmaznak meg.¹⁰¹⁹

¹⁰¹³ Vö. Walter J. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség...*, 18–21. Illetve BENCZIK Vilmos, „A jelek színeváltozásai a másodlagos szóbeliségben”, in BENCZIK Vilmos, *Jel, hang, írás: Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*, 63–82 (Budapest: Trezor, 2006), 77–80.

¹⁰¹⁴ ONG, *Szóbeliség és írásbeliség...*, 20.

¹⁰¹⁵ BÖHM, *A magyar versszavaltás története...*, 98.

¹⁰¹⁶ A hangról mint a jelenlét manifestációjáról ld. ONG, *Szóbeliség és írásbeliség...*, 34.

¹⁰¹⁷ Hiszen a hang mint a „testünk terméke” közvetlen, meghitt és hitelesként, igazságként érzékelhető. Vö. BENCZIK, „A jelek színeváltozásai...”, 29.

¹⁰¹⁸ GLATZ, *Kiss József...*, 99.

¹⁰¹⁹ Uo., 102.

Mátray Gábor meghatározó szavalattani kézikönyvében a szavalati esteket hangversenyekhez hasonlítja.¹⁰²⁰ Ebben a képzetben „hangzás”, „zene” és „hangulat” fogalmi sajátos egységbe rendeződnek. Ezek Kiss József költészetében is központi szerepet játszanak. Mint láttuk, balladái és életképei is hangzó szöveggé váltak először népszerűvé, de a „jólhangzó szöveg” ideálja a költői imázs fontos részévé is vált. Sőt – és a mostani érvelés szempontjából ez az igazán lényeges, a „jólhangzó szöveg” értékét *A Hét* szerkesztősége is megörökölte. A Kissről szóló költői portrék és visszaemlékezések visszatérő motívuma a hangosan dolgozó művész. Ha csak a *Kiss József és kerek asztala* című emlékkönyv szövegeiből válogatunk, akkor is feltűnő, milyen sokszor utalnak a szerzők Kiss József felolvasóként, szavalóként vagy skandálva alkotó költőként (és szerkesztőként). Jellegzetes, egyszerre vékony és krákogó, varjúszerű hangjára többen emlékeztek,¹⁰²¹ ezt a beszédhangot alkotói instrumentumként is értették.¹⁰²² Az alkotószavaló költő portréi alapján úgy tűnik, Kiss írás közben is hangzó szöveggé képzelte el a verset.¹⁰²³ Ignotus szerint „Kiss József számára minden, ami írás volt, zene volt: a logika, a szertelen szerkezet is.” *A Héten* dolgozva is „verstől szerkesztői izenetig s névjegyig mindent a fülével irt.”¹⁰²⁴ A Kiss József-i versről tehát „jól hangzó”, vagyis „jól formált” szöveggé beszéltek, *A Hét*ben közölt szépirodalmi és publicisztikai szövegekről szóló diskurzus is megörökölte ezt az értékrendet.

Kiss sikerének olyan mindenki számára egyértelmű katalizátora volt Lewinsky felolvasása és az ennek köszönhető német nyelvű népszerűség (ami bizonyos tekintetben megelőzte a magyart), hogy a legtöbb Kiss József életrajzát ismertető szöveg legalább említés szintjén foglalkozik vele.¹⁰²⁵ Közvetlenül a felolvasóest sikerére reagálva, ugyanebben a hónapban Kiss József előfizetési felhívást indított költeményeinek újrakiadására. A *Fővárosi Lapok*ban közölt felhívásnak már első mondata Lewinsky hatására hivatkozik.¹⁰²⁶

¹⁰²⁰ BÖHM, *A magyar versszavalás története...*, 100–101. Böhm Edit az alábbi kiadásból idéz: MÁTRAY Gábor, *A rendszeres szavalattan alaprajza* (Pest, 1861).

¹⁰²¹ PL. KÁRPÁTI, „Kiss József...”, 171.

¹⁰²² VOINOVICH Géza, „A csengő vizek vándora”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 143–144, 144.; HORVÁT Henrik, „Kiss József és a német nyelv”, in *Kiss József és kerek asztala...*, 163–166, 164.; BABITS, „Negyven év...”, 148.

¹⁰²³ KOSZTOLÁNYI, „Arcképvázlat...”, 140.

¹⁰²⁴ IGNOTUS, „Kiss József és kerek asztala...”, 127.

¹⁰²⁵ A teljesség igénye nélkül: KISS JÓZSEF, „A kik engem fölfedeztek”...; GLATZ, *Kiss József...*, 88.; SZINNYEI József, „Kiss József”, in SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. (Budapest: Hornyánszky Viktor, 1899), 6: 341–344, 341.; KOMLÓS Aladár, „Előszó, Kiss József”, in *Kiss József, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő válogatott művei*, szerk. tan. KOMLÓS Aladár, 5–90 (Budapest: Szépirodalmi, 1955), 13.; DERSI, *Századvégi...*, 172.

¹⁰²⁶ N.n., „Kiss József”, *Fővárosi Lapok*, 1881. febr. 27., 213.

Az új kötet az első kiadás ciklusainak bővített, átdolgozott tartalma mellett egy új versciklust és két önálló, külön egységként feltüntetett verset tartalmaz. Vagyis az előfizetési felhívások ígéretével ellentétben nincs benne túl sok „új” (1876 utáni) szöveg; ebből is arra következtethetünk, hogy nem egy új kötetnyi szöveg publikálásának vágya, hanem a Lewinsky által megteremtett érdeklődés motiválta a kötetközlést. A kiadványt az első előfizetési felhívástól kezdve exkluzív könyvtárgyként harangozták be, sokkal nagyobb hangsúlyt kapott a kiadó szerepe és a kiadvány minősége, mint a kötet tartalma. Kiss hirtelen jött sikerének apropójaként a Franklin Társulat korábban nem használt nyomdatechnikával kísérletezett, valódi luxuskiadványt, „díszművet” hozott létre.¹⁰²⁷

A mintaként választott Lemerre Kiadó elsősorban parnasszista költők verseinek díszkiadásáról volt nemzetközileg ismert: legnépszerűbb kiadványai az 1870-es években jelentek meg.¹⁰²⁸ Kiss kötetének kiadásakor már bejáratott mintaként lehetett rájuk hivatkozni, sőt a formátum Kiss József nevét a francia kiadó ikonikus köteteivel, és így a parnasszista költészeti hagyománnyal kapcsolta össze. Mint azt *A Hét költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma* című fejezetben már tárgyaltuk, *A Hétben* publikált versfordítások között számos olyan szerző verse tűnik fel, akiket a magyar közönség eredetileg Lemerre kiadványaiból ismerhetett, például Sully Prudhomme, François Coppée vagy Armand Renaud. A *Fővárosi Lapok* kizárólag a kiadó és a kiadásért felelős könyvkereskedő, Grill Károly szerepét tárgyalta, értéktárgyként, fogyasztási cikként beszélve a kötetről:

„[A] kötet disz példányát a régi szolid izlés modorában kötteté be, széles finom piros bőrbe vonatva a sarkokat és a táblák csücskeit. A táblákon több a bőr, mint a papír, melynek barnás habos színe összhangzatban áll a nyomtatás és kötés komoly izlésével. Könyvtárnak, szalonasztalnak egyaránt díszére válik az egész kiállítás, méltó hüvelye a költői értékű tartalomnak. Elmondhatni, hogy költő és kiadó egyaránt szépet nyújtanak benne az olvasó közönségnek. Ünnepi ajándéknak nagyon alkalmas könyv s hiszszük, hogy az alkalom nyitán is jó kelete lesz.”¹⁰²⁹

Ahogy Lewinsky szavalatainak hatása, úgy az új kötetkiadás sem értelmezhető pusztán poétikai szempontok alapján. A kiadvány mindenekelőtt termékként jelent meg, maguk a kötetben foglalt versek háttérbe szorultak a könyv materialítására fókuszáló, részletes leírásokkal tarkított reklámokban és könyvismertetőkből. A kötet valóban az 1881-es

¹⁰²⁷ N.n., „Kiss József”, *A Hon, Esti kiadás*, 1881. jún. 21., [2.]

¹⁰²⁸ Robert F. BYRNES, „The French Publishing Industry and Its Crisis in the 1890's”, *The Journal of Modern History* 23, 3. sz. (1951): 232–242, 235.

¹⁰²⁹ N.n., „Amateur kiadás”, *Fővárosi Lapok, Melléklet*, 1881. dec. 17., 1717.

karácsonyi vásár főszereplőjévé vált. Jól szemlélteti ezt egy szatirikus hangvételű tárca, amely a *Magyarország és a Nagyvilág* karácsonyi lapszámában jelent meg. A vásárlási örületet megörökítő szöveg elefántcsont legyezők, Sarah Bernhardt-kalapok, Alter és Kiss divattermében készült estélyi toalették és fővárosi gyógyszerházak luxuskozmetikumai mellett említi Kiss József költeményeinek díszkiadását. Olyan áruk sorában tehát, amelyek az átlagos vásárló számára elérhetetlenek, de hön áhított divattárgyak: „Nagyon könnyen elhihetik önök, hogy ezen legszebbekből semmit sem vehettünk meg.”¹⁰³⁰

Kiss olvasói – vagyis azok a vásárlók, akiket a második kiadás materiális jellemzői és a kiadvány ára mintaolvasóként kijelölt – a jómódú polgárság és az arisztokrácia köréből kerültek ki. Kisst nem egyszerűen arisztokrata szalonokban olvasták, de a kötetet kifejezetten ezekbe a szalonokba *szánták*. Ettől kezdve Kiss kiadványainak jelentős részét az „arisztokratikus ízlésűnek” tekintették, amely „elit” olvasókör (és „elit” fogyasztók!) pártfogására számított. Kiss József nevéhez maradandóan hozzákapcsolódott az *igényesség*, az *elegancia*, a *jó ízlés* és a *kifinomultság* – mely jelzőket *A Hét* is megörökölt.

3.3.4. Akadémiaellenesség és „más rend”

Az 1881-es évet a fejezet eddigi részében Kiss József sikertörténeteként láthattuk, amelyben a szövegek „sikerültségénél” jelentősebb szerepet kaptak a verseket legitimáló nyilvános és félnyilvános fórumok, intézmények, személyek, illetve a kiadványok materialitása és terjesztése által kijelölt mintaolvasók osztályhovatartozása. Érdekes azonban külön kitérni a *Kiss József összes költeményei* második kiadásának kortársi kritikai fogadtatására, ugyanis az a diskurzus, amely a korabeli sajtóban a kiadvány kapcsán elindult, nagy szerepet játszott a tíz évvel később induló *A Hét* imázsának és pozíciójának kialakulásában.

Bár a napi- és hetilapok tele voltak könyvismertetésekkel és pozitív kritikákkal a kötet megjelenése utáni hetekben, dr. Silberstein Adolfnak a *Pester Lloyd*-ban közölt cikke¹⁰³¹ volt az, amelyre reagálva a *Budapesti Szemle* is beszállt a diskurzusba. Silberstein (több korabeli recenzióhoz hasonlóan) Arany János tehetséges tanítványának nevezte Kisst. Az összehasonlítást indokolta is: ha valakinek magyar nyelven a *ballada* a választott műfaja, azt szükségszerűen Arany örököseként, hozzá mérve bírálják. Silberstein kifejezetten a balladákra figyelt (vagyis Kissnek hangzó szövegeként is terjedő, így legismertebb alkotásaira); a lírai verseket, amelyek a kötet jelentős részét képezik, figyelmen kívül hagyta.

¹⁰³⁰ JEAN D'OR, „A múlt héten”, *Magyarország és a Nagyvilág* 17, 52. sz. (1881. dec. 25.): 835–836, 835.

¹⁰³¹ SILBERSTEIN Adolf, „Zwei Ungarische Lyriker”, *Pester Lloyd, Beilage (Melléklet)*, 1881. dec. 28., [1]–[2.]

Ha csak a kritika Kiss Józsefre vonatkozó részére figyelünk, Silberstein értékelése nem sokban különbözik más, Kissel foglalkozó kritikák állításaitól.

Azonban a *Kiss József költeményeit* nem önmagában tárgyalja a kritikus, hanem összekapcsolja egy másik magyar költő legújabb kötetével: Gyulai Pálnak a Franklin Társulatnál megjelent *Költeményeivel*.¹⁰³² A cikknek körülbelül egyharmada (a zárlat) elemzi Kiss kötetét, annak pozitív elbírálásához képest Gyulai Pál verseit mérsékelt lelkesedéssel ismerteti. Silberstein kritikusként méltatja Gyulait. Jules Janinhez, Francisque Sarceyhoz hasonló színvonalú kritikusnak nevezi, akit egyedül az gátol meg a világirodalmi, nemzetközi tekintély megszerzésében, hogy a magyar „kis nyelv”, így a magyar irodalom kritikája is szűk körben reked. A verseket azonban minden pozitív sajátosságuk ellenére Petőfi és Arany verseihez képest gyengébbnek ítéli. Tehát a kritika Gyulai Pált a kortársaival versenyeztetve *leértékeli*, az új generációból származó Kiss Józsefet pedig irodalmi genealógiába illeszti, Arany örökösének nevezi: *felértékeli*.

Emlékezzünk vissza a Kiss József költeményeinek első kiadásáról szóló kritikák retorikájára, amelyek a versenymezőnyt kijelölendő Kisst a „nagy költők” mezőnyétől elkülönítve „kis költőként” vagy „fiatal költőként” tárgyalták. Lewinsky szavatainak és az irodalmi társaságokban zajló bemutatkozásnak hála Kiss egy diskurzusba került a „nagy” költőkkel, de csupán vendégként vagy kuriózumként. Silberstein kritikája azonban nemcsak egymás mellé tette Kisst és a jelentős tekintéllyel bíró Gyulai Pált, de Gyulait az előző nemzedék „kis költőjeként”, Kiss Józsefet pedig ugyanezen generáció „Mesterének” örököseként tárgyalta.

Erre a cikkre reagált a *Budapesti Szemle* hasábjain m.p. monogrammal (Glatz Károly forrásai alapján) Szász Károly. Módszeresen és figyelmesen végighalad a kötetben, bírálja úgy szerkezeti, mint poétikai szempontból. Kiss balladáival szemben a legszigorúbb, hiányolja belőlük a balladák megszokott verszenéjét, képeit egyenesen prózainak érzi, a ciklus címében is jelzett tragikumot pedig erős fenntartásokkal fogadja csak el. Nem tragikusnak, hanem melodramatikusnak tartja a szövegeket, amit többször kiemel: „Nem tud hangulatot ébreszteni, kedveli a borzalmast, de nincs érzéke a tragikum iránt.” Egyedül a *Simon Judit* esetében érzékel valódi tragikumot, ám ezzel sincs megelégedve. Kifogásolja egyrészt a gyermekgyilkos zsidó középkori toposzának használatát, másrészt „a magyar népies rhythmus” és a „specificus zsidó tárgy” összeférhetetlenségét, vagyis őt is a

¹⁰³² Mindkét kötet a karácsonyi könyvvásárra jelent meg és a korabeli kiadói szokásokhoz igazodva a következő évet tűntette fel a szennycímlapon: KISS József, *Költeményei* (Budapest: Grill Károly, 1882).; GYULAI Pál, *Költeményei* (Budapest: Franklin-Társulat, 1882).

„kisebbségi” vonás zavarja, az a disszonancia, amit a fejezet egy korábbi szakaszában a szöveg beszédaktusértékeként értelmeztem.

A kritika egyértelműen sértettségből és érdekvédelemből született. Szász Károly látszólag Arany Jánost, valójában Gyulai Pált védve támadta Kisst. Ettől kezdve nem lehetett úgy nyilatkozni Kiss Józsefről a magyar sajtóban, hogy a beszélő ne pozicionálna magát a konfliktussá nőtt vita valamelyik oldalán. A felszólalók két, látszólag élesen elkülönülő táborba rendeződtek. Egyik oldalon az „akadémikusokkal”, akik kimondatlanul Gyulai Pál védelmében Kiss József ellen szólaltak fel, élükön Szász Károllyal (aki Kiss verseinek harmadik kiadásáról ismét kritikát írt). Másik oldalon a „modernekkal”, akik a Kiss József elleni támadásokat maliciózusnak és túlzónak tartották.¹⁰³³ A vita, amelynek utórezgései a század végéig – sőt Kiss 20. századi értékelésében is – érezhetők, egyértelmű médiafigyelmet biztosított Kissnek. Egy idő után (félnyilvános térben és élőszóban, de a sajtó által közvetítve) maga Kiss József is reagált a kialakult helyzetre.¹⁰³⁴ Így kapcsolódott hozzá 1881-től kezdve Kiss József nevéhez az Akadémiaellenesség jelentésköre, amelyet *A Hét* nyilvánvalóan örökölt és amiből profitált is. Kiss Józsefet olvasni: egy új rend, egy új ízlés (a *modern* ízlés) vállalását jelentette.

A Kisfaludy Társaság tagválasztása idején arról cikkeztek a lapok, hogy vajon Kiss Józsefet be fogják-e választani a tagok sorába¹⁰³⁵ (erre 1914-ig várni kellett). A felvétel megtagadásáról nyilatkozva Solyom Ferenc a Kisfaludy Társaság döntését úgy értékeli, mint ami végre győzelmet arat afelett a „sokfejű sárkány” felett, amit „közönséges polgári nyelven közvéleménynek szoktunk hívni, s mely ebben az esetben éppen akkora darabot tart Magyarországból megszállva, ahány poézis iránt fogékony ember határai között csak található”.¹⁰³⁶ Kiss népszerűsége eszerint megszállás, hódítás. Tekintélyének és olvasottságának növekedése a korabeli cikkekben rendszeresen térfoglalásként, trónkövetelésként jelenik meg (vö. a fejezet elején idézett monarchista metaforával). Kiss József neve olyan alternatív tekintélyt jelentett a század végén, amely független volt ugyan

¹⁰³³ Terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban részletesen elemezni azt a sajtóvitát, amely Silberstein [Ötvös] Adolfnak a kritikájával indult. A vita fontosabb állomásai, a teljesség igénye nélkül: SILBERSTEIN Adolf, „Zwei Ungarische Lyriker...”; M. P. [SZÁSZ], „Kiss József költeményei...”; REVICZKY Gyula, „Kiss József költeményei, 1868—1881”, *Koszoru* 4, 1. sz. (1882): 82–85.; SPECTATOR [AMBRUS Zoltán], „Kiss József költeményei...”; RÁDL Ödön, „Legújabb költészetünk hatástalanságáról”, *Koszoru* 4, 4. sz. (1882): 294–312.; -RT [SZÁSZ Károly], „Kiss József költeményei. Harmadik bővített kiadás...”; REVICZKY Gyula, „A ballada-járvány”, *Koszoru* 6, 45. sz. (1884): 717–719.; SIMONYI Zsigmond, „Nyílt levelek a szerkesztőhöz”, *Budapesti Szemle*, 136. sz. (1888): 153–156.; FELEKI Sándor, „Zsidó–magyar írók és tudósok: Kiss József”, *Egyenlőség* 9, 48. sz. (1890. nov. 28.): 8–10.

¹⁰³⁴ N.n., „Az írók és művészek társasága”, *Fővárosi Lapok*, 1882. okt. 17., 1478.

¹⁰³⁵ Pl. N.n., „A Kisfaludy Társaság jelöltjei”, *Pesti Napló*, 1893. jan. 5., 9.

¹⁰³⁶ SOLYOM Ferenc, „Választás után”, *Fővárosi Lapok*, 1893. febr. 2., 278.

az Akadémiától és az ennek meghosszabbításaként értett Kisfaludy Társaságtól, de amelyet költői pályája kezdetén éppen a Kisfaludy Társaság legitimált (hisz kétszer is meghívták vendégként, sőt a legelső, nem publikus Lewinsky-estet is a Kisfaludy Társaság rendezte).¹⁰³⁷ Vagyis Kiss József a kiemelkedően magas színvonalú, de irodalompolitikai okok miatt meghurcolt és megtagadott művészet szimbólumává vált. Erre építve teljesen érthető, hogyan lehetett *A Hét* jelszava a mindenki számára nyilvánvaló utalás: „Tiszteld a tehetséget mindenek felett!”¹⁰³⁸

Kiss József 1881 és 1889 között megdöbbentő népszerűsége tett szert, és ezzel együtt nemcsak elkötelezett olvasóközönséget szerzett magának, amely minden újabb művészi vállalkozását izgalommal várta, de egy sajátos értékrend szimbolikus megtestesítőjévé is vált. Kiss költőként nem értékelhető olyan statikus kategóriák mentén, mint a „népies balladaköltő”, vagy az „urbánus zsidó lírikus”, sőt egy fejlődéstörténet szubjektumaként sem (ahogyan például Komlós Aladár olvassa az életművét),¹⁰³⁹ hiszen ezek a látszólag egymásnak ellentmondó megszólalásmódok és értékelések egyidőben jelentkeztek az életművön belül. Az ilyen típusú értelmezések folyamatos ellentmondásokba ütköznek: az életmű „esszenciáját” keresve elfeledkeznek arról, mennyi esetlegesség, mennyi „irodalmon kívüli” tényező befolyásolja egy költői *portré* és *életút* alakulását. Sőt – ahogy arra éppen Kiss József esete is rávilágít – a szerző lényegi vonásait keresve azt sem láthatjuk, hogy egyetlen életpálya megalkotása is többszereplős történet: „Kiss József” mint költő Joseph Lewinskynek, Szász Károlynak, (a *Simon Judit*ot apján keresztül a Kisfaludy Társasághoz közvetítő) Toldy Istvánnak, a fordító Neugebauer Lászlónak, a kritikus Silberstein Adolfnak, a könyvkiadó Grill Károlynak és számtalan ma már visszakereshetetlen személynek a tudatos-tudattalan kollaborációjaként jött létre. Ez a többkezes diskurzus hozta létre a „Kiss Józsefként” leírható, komplex és gyakran önmagának is ellentmondó értékklóglomerátumot. Erre maga Kiss is reflektált, amikor önéletírásában magát élete tehetetlen elszenvetődőjeként, paciensként jelenítette meg, akinek karrierjét tőle függetlenül ható ágensek alakították.¹⁰⁴⁰

A „Kiss József” névbe sűrítve olyan művészeti kategóriák, beszédmódok, irodalmi nyilvánosságok és irányzatok léteznek együtt, melyeket hajlamosak vagyunk bináris oppozícióban és nem mozgóegységként elképzelni. *A Hét* retorikája hasznosította

¹⁰³⁷ Hegedős Mária jegyzetei alapján az *Ágota kisasszonyt* legelőször 1878-ben szavalta Lewinsky, a Kisfaludy Társaság zárt ülésén: KISS JÓZSEF, *Összegyűjtött versei...*, 517.

¹⁰³⁸ KISS, „Egy lapról...”, 845.

¹⁰³⁹ KOMLÓS, „Előszó, Kiss József...”, 14–16.

¹⁰⁴⁰ KISS József, „A kik engem fölfedeztek...”, 153–154.

mindezeket a „Kiss József” névben sűrűsödő jelentéseket. Kiss kortársi megítélésének és pozíciójának paradoxonjait öröklő a lap. A „karizmatikus szerkesztőnek” a megítélése predesztinálja a lapot a (kezdetben nem feltétlenül anyagi) sikerre, akárcsak az automatikus ellenzékiiségre, illetve a „modern lap” szerepre. Az *urbánus*, a *zsidó*, az *arisztokratikus ízlésű*, a *polgári*, a *kozopolita*, a *dekadens*, a *jól megírt* – mind olyan jelzők, melyeket „Kiss József” lapja gyakorlatilag készen kapott.

4. ÖSSZEGZÉS

Az értekezés végén körülbelül oda érkeztünk meg, ahonnan elindultunk: Kiss Józsefhez. Míg az első fejezetben mentor-tanárként és szerkesztőként láttuk, a zárlatban már költőként és egy ízlésvilág, értékrend metonímiájaként jelenik meg. Kiss József nélkül nem lehet értelmezni *A Hét* költészetszemléletét. Nem azért, mintha a lap az ő önálló teljesítménye volna, hiszen valamennyi itt tárgyalt jelenség, diskurzív gyakorlat, költészeti mintázat és értelmezői hagyomány kollaboratív természetű, visszakereshetetlen eredetű.¹⁰⁴¹ Hanem azért, mert Kiss József mint szerep és értékklomglomerátum jelentősen meghatározza azt, ahogyan *A Hét* olvasható és értelmezhető. A költő és a lap szoros összefonódása miatt az irodalomtörténeti emlékezet ugyanúgy nem kedvezett *A Hét*nek, mint ahogyan Kiss Józsefnek sem kedvezett. S ez részint érthető is: a 20. század eleji esztétikai törekvések által meghatározott, ma érvényes költészetfelfogásunk és ízlésünk lényegesen különbözik attól, amit Kiss József és *A Hét* képviselt. Éppen ezért a *Nyugat* „felől” nem olvasható *A Hét* másként mint esztétikailag értékelhetetlen előzmény. Ez nem jelenti azt, hogy *A Hét* nem segíthet a *Nyugat* értelmezésében, vagy például az *Új versek* utáni Ady megértésében: mint a 20. század elejének költészeti eszményétől különböző, azzal kontrasztot képző kontextus igenis termékeny összehasonlítási alapot jelenthet. De mindig csak mellékszerepben, viszonyítási és ellenpontként. Tehát *A Hét* elbeszélhetőségéhez, vagyis ahhoz, hogy a lap az értekezés központi témája, az érdeklődés tulajdonképpeni tárgya lehessen, arra volt szükség, hogy újrarajzoljuk az egyértelműnek és szilárdnak gondolt interpretációs kereteket. A korszakképzetek kimozdítása, a „modernség” fogalmának újragondolása, a korban használatos irányzatjelölők és esztétikai kategóriák felülvizsgálata létrehozta azt a perspektívát, ahonnan *A Hét* „modernsége” elbeszélhetővé válik.

Az értekezés nem rekanonizációs szándékkal íródott. Nem állítom, hogy a mai befogadó számára hasonló olvasmányélményt jelentenek *A Hét* költőinek versei, mint a *Nyugati*, hiszen a hegemon esztétikai ítélet, ízlés, a művészetre irányított tekintet mindig történetileg meghatározott és az oktatás, valamint az intézményrendszerek által hagyományozott.¹⁰⁴² Az egyes műalkotások, műfajok, szerzői életművek értékét az aktuálisan hozzájuk kötődő társadalmi és gazdasági ítéletek jelölik ki,¹⁰⁴³ így *A Hét*ből ma elsősorban az látszik esztétikailag értékelhetőnek, amit a jelenleg érvényes ízlés látni enged,

¹⁰⁴¹ BRAKE, *Subjugated Knowledges...*, 128–129.

¹⁰⁴² Pierre BOURDIEU, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, ford. Richard NICE (Cambridge: Harvard University Press, 1984), 4–6.

¹⁰⁴³ BOURDIEU, *Distinction...*, 80.

vagyis ami a *Nyugat* modernségéhez hasonlít. A disszertáció egészében azt a perspektívát kerestem, amelyből megnyílik, interpretálhatóvá válik *A Hét*ben közölt lírai versek korpusza. Ahhoz, hogy az 1890-es évek költészetét ne pusztán értékelni, hanem értelmezni is tudjuk, a korszaknak, és kifejezetten a korszakban működő periodikáknak a történetileg meghatározott ízlését is az interpretáció tárgyává kell tenni. Éppen ezért a verselemzéseket a sajtódiskurzus és a századvégi kritikai „szótár” vizsgálatával párbeszédben végeztem el, ahol utóbbi nem a „kontextus”, amely felől a vers mint „textus” megmutatkozik.¹⁰⁴⁴ Ehelyett mindkettőt ugyanazon diskurzus részeként kezelem, amelyet a periodika mint „műfaj” (kiadói, befogadói stratégiák, formai keretek által meghatározott diskurzív gyakorlat) hoz létre.¹⁰⁴⁵ Az ízlést (ki)alakító lírai, kritikai és zornalisztikai beszédmodok vizsgálata megmutatja, hogy a századvég olvasói számára miként jelenthetett esztétikai élményt *A Hét* költőinek olvasása, milyen értelmezői kategóriák segítségével olvasták ezeket a verseket, és hogyan tehetők ezek a szövegek *ma* az értelmezés tárgyává. Mindezek foglalatjaként arra kérdezek rá, mit jelent *A Hét* korai évfolyamainak diskurzusában „modernnek lenni.”

Az értekezés nem kérdőjelezi meg, hogy a *Nyugathoz* képest a 19. század végének irodalmi sajtója előzmény. Az előzmény-következmény reláció felülírása helyett azt állítom, hogy a modernitás makrokorszakán belül számos modernség létezett, amelyek mindegyike szükségszerűen előzményként vagy alternatívaként mutatkozik meg a tőle szándékosan elkülönölni vágyó „újhoz” képest, hiszen az elkülönbözödés a modernség alapvető esztétikai mechanizmusa. Így a 19. század utolsó évtizedének művészeti törekvései nem a modernség origójaként, a „kezdődő” modernség jeleként interpretálhatóak – és nem is egy szükségszerűen értékelő megkülönböztetés negatív pólusára helyezve – hanem úgy mint előzménnyel (hagyománnyal) és utóélettel (hatással) rendelkező konstrukciók.

A periodikatudomány módszertana és szemlélete segítette ezt a perspektívaváltást. A vers, amely a könyv médiumában immateriálisnak és időn kívülinek, pusztán „nyelvi kóddal” rendelkező zárt egységnek tűnik, a periodikában szükségszerűen nyílt struktúraként mutatkozik meg, amely történetileg szituált, egy időben kibontakozó sorozat része, minden esetben rendelkezik aktualitással (ha úgy tetszik „referenciális”), dialógusban áll a környezetében olvasható szövegekkel. Modernsége így a korszerűség [contemporality]¹⁰⁴⁶ és az azzal való súrlódás kölcsönhatásában (vagyis a szöveg hangulatában) ragadható meg.

¹⁰⁴⁴ PYKETT, „Reading the Periodical...”, , 102–103.

¹⁰⁴⁵ BEETHAM, „Open and Closed...”, 97–98; BEETHAM, *A Magazine...*, 2–3; BROOKER és THACKER, szerk., *Britain and...*, 5–17.

¹⁰⁴⁶ CĂLINESCU, *Five Faces...*, 86–89.

A „hangulat” az általa implikált időbeliség, átmenetiség, hiányérzet miatt vált az értekezés központi esztétikai kategóriájává. A feltárló temporalitás mint a versekkel szembeni elvárás az „időt jelző és idővel jelölt”¹⁰⁴⁷ periodikában fokozottan előtérbe kerül: olyan időképzetről van szó, amely nemcsak a jelent, de annak elmúlását, megragadhatatlan voltát is regisztrálja. A századvégi líra efemer, átmeneti, eklektikus és hangulátorientált volta magyarázatot nyer, ha az időszaki sajtó temporális, szórt és montázs-jellegű működésmódja felől értelmezzük azt. Az értekezésben olyan forrásokra támaszkodtam, amelyek kizárólag *A Hetet* periodikaként olvasva mutatkoznak meg: hirdetések, előfizetési felhívásokat, szerkesztői üzeneteket, névtelenül jegyzett bírálatokat helyeztem a versek mellé, és ezek dialógusából rajzoltam meg azt a moderniségszményt, amelyet *A Hét* szerkesztői támogattak. Ez a modernség apokaliptikus szemléletű, a diszharmóniát, hiányt és az éppen elmúló pillanat melankóliáját helyezi fókuszba és emeli programmá. Ilyen értelemben hangsúlyosan századvégi: igyekszik szorosan kapcsolódni az előzményekhez, ugyanakkor meghaladni, kimozdítani azokat.

Az induló *A Hét* moderniségről alkotott képzetait a századvég korszakkonstrukciója segítségével körvonalaztam. Ez a korszakolás kifejezetten az 1890-es évekre irányítja a figyelmet, ugyanakkor a korabeli „korszaktudat” értelmező kategóriáiból indul ki. A „századvégi modernség” olyan pozícióként mutatkozik meg, amely egyszerre kötődik expliciten a 19. századhoz (hiszen ennek a *végpontját* jelöli) és fordítja figyelmét a jövő felé. A századvég precíz és körültekintő újraértelmezésére azért is szükség van, mert az általa implikált apokaliptikus szemlélet, amely az 1890-es években esztétikai programként jelentkezik, a *Nyugat* önmítosza felől nézve beigazolódott „jóslatnak” tűnik. A magyar értelmezői hagyományban szokatlan „századvégi” korszakfogalmának konzisztens használata arra emlékeztet, hogy a változást váró és sürgető fin-de-siècle beszédmód önfelszámoló működése, átmenetisége, efemer volta nem hiányosság, hanem az esztétikai program része.

A századvégi „izmusok” közül a dekadenciában fejeződik ki leginkább a hanyatlást hirdető, egyszerre önérzetes és önkritikus századvégi „hasadt habitus.”¹⁰⁴⁸ Az irányzatjelölő vizsgálata az értekezés perspektívájából több okból is lényeges: egyrészt olyan minősítésről van szó, amely *A Hét*-ben publikált líra értelmezésében a mai napig tovább él, reflektálatlan kategóriaként öröklődik. Másrészt a „dekadens” jelző kifejezetten zsurnalizmusként, az

¹⁰⁴⁷ BEETHAM, „Time...”, 323.

¹⁰⁴⁸ BOURDIEU, *Sketch...*, 100–103.

időszaki sajtóban fejlődő ideologémaként kapcsolódik össze *A Hét* szépirodalmi szerzőivel. Az irodalmi dekadenciát így nem „Nyugatról importált”, baudelaire-iánus, imitálható stílusként és motívumhálóként kezeltem, hanem értelmezői attitűdöket formáló értékelő kategóriaként. Éppen ezért a periodikakutatás és a diskurzuselemzés módszereivel elemeztem. A szó előfordulásait kerestem, ugyanakkor azt is vizsgáltam, milyen más értékelő kategóriák jelennek meg vele relációban, vagy mi az, ami bizonyos szövegekben „helyettesítheti.” A dekadencia fogalmának mellőzése ugyanis evidens következménye annak, ahogyan azt a 19. század végének sajtódiskurzusában medikalizált és kriminalizált kategóriaként használták.

A Hét abban a szerencsétlen helyzetben van, hogy fogalomkészletének egy része *formálisan* tökéletesen identikus az előző évtizedek fogalmaival (pl. „hangulat”), más része pedig a drasztikusan radikalizálódó, polarizálódó későbbi diskurzusok fogalmaival („kormopolitizmus”, „városiasság”, „dekadencia”, „modernség”), ugyanakkor *funkcionálisan* eltér azoktól. Ez a formális megegyezés azt az illúziót kelti, mintha egyetlen, homogén diskurzusról lenne szó. Kiss József 1909. december 25-én *A Hét*-ben közli először *Időm lejárt* című versét.¹⁰⁴⁹ A vers első két sora a *Nyugat* és a *Holnap* antológiák megjelenése utáni pezsgő korszak(ön)tudat kontextusában úgy olvasható, mint a korszak-, ízlés- és hatalomváltás, ha úgy tetszik a „vereség” keserű beismerése:

„Időm lejárt, hanyatlik napom,
Ifjú titánok, üssetek agyon!”¹⁰⁵⁰

A vers a dekadencia önkritikus attitűdjét és modalitását hordozza magán, sőt két dekadens alapmetafora is megjelenik benne: a lenyugvó nap, illetve a kicsinynek tűnő óriás vállán álló, magát titánnak képzelő törpe. Szinte vulgáris, szándékosan profanizáló nyelvhasználatával („üssetek agyon”) ironikus olvasásra invitál. Az irónia még explicitebbé válik az ötödik szakasz zárósorában („Rendbe van! Rajta! én hős fiaim!”), amely apagyilkosként jeleníti meg az új irodalom képviselőit („hőseit”), akiket maga az apa bújtat agresszióra. Ha a vers ezzel a sorral zárulna, akkor valóban a korszakváltás ironikus modalitású, de eléggé egyszerű allegóriájaként olvashatnánk. Kiss azonban tovább szövi a metaforát. A meggyilkolt apa rossz lelkiismeretként, kísértetként visszajár, sőt a magukat titánnak, az elődöket törpének képzelő ifjagnál is nagyobb nő:

¹⁰⁴⁹ KISS József, „Időm lejárt”, *A Hét* 20, 52. sz. (1909. dec. 25): [1].

¹⁰⁵⁰ KISS, „Időm lejárt”, KISS, *Összegyűjtött...*, 207.

„De egyet mondok, ifjú titánok,
Holtom után én csak hazatalálok.

És megnövök [...]

És hurkot kötök és szétverek
Én elcsigázott, fáradt, vén gyerek.”¹⁰⁵¹

A vers mindvégig az előd-utód, apa-gyermek, óriás-törpe különbségtételek relativizálásával játszik. Egyszerű korszakváltás-képzet, vagy sértett „stafétaátadás” helyett az *Időm lejárt* inkább az újítás, a modernizáció ellentmondásosságát viszi színre. Az „agyonütött”, sőt lefejezett apa („ma várja guillotin”) valójában kivégezhetetlen, legyőzhetetlen, minden trónfoglalás illuzórikus. Ebben a konstellációban nincs sem győztes, sem vesztes, csak egymással örökösen viaskodó, szükségszerűen ellentétesként megmutatkozó értékrendek, Kiss szóhasználatával „világok”, a disszertáció fogalmaival „modernségek” léteznek.

Kiss József lapjának modernsége a későbbi, attól szándékosan elkülönülő modernségek fényében kifejezetten antimodernnek, legjobb esetben is „elavultnak” tűnik. A sajtóban létező líra mindig a publikálás jelenéhez kötődik, sokkal inkább „korszerűnek” tűnik mint modernnek. *A Hét* hangulatorientált, dekadens költészete olyan modernizációs problémákat visz színre, amelyek kifejezetten a századvég problémái, s így nem (vagy csak nehezen) átmenthetőek a későbbi korok szerzői és olvasói számára. Ahogy azt Matei Călinescu Baudelaire-olvasata kapcsán láthattuk: az előző korszak modernsége „technikaként” (nyelvként és formaként) tovább öröklődhet, de minden ami expliciten saját jelenéhez köti, a későbbiekben szükségszerűen történetiként fog megmutatkozni.¹⁰⁵² Mégis, az újításnak, az elkülönbözödésnek és a „hang” keresésének explicit szándéka, amely *A Hét*-ben nyomon követhető a mutatóvényszámtól kezdve valamennyi előfizetési felhívásban, hirdetésben és szerkesztői üzenetben, eleve modernné teszi a lapot.

¹⁰⁵¹ Uo.

¹⁰⁵² CĂLINESCU, *Five Faces...*, 86–89.

BIBLIOGRÁFIA

- (–). „Korkép a jelenből”. *Magyar Szemle* 9, 6. sz. (1897): 61.
- . „Első könyvem (Hazafias és egyéb költemények. Irta: Lampérth Géza. Beöthy Zsolt előszavával. Budapest, 1897. 168. l. Ára 1 frt. 50 kr.)”. *Magyar Szemle* 9, 28. sz. (1897. júl. 11.): 333–334.
- [BEÖTHY Zsolt]. „Maradandó alkotások”. *Budapesti Hirlap*, 1895. jan. 11., 1–3.
- [KISS József]. „A dédanya temetése napján”. *A Hét* 3, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.
- [KISS József]. „A vörös kereszt”. *A Hét* 6, 6. sz. (1897. febr. 7.): 100.
- [KISS József]. „Arad. Z. Kálmánné”. *A Hét* 1, 3. sz. (1890. jan. 19.): 52.
- [KISS József]. „Arad”. *A Hét* 1, 15. sz. (1890. ápr. 3.): 244.
- [KISS József]. „Bohème szerelem”. *A Hét* 3, 30. sz. (1892. júl. 24.): 484.
- [KISS József]. „Budapest A. K.”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 18.
- [KISS József]. „Budapest, P. I.”. *A Hét* 2, 22. sz. (1891): 360.
- [KISS József]. „Budapest. »Dalolj, dalolj!«”. *A Hét* 1, 40. sz. (1890): 224.
- [KISS József]. „Budapest. R. E.”. *A Hét* 2, 30. sz. (1891): 488.
- [KISS József]. „Budapest”. *A Hét* 1, 5. sz. (1890. febr. 2.): 84.
- [KISS József]. „Budapest”. *A Hét* 1, 6. sz. (1890. márc. 16.): 196.
- [KISS József]. „Cunctator”. *A Hét* 2, 27. sz. (1891. máj. 24.): 440.
- [KISS József]. „Eperjes”. *A Hét* 1, 9. sz. (1890. márc. 2.): 148.
- [KISS József]. „Fekete József urnak Budapesten”. *A Hét* 3, 40. sz. (1892. okt. 2.): 643.
- [KISS József]. „Hazafi Veral János urnak”. *A Hét* 3, 38. sz. (1892. szept. 18.): 612.
- [KISS József]. „Hulló lombok”. *A Hét* 3, 51. sz. (1892. dec. 18.): 820.
- [KISS József]. „Ibi-ubi. Pályakezdő”. *A Hét* 1, 16. sz. (1890. ápr. 20.): 260.
- [KISS József]. „K. A.”. *A Hét* 10, 2. sz. (1899. jan. 8.): 31.
- [KISS József]. „Kaposvár, F.”. *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 12.): 36.
- [KISS József]. „L.”. *A Hét* 5, 16. sz. (1894. ápr. 22.): 255.
- [KISS József]. „Monte Rosa”. *A Hét* 2, 52. sz. (1891. dec. 27.): 854.
- [KISS József]. „Munkács”. *A Hét* 6, 17. sz. (1895. ápr. 28.): 276.
- [KISS József]. „Olvasónő”. *A Hét* 10, 19. sz. (1899. máj. 7.): 307.
- [KISS József]. „Regények az utczáról”. *A Hét* 3, 51. sz. (1892. dec. 18.): 820.
- [KISS József]. „Spanyol románcok”. *A Hét* 3, 41. sz. (1892. okt. 9.): 660.
- [KISS József]. „Zilah”. *A Hét* 3, 33. sz. (1892): 532.
- [SZERKESZTŐ]. „Fiatalok”. *A Hét* 10, 31. sz. (1899): 512.
- [SZERKESZTŐ]. „K. E.”. *A Hét* 10, 29. sz. (1899): 480.
- [SZERKESZTŐ]. „M. T.”. *A Hét* 10, 29. sz. (1899): 480.

[TOLSZTOJ, Alexei[sic!]]. „A bűnös nő”. Fordította TELEKES Béla. *Magyar Szemle* 8, 19. sz. (1896. máj. 10.): 222.

„A HÉT” SZERKESZTŐSÉGE. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 1, 25. sz. (1890. jún. 22.): 389.

„A Hét”. In *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1849–1905: Általános rész, személyi rész I. A–Gy*, szerkesztette KÓKAY György és V. WINDISCH Éva, 270–271. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

„Összefoglaló irodalomtörténetek”. In *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1849–1905: Általános rész, személyi rész I. A–Gy*, szerk. KÓKAY György és V. WINDISCH Éva, 45–48 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990).

Á- [ÁBRÁNYI Emil]. „Kiss József költeményei”. *Pesti Napló*, *Esti kiadás*, 1876. jún. 8., [sz. n.]

A SZERKESZTŐK. „A Nyugat és kora”. In *A Nyugat párbeszédei: A magyar irodalmi modernizáció kérdései*, szerkesztette FINTA Gábor, HORVÁTH Zsuzsa, SIPOS Lajos és SZÉNÁSI Zoltán, 7–11. Budapest: Argumentum, 2011.

A. „Keszler József tanulmányai”. *A Hét* 1, 18. sz. (1890. máj. 4.): 290.

A. „Rozsdás czimerek. (Regény. Irta: Prém József. Budapest, 1890. Singer és Wolfner könyvkereskedése.)”. *A Hét* 1, 50. sz. (1890. dec. 14.): 388–389.

A. „Wohl Stephanie”. *A Hét* 1, 44. sz. (1890. nov. 2.): 287–288.

ÁCS Gábor. „Kiss József irodalmi indulása”. *Budapesti Negyed* 16, 2. sz. (2008): 225–242.

ADY Endre. „Kiss József”. *Budapesti Napló*, 1907. dec. 15., [sz.n.]

ADY Endre. „Kocsi-út az éjszakában.” In ADY Endre, *Összes versei*, szerkesztette LÁNG József és SCHWEITZER Pál, 329. Budapest: Osiris, 2006.

ALEXANDER Bernát. „Irodalmi bajaink”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890): 12–13.

ALFA [Alexander Bernát]. „Ifju Magyarország”. *Budapesti Hirlap*, 1894. okt. 12., 1.

ALSZEGHY Zsolt, BRISITS Frigyes és SÍK Sándor, szerk., *A magyar irodalom története*, 2 köt. Budapest: Szent-István Társulat, 1945.

ALSZEGHY Zsolt. „A századforduló irodalma”. In ALSZEGHY Zsolt, *A XIX. század magyar irodalma*, 234–282. Budapest: A Szent István-Társulat Kiadása, 1923.

AMBRUS Zoltán, *Levelezése*. Szerkesztette FALLENBRÜCHL Zoltán. A kísérőtanulmányt írta DIÓSZEGI András. Új Magyar Múzeum 6. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1963.

AMBRUS Zoltán. „Carmela. (Beszélyek és vázlatok. Irta: Dóczi Lajos. Két kötet. Kiadja Ráth Mór. Budapest, 1890.)”. *A Hét* 1, 3. sz. (1890): 49–50.

AMBRUS Zoltán. „Sírkő”. *A Hét* 2, 25. sz. (1891): 406.

ANDERSON, Perry. „Modernity and Revolution”. *New Left Review*, 144. sz. (1984): 96–113.

ANDRÁS Edit és BERNÁTH Mária, szerk. *Dokumentumok a Nagybányai művésztelep történetéből II. Válogatás a nagybányai művészek leveleiből 1893–1944*. Nagybánya könyvek 8. Miskolc: MissionArt Galéria, 1997.

ANGYALOSI Gergely. „Ignotus: 1906 Megjelenik Ignotustól az Olvasás közben”. In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig II*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 682–688. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

- ANGYALOSI Gergely. *A minta fordul egyet: Esszék, tanulmányok, kritikák*. Budapest: Kijárat Kiadó, 2009.
- ANGYALOSI Gergely. *Ignotus-tanulmányok: Közelítések az „impresszionista” kritika problémájához*. Budapest: Universitas, 2007.
- ARANY János. „Poétai recept”. *Szépirodalmi Lapok*, 1853. febr. 15.
- ARANY János. *Kisebb költeményei I.* Pest: Ráth Mór, 1867.
- ARANY János. *Kisebb költemények I.*, szerkesztette BARTA János. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1951.
- ARANY János. *Összes költeményei*, szerkesztette Szilágyi Márton. Budapest: Osiris, 2006.
- ARRIGHI, Giovanni. *The Long Twentieth Century: Money, Power, and the Origins of Our Times*. London, New York: Verso, 2002.
- ASSMANN, Aleida. „Az innováció feltételei a kultúrában”. Fordította SCHULCZ Katalin. *Orpheus* 5, 2–3. sz. (1994): 181–190.
- ASZTALOS Veronka Örsike. „A norvég irodalom szerepe az *Élet* című lap modernizálási programjában”. *Verso* 7, 1. sz. (2024): 9–30.
- ASZTALOS Veronka Örsike. „Az *Élet* és a kozmopolita-vád”. *Irodalomtörténet* 105, 3. sz. (2024): [287]–310.
- BALOGH Ágnes és TÓTH Mihály, szerk. „A büntetőjog-tudomány története”. In *Magyar büntetőjog: Általános rész*, szerkesztette BALOGH Ágnes és TÓTH Mihály, 40–46. Budapest: Osiris, 2010.
- BALOGH Gergő. *A modern irodalmi tudat megalapozása és működése: Irodalmi modernség és társadalmi modernitás viszonya Magyarországon*. Budapest: Ráció Kiadó, 2023.
- BÁNHEGYI Jób. *Kisfaludy Károlytól napjainkig. A magyar irodalom története*, 2 köt. Budapest: Szent István-Társulat: Az Apostoli szentszék könyvkiadója, 1930.
- BARABÁS Ábel. *Esperanto világnyelv: Gyakorlati és elméleti módszer a Zamenhof-féle világnyelv néhány nap alatt való megtanulására*. Kolozsvár: Barabás Ábel kiadása, 1898.
- BARTHA József. *A magyar nemzeti irodalom története*. Budapest: Szent-István-Társulat, 1911³.
- BARTHA József. *Két nemzedék magyar irodalma 1875–1925*. Budapest: A szerző kiadása, „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai R.T., 1926.
- BAUDELAIRE, Charles. „A modern élet festője, 1863”. Fordította CSORBA Géza. In Charles BAUDELAIRE, *Válogatott művészeti írásai*, szerkesztette VAYER Lajos, 129–164. Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1964.
- BAUDELAIRE, Charles. „Az elveszített dicsfény [Fájó Párizs]”. Fordította SZABÓ Lőrinc. In Charles BAUDELAIRE, *Válogatott művei*, szerkesztette RÉZ Pál, 319. Budapest: Európa: 1964.
- BAUDELAIRE, Charles. „Perte d’auréole.” In Charles BAUDELAIRE, *Petits poèmes en prose*, 133–134. Paris: Michel Levy freres, 1869.
- BAUER, Roger. „Décadence und Dekadenz”. In *Die Lektüre der Welt – Worlds of Reading: Zur Theorie, Geschichte, und Soziologie kulturelle Praxis – On Theory, History and Sociology of Cultural Practice: Festschrift for Walter Veit*, szerkesztette Helmut HEINZE és Christiane WELLER, 195–202. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Wien: Peter Lang, 2004.

BAUER, Roger. „Der Unpolitische und die Décadence”. In *Wagner–Nietzsche– Thomas Mann: Festschrift für Eckhart Heftrich*, szerkesztette Michael NEUMANN, Ruprecht WIMMER, 279–297. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1993.

BAUMGARTEN Ferenc. „A XIX. század regénye”. *Nyugat* 22, 3. sz. (1929): 1:[152]–162.

BEDNANICS Gábor és EISEMANN György, szerk. *Induló modernség – kezdődő avantgárd*. Budapest: Ráció Kiadó, 2006.

BEDNANICS Gábor. „A magyar főváros lírai megjelenítésmódjai: 1891 Rudnyánszky Gyula: *Új könyv*”. In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig II*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 583–597. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

BEDNANICS Gábor. *Kerülőutak és zsákutcák: A modern magyar líra kezdetei*. Ráció-Tudomány, 13. Budapest: Ráció Kiadó, 2009.

BEETHAM, Margaret. „Open and Closed: The Periodical as a Publishing Genre”. *Victorian Periodicals Review* 22, 3. sz. (1989): 96–100.

BEETHAM, Margaret. „Time: Periodicals and the Time of the Now”. *Victorian Periodicals Review* 48, 3. sz. (2015): 323–342.

BEETHAM, Margaret. *A Magazine of Her Own?: Domesticity and Desire in the Woman's Magazine, 1800–1914*. London–New York: Routledge, 1996.

BENCZIK Vilmos. „A jelek színeváltozásai a másodlagos szóbeliségben”. In BENCZIK Vilmos, *Jel, hang, írás: Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*, 63–82. Budapest: Trezor, 2006.

BENEDEK Marcell. „Az utak kettéválnak”. In BENEDEK Marcell, *A magyar irodalom története: Számos képpel*, 224–235. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi intézet R. T., 1938.

BENEDEK Marcell. *A modern magyar irodalom*. Mindent Tudok Könyvtár. Budapest: Béta Irodalmi Részvénytársaság, 1924.

BENNETT, Paula. „Not Just Filler and Not Sentimental: Women’s Poetry in American Victorian Periodicals, 1860–1900”. In *Periodical Literature in Nineteenth-Century America*. Szerkesztette Kenneth M. PRICE és Susan Belasco SMITH, 202–219. Charlottesville: University Press of Virginia, 1995.

BEÖTHY Zsolt, szerk. *Képes magyar irodalomtörténet*. Budapest: Athenaeum, 1896.

BEÖTHY Zsolt. „Előszó”. In LAMPÉRTH Géza, *Első könyvem: Hazafias és egyéb költemények*, 1. kiad., előszót írta BEÖTHY Zsolt, 5. Budapest: Franklin Társulat Nyomdája, 1897.

BEÖTHY Zsolt. *A magyar irodalom kis-tükre*. Budapest: Athenaeum, 1896.

BERMAN, Marshall. *All That is Solid Melts into Air*. Penguin Books, 1988.

BEZECZKY Gábor. „Kökény és borsó: Az Arcanum Digitális Tudománytárról”. *Literatura* 45, 1. sz. (2019): 87–99.

BISZTRAY Gyula. „Négy új irodalomtörténet”. *Magyar Szemle* 21. köt., 5–8. sz. (1934): 342–350.

BORBÉLY István. *A magyar irodalom története*, 2 köt. Kolozsvár: Minerva, 1925.

BORBÉLY István. *A modern műalkotás főproblémái*. Bevezetés a modern szépirodalom tanulmányozásába 1, 2 köt. Kolozsvár: 1920.

BORI Imre. „A magyar »fin de siècle« írója: Jókai Mór”. In BORI Imre, *Varázslók és mákvirágok: Tanulmányok*, 5–121. Újvidék: Forum Könyvkiadó, 1979.

- BORNSTEIN, George. „Hogyan olvassuk a könyvoldalt?: Modernizmus és a szöveg materialitása”. Fordította VINCE Máté. In *Metafilológia 1.: Szöveg, variáns, kommentár*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 81–117. Filológia 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.
- BOTOND. „Künn a pusztán”. *Magyar Szemle* 9, 36. sz. (1897), [421.]
- BOURDIEU, Pierre. *A művészet szabályai: Az irodalmi mező genezise és struktúrája*. Fordította SEREGI Tamás. Budapest: Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, 2013.
- BOURDIEU, Pierre. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Fordította Richard NICE. Cambridge: Harvard University Press, 1984.
- BOURDIEU, Pierre. *Sketch for a Self-Analysis*. Fordította Richard NICE. Cambridge: Polity, 2007.
- BÖCKMANN, Paul. *Formensprache, Studien zur Literarästhetik und Dichtungsinterpretation*. Darmstadt: Hoffmann und Campe, 1966.
- BÖHM Edit. *A magyar versszavalás története*. Budapest: Ad Librum, 2009.
- BRAKE, Laurel. „»Time’s Turbulence«: Mapping Journalism Networks”. *Victorian Periodicals Review* 44, 2. sz. (2011): 115–27.
- BRAKE, Laurel. „Writing, Cultural Production, and the Periodical Press in the Nineteenth Century”. In *Writing and Victorianism*, szerkesztette J. B. BULLEN, 54–72. London: Longman, 1997.
- BRAKE, Laurel. *Subjugated Knowledges: Journalism, Gender and Literature in the Nineteenth Century*. New York: NYU Press, 1994.
- BREIDENBACH, Birgit. *Aesthetic and Philosophical Reflections on Mood. Stimmung and Modernity*. Routledge Studies in Twentieth-Century Literature. New York: Routledge, 2020.
- BRÓDY Sándor. „Előszó”. In BRÓDY Sándor, *Nyomor*, 3–4. Budapest: Singer és Wolfner, 1893.
- BRÓDY Sándor. „Kiss József”. *Uj Idők* 4, 51. sz. (1898): 541–542.
- BROOKER, Peter és THACKER, Andrew szerk. *Britain and Ireland 1880–1955. The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines I*. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- BROWN, Angela. „A Brief History of Arnold Schönberg’s Brettli-Lieder”. In *Fin de Siècle: 19th and 20th Century Comparisons and Perspectives*, szerkesztette Jürgen KLEIST és Bruce A. BUTTERFIELD. *Plattsburgh Studies in the Humanities* 4, 25–38. Vienna: Peter Lang, 1996.
- BUCK, Günter. „Irodalmi kánon és történetiség: Az irodalmi paradigmaváltás logikájához”. In *Irodalmi kánon és kanonizáció*, szerkesztette ROHONYI Zoltán, [203]–214. Szemeszter. Budapest: Osiris Kiadó –Láthatatlan Kollégium, 2001.
- BUYINKAY Géza. „A magyar tárca megszületése: Heinrich Heinétől Kecskeméthy Aurélig”. *Irodalom a sajtóban: Acta Acad Agriensis, Nova Series* 39 (2012): 73–82.
- BUZINKAY Géza. „A pártpolitikai sajtó uralmának korszaka 1867–1890”. In *A magyar sajtó története: Javított, bővített kiadás*, szerkesztette KÓKAY György, BUZINKAY Géza, MURÁNYI Gábor, 134–151. Budapest: Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001.
- BYRNES, Robert F. „The French Publishing Industry and Its Crisis in the 1890's”. *The Journal of Modern History* 23, 3. sz. (1951): 232–242.
- CALDER, William M. „How Did Ulrich Von Wilamowitz-Moellendorff Read a Text?”. *The Classical Journal*, 4. sz. (1991): 344–352.

- CĂLINESCU, Matei. „A modernség öt arca”. Fordította MAJOR Réka. *Helikon* 63, 3. sz. (2017): [359]–379.
- CĂLINESCU, Matei. *Faces of Modernity: Avant-garde, Decadence, Kitsch*. Indiana: Indiana University Press, 1977.
- CĂLINESCU, Matei. *Five Faces of Modernity*. Durham: Duke University Press, 1987.
- CASANOVA, Pascale. *The World Republic of Letters*. Fordította M. B. DEBEVOISE. Cambridge–Massachusetts–London: Harvard University Press, 2004.
- CH. [CHOLNOKY Viktor?]. „Telekes Béla könyve”. *A Hét* 17, 29. sz. (1906): 492.
- CHÉLARD, Raul. *La Hongrie Contemporaine*. Paris: J. Kugelmann, 1891.
- CONSTANTINUS. „Epigónok”. *Magyar Szemle* 4, 25. sz. (1892): 295.
- CORNGOLD, Stanley. „Nietzsche’s Moods”. *Studies in Romanticism* 29, 1. sz. (1990): 67–90.
- CULLER, Jonathan. *Theory of the Lyric*. Cambridge: Harvard University Press, 2015.
- CSÁKY Albinné. „Salonélet”. *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 3–5.
- CSÁKY ALBINNÉ. „Salonélet”. *Nemzet, Melléklet a „Nemzet”* 2613. (335.) december 5. számához, 1889. dec. 5., [1.]
- CSÁSZTVAY Tünde. „Kapavágások a nép- és hírlapirodalom »parlag ágán«”. In *Egy lapkiadási sikertörténet a 19. századból: a Vasárnapi Újság*, szerkesztette HITES Sándor, RÓZSAFALVI Zsuzsanna, RADNAI Dániel és RIMANÓCZY Andrea, 15–62. Budapest: MNMKG Petőfi Irodalmi Múzeum, 2024.
- CSATÓ Pál. „A francia szépliteratúra 1835ben: A ’France Littéraire után”. *Tudománytár*, 2. kötet (1836): 245.
- DÁVIDHÁZI Péter. *Egy nemzeti tudomány születése: Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Universitas Kiadó, 2004.
- DEDE Franciska. „»Szerzők a lámpa előtt«: A Hét és az Új Idők szerzői 1895–1900”. *Irodalomtörténeti közlemények* 109, 2–3. sz. (2005): 287–312, 295.
- DEDE Franciska. „A Hét kerekasztala”. In *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoporthatások*, szerkesztette BÍRÓ Annamária és BOKA László, 151–184. Budapest–Nagyvárad: Reciti–Partium kiadó, 2018.
- DEDE Franciska. „A szalonember: Justh Zsigmond”. *Budapesti Negyed* 46, 4. sz. (2004): 377–404.
- DEDE Franciska. „Férfiak szoknyában: Emma asszony (Ignotus) levelei és Horkayné (Herczeg Ferenc) beszélgetései a Hétben és az Új Időkben”. In *A nők világa: művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*, szerkesztette FÁBRI Anna és VÁRKONYI Gábor, 285–312. Budapest: Argumentum, 2007.
- DEDE Franciska. „Közönség-kapcsolatok A Hét és az Új Idők »interaktív« kezdeményezései (1889–1914)”. *Könyvszemle*, 3–4. sz. (2023): 507–527.
- DEDE Franciska. „Személyesség és tartózkodás: A Hét első tíz évfolyamának címlapképei”. In *Hagyomány, közösség, művelődés*, szerkesztette ABLONCZY Balázs, ifj. BERTÉNYI István, HATOS Pál, 312–322. Budapest: Books in Print, 2002.

DEDE Franciska. *Justh Zsigmond, az irodalmi dendi: Egy XIX. századi irodalmár társasági kapcsolatai és irodalomszervező, művészetpártoló tevékenysége*. PhD disszertáció. Budapest: ELTE, 2005.

DEDE Franciska. *Tartsd jól a bestiát! Emma asszony (Ignotus) receptpályázata és A Hét szakácskönyve, Egy századfordulós „blog” története*. Budapest: Kortárs-OSZK, 2010.

DELEUZE, Gilles és GUATTARI, Félix. „Mi a kisebbségi irodalom?”. In Gilles DELEUZE és Félix GUATTARI, *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Fordította KARÁCSONYI Judit, 33–56. Budapest: Qadmon Kiadó, 2009.

DENISOFF, Dennis. „Decadence and Aesthetism”. In *The Cambridge Companion to the Fin-de-Siècle*, szerkesztette Gail MARSHALL, 31–52. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

DERSI Tamás. *A századvég katolikus sajtója*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.

DERSI Tamás. *Századvégi üzenet: Sajtótörténeti tanulmányok*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1973.

DI PASQUAL, Maria E. „Joséphin Péladan: Occultism, Catholicism, and Science in the Fin de Siècle”. *Revue d'art canadienne / Canadian Art Review* 34, 1. sz. (2009): 53–61.

DILLANE, Fionnuala. „What is a Periodical Editor? Types, Models, Characters, and Women”. *Journal of European Periodical Studies* 6, 1. sz. (2021): 7–24.

DIÓSZEGI András. „Irodalmunk a kiegyezés létrejötte és válsága idején (1867–1905): Az irodalmi élet”. In *A magyar irodalom története 1849–1905*, szerkesztette KIRÁLY István, PÁNDI Pál, és SÖTÉR István, 206–215. Budapest: Gondolat Kiadó, 1963.

DÓCZY Lajos. „Egy napig akadémikus”. *A Hét, Mutatványszám* (1889): 3–6.

DYKSTRA, Maura és WASSERSTROM, Jeffrey. „Did China have a Fin de Siècle?”. In *Fin de Siècle World*, szerkesztette Michael SALER, 238–253. The Routledge Worlds. London: Routledge, 2015.

ECO, Umberto. „A nemzetközi segédnyelvek”. In Umberto ECO, *A tökéletes nyelv keresése*. Fordította GÁL Judit és KELEMEN János, 301–318. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1998.

ECO, Umberto. „A rossz ízlés struktúrája”. Fordította SZABÓ Győző. In Umberto ECO, *A nyitott mű*, 220–270. Budapest: Gondolat Kiadó, 1976.

EHNES, Caley. *Victorian Poetry and the Poetics of the Literary Periodical*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.

EISEMANN György. „Líra és bölcsélet”. In *A magyar irodalom története II: 1800-tól 1900-ig*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 598–610. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.

EISEMANN György. *A folytatódó romantika*. Budapest: Orpheusz Könyvek, 1999.

EISEMANN György. *A későromantikus magyar líra*. Budapest: Ráció, 2010.

EMMAASSZONY. *A Hét szakácskönyve: A Hét pályázatára beérkezett recipékből*. Budapest: Hét, 1908.

ENDRŐDI Sándor. „Egy magyarfaló sírjánál”. *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 5.): 8.

ERDÉLYI Ilona. „A Junges Deutschland és az Ifjú Magyarország”. In ERDÉLYI Ilona, *Az Ifjú Magyarország és Kazinczy Gábor*. Irodalomtörténeti füzetek 48, 86–99. Budapest: Akadémiai, 1965.

ERDÉLYI Károly. „Ungarischer Dichterwald. Poesien ausgewählt, und im Versmass der Originale übersetzt von Irene H. Cserhalmi”. *Budapesti Szemle*, 245. sz. (1897): 306–311.

EVANGELISTA, Stefano. *Literary Cosmopolitanism in the English Fin de Siècle: Citizens of Nowhere*. Oxford: Oxford University Press, 2021.

EVANGELISTA, Stephano, szerk. *The Reception of Oscar Wilde in Europe*. New York: Continuum, 2010.

F. BYRNES, Robert. „The French Publishing Industry and Its Crisis in the 1890's”. *The Journal of Modern History* 23, 3. sz. (1951): 232–242.

FÁBIÁN István. *A magyar irodalom kis tükre*. Budapest: A Magyar Szemle Társaság, 1941.

FÁBRI Anna és STEINERT Ágota, szerk. *A Hét. Politikai és irodalmi szemle 1890–1907: Válogatás*. Budapest: Magvető, 1978.

FARAGÓ Éva. „(A) Hét”. In *Új magyar irodalmi lexikon H–Ö*, szerkesztette PÉTER László. Új magyar irodalmi lexikon, 2: 874, 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2000.

FARKAS Gyula. „Új európaiság felé”. In FARKAS Gyula, *A magyar irodalom története*, 255–321. Budapest: Káldor Könyvkiadóvállalat, 1934.

FARKAS Gyula. *Az asszimiláció kora a magyar irodalomban 1867–1914*. Máriabesenyő: Attraktor, 2015.

FELEKI Sándor. „Zsidó–magyar írók és tudósok: Kiss József”. *Egyenlőség* 9, 48. sz. (1890. nov. 28.): 8–10.

FENYŐ Miksa. „A Nyugat húsz éve (felolvasás a Nyugat jubileumi estjén)”. *Nyugat* 20, 1. sz. (1927): 1:[6]–10.

FERENCZI Zoltán. „A szépirodalom áttekintése a kiegyezés korától kezdve (1867-től 1900-ig)”. In FERENCZI Zoltán, *A magyar irodalom története 1900-ig*, 549–580. A műveltség könyvtára 11. Budapest: Athenaeum, 1913.

FILDES, P. „Richard Friedrich Johannes Pfeiffer 1858–1945”, *Biographical Memoirs of Fellows of the Royal Society* 2. sz. (1956): 237–247.

FLETCHER, Ian. „Decadence in Later Nineteenth Century England”. In *Decadence and the 1890s*, [15]–29. London: Edward Arnold, 1979.

FRANCE, Anatole. „Jules Tellier”. In Anatole FRANCE, *La Vie littéraire*, 4. kötet, 177–189. Paris: Calmann-Lévy, 1921.

FRANCE, Anatole. „Paul Verlaine”. In Anatole FRANCE, *Az irodalmi élet*. Fordította BENEDEK Marcell, 98–107. Budapest: Révai, 1920.

FUCHS Anna. *A dekadencia mint irodalomtörténeti konvenció*. PhD disszertáció. Budapest: ELTE 2012.

FÜLÖP Dorottya. „Jókai, a kísérletező: Egy dramatizált elbeszélés vizsgálatának tanulságai”. In „Nekem is van egy hőstetem, amivel dicsekedni lehet”: *Dráma, adaptáció és teatralitás a Jókai-jelenlétben*, szerkesztette HANSÁGI Ágnes és HERMANN Zoltán, 109–144. Balatonfüred: Tempevölgy, 2023.

FÜZI Izabella és TÖRÖK Ervin. „Korszak és retorika”. *Helikon* 46, 3. sz. (2000): [293]–302.

FYFE, Paul. „An Archaeology of Victorian Newspapers”. *Victorian Periodicals Review* 49, 4. sz. (2016): 546–577.

- G. TÓTH Károly. *Kis magyar irodalomtörténet*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 1995.
- GACHOT, François. „Ady franciául”. *Nyugat* 19, 10. sz. (1926): 1:938–939.
- GALAMBOS Ferenc. „*A Hét*” írói és írásai: 1889–1924, Kézirat, 1954.
- GALAMBOS Ferenc. *Nyugat repertórium*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1959.
- GARVÍA, Roberto. *Esperanto and its Rivals: The Struggle for an International Language*. Philadelphia: University Of Pennsylvania Press, 2015.
- GÁSPÁR Imre. „Kiss József költeményei”. *Figyelő* 6, 24. sz. (1876. jún. 11.): 283–285.
- GAUTIER, Théophile, „Charles Baudelaire”. In Charles BAUDELAIRE, *Les Fleurs du Mal*, 1–75. Paris: Calmann-Lévy, 1857.
- GERSTNER Károly, szerk. *Új magyar etimológiai szótár*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, 2011–2022. Hozzáférés: 2025.05.03. <https://uesz.nytud.hu/index.html>.
- GINTLI Tibor, szerk. *Magyar irodalom*. Akadémiai Kézikönyvek. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2010.
- GLATZ Károly. *Kiss József: Irodalmi tanulmány*. Budapest: Politzer Zsigmond és fia, 1904.
- GLUCK, Mary. „A zsidó középosztály »ruhapróbái«”. In *A láthatatlan zsidó Budapest*. Fordította LENGYEL Péter, [176]–197. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2017.
- GLUCK, Mary. „Decadence and the »Second Modernity«”. In *The Cambridge History of Modern European Thought*, szerkesztette Warren BRECKMAN és Peter E. GORDON, 2 kötet, 1: 353–371. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- GREGUSS Ágost. *A balladáról*. Pest: Emich Gusztáv, 1865.
- GREGUSS Ágost. *Magyar költészet*. Budapest: Eggenberger, 1880.
- GRENDÉL Lajos. „A modernizmus kezdetei a magyar irodalomban”. In GRENDÉL Lajos, *A modern magyar irodalom története*, 19–46. Budapest: Kalligram, 2010.
- GRIGELY, Joseph. „Textuális tér.” Fordította MEZEI Gábor. In *Metafilológia I. Szöveg–variáns–kommentár*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 118–161. Filológia 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.
- GULYÁS Pál. *Magyar írói lexikon: A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei*. Budapest: Akadémiai, 1956.
- GUMBRECHT, Hans Ulrich. „Hangulatokat olvasni: Hogyan gondolhatjuk el az irodalom valóságát napjainkban?”. *Prae* 55, 3. sz. (2013): 9–25.
- GUY, Josephine M. „Introduction.” In *The Edinburgh Companion to Fin-de-Siècle Literature, Culture and the Arts*, szerkesztette Josephine M. GUY, 1–22. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
- GYÁNI Gábor. „A történetírás és a történelemtanítás konfliktusa”. *Iskolakultúra* 25, 7–8. sz. (2015): 62–67.
- GYÁNI Gábor. „Sajtótörténet a társadalomtörténész szempontjából”. *Médiakutató*, 1. sz. (2006), https://mediakutato.hu/cikk/2006_01_tavasz/04_sajtotortenet/.
- GYÁNI Gábor. „Valóságreferencia és narrativitás: White és Ricoeur”. *Betekintő* 18, 1. sz. (2024): 29–[40].

- GYÁNI Gábor. *Budapest – túl jón és rosszon: A nagyvárosi múlt mint tapasztalat*. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.
- GYÖRGY Aladár. *Magyarország könyvtárai 1885-ben: Magánkönyvtárak*. Budapest: Athenaeum, 1886.
- GYULAI Pál. „Írói recept. Ad notam: Poétai recept”. *Budapesti Szemle*, 76. köt., 202. sz. (1893): [126].
- GYULAI Pál. „Írói recept. Ad notam: Poétai recept”. *A Hét* 4, 41. sz. (1893): 237.
- GYULAI Pál. *Költeményei*. Budapest: Franklin-Társulat, 1882.
- HALÁSZ Gábor. „Magyar századvég”. *Nyugat* 30, 11. sz. (1937): [303]–324.
- HANÁK Péter. „Miért fin de siècle?”. *Budapesti Negyed* 22, 4. sz. (1998): 270–290.
- HANKISS János. *A magyar irodalom közéről*. Budapest: „Forrás” nyomdai műintézet és kiadványvállalat R. T., 1942.
- HANSÁGI Ágnes és MÉSZÁROS Márton, szerk. „Ha feltámadnak mind az álmok, ha fölkeresnek mind az árnyak”. *Egy életmű útóéletének első száz éve: tanulmányok Ady Endre halálának századik évfordulójára*, szerkesztette. Balatonfüred: Tempevölgy, 2023.
- HANSÁGI Ágnes és SZAJBÉLY Mihály, szerk. *Történetek az irodalom médiatörténetéből*. Budapest: Akadémiai, 2025.
- HANSÁGI Ágnes. *Klasszikus–korszak–kánon: Historizáció és temporalitástan tapasztalat az irodalomtudomány történeti koncepcióiban*, Philosophiae Doctores. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2003.
- HANSÁGI Ágnes. *Tárca-regény-nyilvánosság: Jókai Mór és a magyar tárcaregény kezdetei*. Ráció-Tudomány, 19. Budapest: Ráció Kiadó, 2014.
- HARVEY, Ryan és RIDLEY, Aaron, szerk. *Nietzsche's The Case of Wagner and Nietzsche Contra Wagner: A Critical Introduction and Guide*. Edinburgh Critical Guides to Nietzsche. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2022.
- HÁSZ-FEHÉR Katalin. „A kulturális tájékozódás természetrajza és a Plevna nemzetiségi kontextusa”. In HÁSZ-FEHÉR Katalin, „...hogyan észre nem vette, csodálom...”: Arany János és a filológiai perspektíva: Tanulmányok, 357–362. Budapest: Kortárs, 2019.
- HATVANY Lajos. „Magyar irodalom a külföld előtt”. *Nyugat* 3, 5. sz. (1910): 1:273–293.
- HAUPT, Sabine és WÜRFFEL Stefan Bodo, szerk. *Handbuch Fin de Siècle*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 2008.
- HEWETT, Waterman Thomas. „Wilhelm Scherer”. *The American Journal of Philology* 8, 1. sz. (1887): 34–45.
- HITES Sándor. „»Szándékos hozzátevés nélkül«: Retorika és stílus ellentétéről a 19. századi történetírásban”. In *Retorika és narráció*, szerkesztette HAJDU Péter és RITOÓK Zsigmond, 43–60. deKON-KÖNYVEK 34. Budapest-Szeged: Gondolat Kiadó – Pompeji, 2007.
- HITES Sándor. „Magyar irodalom a 19. században: Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi köteteinek szinopszisa”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 69, 5. sz. (2015): 651–692.
- HOMER, Sean. „A Singular Modernist: Fredric Jameson and the Politics of Modernism”. *VTU Review* 1, 1. sz. (2017): 29–38.

HOMOKI-NAGY Mária. „»Az emancipációtól a recepcióig«: A zsidók politikai és jogi egyenjogúsítása az egyházpolitikai küzdelmek között”. In *Emancipáció, integráció és asszimiláció: Tanulmányok az emancipációs törvény 150. Évfordulója alkalmából*, szerkesztette MOLNÁR Judit, 31–54. Pécs-Szeged: Kronosz Kiadó–Szegedi Zsidó Hitközség, 2018.

HORVÁTH János. *Aranytól Adyig: Irodalmunk és közönsége*. Budapest: Pallas Kiadó, 1919.

HORVÁTH János. *Rendszeres magyar verstan*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1969.

HUGHES, Linda K. „Poetry.” In *The Routledge Handbook to Nineteenth-Century British Periodicals and Newspapers*, szerkesztette Andrew KING, Alexis EASLEY, és John MORTON, 124–137. London–New York: Routledge, 2016.

HUGHES, Linda K. „SIDEWAYS!: Navigating the Material(ity) of Print Culture”. *Victorian Periodicals Review* 47, 1. sz. (2014): 1–30.

HUGHES, Linda K. „What the »Wellesley Index« Left out: Why Poetry Matters to Periodical Studies”, *Victorian Periodicals Review* 40, 2. sz. (2007): 91–125.

-I [GYULAI Pál]. „Első könyvem: Hazafias és egyéb költemények. írta Lampérth Géza. Beöthy Zsolt előszavával. Buda-Pest, 1891.”. *Budapesti Szemle* 92. kötet, 250. sz. (1897): [148]–152.

-I. „A m.t. akadémia s egy pár hirlapíró”. *Budapesti Szemle* 74. köt., 198. sz. (1893): 477–478.

IGNOTUS. „A falu s a város (Lamperth Géza: *Első könyvem*. Budapest, 1897)”. *A Hét* 8, 25. sz. (1897. jún. 20.): 402–403.

IGNOTUS. „Czóbel Minka: Maya. Budapest, 1893. Singer és Wolfner”. *A Hét* 4, 1. sz. (1893): 15–16.

IGNOTUS. „Kelet népe”. *Nyugat* 1, 1. sz. (1908): 1:[1]–3.

IGNOTUS. „Utravaló”. *A Hét* 4, 25. sz. (1893): 394–395.

IGNOTUS. *Emma asszony levelei: Egy nőimitátor a nőemancipációért*. Szerkesztette KARDOS Péter. Magyar Hirmondó. Budapest: Magvető, 1985.

-IL. „Inczédi László: Versek.(Szépirodalmi könyvtár, 1892.)”, *A Hét* 3, 33. sz. (1892): 531–532.;

Irodalom 11 (A) Okostankönyv. Hozzáférés: 2025.05.03.
https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_11_nat2020/

Irodalom 11 (B) Okostankönyv. Hozzáférés: 2025.05.03.
https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_11_nat2020_b/

Irodalom 12 (A) Okostankönyv. Hozzáférés: 2025.05.03.
https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_12_nat2020/

Irodalom 8. (A) Okostankönyv. Hozzáférés: 2025.05.03.
https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_8_nat2020/

Irodalom 8. (B) Okostankönyv. Hozzáférés: 2025.05.03.
https://www.nkp.hu/tankonyv/irodalom_8_nat2020_b/

JAÁK [TÓTH Béla]. „A káromkodás története”. *A Hét* 8, 9. sz. (1897): 129–130.

JAMESON, Fredric. *A Singular Modernity: Essay on the Ontology of the Present*. London–New York: Verso, 2002.

JANCSÓ Benedek, szerk. *Szavalókönyv*. Arad: Gyulai István kiadása, 1884.

JANKOVICH Ferenc. „Hetedik fejezet: Világostól a milleniumig”. In *Iránytű a magyar irodalomban*, 1:124–154, 2 köt. Budapest: Misztótfalusi, 1942.

JÁSZAI Mari. „Theatre parée”. *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 12–13.

JEAN D’OR. „A múlt héten”. *Magyarország és a Nagyvilág* 17, 52. sz. (1881. dec. 25.): 835–836.

JÓKAI Mór. „Vanderguld úr”. *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 6–9.

JÓZSEF Attila. „Tömeg”. In JÓZSEF Attila, *Versek 1929–1937, Zsengék, töredékek, rögtönzések*, szerkesztette WALDAFFEL József és SZABOLCSI Miklós, 2:29. Összes művei, 3 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1955.

K. T. [KÓBOR Tamás]. „Makai Emil újabb költeményei”, *A Hét* 10, 2. sz. (1899): 29–30.

K. T. [KÓBOR Tamás]. „Szalay Fruzina (Versek. Budapest, 1894. Singer és Wolfner könyvkereskedése.)”. *A Hét* 4, 50. sz. (1893. dec. 10.): 383–384.

KAFITZ, Dieter. „Theodor Fontanes Roman Der Stechlin aus der Perspektive des Décadence-Diskurses der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts”. In *„Die Dekadence ist da” Theodor Fontane und die Literatur der Jahrhundertwende*, szerkesztette Gabriele RADECKE, 9–32. München: Koenigshausen & Neumann, 2002.

KÁKAY Aranyos II. [ÁBRÁNYI Kornél]. *Tisza Kálmán: Politikai élet- és jellemrajz*. Budapest: Athenaeum, 1878.

KÁKAY Aranyos II. [ÁBRÁNYI Kornél]. *Újabb országgyűlési fény- és árnyképek*. Budapest: Athenaeum, 1877.

KÁKAY Aranyos Nr. 3. *Még újabb fény és árnyképek*. Budapest: Grimm és Horovicz, 1878.

KÁKAY Aranyos, ifj. [MIKSZÁTH Kálmán]. *A politika svindlerei. Válaszul II. Kákay Aranyos „Tisza Kálmán politikai élet és jellemrajz” cz. könyvére*. Budapest: Grimm és Horovicz, 1878.

KALIFA, Dominique. *The Belle Époque. A Cultural History, Paris and Beyond*. Fordította Susan EMANUEL. European Perspectives. New York: Columbia University Press, 2021.

KAPPANYOS András. „A modernség változatai: Koncepciótanulmány az új magyar irodalomtörténeti kézikönyvhöz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 123, 1. sz. (2019): 33–87.

KÉGLI Ferenc. *A magyarországi szabadkőművesek és a könyvtársak a dualizmus korában*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ, 2024

KEMÉNYFI János. „Hangulatköltészet”. *Magyar Szemle* 10, 42. sz. (1898. okt. 16.): 493.

KENYERES Zoltán. „Egy korszak genezisééről”. In KENYERES Zoltán. *Etika és esztétizmus: Tanulmányok a Nyugat koráról*, 5–20. Budapest: Anonymus, 2001.

KENYERES Zoltán. „Nyugat-legendák és az etikai esztétizmus”. In *A Nyugat-jelenség (1908–1998)*, szerkesztette SZABÓ B. István, 10–14. Budapest: Anonymus, 1998.

KERESZTÚRY Dezső. „Az új reformkor kezdetei”. In KERESZTÚRY Dezső, *A magyar irodalom képeskönyve*, 211–240. Budapest: Magyar Helikon/Móra Ferenc Ifjúsági Kiadó, 1956².

KIELLAND, [Alexander]. „Báli hangulat”. Fordította RITOÓK Emma. *A Hét* 4, 9. sz. (1893. febr. 26.): 137–138.

KIS Domokos Dániel. „»Naphegyre Éjvölgyből«”. Hozzáférés: 2025.05.03. https://nemzetikonyvtar.blog.hu/2023/05/04/_naphegyre_ejvolgybol.

KISS József (SZENTESI Rudolf), Szerkesztette *Zsidó évkönyv*. Budapest: 1876.

- KISS József. „A Hét: Társadalmi, irodalmi és művészeti közlöny”. *Félegyházi Hirlap* 7, 48. sz. (1889. dec. 1.): [1.].
- KISS József. „A Hét”. *Borsszem Jankó* 29, 51. sz. (1896. dec. 20.): [30.].
- KISS József. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1894. szept. 30., 25.
- KISS József. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1895. jún. 22., 15.
- KISS József. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1896. márc. 31., 19.
- KISS József. „A kik engem fölfedeztek”. *Koszoru* 4, 2. sz. (1882): [149]–156.
- KISS József. „Az én könyvemről”. *A Hét* 8, 48. sz. (1897): 771.
- KISS József. „Egy lapról, egy évfordulóról és egy szerkesztőről”. *A Hét* 10, 52. sz. (1899): 845–846.
- KISS József. „Előfizetési felhívás a »Képes Világ« szépirodalmi és ismeretterjesztő képes folyóirat hatodik évfolyamára”. *Képes Világ* 5, 1. sz. (1870): szennycímlap
- KISS József. „Előfizetési felhívás és gyűjtőiv”. *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 20–21.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 1, 12. sz. (1890. febr. 23.): [180?]
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 10, 50. sz. (1899. dec. 10.): 811.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 12, 50. sz. (1901. dec. 15.): 817.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 13, 49. sz. (1902. dec. 7.): 773.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 14, 50. sz. (1903. dec. 13.): 803.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 19, 50. sz. (1908. dec. 3.): 801.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 20, 50. sz. (1909. dec. 12.): 817.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 21, 50. sz. (1910. dec. 11.): 793.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 23, 49. sz. (1912. dec. 8.): 777.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 5, 50. sz. (1894. dec. 16.): 783.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 7, 1. sz. (1896. jan. 5.): 1.
- KISS József. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 9, 50. sz. (1898. dec. 11.): 789.
- KISS József. „Roboz Ágnes”. *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 5., [2475.]
- KISS József. „Simon Judit”. *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875. márc. 4.): 158.
- KISS József. *Kiss József költeményei*. Budapest: Révai, 1897.
- KISS József. *Költeményei*. Budapest: Grill Károly, 1882.
- KISS József. *Legendák a nagyapámról*. Budapest: A Hét kiadása, 1911.
- KISS József. *Összegyűjtött versei*, szerkesztette HEGEDŐS Mária. Budapest: Argumentum, 2001.
- KISS József. *Zsidó dalok*. Pest: Deutsch-féle Könyvny. és Kiadó-Részt.-Társ., 1868.
- KNAUSZ Imre. *Műveltség és demokrácia: Kísérletek a pedagógia bírálatára*. Budapest: Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, 2018.
- KÓBOR Tamás, et. al. *Kiss József és kerek asztala: A költő prózai írásai és kortársainak visszaemlékezései*. Budapest: Kiss József prózai munkáinak kiadóvállalata, 1934.

KÓBOR Tamás. „Zsidó magyar írók és tudósok: Kiss József”, *Egyenlőség* 9, 48. sz. (1890): 8–10, 10.

KÓKAY György, BUZINKAY Géza és MURÁNYI Gábor, szerk. *A magyar sajtó története: Javított, bővített kiadás*. Budapest: Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001.

KÓKAY György, szerk. *A magyar sajtó története I. 1705–1848*. A magyar sajtó története 1. Főszerkesztő SZABOLCSI Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979.

KOMLÓS Aladár. „A nagyváros költői”. In *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerkesztette SÖTÉR István, 4:659–665. A magyar irodalom története, 6 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

KOMLÓS Aladár. „A preszimbolisták”. In *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerkesztette SÖTÉR István, 4:647–653. A magyar irodalom története, 6 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

KOMLÓS Aladár. „Előszó, Kiss József”. In *Kiss József, Reviczky Gyula, Komjáthy Jenő válogatott művei*, szerkesztette KOMLÓS Aladár, 5–90. Budapest: Szépirodalmi, 1955.

KOMLÓS Aladár. „Két új magyar irodalomtörténet”. *Erdélyi Helikon* 7, 1. sz. (1934): 364–366.

KOMLÓS Aladár. „Nógrádi Pap Gyula”, *Nyugat* 24, 17. sz. (1931): 2:313–314.

KOMLÓS Aladár. *A magyar költészet Petőfitől Adyig*. Budapest: Gondolat, 1959.

KONRÁD Miklós. „Eötvös József és a zsidók”. *Történelmi Szemle* 56, 3. sz. (2014): 495–510.

KONRÁD Miklós. „Zsidók és kitért zsidók a dualizmus korában”. *Történelmi Szemle* 49, 3. sz. (2007): 373–402.

KOOISTRA, Lorraine Janzen. *Poetry, Pictures and Popular Publishing: The Illustrated Gift Book and Victorian Visual Culture, 1855–1875*. Ohio: Ohio University Press, 2014.

KOPPEN, Erwin *Dekadenter Wagnerismus: Studien zur europäischen Literatur des Fin de siècle*. Berlin–New York: Walter de Gruyter, 1973.

KORODA Miklós. *A világ csak hangulat: Reviczky Gyula életének regénye*. Budapest: Singer és Wolfner, 1939.

KOROMPAY H. János. *Műfordítás és líraszemlélet: Egy fél század magyar Baudelaire-értelmezései*. Irodalomtörténeti füzetek 116. Budapest: Akadémiai, 1988.

KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk. *A magyar sajtó története II/1. 1848–1867*. A magyar sajtó története 2. Főszerkesztő SZABOLCSI Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

KOSÁRY Domokos és NÉMETH G. Béla, szerk. *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. A magyar sajtó története 2. Főszerkesztő SZABOLCSI Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985.

KOSELLECK, Reinhart. *Elmúlt jövő: A történelmi idők szemantikája*. Budapest: Atlantisz, 2003.

KOSZTOLÁNCZY Tibor. *A fiatal Osvát Ernő*. Budapest: Universitas, 2009.

KOZOCSA Sándor. „Realizmus”. In KOZOCSA Sándor, *Kis magyar irodalom*, 153–170. Budapest: Dr. Pintér Jenőné vállalata, 1944.

KÖBÁNYAI János. „A magyar zsidó értelmiség kialakulása: Intézmények és médiumok”. *Budapesti Negyed* 16, 1. sz. (2008): 1–61.

KÖVÉR György. „A művelődés rétegei”. In KÖVÉR György és GYÁNI Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig*, 127–162. Budapest: Osiris, 2001.

- KÖVÉR György. *A tisztaesztlári dráma: Társadalomtörténeti látószögek*. Budapest: Osiris, 2011.
- KRÚDY Gyula. „Levél Kiss Józsefhez”. *A Hét* 14, 2. sz. (1912. jan. 14.): 19.
- KRÚDY Gyula. „Levél Kiss Józsefhez”. In *A vörös postakocsi*, 5–8. Budapest: Singer és Wolfner, 1913.
- K-S [KISS József]. „Heltai Jenő”. *A Hét* 5, 4. sz. (1894. jan. 28.): 59.
- K-S [KISS József]. „Ignotus”. *A Hét* 5, 48. sz. (1894. dec. 2.): 760.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő. „Az irodalmi modernség integratív történeti értelmezhetősége. In KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Beszédmod és horizont: Formációk az irodalmi modernségben*, 7–26. Budapest: Argumentum, 1996.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő. *Költészet és korszakküszöb: Klasszikusok a modernség fordulópontján*. Budapest: Akadémiai, 2018.
- KULCSÁR-SZABÓ Zoltán. „A korszak retorikája: A korszak és a századforduló mint értelmezési stratégia”, *LITERATURA* 22, 2. sz. (1996): [127]–143.
- LA RÉDACTION [Anatole BAJU]. „Aux Lecteurs!”. *Le Décadent Littéraire & Artistique* 1, 1. sz. (1886): [1.]
- LAKATOS Éva. *Magyar irodalmi folyóiratok K–M*. A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek, A. sorozat. Budapest: PIM, 1977.
- LAKATOS Éva. *Sikersajtó a századfordulón*. Budapest: Balassi Kiadó – OSZK, 2004.
- LÁNCZY Gyula. *Történelmi kor és jellemrajzok*. Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1890.
- LÁSZLÓ Erzsébet. *Francia hatások A „Hét” c. folyóiratra*. Debrecen: Városi Nyomda, 1937.
- LATHAM, Sean és SCHOLÉS, Robert. „The Rise of Periodical Studies”, *PMLA* 121, 2. sz. (2006): 517–31.
- LATHAM, Sean. „The Mess and Muddle of Modernism: The Modernist Journals Project and Modern Periodical Studies”, *Tulsa Studies in Women’s Literature* 30, 2. sz. (2011): 407–428.
- LÁZÁR Béla. „Paul Verlaine, jan. 11.”. *Fővárosi Lapok* 1896. jan. 12., 5.
- LEDBETTER, Kathryn. *British Victorian Women’s Periodicals Beauty, Civilization, and Poetry*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
- LEIGHTON, Angela. *On Form, Poetry, Aestheticism, and the Legacy of a Word*. Oxford – New York: Oxford University Press, 2007.
- LENGYEL András. „»Minden forradalom elfeledi megindítóit«: Ignotus és A Hét alapozó közös másfél évtizedéről”. In LENGYEL András. *Irodalom és modernizáció – kollíziós szerkezetben*, 139–160. Szeged: Quintus Kiadó, 2017.
- LENGYEL András. „A Hét két nyomdászamlája (1901, 1909)”, *Magyar Könyvszemle* 127, 2. sz. (2011): 239–243.
- LENGYEL András. „A Hét kiadóhivatali igazgatójáról”, *Magyar Könyvszemle* 128, 2. sz. (2012): 74–92.
- LENGYEL András. „Az »urbánus« irányzatjelölő elnevezés kialakulása”. In LENGYEL András, *Utak és csapdák*, 103–166. Budapest: Tekintet, 1994.

LENGYEL András. „Egy alkalmi lap: *A Kis Hét* (1894, 1899)”, *Magyar Könyvszemle* 127, 1. sz. (2011): 106–111.

LENGYEL András. *Ignotus Hugó-tanulmányok: Modernizáció a pallérozódás és a barbarizálódás sodrában*. Budapest: Múlt és Jövő Alapítvány, 2020.

-LF. „(Komor napok. Palágyi Lajos újabb költeményei. 1889—1890. Budapest, 1891. Singer és Wolfner könyvkereskedése).”, *A Hét* 2, 45. sz. (1891): 721–722.;

LIPTÁK Dorottya. „A családi lapoktól a társasági lapokig”. *Budapesti Negyed* 5, 2–3. sz. (1997): 45–70.

LÖW Lipót. *A zsidó eskü múltja, jelene és jövője*. Pest: Aigner, 1868.

LUCIUS [KESZLER József], „Krónika. Budapest, 1889. decz.....”, *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): [1]–2.

LUCIUS [KESZLER József]. „Krónika: Budapest decz. végén”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890): 1.

LUCIUS. „(De conditione opificum)”, *A Hét* 2, 22. sz. (1891): [345]–346.

LUKÁCSI András. „Megrovási kalandok, avagy néhány okosbolond költő”. in LUKÁCSI András, *Kiment a ház az ablakon...: Költészet és játék*, 306–315. Budapest: Gondolat, 1981.

M. KONDOR Viktória. *A Hornyánszky nyomda és az Akadémia könyvkiadása*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1989.

M.P. [SZÁSZ Károly?]. „Kiss József költeményei. 1868–1881. Kiadja a Petőfi-társaság. Második bővített kiadás. Buda-Pest, Grill Károly királyi udvari könyvkereskedése (bizományos). Franklin-társulat nyomdája. 1882.”. *Budapesti Szemle* 29. köt., 62. sz. (1882): [318]–331.

Magyar irodalom a 20. században: az irodalmi modernség arcai. 3. kötet. Hozzáférés: 2025.05.03. <https://www.reciti.hu/projektek/irodalomtorteneti-kezikonyv/3-kotet>

MARSHALL, Gail. „Introduction”. In *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, szerkesztette Gail MARSHALL, 1–12. Cambridge Companions to Literature. Cambridge University Press, 2007.

MÁRTON-SIMON Anna. „Kiss József és az 1873-as krach prózapoétikája”. *Irodalomismeret*, 2. sz. (2022): 71–93.

MARX, Karl és ENGELS, Friedrich. „A Kommunista Párt kiáltványa.” In Karl MARX és Friedrich ENGELS *Művei 1846–1848*, 4. kötet, 441–470. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1959.

MASQUE [AMBRUS Zoltán]. „Krónika – február 15.”. *A Hét* 1, 7. sz. (1890): 113.

MASQUE. „A hétről”, *A Hét* 1, 17. sz. (1890): 271.

MÁTRAY Gábor. *A rendszeres szavalattan alaprajza*. Pest, 1861.

MCGANN, Jerome J. „Szövegek és szövegiségek.” Fordította DANYI Gábor. In *Metafilológia I. Szöveg-variáns-kommentár*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 47–61. Filológia 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.

MCGANN, Jerome J. „Szövegek társadalmivá tétele”, Fordította DANYI Gábor. In *Metafilológia I. Szöveg-variáns-kommentár*, szerkesztette DÉRI Balázs, KELEMEN Pál, KRUPP József és TAMÁS Ábel, 62–80. Filológia 2. Budapest: Ráció Kiadó, 2011.

MCGANN, Jerome J. *The Textual Condition*. Princeton Studies in Culture/Power/History. Princeton: Princeton University Press, 1991.

MENENIUS Agrippa. „Társadalmi levelek”, *A Hét* 1, 7. sz. (1890): [101]–103.

MÉSZÁROS Zsolt. „A Magyar Bazár és a 19. századi magyar divatlapkutatás új perspektívái”, in *CERTAMEN IV. Előadások a Magyar Tudomány Napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. Szakosztályában*, 81–93. Szerkesztette EGYED Emese, GÁLFI Emőke, és WEISZ Attila. Kolozsvár: EME, 2017.

MEYER-SICKENDIEK, Burkhard. „Zur Kategorie der Stimmungslirik im 19. Jahrhundert.” In *Handbuch Literatur und Emotionen*, szerkesztette Martin VON KOPPENFELS és Cornelia ZUMBUSCH, 461–484. Berlin: De Gruyter, 2016.

MEYER-SICKENDIEK, Burkhard. *Die Ästhetik der Epigonität: Theorie und Praxis wiederholenden Schreibens im 19. Jahrhundert: Immermann–Keller–Stifter–Nietzsche*. Tübingen, Basel: Francke, 2001.

MEZARTHIM [BÁRÓ KEMPELEN Farkas]. „Soror Baptiszt”. *A Hét* 2, 40. sz. . (1891. okt. 4.): 636.

MEZEI József. „Herczeg Ferenc”. In *A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig*, szerkesztette SÖTÉR István, 4:871–884. A magyar irodalom története, 6 köt. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978.

MIKSZÁTH Kálmán. „A főúri szalonokról (Levél Kiss Józsefhez)”. *A Hét* 1, 5. sz. (1890): 72.

MIKSZÁTH Kálmán. „A magyar konyha”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): 9–10

MORÉAS, Jean, szerk. *Le Symboliste: Journal hebdomadaire paraissant le jeudi* 1, 1. sz. (1886).

MORÉAS, Jean. „Un Manifeste Littéraire: Le Symbolisme”. *Le Figaro, Supplément littéraire du dimanche*, 1886. szept. 18., 150.

-N. „Észrevételek a »Hét« válaszára”. *Budapesti Szemle* 75. köt., 199. sz. (1893): 154–159.

N. n. [KÓBOR Tamás?]. „Hilda”. *A Hét* 4, 2. sz. (1893. jan. 8.): 32.

N. n. „A gyermek és a pillangó”. *A Hét* 2, 28. sz. (1891. júl. 12.): 456.

N. n. „A Hét”. *Magyar Szemle* 1, 51. sz. (1889. dec. 8.): 620.

N. n. „A klinika tanuságai”. *Magyar Szemle* 3, 47. sz. (1891. nov. 22.): 562.

N. n. „A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei: Huszonnyolcadik akadémiai ülés. Hetedik összes ülés. 1890. október 6-án”. *Akadémiai Értesítő* 1, 11. sz. (1890): 655–661.

N. n. „A-nne”. *A Hét* 4, 28. sz. (1893. júl. 15.): 32.

N. n. „Atalus”. *Képes Világ* 7, 5. sz. (1872): 96.

N. n. „Az élet”. *Magyar Szemle* 4, 6. sz. (1892. febr. 7.): 71.

N. n. „Budapest. ***”. *A Hét* 3, 26. sz. (1892. jún. 26.): 419.

N. n. „Budapest. »Dalolj dalolj«”. *A Hét* 1, 40. sz. (1890. okt. 5.): 224.

N. n. „Budapest. Fűzfapoéták”. *A Hét* 4, 7. sz. (1893. febr. 12.): 111.

N. n. „Budapest. S. K. »Phaeton.«”. *A Hét* 1, 47. sz. (1890. nov. 23.): 337.

N. n. „Cyclamen”. *A Hét*, 32. sz. (1893. aug. 6.): 96.

N. n. „Emléklap egy fiatal irónő albumába”. *Magyar Génius* 1, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.

N. n. „Eperjes”. *A Hét* 1, 45. sz. (1890. nov. 9.): 304.

N. n. „Farkas Jolán urnőnek”. *A Hét* 5, 41. sz. (1894. okt. 14.): 652.

N. n. „Genoveva”. *A Hét* 10, 1. sz. (1899. jan. 1.): 16.

- N. n. „Jász-Alsó-Szt.-György”. *Képes Világ* 8, 17. sz. (1873): 256.
- N. n. „Kassa. R.”. *A Hét* 7, 42. sz. (1896. okt. 18.): 749.
- N. n. „Korszellem”. *Magyar Szemle* 4, 4. sz. (1892. jan. 24.): 47.
- N. n. „L. M. B-Ujfalú”. *A Hét* 4, 15. sz. (1893. ápr. 9.): 244.
- N. n. „L. S.”. *Képes Világ* 6, 40. sz. (1871): 640.
- N. n. „Mezarthim”. *A Hét* 2, 38. sz. (1891. szept. 20.): 616.
- N. n. „Mezarthim”. *A Hét* 3, 4. sz. (1892. jan. 24.): 64.
- N. n. „Monte Rosa”. *A Hét* 2, 52. sz. (1891. dec. 27.): 854.
- N. n. „Nagylaki”. *A Hét* 5, 35. sz. (1894. szept. 2.): 558.
- N. n. „Nagyvárad. Melinda”. *A Hét* 4, 17. sz. (1893. ápr. 23.): 275.
- N. n. „Nagyvárad. R. J.”. *A Hét* 2, 7. sz. (1891. febr. 15.): 112.
- N. n. „Nagyvárad. T. B.”. *A Hét* 4, 31. sz. (1893. júl. 30.): 79.
- N. n. „Nagyvárad. Z.”. *A Hét* 2, 42. sz. (1891. okt. 18.): 696.
- N. n. „Napraforgók”. *Magyar Szemle* 3, 32. sz. (1891. aug. 9.): 383.
- N. n. „Pécs. I. Ferike kisasszonynak”. *A Hét* 2, 41. sz. (1891. okt. 11.): 664.
- N. n. „Pest, V. R. J.”. *Képes Világ* 6, 40. sz. (1871): 640.
- N. n. „R. L. »Örömdal«”. *Magyar Szemle* 3, 46. sz. (1891. nov. 15.): 550.
- N. n. „S. K.”. *Képes Világ* 6, 10. sz. (1871): 160.
- N. n. „T. B.”. *Magyar Génusz* 1, 6. sz. (1892. febr. 7.): 96.
- N. n. „Többeknek”. *A Hét* 3, 2. sz. (1892. jan. 10.): 32.
- N. n. „Uj irodalmi lap”. *Magyar Szemle* 1, 46. sz. (1889. nov. 3.): 557.
- N. n. „V. T.”. *Képes Világ* 6, 3. sz. (1871): 48.
- N. n. „Virágárus leányka”. *Magyar Génusz* 1, 14. sz. (1892. ápr. 3.): 240.
- N.n. „»A Hét«”. *Budapesti Hirlap*, 1889. dec. 14., [14.]
- N.n. „»A Hét«”. *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 13., 2543
- N.n. „»A Hét«”. *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 19., 2590.
- N.n. „»A Hét«”. *Pester Lloyd, Abendblatt*, 1889. dec. 12., [2.]
- N.n. „»A Hét«”. *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 12., 11
- N.n. „»A Hét«”. *Pesti Napló*, 1889. dec. 13., [3]
- N.n. „A »Hét« pöre”. *Budapesti Hirlap, I. Melléklet a „Budapesti Hirlap” 71. számához*, 1891. márc. 13., [1].
- N.n. „A »Hét« pöre”. *Nemzet*, 1890. dec. 3., [2].
- N.n. „A »Hét« pöre”. *Nemzet*, 1891. nov. 7., [3].
- N.n. „A »Hét«”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890. jan. 5.): [0.]
- N.n. „A Budapesti Szemlében”. *A Hét* 4, 23. sz. (1893. jún. 4.): 368–369.

N.n. „A főherczeg nem fogad”. *Budapesti Hirlap*, 1895. jan. 1., 9.

N.n. „A Hét, politikai és irodalmi közlöny”, *A Hét* 5, 31. sz. (1894): 494.

N.n. „A Hét”, *Pesti Hirlap*, 1890. szept. 20., 16.

N.n. „A Hét”. *Budapesti Hirlap*, 1889. nov. 29., 3.

N.n. „A Hét”. *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 1., 8.

N.n. „A Hét”. *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 3., 3.

N.n. „A Hét”. *Budapesti Hirlap*, 1898. dec. 29., 16.

N.n. „A Hét”. *Budapesti Hirlap*, 1901. jan. 4., 17.

N.n. „A Hét”. *Eger* 28, 49. sz. (1889. dec. 3.): 397.

N.n. „A Hét”. *Eger* 28, 50. sz. (1889. dec. 10.): 404–405.

N.n. „A Hét”. *Egyenlőség* 8, 46. sz. (1889. dec. 8.): 9.

N.n. „A Hét”. *Félegyháza és Vidéke* 3, 50. sz. (1889. dec. 15.): [3.]

N.n. „A Hét”. *Felvidéki közlöny* 11, 95. sz. (1889. dec. 7.): 6.

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1889. dec. 5., [2478.]

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1890. jan. 1., 2676.

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1893. jún. 29., [1426].

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1893. szept. 27., 2186.

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1895. okt. 5., 2472.

N.n. „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1896. okt. 4., 10.

N.n. „A Hét”. *Hód-Mező-Vásárhely* 19, 48. sz. (1889. dec. 1.): [3.]

N.n. „A Hét”. *Kecskeméti Lapok* 22, 49. sz. (1889. dec. 8.): 2.

N.n. „A Hét”. *Kecskeméti Lapok* 23, 3. sz. (1890. jan. 19.): 3.

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1892. ápr. 3., 20.

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1893. jún. 28., 25., dec. 14., 12.

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1895. dec. 21., 14.

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1896. márc. 27., [20].

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1897. júl. 1., 15.

N.n. „A Hét”. *Magyar Hirlap*, 1898. jan. 1., 24.

N.n. „A Hét”. *Magyar Nemzet*, 1899. okt. 1., 27.

N.n. „A Hét”. *Magyar Ujság*, 1897. dec. 14., 3.

N.n. „A Hét”. *Magyarország*, 1898. jan. 1., 24.

N.n. „A Hét”. *Nemzet*, 1889. dec. 5., [3.]

N.n. „A Hét”. *Nemzet*. 1895. okt. 5., [3.]

N.n. „A Hét”. *Pester Lloyd*, 1. Beliage des „Pester Lloyd” zur Nr. 239. Samstag, 5. Oktober 1895, 1895. okt. 5., [2.]

- N.n. „A Hét”. *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 5., 5.
- N.n. „A Hét”. *Pesti Hirlap*, 1890. jan. 1., 19.
- N.n. „A Hét”. *Pesti Hirlap*, 1892. dec. 20., 13.
- N.n. „A Hét”. *Pesti Hirlap*, 1900. dec. 31., 8.
- N.n. „A Hét”. *Székesfehérvár és Vidéke* 17, 146. sz. (1889. dec. 5.): [2.].
- N.n. „A Hét”. *Szekszárd Vidéke* 9, 61. sz. (1889. dec. 7.): [5.]
- N.n. „A Hét”. *Ugocsa* 5, 49. sz. (1889. dec. 8.): [2.]
- N.n. „A Hét”. *Ung* 28, 3. sz. (1890. jan. 19.): [2.]
- N.n. „A Hét”. *Vasárnapi Ujság* 36, 49. sz. (1889. dec. 8.): 807.
- N.n. „A Hét”. *Zalamegye* 8, 49. sz. (1889. dec. 8.): [4.]
- N.n. „A Kisfaludy Társaság jelöltjei”. *Pesti Napló*, 1893. jan. 5., 9.
- N.n. „A legujabb irodalmi eseményről”. *Mohács és Vidéke* 8, 50. sz. (1889. febr. 15.): [2.]
- N.n. „A legujabb irodalmi eseményről”. *Ung* 27, 50. sz. (1889. dec. 15.): [2.]
- N.n. „A magyar irodalom kis tükre”. *A Hét* 11, 22. sz. (1900. jún. 3.): 355.
- N.n. „Akadémiai értesítő”. *A Hét* 1, 7. sz. (1890): 115–116.
- N.n. „Akadémiai”. *A Hét* 4, 20. sz. (1893. máj. 14.): 322.
- N.n. „Amateur kiadás”. *Fővárosi Lapok, Melléklet*, 1881. dec. 17., 1717.
- N.n. „Az Akadémia”. *A Hét* 1, 6. sz. (1890): 97.
- N.n. „Az én iróim VIII”, *A Hét* 3, 5. sz. (1892): 72–73.;
- N.n. „Az írók és művészek társasága”. *Fővárosi Lapok*, 1882. okt. 17., 1478.
- N.n. „B. B. F. Hangony”. *Magyar Szemle* 1, 43. sz. (1889): 521.
- N.n. „Bartha Miklós sajtópöre”. *Magyar Hirlap*, 1900. jan. 17., 11
- N.n. „Czóbel Minka”, *A Hét* 3, 40. sz. (1892): 642.;
- N.n. „Délén és éjszakon”. *Magyar Szemle* 10, 6. sz. (1898): 70.
- N.n. „Egy szépirodalmi lap pöre”. *Budapesti Hirlap, Melléklet a „Budapesti Hirlap” 180. számához*, 1891. júl. 3., 9–10.
- N.n. „Egy új lap programja”, *Fővárosi Lapok*, 1889. nov. 29., [2423.]
- N.n. „Egyletek és intézetek”. *Magyarország és a Nagyvilág* 11, 14. sz. (1875. márc. 4.): 169.
- SCHEIBER Sándor. „Zsidó néprajzi adatok Kiss József műveiben”. In *Az Izraelita Magyar Irodalmi Társulat Évkönyve*, szerkesztette SZEMERE Samu, 101–123. Budapest: Az Izrelita Magyar Irodalmi Társulat, 1948.
- N.n. „Előfizetési felhívás”, *A Hét* 2, 13. sz. (1891): 212.
- N.n. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 2, 13. sz. (1891. márc. 29.): 212.
- N.n. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 3, 14. sz. (1892. ápr. 3.): 224.
- N.n. „Előfizetési felhívás”. *A Hét* 4, 25. sz. (1893. jún. 18.): 403.
- N.n. „Hegedüs Sándor”, *A Hét* 4, 41. sz. (1893): 228–229.;

- N.n. „Irodalmi levél (A Hétről)”. *Esztergom és Vidéke* 12, 5. sz., [2].
- N.n. „Jakab Ödön: Költemények”. *Koszoru* 2, 3. sz. (1880): 275–278.
- N.n. „Jékei Aladár”, *A Hét* 2, 7. sz. (1891): 111.;
- N.n. „Jókairól”, *A Hét* 1, 17. sz. (1890): 263.
- N.n. „Kisfaludy Atala”. *A Hét* 2, 35. sz. (1891. aug. 30.): 568.
- N.n. „Kiss József hetilapja”. *Budapesti Hirlap*, 1907. dec. 17., 27.
- N.n. „Kiss József költeményei”. *A Hon, Esti kiadás*, 1881. jún. 21., 2.N.n. „Lapunk tisztelt előfizetőihez”, *A Hét* 1, *Melléklet A Hét 50. számához*, 50. sz. (1890): [2.]
- N.n. „Kiss József költeményei”. *Figyelő* 6, 23. sz. (1876. jún. 4.): 274.
- N.n. „Kiss József”. *A Hon, Esti kiadás*, 1881. jún. 21., [2.]
- N.n. „Kiss József”. *A Hon, Reggeli kiadás*, 1880. nov. 23., [2.]
- N.n. „Kiss József”. *Fővárosi Lapok*, 1881. febr. 27., 213.
- N.n. „Kiss József”. *Magyar Polgár*, 1880. nov. 25., [3.]
- N.n. „Kiss József”. *Pesti Hirlap*, 1881. febr. 27., 2.
- N.n. „Kritikusok a bíróság előtt”, *Budapesti Hirlap*, 1900. dec. 1., 12.
- N.n. „Lapunk tisztelt előfizetőihez”. *A Hét* 1, *Melléklet A Hét 50. számához*, 50. sz. (1890. dec. 14.): [4.]
- N.n. „Lewinsky felolvasása”. *A Hon, Reggeli kiadás*, 1881. febr. 11., [2.]
- N.n. „M. Gy. Budapest”. *Magyar Szemle* 11, 51. sz. (1889): 621.
- N.n. „Maison Vécsey”. *Budapesti Hirlap*, 1889. dec. 8., 7.
- N.n. „Maison Vécsey”. *Pester Lloyd, Beliage des Pester Lloyd zur Nr. 338. Sonntag, 8. Dezember 1889*, 1889. dec. 8., [3.]
- N.n. „Maison Vécsey”. *Pesti Hirlap*, 1889. dec. 8., 13.
- N.n. „Maradandó alkotások”. *A Hét* 6, 2. sz. (1895. jan. 13.): 34.
- N.n. „Mikszáth Kálmán új könyve”. *Magyar Szemle* 7, 46. sz. (1895): 549.
- N.n. „Művészet és irodalom: A Hét”. *Pécsi Hirlap* 3, 96. sz. (1889. dec. 1.): 4.
- N.n. „Nagy fontosságú...”. *Losoncz és Vidéke* 10, 49. sz. (1889. dec. 8.): [2–3.]
- N.n. „Negyedik színház”, *A Hét* 2, 4. sz. (1891): 59.
- N.n. „Panasz egy könyvkiadó ellen”. *Budapesti Hirlap*, 1890. dec. 4., 10.
- N.n. „Szalay Fruzina úrnő Kaposvárott”. *Pécsi Napló, Melléklet a Pécsi Napló 1893. évi 117. számához*, 1893. máj. 21., [5.]
- N.n. „Szalón hetilap”. *Esztergom és vidéke* 11, 95. sz. (1889. nov. 28.): [5.]
- N.n. „Szalón hetilap”. *Esztergom és vidéke* 11, 96. sz. (1889. dec. 1.): [3.]
- N.n. „Uj versek”, *A Hét* 8, 19. sz. (1897): 306.;
- N.n. „Verlaine”. *A Hét* 7, 4. sz. (1896): 63.
- N.n. „Zsarolással vádolt könyvkiadó cég”. *Pesti Hirlap*, 1890. dec. 4., 10.

- N.n., „A Hét”. *Fővárosi Lapok*, 1895. dec. 22., 3370.
- N.n., „Kiss József”. *A Hon, Esti kiadás*, 1880. jan. 16., [1.]
- N.n., „Kiss József ügye”. *Új Fővárosi Lapok*, 1897. júl. 15., 5.
- NÉMETH G. Béla. „A személyiség mint érték a századvég magyar lírájában”. In NÉMETH G. Béla, *Századfordulóról-századelőről: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, 79–100. Budapest: Magvető, 1985.
- NÉMETH G. Béla. *Küllő és kerék: Tanulmányok*. Budapest: Magvető, 1981.
- NÉMETH G. Béla. *Türelmetlen és késlekedő félszázad: A romantika után*. Budapest: Szépirodalmi, 1971.
- NEMO. „A virágkiállítás elégiája”. *A Hét* 2, 18. sz. (1891. máj. 3): 287–288.
- NEMO. „Budapesti farsang”. *A Hét* 1, 3. sz. (1890): 48–49.
- NEMO. „Déliabók”. *A Hét* 4, 10. sz. (1893. márc. 5.): 157–158.
- NIETZSCHE, Friedrich. „Ueber Stimmungen” [1864]. In Friedrich NIETZSCHE, *Frühe Schriften II.*, szerkesztette Hans Joachim METTE, 406–408. Munich: Beck, 1994.
- NIETZSCHE, Friedrich. „Wagner esete (zenész-probléma)”. In *Wagnerről és Schopenhauerről*, Fordította ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, 6–42. Budapest: Holnap, 2001.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Nietzsche Contra Wagner, Aktenstücke eines Psychologen*. Leipzig: Verlag von C. G. Neumann, 1889.
- NISARD, Desiré. „M. Victor Hugo en 1836”. In *Essais sur l'école romantique*, [233]–283. Paris: C. Lévy, 1891.
- NISARD, Desiré. *Etudes de moeurs et de critique sur les poetes latins de la decadence*. Bruxelles: Louis Hauman et Comp., 1834.
- NN. „Fenn és lenn. (Regény két kötetben, írta Herczeg Ferenc, Budapest, 1890. Egyetemes regénytár. Singer és Wolfner kiadása.)”, *A Hét* 1, 22. sz. (1890): 355–356, 355.
- NORDAU, Max. *Degeneration*. London: Wiliam Heinemann, 1898.
- NORDAU, Max. *Entartung*. Berlin: Carl Duncker, 1892–1893.
- NORTON, Robert E. „Wilamowitz at War”. *International Journal of the Classical Tradition* 15, 1. sz. (2008): 74–97.
- ONG, Walter J. *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technológizálása*. Fordította KOZÁK Dániel. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat Kiadó, 2010.
- ORTHOLOGUS. „Írói recept II.”. *A Hét* 4, 41. sz. (1893): 237.
- Ő. „Költnöki vény. Válasz Gyulai Pálnak”. *Budapesti Hirlap*, 1893. okt. 8, [1]–2.
- P. P. [PATÓ Pál = IGNOTUS]. „Telekes Béla (Káprázatok. Budapest, 1895. Grill. Ára 1 frt. 20 kr.)”. *A Hét* 6, 23. sz. (1895): 370–371.
- PACZ Mercédesz. „A Hét, nemcsak mint a Nyugat előfutára”, *Első Század* 7, 1. sz. (2008): 413–431.
- PALÁGYI Menyhért. „Emlékbeszéd Reviczky Gyula fölött”. *Pesti Hirlap*, 1890. jan. 7., 2.
- PALÁGYI Menyhért. „Endrődi Sándor”. *Koszorú* 7, 26. sz. (1885. jún. 28.): 401–403.

- PAPP Viktor. „Fösvény és tékozló dzsentrik?: Egy Somogy megyei nemesi família története a 19. században”. *AETAS* 35, 1. sz. (2020): 71–92.
- PEARSON, Richard. *W. M. Thackeray and the Mediated Text*. London–New York: Routledge, 2000.
- PEKÁR Gyula. „Lavina”. *A Hét* 4, 35. sz. (1893): 131–134, 131.
- PÉLADAN, Joséphin. *Amphithéâtre des sciences mortes: L'Occulte catholique*. Paris: Chamuel, 1892.
- PEREMICZKY Szilvia. „»Árpád és Ábrahám földiek voltak«: 1848 Megjelenik az *Első magyar zsidó naptár és évkönyv 1848-ik szökőévre*”. In *A magyar irodalom történetei 1800-tól 1919-ig II*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 297–313. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.
- PERICLES, Lewis. „Trials of Modernity”. In Lewis PERICLES, *The Cambridge Introduction to Modernism*, 37–56. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- PHILPOTTS, Mathew. „The Role of the Periodical Editor: Literary Journals and Editorial Habitus”. *The Modern Language Review* 107, 1. sz. (2012.): 39–64.
- PHILPOTTS, Matthew. „Defining the Thick Journal: Periodical Codes and Common Habitus”, *Journal of Victorian Culture Online* (2013), seeeps.princeton.edu/wp-content/uploads/sites/243/2015/03/mla2013_philpotts.pdf
- PINTÉR Jenő. „A szépirodalom elhajlása a nemzeti iránytól”. In PINTÉR Jenő, *Vörösmarty Mihály föllépésétől napjainkig (1825–1920)*, 2:407–412. A magyar irodalom történetének kézikönyve: Tudományos Rendszerezés két kötetben, 2 köt. Budapest: Franklin Társulat, 1921.
- PINTÉR Jenő. *A magyar irodalom a XIX. század utolsó harmadában*. Pintér Jenő magyar irodalomtörténete: Tudományos rendszerezés, 8 köt. Budapest: A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása, 1934.
- PITTOCK, Murray G. H. „Walter Pater and the French connection”. In Murray G. H. PITTOCK, *Spectrum of Decadence*, 15–52. London: Routledge, 1993.
- PRÓNAI Antal. „A századforduló költészete (1882–)”. In *A magyar irodalom története a gimnázium, reálgimnázium és reáliskola valamint a leányközépiskola VII. és VIII. osztálya számára*, [222]–242. Budapest: A Szent István-Társulat Kiadása, 1928.
- PULSZKY Ferenc. „Séta a művészház termeiben”. *A Hét, Mutatványszám* (1889. dec.): 10–11.
- PYKETT, Lyn. „Reading the Periodical Press: Text and Context”. *Victorian Periodicals Review* 22, 3. sz. (1989): 102–103.
- R. „Négy elbeszélő”. *Magyar Szemle* 11, 15. sz. (1899): 179.
- R. -S. „Látszat az irodalomban”. *Magyar Szemle* 4, 14. sz. (1892): 157.
- RÁBA György. *A szép hűtlenek: Babits, Kosztolányi, Tóth Árpád versfordításai*, Irodalomtörténeti könyvtár 23. Budapest: Akadémiai, 1969.
- RÁDL Ödön. „Legújabb költészetünk hatástalanságáról”. *Koszoru* 4, 4. sz. (1882): 294–312.
- RADÓ Antal, szerk. *Költők albuma: jelenkori magyar költők verseiből: harminczöt magyar festőművész képeivel*. Budapest: Lampel, 1898³.
- RÁKAI Orsolya. *A teljes zenekar: Schöpflin Aladár és a társadalmi modernség irodalmi jelentősége*, Klasszikusok. Budapest: EditioPrinceps Kiadó, 2013.

- RASCH, Wolfdietrich. *Die literarische Décadence um 1900*. München: Verlag C. H. Beck, 1986.
- RÁSPOLY. „Bródy Sándor”. *A Hét* 2, 10. sz. (1891): 148.
- REVICZKY Gyula „Perdita”. *A Hét* 1, 3. sz. (1890): 38.
- REVICZKY Gyula, szerk. *Költők lugasa*. Budapest: Méhner Vilmos, 1891.
- REVICZKY Gyula. „A ballada-járvány”. *Koszoru* 6, 45. sz. (1884): 717–719.
- REVICZKY Gyula. „A modern magyar lyra hatásáról”, *A Hét* 1, 8. sz. (1890): 130–131.;
- REVICZKY Gyula. „Ágyban párnák közt...”. *A Hét* 1, 1. sz. (1890): 4.
- REVICZKY Gyula. „Gyulai Pál lírája”. *A Hon, Melléklet a 354-ik számhoz*, 1881. dec. 25. [1.]
- REVICZKY Gyula. „Kiss József költeményei, 1868—1881”. *Koszoru* 4, 1. sz. (1882): 82–85.
- REVICZKY Gyula. *Összes verse: Kritikai kiadás*, szerkesztette CSÁSZTVAY Tünde. 2 köt. Budapest: Argumentum, 2007.
- RICOEUR, Paul. „Történelem és retorika”. Fordította ASZTALOS Éva és SOMLYÓ Balázs. In *A történelem poétikája*, szerkesztette THOMKA Beáta, 11–24. Narratívák 4. Budapest: Kijárat Kiadó, 2000.
- RIGBY, Peter. „Az »r/K szelekció«, Lombroso és a rasszizmus kapitalista »tudománya«”. In *Rasszizmus a tudományban*, szerkesztette KENDE Anna és VAJDA Róza, 135–146. Budapest: Napvilág Kiadó, 2008.
- RÓNAY György. *Petőfitől Adyig*. Budapest: Magvető Kiadó, 1958.
- RT [SZÁSZ Károly]. „Kiss József költeményei: Harmadik bővített kiadás”. *Budapesti Szemle*, 79. sz. (1883): 147–156.
- RUDNYÁNSZKY Gyula. „Zászlóbontás”. *Magyar Szemle* 1, 1. sz. (1888. dec. 2.): [1.]
- S. „Első könyvem”. *Uj Idők* 3, 28. sz. (1897. júl. 4.): 15.
- S. VARGA Pál. *A gondviselés hittől a vitalizmusig: A magyar líra világképének alakulása a XIX. század második felébe*. Debrecen: Csokonai Könyvtár, 1994.
- SALER, Michael. „Introduction.” In *The Fin-de-Siècle World*, szerkesztette Michael SALER, 1–8. The Routledge Worlds. London: Routledge, 2015.
- SCHAFER, Aaron. „Louis-Xavier de Richard, Poet of Progress”, *PMLA* 50, 4. sz. (1935): 1191–1199.
- SCHAFER, Aaron. *The Genres of Parnassian Poetry: A Study of the Parnassian Minors*. Baltimore, Maryland: The John Hopkins Press, 1944.
- SCHEIBER Sándor és ZSOLDOS Jenő, szerk. *Ó mért oly későn. Levelek Kiss József életrajzához*. A kísérőtanulmányt írta SEIFERT Géza. Budapest: Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete, 1972.
- SCHEIN Gábor. „Az irodalmi modernizáció pillanatfelvétele a Nyugat megindulásakor”. In SCHEIN Gábor, *Traditio – folytatás és árulás*, 22–40. Pozsony: Kalligram, 2008.
- SCHLEYER, Johann Martin. *Volapük: die Weltsprache, Entwurf einer Universalsprache für alle Gebildete der ganzen Erde*. Sigmaringen, 1880.
- SCHORSKE, Carl E. *Bécsi századvég: Politika és kultúra*. Fordította GYÖRFFY Miklós. Budapest: Helikon Kiadó, 1998.
- SCHÖPFLIN Aladár. „Ambrus Zoltán”. *Nyugat* 25, 6. sz. (1932): 1:[297]–299.

SEBŐK Lajos. *Fejezetek a dekadens irodalom történetéhez*. Szeged: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó R. T., 1948.

SEMPER. „A sötét kor”, *A Hét* 3, 37. sz. (1892): [581]–582, 581.

SHEDEL, James. „Fin de siècle or Jahrhundertwende. The Question of an Austrian Sonderweg”, in *Rethinking Vienna 1900*, szerkesztette Steven BELLER, 80–104. Austrian History, Culture, and Society 3. New York–Oxford: Berghahn Books, 2001.

SILBERSTEIN Adolf. „Zwei Ungarische Lyriker”. *Pester Lloyd, Beilage (Melléklet)*, 1881. dec. 28., [1]–[2.]

SIMONYI Zsigmond és SZARVAS Gábor, szerk. *Magyar nyelvtörténeti szótár*. Budapest: Hornyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1890.

SIMONYI Zsigmond. „Nyílt levelek a szerkesztőhöz”. *Budapesti Szemle*, 136. sz. (1888): 153–156.

SIPOS Balázs. „A sajtó és a nemzetközi kapcsolatok a »hosszú huszadik század« első felében.” In *Magyarország helye a 20. századi Európában: Tanulmányok*, szerkesztette PRITZ Pál, SIPOS Balázs, és ZEIDLER Miklós. OLDALSZÁM Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2002.

SOLYOM Ferenc. „Választás után”. *Fővárosi Lapok*, 1893. febr. 2., 278.

SOLYOM Ferencz. „»A hét.« Semsey Andor. Egy székely. A szél. Tisza Kálmán. »István vezér« Pósa Lajos.”. *Ellenzék*, 1889. dec. 2., 1034.

SOMIGLI, Luca. *Legitimizing the Artist: Manifesto Writing and European Modernism 1885–1915*. Toronto–Buffalo–London: University of Toronto Press, 2003.

SPECTATOR [AMBRUS Zoltán]. „Kiss József költeményei (Második, bővített kiadás)”. *Fővárosi Lapok*, 1882. febr. 1., 168–169.

STEAD, Evangelia. „The Economics of Illustration: The *Revue Illustrée* in the 1890s”. *Journal of European Periodical Studies* 1, 2. sz. (2016): 65–85.

STEPHAN, Philip. „Decadent Poetry in *Le Chat Noir* before Verlaine’s »Langueur«”. *Modern Language Quarterly: Journal of Literary History* 30, 4. sz. (1969): 535–544.

Sz. J. „Az Orsz. Pázmány Egyesület”. *Magyar Szemle* 11, 6. sz. (1899): [61].

Sz. Z. [SZÁSZ Zoltán]. Nordau Miksa”. *A Hét* 21, 3. sz. (1910): 38–39.

SZABÓ Ernő. „A Szabad Lyceum”. *Népművelés* 29, 11. sz. (1982): 36–37.

SZABOLCSI Miklós. „Magyar irodalom a XX. században”. In SZABOLCSI Miklós, KLANICZAY Tibor és SZAUDER József, *Kis magyar irodalomtörténet*, 270–271. Budapest: Gondolat, 1961.

SZAJBÉLY Mihály. „A médiatörténet és a sajtótörténet viszonyáról”. *Médiakutató*, 1. sz. (2005).

SZAJBÉLY Mihály. „Bevezető”. *Magyar Könyvszemle* 130, 4. sz. (2014): 413–414.

SZAJBÉLY Mihály. „Színnyei, a gondos, Jókai, a pontatlan: Gondolatfutamok Esterházytól az élc lapokon át Miss Maryig”. In *Certamen X. Előadások a magyar tudomány napján az Erdélyi Múzeum-Egyesület I. szakosztályában*, szerkesztette EGYED Emese, PAKÓ László és WEISZ Attila, 91–110. Kolozsvár: EME, 2023.

SZAJBÉLY Mihály. *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Budapest: Universitas, 2005.

SZALAY Fruzina. „Hintán”. *A Hét* 1, 2. sz. (1890. jan. 12.): 25.

- SZALAY Fruzina. „Hintán”. *A Hét* 10, 52. sz. (1899. dec. 24.): 847.
- SZALAY Fruzina. „Margit (A Magyar Salon Margitjaiból)”. In SZALAY Fruzina, *Versek*, 66–69. Budapest: Singer és Wolfner, 1894.
- SZALAY Fruzina. „Rossz óra”. In SZALAY Fruzina, *Versek*, 58. Budapest: Singer és Wolfner, 1894.
- SZALAY Fruzina. *Egy marék virág*. Budapest: Athenaeum, 1898.
- SZANA Tamás. „Irodalom és művészet 1885-ben”. *Magyar Szalon* 2, 4. sz. (1885): 427–431.
- SZÉCHENYI Ágnes. „A huszadik század hiányzó magyar sajtótörténete – Adósságlista és javaslat”. *Magyar Tudomány*, 10. sz. (2004): 1150–1163.
- SZEGEDY-MASZÁK Mihály. „Világirodalmi távlat megteremtése: 1908 Megjelenik a *Nyugat* című folyóirat első száma”. In *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig II*, szerkesztette SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 704–722. Budapest: Gondolat Kiadó, 2007.
- SZEKFŰ Gyula. *Három nemzedék: Egy hanyatló kor története*. Budapest: Élet, 1920.
- SZÉLES Klára. *Reviczky Gyula poétikája és az új magyar líra*. Budapest: Akadémiai, 1976.
- SZÉNÁSI Zoltán. „»A beteg kor sodrában«: Szekfű Gyula Három nemzedék című műve és a századelő népnemzeti tradicionalizmusának irodalomkritikája”. In *Könyv, kontextus, medialitás*, szerkesztette BUZINKAY Géza, MARTIN József, 293–304. Eger: EKE Líceum Kiadó, 2017.
- SZÉNÁSI Zoltán. „A magyar nemzettudat kis-tükre: Beöthy Zsolt irodalomtörténeti szintéziséről”. In *Kösziklára építve, Built Upon His Rock: Írások Dávidházi Péter tiszteletére*, szerkesztette PANKA Dániel, PIKLI Natália és RUTTKAY Veronika, 367–373. Budapest: ELTE, 2018.
- SZÉNÁSI Zoltán. „A népnemzeti tradicionalizmus irodalomkritikájának szemléletmódja 1906 előtt”. In *Új és legújabb kor*, szerkesztette MARGÓCSY István. Magyar irodalomtörténet 3. Budapest: Gépeskönyv, 2020. Hozzáférés: 2025.05.03. <https://f-book.com/mi>.
- SZÉNÁSI Zoltán. *A szavak sokféleségétől a szó egységéig: Tanulmányok a 20. századi magyar katolikus irodalom témaköréből*. Irodalomtörténeti füzetek 170. Budapest: Argumentum Kiadó, 2011.
- SZÉNÁSI Zoltán. *Néma várostom: Népnemzeti tradicionalizmus és konzervatív kritika a magyar irodalmi modernség kontextusában 1920 előtt*. Budapest: Univrsitas, 2018.
- SZENTESI Rudolf [KISS József]. *Budapesti rejtelmek*. Budapest: Deutsch Testvérek, 1874.
- SZERB Antal. „A *Nyugat* előtt”. In *Magyar irodalomtörténet: Második, átdolgozott kiadás*, 431–448. Budapest: Révai Kiadó, 1934.
- SZERB Antal. *Magyar irodalomtörténet*. Budapest: Magvető Kiadó, 2019.
- SZINI Gyula. „Jókai. Egy élet regénye”. *Nyugat* 21, 6. sz. (1928): 1:[401]–418.
- SZINNYEI József. „Kiss József”. In SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 6: 341–344. 14 kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1899.
- SZINNYEI József. „Kiss József”. In SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 6: 341–344, 14 kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor, 1899.
- SZINNYEI József. „Verei (Hazafi) János”. In SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, 12:1074–1075, 14. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Akad. Könyvkereskedés, 1908.

SZINNYEI József. *Hírlapirodalmunk és folyóirat-irodalmunk 1721–1853*. Szerkesztette GAZDA István. A Magyar Tudománytörténeti Intézet Tudományos Közleményei 72. Budapest: a Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára, 2002.

SZOLLÁTH Dávid. „Magyar irodalmi mező az 1920-as években”. *Literatura*, 2. sz. (2015): 161–184.

SZOMAHÁZY István. „Szalay Fruzina”. *Pesti Napló*, 1893. dec. 3., 2.

T. SZABÓ Levente. „A kis folyóirat mint az irodalmi modernizmus lehetséges határa: Az Összehasonlító Irodalomtörténelmi Lapok és a globális modernizmus kezdetei”. *Korunk* 34, 3. sz. (2023): 110–117.

T. SZABÓ Levente. „A magyartanárság »születése«, Gyulai Pál egyetemi tanársága és a magyar irodalomtörténeti képzés hivatásosodása”. In T. SZABÓ Levente, *A tér képei: Tér, irodalom, társadalom: Tanulmányok*, 228–284. Kolozsvár: KOMP-PRESS Korunk, 2008.

T. SZABÓ Levente. „A modern irodalmár hivatás kialakulásának társadalomtörténete: Módszertani vázlat a társadalom- és irodalomtörténet kapcsolatának új irányához”. In T. SZABÓ Levente, *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*, 197–227. Kolozsvár: KOMP-PRESS Korunk, 2008.

T. SZABÓ Levente. „Dilettantism as a Literary Moral Panic: Recovering a Forgotten Discourse of Hungarian Literary Modernization”. *Caiete Echinox* 33 (2017): 186–201.

T. SZABÓ Levente. *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*. Budapest: L'Harmattan, 2007.

TAMÁS Anna. *Az Életképek 1846–1848*. Irodalomtörténeti füzetek 68. Budapest: Akadémiai, 1970.

TAMÁS Gáspár Miklós. „A hosszú huszadik század.” In TAMÁS Gáspár Miklós, *A korszellem dúdol*, 423–442. Világvége 1. Budapest: Kalligram, 2023.

TAR Lőrincz. „Szabad Lyceum”. *A Hét* 4, 24. sz. (1893. jún. 11.): 381–382.

TARJÁNYI Eszter. „Irodalmi viaskodások: Arany János és az 1850-es évek költői csoportosulásai”. *Irodalomtörténeti közlemények*, 3. sz. (2004): 292–333.

TAYLOR, Jenny Bourne. „Psychology at the fin de siècle.” In *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, szerkesztette Gail MARSHALL, 13–18. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

TELEKES Béla. „Dal egy nőhöz”. *A Hét* 3, 37. sz. (1892. szept. 11.): 583.

TELEKES Béla. „Intés”. *Magyar Szemle* 8, 22. sz. (1896. máj. 31.): 256.

TELEKES Béla. „Káprázat”. *A Hét* 4, 21. sz. (1893. máj. 21.): 330.

TELEKES Béla. „Mánia”. *A Hét* 3, 45. sz. (1892. nov. 6.): 712.

TELEKES Béla. „Perditának”. *A Hét* 4, 11. sz. (1893. márc. 12.): 167.

TELEKES Béla. „Szent út”. *Magyar Szemle* 8, 32. sz. (1896. aug. 9.): 376.

TELEKES Béla. „Szőke hajad”. *A Hét* 3, 16. sz. (1892. ápr. 17.): 247.

THAIN, Marion. „Poetry”. In *The Cambridge Companion to the Fin-de-Siècle*, szerkesztette Gail MARSHALL, 223–240. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

THOMKA Beáta. „Előszó: A történelem poétikája”. In *A történelem poétikája*, szerkesztette THOMKA Beáta, 7–10. Narratívák 4. Budapest: Kijárat Kiadó, 2000.

THONHAUSER, Gerhard. „Beyond Mood and Atmosphere: a Conceptual History of the Term Stimmung”. *Philosophia* 49, 3. sz. (2021): 1247–1265.

TÓTH Veremund. *A magyar irodalom története (szemelvényekkel)*. Kossuth Kiadó Tankönyvsorozata 6. Budapest: Kossuth Kiadó, 1960.

TÖRÖK Zsuzsa. „Periodika-tudomány, periodika-kutatás: Az angolszász paradigma”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 126, 2. sz. (2022): 221–245.

TÖTÖS Dorottya. „»Csudálkozik, hogy ismerik nevét nálunk«: Huysmans *À rebours* című regényének korai magyar recepciója”. In *Nézőpontok: Fiatal kutatók friss kutatási eredményei a kolozsvári Hungarológia Doktori Iskolából*, szerkesztette NAGY Emese Ingrid, RAPA Annamária és SZMUTKU Melinda, 73–102. Egyetemi füzetek 55. Kolozsvár: Egyetemi Műhely Kiadó, 2023.

TREMKÓNÉ MESZLENY Mária. „Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilmjegyzékei”. *TMT* 28, 4. sz. (1981): 158–62.

UJVÁRI Hedvig. „»Az Ön iránti érzéseim soha nem változnak« Max Nordau és Kiss József szakmai-baráti kapcsolata újságírói pályafutásuk kezdetén”. *Magyar Könyvszemle* 139, 2. sz. (2023): 233–248.

UJVÁRI Hedvig. „»Csak bátorság, kitartás és akarat!« Adalékok Kiss József vándoréveihez a Max Nordauval folytatott levelezés alapján”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 125, 1. sz. (2021): 83–102.

UJVÁRI Hedvig. *Dekadenzkritik aus der „Provinzstadt“: Max Nordaua Pester Publizistik*. Budapest: Argumentum Kiadó, 2007.

VÁCZY János. *A magyar irodalom története középiskolák s tanítóképző intézetek használatára Kisfaludy Károlytól napjainkig*, 2 köt. Budapest: Lampel Róbert, 1902.

VAJTHÓ László. *Halhatatlan magyar irodalom*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1945.

VAJTHÓ László. *Két költőnemzedék arca*. Kortársaink 10. Budapest: Studium, 1935.

VAN REMOORTEL, Marianne. *Women, Work and the Victorian Periodical: Living by the Press*. New York: Palgrave Macmillan, 2015.

VÁRADI Antal, szerk. *Szavalókönyv*. Budapest: Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1883.

VÁRKONYI Nándor. *A modern magyar irodalom*. Pécs: Danubia, 1929.

VÁRKONYI Nándor. *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*. Budapest: Szukits Kiadás, 1942.

VERLAINE, Paul, „Vers a la manière de plusieurs II.: Langueur”. *Le Chat Noir* 2, 72. sz. (1883): [77.]

VERMES Miklós. „A kriminológia kialakulása”. In VERMES Miklós, *A kriminológia alapkérdései*, 9–40. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971.

VON GRAEVENITZ, Gerhart. „Memoria und Realismus: Erzählende Literatur in der deutschen »Bildungspresse« des 19. Jahrhunderts”. In *Poetik und Hermeneutik*, szerkesztette Anselm HAVERKAMP, 283–304. München: Fink, 1993.

WAGNER, Richard. „Művészet és forradalom”. In *Művészet és forradalom*. Fordította Gy. ALEXANDER Erzsi és RADVÁNY Ernő, 31–61. Budapest: Seneca Kiadó, 1995.

WEBER, Eugen. *France, Fin de Siècle*. Harvard University Press, 1986.

- WEIR, David. *Decadence and the Making of Modernism*. Amherst: University of Massachusetts Press, 1995.
- WEIR, David. *Decadence: A very short introduction*. Oxford–New York: Oxford University Press, 2018.
- WELLBERY, David. „Stimmung”. Fordította Rebecca POHL. *New Formations*, 93. sz. (2018): 6–45.
- WHITE, Hayden. *A történelem terhe*. Fordította BERÉNYI Gábor, BRAUN Róbert, HEIL Tamás és JOHN Éva. Horror metaphysicae. Budapest: Osiris, 1997.
- WHITE, Hayden. *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore–London: The John Hopkins University Press, 1975.
- WIRÁGH András, szerk. *Szerzők, lapok – kiadók*. Budapest: Reciti Kiadó, 2024.
- WIRÁGH András. „Hálózatos magyar irodalom a századfordulón. Barangolás a vidéki szövegközlések labirintusában”, *Médiakutató* 20, 4. sz. (2019): 51–62.
- WIRTH, Uwe. „A szerző kérdése mint a kiadó kérdése”. Fordította L. VARGA Péter. In *Metafilológia 2.: Szerző – könyv – jelenetek*, szerkesztette KELEMEN Pál, KULCSÁR SZABÓ Ernő, TAMÁS Ábel és VADERNA Gábor, 57–94. Budapest: Ráció Kiadó, 2014.
- WULFMAN, Clifford. „The Rise and Fall of Periodical Studies?”, *The Journal of Modern Periodical Studies* 8, 2. sz. (2017): 226–41.
- X.Y.Z. „Egyetemeink”. *A Hét* 1, 35. sz. (1890. aug. 31.): 134–135.
- XANROF, [Léon]. „Sarah kigyója”. *A Hét* 4, 15. sz. (1893. ápr. 9.): 243.
- Y. [AMBRUS Zoltán. „Nemzeti színház (A nagy Galeotto. Dráma, 4 felvonásban, írta Echegaray. – Első előadása a nemzeti színházban 1890. február 28-án.)”. *A Hét* 1, 9. sz. (1890): 144–145.
- Y. „Budapest chez nuit: Éjjeli tanulmányok”. *A Hét* 1, 14. sz. (1890): 222.
- Z. „(Angelo. Dráma 3 felvonásban, írta Hugo Viktor. Fordította: Endrődi Sándor. Uj betanulással először 1892. január 4-én.)”. *A Hét* 3, 2. sz. (1892): 29–31.
- Z. KARVALICS László. *A hosszú huszadik század (1870–2020): Közelítések egy termékeny történeti narratívához*. Akadémiai doktori értekezés. Szeged: SZTE, 2020.
- ZILAHY Béla. „A nagy királyról”. *A Hét* 1, 15. sz. (1890): 234–235.

A disszertáció egyes fejezeteinek alapjául szolgáló tanulmányok eredeti megjelenése:

- „1889 – Elindul *A Hét* »Heti posta« rovata: Kiss József szerkesztő gyakorlata és költészetfelfogása”. In Hansági Ágnes és Szajbély Mihály, szerk. *Történetek az irodalom médiatörténetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2025.
- „*A Hét* költészeti ideálja és a hangulat századvégi fogalma”. *Irodalomtörténet* 105, 2. sz. (2024): 131–162.
- „»Kiss József«: *A Hét* főszerkesztője és költőfejedeleme”. In Wirágh András, szerk. *Szerzők, lapok – kiadók*. Budapest: Reciti Kiadó, 2024. 109–128.
- „Dekadens költészet *A Hét* hasábjain és a »dekadens« jelző visszautasítása”. *Verso* 7, 2. sz. (2024): 43–73.
- „*A Hét* verseinek modernsége: Mit árul el Kiss József szerkesztési gyakorlatáról és ars poétikájáról a »Heti posta« rovat?”. *Tempevölgy* 15, 2. sz. (2023): 27–57.